

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

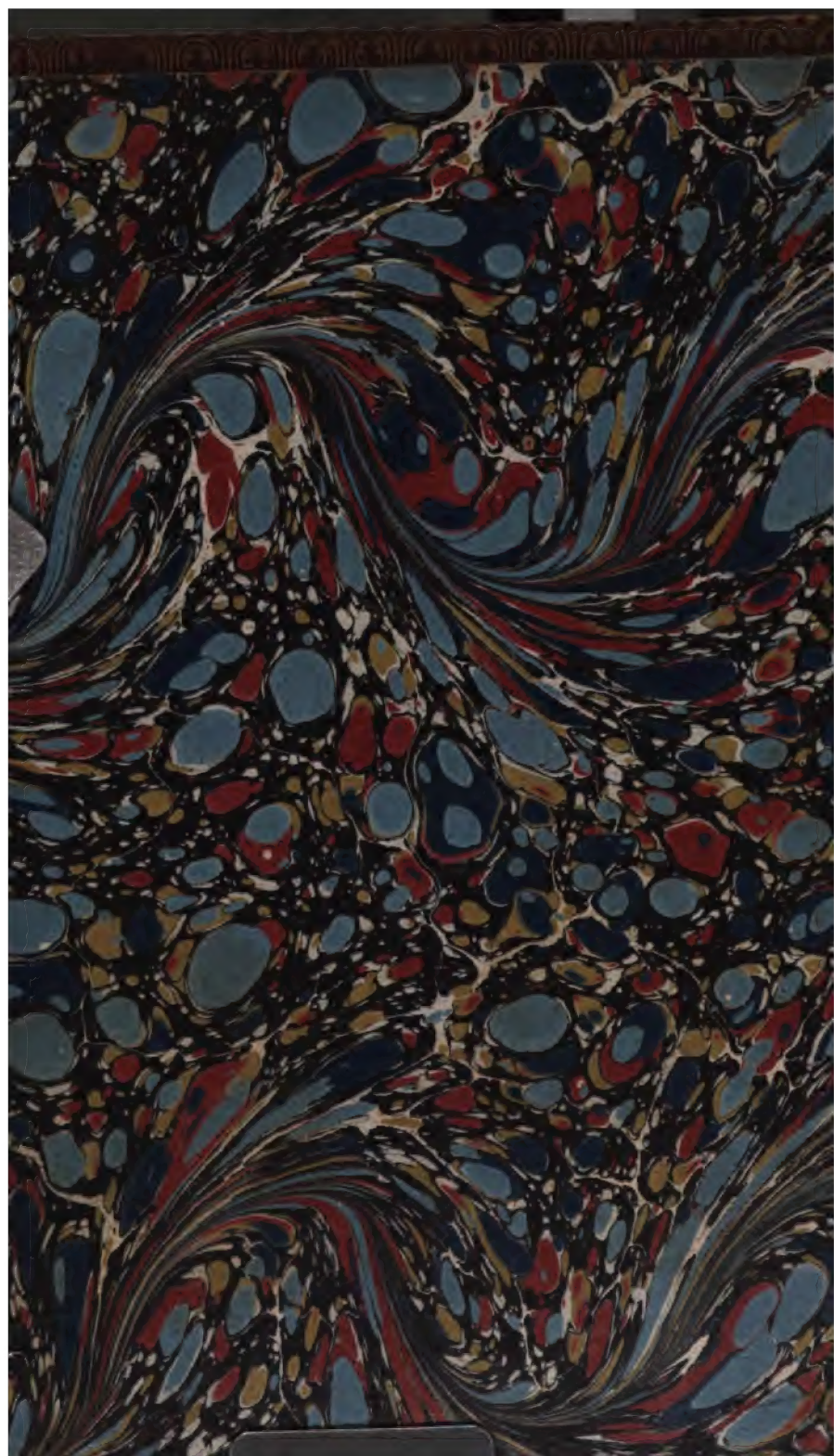
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

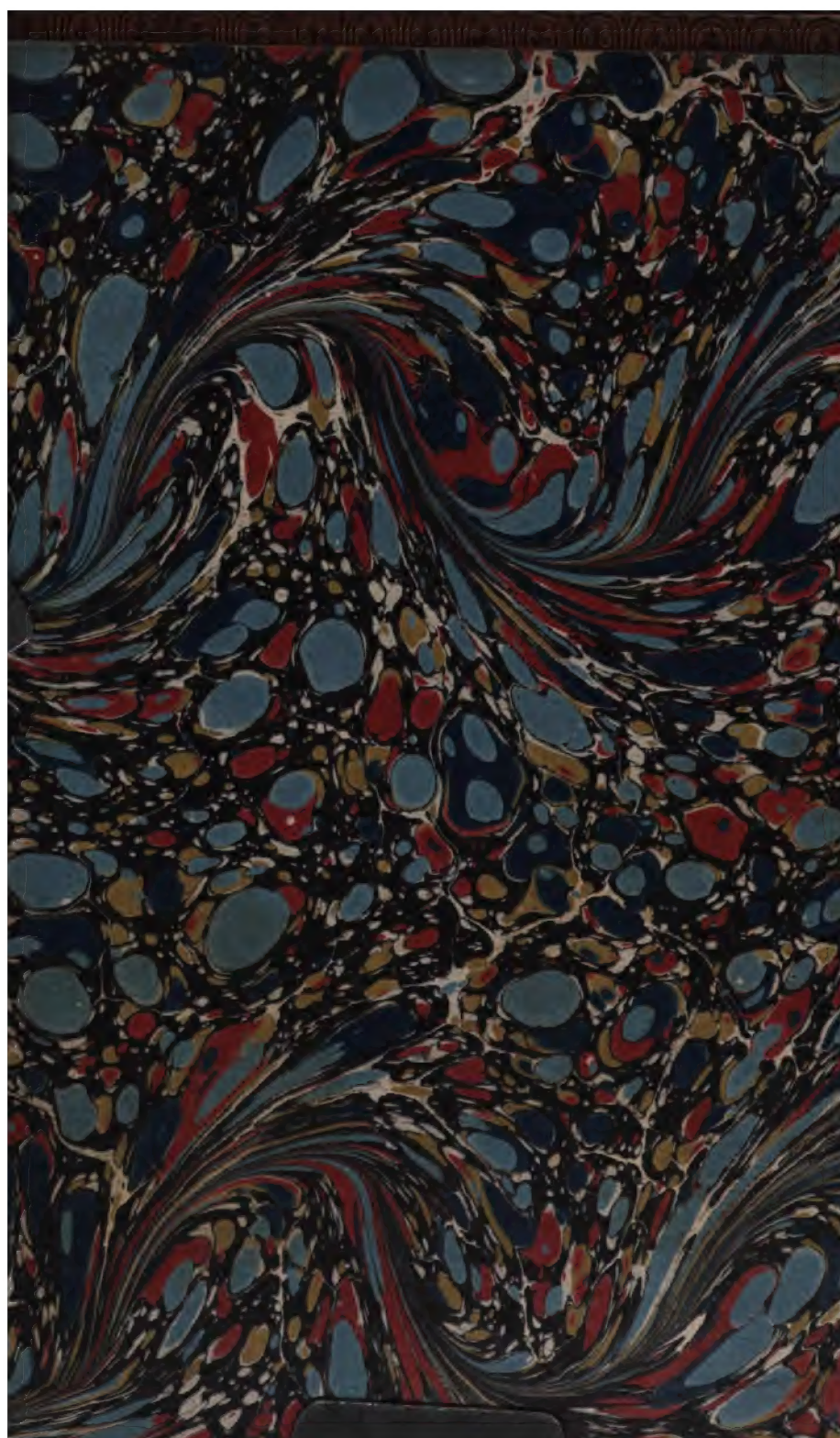

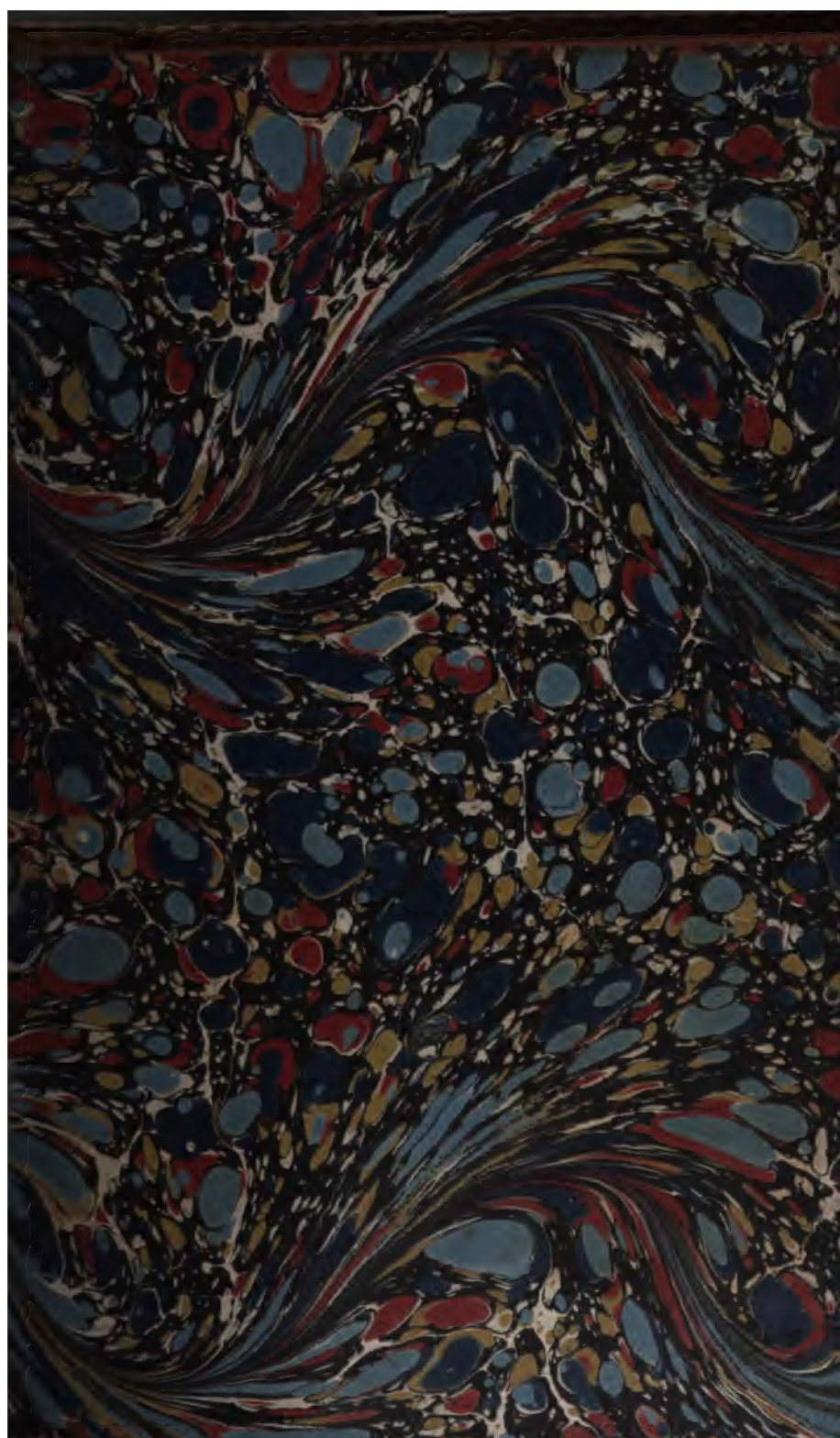

P. H. Prior.

**SCRIPTORUM
ECCLESIASTICORUM
OPUSCULA
PRAECIPUA QUAEDAM.**

C. H. Prior.

SCRIPTORUM
ECCLESIASTICORUM
OPUSCULA
PRAECIPUA QUAEDAM.

SCRIPTORUM
ECCLESIASTICORUM
OPUSCULA
PRAECIPUA QUAEDAM.

RECENSUIT,
NOTASQUE SUAS ET ALIORUM
ADDIDIT,
MARTINUS JOSEPHUS ROUTH, S.T.P.
COLLEGII S. MAGDALENAE OXON. PRAESES.

EDITIO TERTIA.
TOM. I.

OXONII,
E TYPOGRAPHEO ACADEMICO.
M. DCCC. LVIII.

AMF7265

LECTORI

S.

TESTES hosce ecclesiasticae doctrinae a te peto ut accipias benigne, quippe, quo propius absunt a primordiis Christianismi, eo magis contra haereticam pravitatem justissimas ob causas valent. Quae res quum ita sit comparata, idcirco ex operibus antiquorum Patrum libellos aliquot mihi visum est seligere, qui veritatem catholicam luculenter et accurate, tum vero scite et eleganter tradant. Hoc in genere alia praeterea opuscula adjicio, pietatem atque virtutem non tam persuadentia quam inspirantia, utpote quum praecepta hominum iis contineantur, haud magna loquentium, sed, quod aiunt, viventium; quorum plerique pro Christo vitam posuerunt. Et quoniam sine libertate vix salva esse poterit aut veritas, aut virtus, id quoque egimus, ut ex hoc praestantium operum delectu liquido pateat, quid de auctoritate sedis Romanae, cuncta sibi vindicantis, sanxerit antiquitas.

Certe in primis saeculis haud quaquam Orientali aut etiam Occidentali Ecclesiae placuit, ut Romanae Ecclesiae vel dominatio in ceterarum fidem, vel immunitas ab errore quasi a Deo concessa attribueretur. Quaecunque enim nunc sunt, vel unquam fuerunt, jura primae sedis ac privilegia, omnia ea nullo alio niti fundamento praeter vetustam consuetudinem et synodicas constitutiones, Orientalis saltem Ecclesia statuebat. Immo totus orbis in Concilio Nicaeno jura nonnisi ex veteri more orta eidem sedi, aliisve majoribus Ecclesiis, adscribit^a. Et quantumcunque sibi honorem ex amplitudine Apostolorum Petri et Pauli, qui Ecclesiam Romanam stabiliverunt, urbis Romae Episcopi sibi comparaverint, his tamen, judice Concilio generali Chalcedonensi, *διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ Πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεία*^b. Ex quo, etsi Ecclesiae Hierosolymitanae honor solitus et antiquus Canone septimo Nicaeno confirmatus est, Caesareae tamen metropoli, eodem Canone jubente, salva manebat ecclesiastica sua dignitas, cujus quidem instituendae praerogativa civilis fuerat initium. Quae porro deferebantur ad Episcopum Romanum appellationes, quas favens ei, et in honorem S. Petri, concesserat Sardicense Concilium, ut nimirum causae nonnullae, etsi prius judicatae, si tamen Pontifex ille ita juberet, in eadem quidem provincia retractarentur, has utique provocationes

^a Canone sexto Nicaeno.

^b Canone vicesimo octavo Chalcedonensi.

universa Ecclesia neutiquam sanciebat. Quod quidem Canone sexto Concilii Secundi generalis liquido ostenditur. Idemque comprobatur Canon nonus Chalcedonensis. Quin et ipsum Concilium Sardicense saeculo nono haud receptum a Graecis fuisse, ex epistola scimus Nicolai I. Pontificis Romani ad Photium^e. Taceo de epistolis pseudo-decretalibus, in quibus appellationes istae apparent; hae enim epistolae merces tantum furtivae, et paulo ante haec tempora Photiana inductae, nunc omnibus videntur.

Sed haec hactenus. Ut libri, quos edo, jam noti tibi fiant, dicam qui sint singuli et omnes. De unitate Divina et Filii persona exponit S. Hippolyti liber ille contra Noetum. Haeresis vero omnigenae prae ecclesiastica doctrina novitatem, et quasi posteritatem, ostendit Fragmentum, quod exstat, Epistolae S. Irenaei ad Florinum, tum vero fusius arguit liber de Praescriptione Haereticorum a Tertulliano scriptus. Adversus eos, qui negent in Sacramento corporis et sanguinis Domini adhuc manere elementorum substantiam sive naturam, hic habes, praeter *ρήσεις* alias adductas, tria praesertim veteris fidei testimonia; quorum unum desumptum est ex Epistola ad Caesarium monachum, in numero scriptorum S. Chrysostomi habita vel antiquitus; alterum praestat liber Gelasii Papae de Duabus Christi Naturis; exstat cum pluribus tertium in Aelfrici

^e Concil. tom. v, p. 135, edit. Harduin.

Anglo-Saxonis Epistolis. Porro ethnicorum superstitiones et docte et eleganter insectatus est S. Cypriani de Idolorum Vanitate libellus. Denique si tibi quaeratur fides, tum vero disciplina, Ecclesiae universae, utraque in Symbolis et Canonibus Conciliorum Quatuor Primorum Generantium αὐθεντικῶς tradita servatur.

De libris, unde doctrina ecclesiastica petatur, tantum. Pietatem in Deum et officia Christianorum agnosces in S. Polycarpi ad Philippenses Epistola, atque Tertulliani de Oratione libro; quibus tres addidi S. Cypriani libellos, quos de Mortalitate seu Peste, de Opere et Eleemosynis, de Zelo atque Livore composuit.

Venio ad scripta quae ad quaestionem illam de antiqua Romani Praesulis auctoritate spectant. Hujus vero generis duo quidem hic comparent opuscula; Epistola Firmiliani Caesareae Cappadocum Episcopi, cujus interpres S. Cyprianus habetur; ubi dicitur Stephanus Romanus, quando se ab Orientalibus sciderit, a communione ecclesiasticae unitatis non illos, sed seipsum scidisse. Hanc sequitur epistolam Capitulum Secundum Libri Diurni Pontificum Romanorum, in quo Honorium urbis Romae Episcopum, a generali Concilio ante damnatum, successores ejus anathemate nominatim feriunt.

Quod libros istos tali ordine commemoravi, hoc eo spectabam, ut in locos distribuerentur; contra vero in ipso volumine auctores singuli suo quisque temporis ordine collocati sunt, ut utilius le-

gerentur: tantum quos ipso initio habes scriptores, eos simul jungendos censui, Polycarpum, Irenaeum, Hippolytum, quum Hippolytus discipulus Irenaei fuisset, Irenaeusque Polycarpum, Joannis Apostoli discipulum, audivisset.

Dicendum nunc de Annotationibus quas adposui. Hae in textus emendatione maxime versantur. Concilia enim cum octo, Cyprianum vero cum septem Codicibus MStis, eoque plus, contuli: Tertullianum ex editionibus vetustissimis correxi.

Vale, Lector, et ex utilitate horum operum aestima veteres istos ecclesiasticae doctrinae testes. Ne citius prodirent, obstitit alius cujusdam telae textura, quae suscepta mihi pro veritate adversus exterum quendam criticum pugnanti, propterea relictæ est, quia partes defensionis a pluribus occupatae videbantur.

[1832.]

LECTORI.

HAEC olim praefatus sum. Nunc mendis editionis prioris nimio pluribus expurgatis, et notis haud raro vel reffectis, vel ampliatis, alteram ego editionem, ut spero, emendatam, saltem auctam, tibi, Lector, in manus trado. Etenim Synodicam addidi S. Cyrilli Alexandrini ad Nestorium Epistolam, quippe quae, una cum Duodecim illis Capitulis, apud Generale Concilium Ephesi paulo post habitum recepta est; quae vero in Canonum Codice Ecclesiae Romanae huic ipsi Concilio attribuitur. Quid quod Appendicem quoque duobus auxi opusculis? Nam praeter positam in ea Joannis Antiocheni, Praesulumque Orientalium, Fidei Confessionem ab eodem S. Cyrillo comprobata, nunc, quae postrema est Ecclesiae Universae de Persona et Incarnatione Christi Definitio, Formulam Fidei subjunxi a Concilio Sexto Generali contra Monothelitas editam. Quod si addi ista debuisset, tamen necesse nequaquam fuit catholicae veritatis causa Fidei proferre Formulam Quinti Generalis; quippe tantum non omnem versatam in condemnatione vel dogmatum ab Ecclesia jam proscriptorum, vel demum singulorum hominum, seu Nestorianis seu Euty-chianis erroribus aliquatenus faventium. Iterum vale, mi Lector.

[1840.]

OPUSCULORUM INDEX.

VOL. I.

	Opuscula. Pag.	Annotationes. Pag.
S. POLYCARPI Ad Philippenses Epistola	1—20	21—31.
Fragmentum Epistolae S. IRENÆI ad Florinum,	33—37	38—41.
S. HIPPOLYTI Contra Haeresin Noeti	43—80	81—94.
TERTULLIANI De Oratione	95—121	173—188.
EJUSDEM De Praescriptione Haereticorum	122—159	189—215.
ANONYMI Adversus Omnes Haereses	161—172	216—225.
FIRMILIANI Ad S. Cyprianum Epistola	227—250	251—264.
S. CYPRIANI De Idolorum Vanitate	265—276	329—339.
EJUSDEM De Mortalitate, seu Peste	277—294	340—347.
EJUSDEM De Opere et Eleemosynis	295—315	348—355.
EJUSDEM De Zelo et Livore	316—328	356—359.
CONCILII NICAENI Symbolum et Canones	365—383	400—416.
CONCILII CONSTANTINOPOLITANI Canones et Symbolum	385—399	417—426.

VOL. II.

CONCILII EPHESINI Canones	1—12	85—92.
S. CYLILLI ALEX. Epistola Synodica adversus Nestorium, Graece et Lat.	13—47	93—101.
CONCILII CHALCEDONENSIS Canones	49—83	102—120.
Ex Epistola S. CHRYSOSTOMI ad Caesarium.	121—129	130—134.
Ex Opere GELASII De Duabus Christi Naturis,	135—139	140—144.
Ex LIBRO DIURNO ROMANORUM PONTIFICUM,	145—155	156—163.
Ex AELFRICI ABBATIS Epistolis	165—177	178—186.

APPENDIX.

CONCILII NICAENI Ad Alexandrinos Epistola Synodica	189—194.
JOANNIS GARNERII Notae in S. Cyrilli Alex. Epistolam Synodicam	195—200.
JOANNIS Episcopi Antiocheni ad S. Cyrillum Alex. Epist.	201—208.
REGULA FIDEI ex S. Irenaei Contra Haereses lib. I. c. 10.	209—216.
S. ATHANASII Expositio Fidei	217—228.
DEFINITIO FIDEI Apud Concilium Generale Sextum	229—243.
ARNOBII Disputationum Adversus Gentes Liber Primus	245—297.
LACTANTII Epitome Institutionum Divinarum	299—383.

S. POLYCARPI EPISTOLA.

VETERUM TESTIMONIA

DE

EPISTOLA S. POLYCARPI.

S. Irenaeus adv. Haereses, lib. III. cap. 3.

5 ΕΣΤΙ δὲ καὶ Ἐπιστολὴ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους γε-
γραμμένη, ἱκανωτάτη, ἐξ ἧς καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς πίστεως
αὐτοῦ, καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, οἱ βουλόμενοι, καὶ φρον-
τίζοντες τῆς ἐαυτῶν σωτηρίας, δύνανται μαθεῖν. Haec Irenaei
Graeca lingua servavit Eusebius, Hist. Eccl. IV. 14. qui ipse
10 addit, Ὁ γέ τοι Πολύκαρπος ἐν τῇ δηλωθείσῃ πρὸς Φιλιππησίους
αὐτοῦ γραφῇ, φερομένη εἰς δεῖρο, κέχρηται τιτι μαρτυρίαις ἀπὸ
τῆς Πέτρου προτέρας Ἐπιστολῆς. p. 252 ed. Burton.

Vetus Irenaei Interpres.

Est autem et Epistola Poly- bium sic vertere pergit vetus
15 carpi ad Philippenses scripta, Interpres Rufinus:] Polycarpus
perfectissima: ex qua et cha- vero in ipsa Epistola, quam
racterem fidei ejus, et praedi- ad Philippenses scripserat, uti-
cationem veritatis, qui volunt, tur testimoniis de prima Petri
et curam habent suae salutis, Epistola.
20 possunt discere. [Dein Euse-

Idem Irenaeus, Epistola ad Florinum, apud Eusebium, Hist.

Eccl. V. 20. [Vide infra, p. 37.]

Καὶ ἐκ τῶν Ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ [Polycarpi] ὧν ἐπέστειλεν,
ἧτοι ταῖς γειννιάσαις ἐκκλησίαις, ἐπιστηρίζων αὐτὰς, ἡ τῶν ἀδελ-
25 φῶν τισὶ, νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερω-
θῆναι [Polycarpi sententia].

Eusebii vetus Interpres Rufinus.

Sed et ex Epistolis ejus, quas eos, et cohortans ad fidem,
scripsit, vel ad vicinas eccle- potest sententia ejus evidenter
30 sias, vel ad aliquos ex fratri- agnoscī.
bus, commonens et confirmans

Eusebius, Hist. Eccl. III. 36.

Καὶ ὁ Πολύκαρπος δὲ τούτων αὐτῶν [Epistolarum Ignatii] μέμνηται ἐν τῇ φερομένῃ αὐτοῦ πρὸς Φιλιππησίους 'Επιστολῇ' φάσκων αὐτοῖς ῥήμασι, Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς &c. [cap. 9]

Eusebii vetus Interpres Rufinus.

5

Sed et Polycarpus horum per haec, Deprecor, inquit, memoriam facit in Epistola, omnes vos &c. quam ad Philippenses scribit,

S. Hieronymus, De Viris Illustribus, cap. 17.

Polycarpus, Joannis Apostoli discipulus, et ab eo Smyrnae 10 Episcopus ordinatus, totius Asiae princeps fuit.—Scripsit ad Philippenses valde utilem Epistolam, quae usque hodie in Asiae conventu legitur.

Idem Hieronymus, Epist. xxviii. ad Lucinium.

Porro Josephi libros, et sanctorum Papiae et Polycarpi volu- 15 mina, falsus ad te rumor pertulit, a me esse translata: quia nec otii mei, nec virium est, tantas res eadem in alteram linguam exprimere cum venustate.

Idem Hieronymus, Libro adv. Helvidium, cap. 17.

Numquid non possum tibi totam veterum Scriptorum seriem 20 commovere, Ignatium, POLYCARPUM, Irenaeum, Justinum Martyrem, multosque alios apostolicos et eloquentes viros, qui adversus Ebionem, et Theodotum Byzantium, et Valentinum, haec eadem sentientes, plena sapientiae volumina conscripserunt?

Maximus, in Scholiis ad Epistolam vii. Pseudo-Dionysii, quae 25 est ad Polycarpum.

Ὁ ἅγιος οὗτος Πολύκαρπος, Σμύρνης τῆς ἐν Ἀσίᾳ γέγονεν Ἐπίσκοπος, ἀκροατὴς γενόμενος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, ὥς φησιν Εἰρηναῖος ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τῶν κατὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως· καὶ μαρτυρίῳ δὲ ἐτελειώθη διὰ πυρός. 30 Ἐχει δὲ καὶ ἐπιστολὰς ὁ αὐτὸς θεῖος Πολύκαρπος πρὸς Φιλιππησίους. Op. Maximi, tom. i. p. 93. ed. Corderii.

Sanctus hic Polycarpus Smyrnae in Asia fuit Episcopus, et auditor exstitit sancti Johannis Evangelistae, ut ait Irenaeus in tertio libro adversus falsi no-

minis scientiam; et vero martyrio per ignem consummatus est. Habet quoque idem divinus Polycarpus litteras ad Philippenses. 35

Photius, Bibliotheca, Cod. 126.

Ἀνεγνώσθη καὶ Πολυκάρπου Ἐπιστολὴ πρὸς Φιλιππησίους, [in eodem Codice juncta cum utraque Epistola Clementis Romani] γέμουσα πολλῆς νοουθεσίας μετὰ σαφηνείας καὶ ἀπλο- 5 τητος, κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς ἑρμηνείας τύπον. Λέγει δὲ καὶ τὰς Ἐπιστολάς αὐτοῖς Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου ἀπεσταλκέναι, καὶ αἰτεῖται ἀναδιδαχθῆναι παρ' αὐτῶν, εἴ τι περὶ ἐκείνου διακού- σαιεν. [cap. 13. S. Polycarpi Epist.]

Lecta quoque est Polycarpi 10 ad Philippenses Epistola, multis se et epistolas Ignatii Theophori ad eos misisse; petitque ab ipsis, si quid de illo inaudierint, edoceri.

EX PRAEFATIONE THOMAE SMITH, V. CL.

IN S. IGNATII EPISTOLAS,

OXONII EDITAS ANNO MDCCIX.

‘EPISTOLAM S. Polycarpi ad Philippenses, cui ille
‘genuinarum S. Ignatii Epistolarum syllogen subjunxerat, 5
‘primus Graece Petrus Halloix S. J. ex apographo Tur-
‘riani ad illum a doctissimo viro, Jacobo Sirmondo, dili-
‘gentissimo ac felicissimo antiquitatum ecclesiasticarum
‘investigatore, transmisso edidit in Illustrium Ecclesiae
‘Orientalium Scriptorum Vitis et Documentis. Duaci, 10
‘1633. tom. I. p. 525. Genuina certe Epistola est, et in
‘maximo apud Christianos primorum saeculorum pretio et
‘honore habita, in quorum solennibus conventibus legi so-
‘lebat, et ex qua Eusebius dicit, inter alia, quaedam testi-
‘monia ex priori S. Petri Epistola desumpta esse, quod 15
‘legenti abunde constabit: nec minus sanctissimus Martyr
‘in Epistola S. Clementis Romani ad Corinthios versatus
‘mihi videtur, cujus verba quoque saepenumero retinet.
‘Unicum illud exemplar videtur in Christiano orbe adhuc
‘reperitum, quo usus est Turrianus, ex quo caetera apo- 20
‘grapha derivantur. Utinam vero illa Graece integra ex-
‘stitisset! Dolendum enim est, posteriorem partem, quae
‘eundem auctorem plane habet, ibi deesse; sed interim

‘ versione veteri Latina contenti esse debemus, donec perfectum exemplar cura Principum et Episcoporum ex Graecia procurari possit.’ Haec SMITHUS.

PORRO contulisse se ait Halloixius, in notis in idem
 5 opus, aliud Epistolae hujus exemplum, quod ab Andrea Schotto acceperat, priusquam sibi misisset Sirmondus Epistolam ‘ olim Romae ex Turriani apographo ab ipso Sirmondo
 ‘ descriptam.’ p. 596. Sed prorsus simile alterum alteri
 invenit Halloixius. Dein quum Schottani exemplaris apo-
 10 graphum a Salmasio cum Isaaco Vossio communicatum esset, hoc idem penes Usarium exstitisse discimus ex initio notarum hujus doctissimi Praesulis in Polycarpi Epistolam, una cum Ignatianis, Oxonii, anno 1644, typis impressam. Atque alium praeterea exstare Florentiae codicem, Librorum
 15 MSS. Mediceorum Catalogus Bandinianus ostendit, qui quidem MStus ab ipso Smitho in edendo Polycarpo allatus est. At vero hunc tantum esse apographum alicujus Romani Codicis, vel Vaticani, vel illius Columnaei, quem antiquissimum esse refert Halloixius, vulnus indicat commune omni-
 20 bus Polycarpi manuscriptis, quod Smithus supra commemoravit. Neque interea liber Florentiae exstans idem est atque Codex celebris Ignatianus Florentinus, sive Mediceus, qui quidem MS. haud continet Polycarpi Epistolam. Hiatum vero, de quo loquimur, supplet partim Eusebius in Historia,
 25 plene vero et integre vetus Polycarpi interpretatio Latina, quam una cum Dionysii Areopagitae atque Ignatii scriptis primus edidit Jacobus Faber Stapulensis, anno 1498, Parisiis. In Graeco autem Polycarpi exemplari, unde caeteri codices profluxere, unum et alterum folium,
 30 immo quaternio, ut refert Usarius, ad calcem Polycarpi defuerat; ex quo factum est, ut finis hujus Epistolae, et principium Epistolae S. Barnabae, quum conjungeretur utrumque opus, interciderint. Atque rem ita habere, id versiones Latinae veteres utriusque Epistolae liquido de-
 35 monstrant. Nihilo tamen minus, quoniam in Codice modo.

dicto Florentino, nulla interposita distinctione, vel adhibito alterius tituli discrimine, posteriora, perinde ac priora, Polycarpo tribuuntur, hinc ortum est, ut totum istud, diversorum licet auctorum, ediderit in Variis Sacris conjunctim, anno 1685 publici juris factis, Stephanus Lemoyne, quasi ex 5 ratione quadam ac certo consilio, ut ipse ait, idem fuerit conjunctum. Porro statuit in Prolegomenis suis vir idem eruditus, totum istud, seu utramque Epistolam, tribui posse Polycarpo; quam quidem sententiam suam aliis viris doctis minime probavit. Quinimmo tollitur haec opinio, ne quid 10 ultra memorem, subscriptione Codicis Vaticani; in quo quidem colophone posteriora illi Epistolae, quae fertur Barnabae, vindicantur. Jam vero licuit mihi Opuscula haec denuo proferenti lectorem certiore facere, usum fuisse hoc manuscripto vetusto, perinde ac Florentino illo, et altero 15 Parisiensi, qui est Codex recentior, in adornanda editione sua Patrum Apostolicorum cl. Jacobsonum, in qua exstat Polycarpus SS. Clementi atque Ignatio adjunctus.

ΤΟΥ

ΑΓΙΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΣΜΥΡΝΗΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΟΣ,

ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

SANCTI POLYCARPI

5 MARTYRIS, SMYRNAEORUM EPISCOPI, DISCIPULI S. JOANNIS
EVANGELISTAE,

AD PHILIPPENSES EPISTOLA.

Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ Πρεσβύτεροι τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ
Θεοῦ τῇ παρισκώσει Φιλίππους· Ἐλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη
10 παρὰ Θεοῦ παντοκράτορος καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ
Σωτῆρος ἡμῶν πληθυνθείη.

α'. ΣΥΝΕΧΑΡΗΝ ὑμῖν μεγάλως, ἐν Κυρίῳ ἡμῶν
Ἰησοῦ Χριστῷ, δεξαμένοις τὰ μιμήματα τῆς ἀλη-
θοῦς ἀγάπης, καὶ προπέμψασιν, ὡς ἐπέβαλεν ὑμῖν,
15 τοὺς ἐνειλημμένους τοῖς ἀγιοπρεπέσι δεσμοῖς, ἅτινά
ἐστὶ διαδήματα τῶν ἀληθῶς ὑπὸ Θεοῦ καὶ τοῦ Κυ-

Vetus Interpres.

Polycarpus et qui cum eo sunt Presbyteri Ecclesiae Dei quae est Philippis :
Misericordia vobis et pax a Deo omnipotente et Jesu Christo Salvatore
nostro abundet.

I. Congratulatus sum vobis ostendistis in illis, qui prae-
magnifice, in Domino nostro missi sunt, viris sanctis, deco-
Jesu Christo, suscipiens imita- rosis vinculis connexis, quae
bilia verba dilectionis quam sunt coronae electae Deo, illius

ρίου ἡμῶν ἐκλελεγμένων· καὶ ὅτι ἡ βεβαία τῆς πίστεως ὑμῶν ῥίζα, ἐξ ἀρχαίων καταγγελλομένη χρόνων, μέχρι νῦν διαμένει, καὶ καρποφορεῖ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὃς ὑπέμεινεν ὑπὲρ τῶν

Act. ii. 24. ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἕως θανάτου καταντῆσαι· ὃν ἤγειρεν 5

1 Pet. i. 8. ὁ Θεὸς ‘λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ ἄδου’ εἰς ὃν οὐκ ἰδόντες πιστεύετε, ‘πιστεύοντες δὲ ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ‘ἀνεκκαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῳ’ εἰς ἣν πολλοὶ ἐπιθυ-

Ephes. ii. 8, 9. μούσιν εἰσελθεῖν, εἰδότες ὅτι ‘χάριτί ἐστε σεσωσμέ- ‘νοι,’ ‘οὐκ ἐξ ἔργων,’ ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ, διὰ Ἰησοῦ 10 Χριστοῦ.

1 Pet. i. 13. β’. ‘Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας ὑμῶν’ ‘δουλεύ-

Ps. ii. 11. ‘σατε τῷ Θεῷ ἐν φόβῳ’ καὶ ἀληθείᾳ, ἀπολιπόντες τὴν κενὴν ματαιολογίαν, καὶ τὴν τῶν πολλῶν πλάνην,

1 Pet. i. 21. ‘πιστεύσαντες εἰς τὸν ἐγείραντα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰη- 15 ‘σοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόντα αὐτῷ δόξαν’ καὶ

Philipp. ii. 10. θρόνον ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· ᾧ ὑπετάγη τὰ πάντα ἐπου- ράνια καὶ ἐπίγεια· ᾧ πᾶσα πνοὴ ᾧ λατρεύει· ὃς ἔρχεται

veri regni, per Dominum nostrum Jesum Christum. Et quia firmitas fidei vestrae a principio usque nunc permanet, et fructificat in Domino Jesu Christo, qui sustinuit pro peccatis nostris usque ad mortem^b: ^cquem resuscitavit Deus, dissolvens dolores inferni. ^dQuem quum non videritis, nunc diligitis; in quem nunc non aspicientes, creditis: credentes autem gaudebitis gaudio inenarrabili et glorificato: in quod multi desiderant introire, scientes quia gratia ^esalvi facti

estis, non ex operibus, sed in voluntate Dei, per Jesum Christum.

II. ^fPropter quod succincti lumbos vestros ^gservite Deo cum timore et in veritate; dimisso iuani vaniloquio et multo errore. ^hCredite ergo in illum qui resuscitavit Dominum nostrum Jesum Christum ex mortuis, et dedit ei gloriam et sedem in dextera sua; cui subjecta sunt omnia coelestia, et terrestria, et subterranea; cui omnis spiritus servit; qui venturus est

Ex Smithi edit.

^a 1. 18. ΑΙ. λατρεύει. ^b Adde. pervenire. ^c Act. ii. 24. ^d 1 Pet. i. 8. ^e Ephes. ii. 8. ^f 1 Pet. i. 13. ^g Psal. ii. 11. ^h 1 Pet. i. 21.

- κριτῆς ζώντων καὶ νεκρῶν· οὐ τὸ αἷμα ἐκζητήσῃ ὁ
 Θεὸς ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων αὐτῷ. Ὁ δὲ ἐγείρας αὐτὸν ² Cor. iv.
 ἐκ νεκρῶν, καὶ ἡμᾶς ἐγερεῖ, ἐὰν ποιῶμεν αὐτοῦ τὸ θέ- ¹⁴
 λημα, καὶ πορευόμεθα ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ, καὶ
 5 ἀγαπῶμεν ἃ ἠγάπησεν· ἀπεχόμενοι πάσης ἀδικίας,
 πλεονεξίας, φιλαργυρίας, καταλαλιᾶς, ψευδομαρτυ-
 ρίας· ‘μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ¹ Pet. iii. 9.
 ‘ἀντὶ λοιδορίας,’ ἢ γρόνθον ἀντὶ γρόνθου, ἢ κατάραν
 ἀντὶ κατάρας. Μνημονεύοντες δὲ ὧν εἶπεν ὁ Κύ-
 10 ριος διδάσκων· ‘Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε· ἀφίετε, Mat. vii. 1.
 ‘καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν’ ἐλεεῖτε, ἵνα ἐλεηθῆτε·’ ² ἐν ᾧ Mat. vii. 2.
 ‘μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.’ Καὶ, ὅτι
 ‘μακάριοι οἱ πτωχοὶ [τῷ πνεύματι addunt Vet. Interp. Mat. v. 3.
 ‘et Evangelia SS. Mat. et Marci], καὶ οἱ διωκόμενοι ἕνεκεν Matt. v. 10.
 15 ‘δικαιοσύνης’ ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.’
 γ’. Ταῦτα, ἀδελφοί, οὐκ ἐμαυτῷ ἐπιτρέψας γράφω

judicare vivos et mortuos; cu-
 jus sanguinem requirit Deus
 ab eis qui non crediderunt in
 eum: qui et resuscitavit eum a
 mortuis; qui et nos resuscita-
 turus est in ^dvita, si fecerimus
 voluntatem ejus et ambulave-
 rimus in mandatis ipsius, et di-
 lexerimus quae ipse dilexit; ab-
 stinentes nos ab omni injusti-
 tia, ^ehoc est, a concupiscen-
 tia, ab avaritia, a detractio-
 ne, a falso testimonio; ^fnon reddentes
 malum pro malo, aut injuri-
 am pro injuria, aut contumeliam

pro contumelia, aut maledictum
 pro maledicto. § Mementote
 quod Dominus docens dixit:
^bNolite judicare, ne judicemini;
 dimittite, et dimittetur vobis; mi-
 seremini, et Dominus miserebi-
 tur vestri; ⁱqua enim mensura
 mensi fueritis, remetietur eadem
 vobis. Et quod dictum est:
 Beati pauperes spiritu, et qui
 persecutionem patiuntur propter
 justitiam; quoniam ipsorum est
 regnum coelorum.

III. Haec autem, fratres mei,
 non a meipso imperans scribo

Ex Smithi edit.

* l. 11. dele ^{de}. [non agnoscunt Codd. Flor. Vat. teste Jacobsono, sed al-
 ter Sacer Textus.] ^d Forte ad vitam. ^e Tū hoc est omnino superfluum
 et delendum. ^f 1 Pet. iii. 9. ^g Μνημονεύετε. ^h Luc. vi. 37. 38.
 Matt. vii. 1, 2. ⁱ Matt. vii. 2.

ὑμῖν περὶ τῆς δικαιοσύνης· ἀλλ' ἐπεὶ ὑμεῖς προεπεκα-
 λέσασθέ με. Οὔτε γὰρ ἐγὼ, οὔτε ἄλλος ὅμοιος ἐμοὶ
 δύναται κατακολουθῆσαι τῇ σοφίᾳ τοῦ μακαρίου καὶ
 ἐνδόξου Παύλου· ὃς γενόμενος ἐν ὑμῖν κατὰ πρός-
 ωπον τῶν τότε ἀνθρώπων, ἐδίδαξεν ἀκριβῶς καὶ βε- 5
 βαίως τὸν περὶ ἀληθείας λόγον· ὃς καὶ ἀπὼν ὑμῖν
 ἔγραψεν ἐπιστολὰς, εἰς ἃς εἰς ἐγκύπτητε, δυνηθήσε-
 Gal. iv. 26. σθε οἰκοδομεῖσθαι εἰς τὴν δοθεῖσαν ὑμῖν πίστιν, ἥτις
 'ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν,' ἐπακολουθούσης τῆς ἐλπί-
 δος, προαγούσης τῆς ἀγάπης, τῆς εἰς Θεὸν καὶ Χρι- 10
 στὸν καὶ εἰς τὸν πλησίον. Ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς
 ἡ [fors. ἡ πλήρης, π.] πεπλήρωκεν ἐντολὴν δικαιοσύνης·
 ὃ γὰρ ἔχων ἀγάπην, μακράν ἐστι πάσης ἁμαρτίας.

1 Tim. vi.
10, 7.

δ'. Ἀρχὴ δὲ πάντων χαλεπῶν φιλαργυρία. Εἰδό-
 τες οὖν ὅτι οὐδὲν εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' 15
 οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι ἔχομεν, ὅπλισώμεθα τοῖς ὅπλοις
 τῆς δικαιοσύνης, καὶ διδάξωμεν ἑαυτοὺς πρῶτον πο-
 ρεύεσθαι ἐν τῇ ἐντολῇ τοῦ Κυρίου· ἔπειτα καὶ τὰς

vobis de iustitia ; sed quoniam
 vos provocastis. Propter quod
 neque ego, neque similis alius
 mei poterit sequi sapientiam
 beati et gloriosi Pauli ; qui
 fuit apud vos, et visus est se-
 cundum faciem illis, qui tunc
 erant, hominibus ; qui docuit
 certissime atque firmissime
 verbum veritatis ; qui et ab-
 sens scripsit vobis epistolas, ad
 quas deflectamini, ut possitis
 aedificari in fide quae data est
 vobis, quae est mater omnium
 nostrum, subsequente spe, prae-

cedente dilectione, quae est in
 Deo, et in Christo, et in proxi-
 mo. Si enim quis horum in-
 trinsecus repletus fuerit man-
 datis iustitiae, et habuerit di-
 lectionem, longe est ab omni
 peccato.

IV. Principium autem *om-
 nium malorum est avaritia.
 Scitote ergo, quia nihil intuli-
 mus in hunc mundum, neque
 auferre possumus. Armemur ar-
 mis iustitiae : et doceamus nos-
 met ipsos primum ambulare in
 mandatis Domini, et post hoc

Ex Smithi edit.

* 1 Tim. vi. 10.

γυναῖκας ὑμῶν ἐν τῇ δοθείσῃ αὐταῖς πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἀγνείᾳ, (στεργούσας τοὺς ἑαυτῶν ἄνδρας ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ, καὶ ἀγαπώσας πάντας ἐξ ἴσου ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ,) καὶ τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν
 5 παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ. Τὰς χήρας σωφρο-
 νούσας περὶ τὴν τοῦ Κυρίου πίστιν, ἐντυγχανού-
 σας ἀδιαλείπτως περὶ πάντων, μακρὰν οὔσας πάσης
 διαβολῆς, καταλαλιᾶς, ψευδομαρτυρίας, φιλαργυ-
 ρίας, καὶ παντὸς κακοῦ· γνωσκούσας ὅτι εἰσὶ ^a θυ-
 10 σιαστήριον Θεοῦ, καὶ ὅτι πάντα μωμοσκοπεῖται, καὶ
 λέληθεν αὐτὸν οὐδὲν, οὔτε λογισμῶν, οὔτε ἐννοιῶν, ^{Heb. iv. 12,}
 οὔτέ τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας. ^{13.}

ε'. Εἰδότες οὖν, ὅτι Ἐθεὸς οὐ μυκτηρίζεται, ὁφείλο- ^{Gal. vi. 7.}
 μεν ἀξίως τῆς ἐντολῆς αὐτοῦ καὶ δόξης περιπατεῖν.
 15 Ὅμοίως διάκονοι ἄμεμπτοι κατενώπιον αὐτοῦ τῆς δι-
 καιοσύνης, ὡς Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι, καὶ οὐκ
 ἀνθρώπων· μὴ διάβολοι, μὴ δίλογοι, ἀφιλάργυροι, ^{1 Tim. iii.}
 ἐγκρατεῖς περὶ πάντα, εἴσπλαγχοι, ἐπιμελεῖς, πο- ^{3.}

etiam mulieres vestras in fide
 quae data est eis, et dilectione,
 et castitate (amantes suos vi-
 ros in omni veritate ^a et chari-
 tate, diligentes omnes aequali-
 ter in omni continentia) et fi-
 lios erudire in disciplina et ti-
 more Dei. Viduae vero pudicae
 circa fidem Dei interpellent in-
 cessanter pro omnibus; elon-
 gantes se ab omnibus diaboli-
 cis detractionibus, et falso testi-
 monio, et ab omni malo: co-
 gnoscentes seipsas, quia sunt
 sacrarium Dei: quoniam om-

nia Deus prospicit, et nihil
 eum latet, neque cogitatio, ne-
 que conscientia, neque aliquod
 abditum cordis.

V. Sciennes ergo quia ^b Deus
 non deridetur, debemus digne
 in mandatis ejus et gloria am-
 bulare. Similiter diaconi in-
 culpabiles sint in conspectu
 justitiae ejus, sicut Dei et Chri-
 sti ministri, et non hominum:
 non criminatores, neque de-
 tractores, neque avari; sed
 omnia tolerantes in omnibus,
 misericordes, diligentes in om-

Ex Smithi edit.

^a Redundare videtur.

^b Gal. vi. 7.

ρευνόμενοι κατὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ Κυρίου, ὃς ἐγένετο
 διάκονος πάντων· ᾧ ἐὰν εὐαρεστήσωμεν ἐν τῷ νῦν
 αἰῶνι, ἀποληψόμεθα καὶ τὸν μέλλοντα, καθὼς ὑπέ-
 σχετο ἡμῖν ἐγείραι ἡμᾶς ἐκ νεκρῶν· καὶ ὅτι ἐὰν
 Phil. i. 27. πολιτευώμεθα ἀξίως αὐτοῦ, ‘καὶ συμβασιλεύσομεν’ 5
 2 Tim. ii. 12. αὐτῷ, εἶγε πιστεύομεν. Ὁμοίως καὶ νεώτεροι ἅμεμ-
 πτοι ἐν πᾶσι, πρὸ παντὸς προνοοῦντες ἀγνείας, καὶ
 χαλιναγωγοῦντες ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Κα-
 λὸν γὰρ τὸ ἀνακόπτεσθαι ἀπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν
 1 Pet. ii. 11. ἐν τῷ κόσμῳ· ὅτι πᾶσα ἐπιθυμία κατὰ τοῦ πνεύ- 10
 1 Cor. vi. 9, 10. ματος στρατεύεται· καὶ ‘οὔτε πόρνοι, οὔτε μαλακοί,
 ‘οὔτε ἀρσενικοῦται βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσου-
 ‘σιν,’ οὔτε οἱ ποιοῦντες τὰ ἄτοπα. Διὸ δέον ἀπέ-
 χεσθαι ἀπὸ πάντων τούτων, ὑποτασσομένους τοῖς
 πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, ὡς Θεῷ καὶ Χριστῷ· 15
 τὰς παρθένους ἐν ἀμώμῳ καὶ ἀγνῇ συνειδῆσει περι-
 πατεῖν.

5. Καὶ οἱ πρεσβύτεροι δὲ εὐσπλαγχοι, εἰς πάν-

nibus, ambulantes in veritate
 Domini, qui factus est minister
 omnium: ^acui si complac-
 eamus in hoc saeculo, percipie-
 mus ea quae futura sunt, se-
 cundum quod repromisit resus-
 citare nos a mortuis; et si dig-
 ne eo conversati fuerimus, et
 si crediderimus, *conregnabi-*
mus cum eo. Juvenes similiter
 inculpabiles sint in omnibus:
 omnem ignorantiam ^bpraevi-
 dentes, refrenantes se ab omni
 malo. Bonum est enim abscein-

di ab omnibus concupiscentiis
 mundi: quoniam omnis concu-
 piscencia ^cadversus spiritum
 militat. Quia ^d*neque fornicarii,*
neque molles, neque masculorum
concubitores regnum Dei possi-
debunt, neque illicita facientes.
 Propter quod abstinere oportet
 ab omnibus his. Subjecti esto-
 te presbyteris et diaconis, sic-
 ut Deo et Christo. Virgines,
 immaculatae et casta conscientia
 ambulate.

VI. Et presbyteri simplices

Ex Smithi edit.

^a Al. *huic si placemus.* ^b Al. *providentes.* ^c 1 Pet. ii. 11. ^d 1 Cor. vi. 9, 10.

τας ἐλεήμονες, ἐπιστρέφοντες ^a τὰ ἀποπεπλανημένα,
 ἐπισκεπτόμενοι πάντας ἀσθενεῖς, μὴ ἀμελοῦντες χή-
 ρας, ἢ ὀρφανοῦ, ἢ πένητος· ἀλλὰ προνοοῦντες αἰὲ ^{Rom. xii.}
 τοῦ καλοῦ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀπεχόμενοι ^{17.}
 πάσης ὀργῆς, προσωποληψίας, κρίσεως ἀδίκου· μα-
 κρὰν ὄντες πάσης φιλαργυρίας· μὴ ταχέως πιστεύ-
 οντες κατὰ τινος· μὴ ἀπότομοι ἐν κρίσει, εἰδότες ὅτι
 πάντες ὀφειλέται ἐσμὲν ἁμαρτίας. Εἰ οὖν δεόμεθα
 τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡμῖν ἀφῇ, ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς ἀφι-
 10 εῖναι. Ἀπέναντι γὰρ τῶν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἐσμὲν
 ὀφθαλμῶν, καὶ πάντας δεῖ παραστῆναι τῷ βήματι ^{Rom. xiv.}
 τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἕκαστον ὑπὲρ ἑαυτοῦ λόγον δοῦναι. ^{10. 2 Cor. v. 10.}
 Οὕτως οὖν δουλεύσωμεν αὐτῷ μετὰ φόβον καὶ πά-
 σης εὐλαβείας, καθὼς αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ οἱ εὐ-
 15 αγγελιστάμενοι ^b ἡμᾶς ἀπόστολοι, καὶ οἱ προφῆται οἱ ^{Act. vii. 52.}
 προκηρύξαντες τὴν ἔλευσιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν· ζηλω-
 ται περὶ τὸ καλόν, ἀπεχόμενοι τῶν σκανδάλων καὶ
 τῶν ψευδαδέλφων, καὶ τῶν ἐν ὑποκρίσει φερόντων

sint, in omnibus misericordes,
 omnes ab errore convertentes,
 omnes infirmos visitantes; vi-
 duas et pupillos et pauperes non
 negligentes: sed semper ^cpro-
 videntes bona coram Deo et ho-
 minibus. Abstinete vos ab om-
 ni iracundia, a iudicio injusto:
 longe ab omni avaritia estote.
 Non cito consentiatis adversus
 aliquem, ne praevaricemini in
 iudicio: scientes, quia debito-
 res sumus peccati. Si ergo de-
 precamur Dominum, ut nobis

dimittat, ^ddebemus etiam nos
 dimittere. Ante conspectum
 enim oculorum Domini sumus;
 et ^eomnes oportet astare ante
 tribunal Christi, et unumquem-
 que pro se rationem reddere.
 Sic ergo serviamus ei cum ti-
 more, et omni reverentia, se-
 cundum quod evangelizaverunt
 nobis apostoli Domini, et pro-
 phetae annuntiaverunt adven-
 tum Domini nostri Jesu Christi;
 zelantes bona; abstinentes vos
 a scandalis, et falsis fratribus,

Ex Smithi edit.

^a Forα, τοὺς ἀποπεπλανημένους Junius.

^b ἡμῖν.

^c Rom. xii. 17.

^d Mat. vi. 12.

^e Rom. xiv. 10. 2 Cor. v. 10.

τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, οἵτινες ἀποπλανῶσι κενούς
ἀνθρώπους.

1 Joan. iv.
3.

ζ'. Πᾶς γάρ, ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστὸν
ἐν σαρκὶ ἐληλυθέναι, ἀντίχριστός ἐστι· καὶ ὃς ἂν μὴ
ὁμολογῇ τὸ μαρτύριον τοῦ σταυροῦ, ἐκ τοῦ διαβόλου 5
ἐστί· καὶ ὃς ἂν μεθοδεύῃ τὰ λόγια τοῦ Κυρίου πρὸς
τὰς ιδίας ἐπιθυμίας, καὶ λέγῃ μῆτε ἀνάστασιν, μῆτε
κρίσιν εἶναι, οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ Σατανᾶ.
Διὸ ἀπολείποντες τὴν ματαιότητα τῶν πολλῶν, καὶ
τὰς ψευδοδιδασκαλίας, ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παρα- 10

1 Pet. iv. 7.

δοθέντα λόγον ἐπιστρέψωμεν, νήφοντες πρὸς τὰς ἐν-
χὰς, καὶ προσκαρτεροῦντες νηστείας· δεήσεσιν αἰ-
τούμενοι τὸν παντεπόπτην Θεὸν, μὴ εἰσενεγκεῖν ἡμᾶς
εἰς πειρασμόν, καθὼς εἶπεν ὁ Κύριος· 'Τὸ μὲν πνεῦμα
Mat. xxvi.
41.

πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.'

15

η'. Ἀδιαλείπτως οὖν προσκαρτερῶμεν τῇ ἐλπίδι
ἡμῶν, καὶ τῇ ἀρραβῶνι τῆς δικαιοσύνης ἡμῶν, ὃς

et qui ^ain hypoerisim portant
nomen Domini, qui aberrare
faciunt inanes homines.

VII. Omnis enim ^bqui non
confitetur Jesum Christum in
carne venisse, hic Antichristus
est : et qui non confitetur mar-
tyrium crucis, ex diabolo est : et
qui deviaverit eloquia Domini
ad propria desideria, et dixerit
neque resurrectionem, neque
judicium esse, hic primogeni-
tus est Satanae. Propter quod
relinquentes vanitatem multo-

rum, et falsas doctrinas, ad il-
lud quod traditum est nobis a
principio verbum revertamur.

^cSobrii simus in orationibus,
et jejunia tolerantes ; supplica-
tionibus petentes omnium per-
spectorem Dominum, ^dne nos
inducat in tentationem : secun-
dum quod dixit Dominus ; ^eSpi-
ritus quidem promptus est, caro
autem infirma.

VIII. Indeficienter ergo to-
leremus propter spem nostram
et pignus justitiae, quod est

Ex Smithi edit.

^a Potius in hypoerisi.

^b 1 Joh. iv. 3.

^c 1 Pet. iv. 7.

^d Mat. vi. 13.

^e Mat. xxvi. 41.

ἔστι Χριστὸς Ἰησοῦς· ὃς ἀνήνεγκεν ἡμῶν τὰς ἁμαρ- ^{1 Pet. ii. 24.}
 'τίας τῷ ἰδίῳ σώματι ἐπὶ τὸ ξύλον· ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ^{22.}
 'ἐποίησεν, οὐδὲ εὗρεθῇ δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ·
 ἀλλὰ δι' ἡμᾶς, ἵνα ζήσωμεν ἐν αὐτῷ, πάντα ὑπέ-
 5 μεινε. Μιμηταὶ οὖν γενώμεθα τῆς ὑπομονῆς αὐτοῦ·
 καὶ εἰς πάσχωμεν διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, δοξάζωμεν
 αὐτόν· τοῦτον γὰρ ἡμῖν τὸν ὑπογραμμὸν ἔθηκε δι' ^{1 Pet. ii. 21.}
 ἑαυτοῦ, καὶ ἡμεῖς τοῦτο [forb. τούτῳ Smith. et Markland.]
 ἐπιστεύσαμεν.

10 θ'. ^a Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς πειθαρχεῖν τῷ
 λόγῳ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἀσκεῖν πᾶσαν ὑπομονήν,
^b ἣν καὶ ἴδετε κατ' ὀφθαλμοὺς, οὐ μόνον ἐν τοῖς μα-
 καρίοις Ἰγνατίῳ καὶ Ζωσίμῳ καὶ Ῥούφῳ, ἀλλὰ καὶ
 ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ὑμῶν, καὶ ἐν αὐτῷ Παύλῳ, καὶ
 15 τοῖς λοιποῖς Ἀποστόλοις· ^c πεπεισμένους ὅτι οὗτοι
 πάντες οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ δι- ^{Phil. ii. 16.}
 καιοσύνῃ· καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον ^{Gal. ii. 2.}
 εἰς ^d παρὰ τῷ Κυρίῳ, ᾧ καὶ συνέπαθον· οὐ γὰρ τὸν

Jesus Christus: ^e qui sustulit pec-
 cata nostra in corpore suo super
 lignum: qui peccatum non fe-
 cit, nec inventus est dolus in ore
 ejus; ^f sed propter nos omnia
 sustinuit, ut vivamus in ipso.
 Imitatores ergo efficiamur tole-
 rantiae ejus; et si passi fueri-
 mus pro nomine ejus, glorifi-
 cemur eum. Hoc enim nobis
 indicium posuit ^g de seipso; et
 nos hoc credidimus.

IX. Rogo igitur vos omnes
 insistere verbo justitiae et pati-
 entiae, quam et oculata fide vi-
 distis, non solum in beatissimis
 illis Ignatio et ^h Zosimo et Ru-
 fo; sed et in aliis qui ex vobis
 sunt, et in ipso Paulo, et cete-
 ris Apostolis: confidentes quia
 hi omnes non in vacuum eucur-
 rerunt, sed in fide et justitia;
 et ad debitum sibi locum ⁱ a
 Domino, cui et compassi sunt,

Ex Smithi edit.

^a Producentur ista ab Eusebio, lib. iii. Hist. Ecclesiast. κεφ. λς'. ^b MS.
 ἣν καὶ εἶδετε. Euseb. ἣν εἶδετε. ^c Al. πεπεισμένοι. ^d Adde πορεύμενοι,
 ut V. I. legebat. [Sed vide notam.] ^e 1 Pet. ii. 24. ^f 1 Pet. ii. 22.
^g per seipsum. ^h Vid. Martyrolog. Romanum ad xviii Dec. ⁱ Al. cum
 Dom. [sic Ed. princeps.]

² Tim. iv. 10. *νῦν ἡγάπησαν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα, καὶ δι' ἡμᾶς ^a ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα. [fors. ἀνασταθέντα *Usserius.*]*

abierunt: quia non hoc seculum ipsis et pro nobis mortuus est, dilexerunt, sed eum qui pro et a Deo resuscitatus. 5

X. ^b In his ergo state, et Domini exemplar sequimini; ¹ Pet. ii. 17. firmi in fide et immutabiles, fraternitatis amatores, diligentes invicem, in veritate sociati, mansuetudinem Domini alterutri ^c praestantes, nullum despicientes. Quum potestis ^{Tobit xii. 9.} benefacere, nolite differre: quia ^d *eleemosyna de morte libe-* 10
¹ Pet. ii. 12. *rat. Omnes vobis invicem subjecti estote; ^e conversationem vestram irreprehensibilem ^f habentes in gentibus: ut ex bonis operibus vestris* et vos laudem accipiat, et Dominus in vobis non blasphemetur. Vae autem illi, per quem nomen Domini blasphematur. Sobrietatem ergo docete omnes: in 15
qua et vos conversamini.

XI. Nimis contristatus sum pro Valente, qui presbyter factus est aliquando apud vos: quod sic ignoret is locum, qui datus est ei. Moneo itaque vos ut abstinere ab avaritia, et sitis casti, et veraces. Abstinete vos ab omni malo. 20
¹ Thess. v. 22. Qui autem in his non potest se gubernare, quo modo ^g alii pronunciat hoc? Si quis non abstinerit se ab avaritia, ab idololatria coinquinabitur; et tanquam inter gentes judicabitur. Qui autem ignorant iudicium Domini? ^h *An nescimus, quia sancti mundum judicabunt?* sicut Paulus docet. 25
Ego autem nihil tale sensi in vobis, vel audivi, in quibus ¹ Phil. cap. i. laboravit Beatus Paulus; ⁱ qui estis in principio Epistolae ejus. De vobis etenim gloriatur in omnibus Ecclesiis, quae Deum solae tunc cognoverant: nos autem nondum noveramus. Valde ergo, fratres, contristor pro illo et pro conjuge 30
ejus: quibus det Dominus poenitentiam veram. Sobrii ergo ² Thess. iii. 15. estote et vos in hoc; et non sicut inimicos tales existimetis,

Ex Smithi edit.

^a Haec posteriora verba ex Eusebio et Nicephoro supplevit Usserius. [Exstant voces *ὑπὸ τοῦ* in Polycarpi MS. Florentino.] ^b Desiderantur Graeca. ^c Al. *praesentantes.* ^d Tob. xii. 9. ^e ¹ Pet. ii. 12. ^f Al. *considerantes.* ^g Lege *alii.* ^h ¹ Cor. vi. 2. ⁱ Philip. i.

sed sicut passibilia membra et errantia eos revocate; ut omnium vestrum corpus salvetis. Hoc enim agentes, vos ipsos aedificatis.

XII. Confido enim vos bene exercitatos esse in sacris literis, et nihil vos latet; mihi autem non est concessum modo: ut his Scripturis dictum est; ^a *Irascimini, et nolite* Psal. iv. 5. *peccare.* Et, ^b *Sol non occidat super iracundiam vestram.* Eph. iv. 26. Beatus qui ^c *meminerit*: quod ego credo esse in vobis. Deus autem et Pater Domini nostri Jesu Christi, et ipse Eph. i. 3. sempiternus Pontifex, Dei Filius, Jesus Christus, aedificet vos in fide et veritate, et in omni mansuetudine; et sine iracundia, et in patientia et longanimitate et tolerantia et castitate: et det vobis sortem et partem inter sanctos suos; Coloss. i. et nobis vobiscum et omnibus qui sunt sub coelo, qui credi-¹² turi sunt in Dominum nostrum Jesum Christum, et in ipsius Patrem, qui resuscitavit eum a mortuis. Pro omnibus Gal. i. 1. sanctis orate. Orate etiam pro regibus et potestatibus et ¹ Tim. ii. 2. principibus, atque pro persequentibus et odientibus vos, et Mat. v. 44. pro inimicis crucis: ut fructus vester manifestus sit in om-²⁰ nibus; ut sitis in illo perfecti. Mat. v. 48.

ιγ'. ^d *Ἐγράφατέ μοι καὶ ὑμεῖς καὶ Ἰγνάτιος,* [Epist. Apud Eusebium, ad Polycarp. §§. 7 et 8.] *ἵνα εἰάν τις ἀπέρχεται εἰς Σύριαν,* Hist. Eccl. iii. 36. *καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀποκομίσῃ γράμματα ὅπερ ποιήσω, εἰάν λάβω καιρὸν εὐθρον, εἴτε ἐγὼ, εἴτε ὄν*
²³ *πέμψω πρεσβεύοντα καὶ περὶ ὑμῶν. Τὰς ἐπιστολάς Ἰγνατίου τὰς πεμφθείσας ἡμῖν ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἄλλας, ὅσας εἶχομεν παρ' ἡμῖν, ἐπέμψαμεν ὑμῖν, καθὼς*

XIII. Scripsistis mihi et vos ego, seu legatus quem misero et Ignatius, ut si quis vadit ad pro vobis. Epistolas sane Ignatium, quae transmissae sunt ^e vobis ab eo, et alias, quantascunque apud nos habuimus, trans-

Ex Smithi edit.

^a Psal. iv. 5.

^b Eph. iv. 26.

^c Al. *crediderit.*

^d Habentur

Graeca haec apud Eusebium, in loco citato.

^e *Lege nobis.*

ἐνετείλασθε· αἵτινες ὑποτεταγμένοι εἰσὶ τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ· ἐξ ὧν μεγάλα ^a ὠφελήθηται δυνήσεσθε. Περιέχουσι γὰρ πίστιν, καὶ ὑπομονήν, καὶ πᾶσαν οἰκοδομήν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν ἀνήκουσαν.

misimus vobis, secundum quod tinent enim fidem, patientiam, 5 mandastis ; quæ sunt subjectæ et omnem aedificationem ad huic epistolæ : ex quibus mag- Dominum nostrum pertinen- nus vobis erit profectus. Con- tem.

Et de ipso Ignatio, et de ^b his qui cum eo sunt, quod certius agnoveritis, significate. 10

XIV. Haec vobis scripsi per Crescentem, quem in praesentem diem commendavi vobis, et nunc commendo. Conversatus est enim nobiscum inculpabiliter : credo quia et vobiscum similiter. Sororem autem ejus habebitis commendatam, quum venerit ad vos. Incolumes estote in Domino 15 Jesu Christo, ^c in gratia, cum omnibus vestris. Amen.

Ex Smithi edit.

^a Al. [Ignatii Martyrium] ὠφελήθησεσθε.
gratia ipsius.

^b Al. ipsis.

^c Al. et

S. POLYCARPI EPISTOLAM ANNOTATIONES.

P. 9. l. 9. τῇ παροικούσῃ Φιλίππους] Vulgo Φιλίπποις, ad
5 quam vocem notat cl. Smithus, deesse fortasse ἐν. vel potius
reponendum esse Φιλίππους, ut habet Codex Florentinus,
et quidem rectius. Quapropter hoc recepi. Ita initio Epi-
stolae Smyrnenſium, quae est de S. Polycarpi Martyrio,
haec exstant; Ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν,
10 &c. Haec olim notavi. In Codice porro hujus epistolae
Vaticano vocem Φιλίππους conspici refert cl. Jacobsonus in
editione sua Patrum Apostolicorum bono publico nunc pro-
deunte. Idem autem de Codice quoque Florentino, seu
Laurentino, testatur non Smithus tantum, sed et ejusdem
15 Codicis penes me exemplum ex Isaaci Vossii apographo manu
Henrici Dodwelli descriptum.

Ibid. l. 13. δεξαμένοις τὰ μμήματα τῆς ἀληθοῦς ἀγαπῆς—
δεσμοῖς] ‘Haec verba quum nec recte legeret, nec omnino
‘intelligeret Vetus Interpres, ita transtulit, *suscipiens imi-*
20 ‘*tabilia verba dilectionis quam—connexis.* Ita ille δεξάμε-
‘vos pro δεξαμένοις legens, atque ideo reliqua omnia aliorſum
‘trahens; tu veritas, *Congavisus sum vobis, qui vera chari-*
‘*tatis exemplaria excepistis et deduxistis, ut vestro officio*
‘*conveniebat involutos vinculis, quae sanctis ornamento*
25 ‘*sunt.* Halloixius, ὡς ἐπέβαλεν ὑμῖν, reddidit, *ut vobis Do-*
‘*minus inspiravit*: ego potius, *ut vestro officio conveniebat,*
‘quia haec multo simpliciora sunt, et hoc sensu bene Grae-
‘ca.’ Haec vir magnus Pearsonius in Vindiciis Epistola-
rum S. Ignatii, parte I. cap. v. p. 72. edit. Cant. Confer et
30 part. II. c. 14. p. 198. Vocem τὰ μμήματα *simulachra* sive
exemplaria omnino probant cum Smithus, tum cl. Jeremias
Marklandus ad oram exempli penes me editionis Episto-
larum SS. Ignatii et Polycarpi a Carolo Aldrich. adornatae,
Oxon. 1708. Caeterum deduxerant, ut ait ibidem Pear-
35 sonius, a Philippensibus missi aliqui Ignatium vinctum comi-
tesque ejus per Macedoniam.

P. 10. l. 2. ἐξ ἀρχαίων καταγγελλομένη χρόνων] Quae hic

memoratur laus Philippensium, ipsis initiis Evangelii annuntiata. ea sita est in epistola Paulina ad eosdem Philippenses, cum in principio ejus, tum capite ii. comm. 15. Habet aliquid praeterea huc pertinens media epistola Polycarpus.

P. 10. l. 6. Εἰς ὃν οὐκ ἰδόντες] Clausulam redundantem 5 habet Interpres Vet. quasi post ἄδου ex 1 Pet. i. 8. legisset ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε. JACOBSONUS.

Ibid. l. 7. πιστεύοντες δὲ ἀγαλλιᾶσθε] Has voces omittunt codd. Laur. [sen Florent.] Vat. Par. Interp. Vet. legebat ἀγαλλιᾶσθε. JACOBSON. Sunt autem hi Codices a viro cl. 10 ad usus suos adhibiti, Vaticanus saeculo decimo tertio adscriptus, Florentinus saec. decimo quinto, Parisinus denique saec. decimo sexto attributus.

Ibid. l. 12. τὰς δαφύας ὑμῶν] Pronomen ex Codd. Laur. seu Florentino, Vat. Par. atque Interp. Vet. nunc recepi post 15 Jacobsonum S. Petri Ep. prioris i. 13. adducentem, τὰς δαφύας τῆς διαβολᾶς ὑμῶν.

P. 11. l. 8. ἡ γρόνθον ἀντὶ γρόνθον] Eustathius in Iliad. Ψ. Πτύσσοντες τοὺς τῆς χειρὸς δακτύλους, καὶ οὕτως στρυφνοῦντες εἰς πύκνωσιν οἱ πυγμάχοι, ἀθλοῦσιν, εἰς γρόνθον συστρέφοντες 20 ὅπερ κόνδυλόν φασιν οἱ σοφοί. Suidas: Πυγμή. πάλη. σύγκλεισις δακτύλων, γρόνθος. Ita in Lexico Hesychii Graeco πυγμή est γρόνθος; in Cyrilli Graeco-Latino γρόνθος, pugnis, et in Philoxeni Latino-Graeco pugnis, γρόνθος. P. JUNIUS. Vetus Interpres habet, contumeliam pro contumelia. Sub- 25 jecit Hemsterhusii adnotationem ad Lucian. i. p. 49. cl. Jacobsonus in edit. sua Patrum Apostolicorum; quin et ipse notat, hac voce, γρόνθος, usum esse Photium ad Πῆξ explicandum in Lexico, p. 475. atque videndum Sallier. ad Moerim, p. 295. ed. Koch. 30

Ibid. l. 9. Μνημονεύοντες] Quum pro vulgato μνημονεύσαντες ex Codd. Florent. Vatic. Paris. reposuisset istud cl. Jacobsonus, eum secutus sum. Addidit ille, legisse videri Vet. Interp. vel μνημονεύσατε, vel μνημονεύετε.

Ibid. l. 13. οἱ πτωχοὶ] Adde ex Vet. Interp. et ex Evan- 35 gelio Matth. v. 3. τῷ πνεύματι. SMITH. Censet cl. Jacobsonus, S. Lucae locum parallelum, vi. 20. in quo vox omittitur, in animo habuisse Polycarpum.

Ibid. l. 16. οὐκ ἐμαυτῷ ἐπιτρέψας] Adscripsit orae exempli penes me editionis Aldrichianae Marklandus, 'Verte, non 40 'mihi ipsi hanc libertatem permittens, sed &c.' Commode adposuit Jacobsonus Ignatii locum in Epist. ad Ephesios, §. 3. Οὐ διατάσσομαι ὑμῖν ὥς ὢν τις. Caeterum haec scribere Polycarpum statuit Pearsonius in causa Valentis presbyteri, cujus meminit auctor infra §. 21. quam quidem causam 45

judicio Polycarpi permittebant. Vide Vindic. ejus Ignatianas, part. II. cap. 13. p. 169.

- P. 12. l. 3. τῇ σοφίᾳ τοῦ μακαρίου καὶ ἐνδόξου Παύλου] Insigni elogio Polycarpus cohonestat S. Paulum *ob sapientiam*; qua voce S. Petrus de eodem utitur, 2 Epist. iii. 15. h. e. ob scientiam coelestium arcanorum et mysteriorum Evangelii: quem patres omnis fere aevi, accumulatis istiusmodi elogiis, secutos esse notius est, quam ut testimoniis congerendis citra necessitatem insistam. SMITH.
- 10 Ibid. l. 7. ἐπιστολὰς] Infra cap. xi. *qui estis in principio epistolae ejus*. Epistolas et de una epistola dici, observatum doctis Scripturarum interpretibus ad libros Machabaeorum. COTELERIUS. De una tantum epistola Paulina Polycarpum hic loqui, satis indicat locus alter a Cotelerio indicatus.
- 15 Ibid. l. 8. ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν] Quum in plerosque libros editos irrepsisset ἡμῶν, locum corrigere voluerunt Junius, Cotelerius, Smithus, Freyus, ἡμῶν legendum esse recte monentes. Jam vero comperi exstitisse, et *nostrum* in editione principe Interpretis Latini, et ἡμῶν in editione
- 20 Graeci exemplaris principe, quam ex apographo Sirmondiano Halloixius adornavit. Idem quoque, ut Codex Florentinus, sic prae se fert Aldrichii editio, sed hujus tamen orae adposita est conjectura ὑμῶν. At vero mutuatus est Polycarpus verba Apostoli in Epist. ad Galatas, iv. 26.
- 25 ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν. De hoc interea vocis πάντων, quae apud Paulum interdum omittitur, firmamento silent critici ad locum. Nunc adde ex cl. Jacobsoni editione PP. Apostolicorum patrocinantibus lectioni ἡμῶν codices Vaticanum et Parisinum.
- 30 Ibid. l. 11. Ἐὰν γὰρ τις τοῦτων ἐντὸς ἧς, πεπλήρωκεν ἐντολὴν δικαιοσύνης] Legendum mihi videbatur, Ἐὰν γὰρ τις τούτων ἐντὸς ἧς πλήρης, πεπλήρωκεν ἑ. δ. cum vox πλήρης sequente absorpta esset. Atque ita Anglicam versionem suam formasse cl. Cavius post vidi. At nuper cl. Jacobsonus, scribens ad loc. nescire se, an quodammodo patrocinari huic conjecturae videatur Interpres Vetus, sensum tamen satis bonum praebere statuit versionem Cotelerii, *si quis enim intra haec fuerit*; neque prorsus absimilia ait habere Ignatium ad Ephes. §. 5. Ἐὰν μὴ τις ἧς ἐντὸς τοῦ θυσιαστηρίου,
- 40 ὑστερεῖται τοῦ ἄρτου τοῦ Θεοῦ.

Ibid. l. 14. χαλεπῶν] Hesychius in Lexico, Χαλεπὸν δύσ-εργον, σκληρὸν, δεινόν.

- P. 13. l. 1. τὰς γυναῖκας ὑμῶν] Junio ὑμῶν cum ἡμῶν mutanti jam recte Jacobsonus opposuit Vet. Interp. Codicesque
- 45 scriptos.

P. 13. l. 7. πάσης διαβολῆς, καταλαλιᾶς] Recte distinguuntur διαβολή et καταλαλιᾶ, ut diversa mentis et linguae vitia, in libris sacris et scriptis ethnicorum. Καταλαλιᾶ per se, sine aliquo additamento, paullo supra habetur. V. I. legebat διαβολικῆς καταλαλιᾶς ab omnibus diabolicis detractio-
5 nibus: et sic habet Codex Florentinus. Sed dubito, an recte. SMITH. Florentino Codici Parisinum addit Jacobsonus.

Ibid. l. 10. θυσιαστήριον Θεοῦ] Hoc pro recepto θυσιαστήρια ex Codd. Flor. Vat. Paris. nunc recepi, el. Jacobsonum secutus; qui pergit scribere, 'Sic Pseudo-Ignatius
' quoque in Ep. ad Tarsenses, §. 9. τὰς ἐν σεμνότητι χήρας
' ὡς θυσιαστήριον Θεοῦ. Libb. impressi praebent θυσιαστήρια.
' Sed ναὸς non ναοὶ habet D. Paulus 1 Cor. iii. 16, 2 Cor. vi.
' 16. Cf. Tertull. ad Uxor. l. 7. p. 165. ed. Rigalt.'

Ibid. πάντα μωμοσκοπεῖται] In exemplari μωμοσκοπεῖται 15 scriptum est; quam vocem qui non intellexerunt, ἡμῶν σκοπεῖται legendum existimarunt; pro priore verbi compositi membro, pronomine (quod Vetus non agnovit Interpretes) substituto. Cum θυσιαστήριον vero a Clemente in Epistola ad Corinthios, (c. 44.) quam in hac alias etiam non
20 semel Polycarpus est secutus, μωμοσκοπηθὲν τὸ προσφερόμενον conjunctim cernimus; ubi μωμοσκοπῶν officium fuisse pluribus nos docuit doctissimus Junius, ne quid vitii aut labis sacrificio, priusquam altari imponeretur, subesset diligenter dispicere. Θυσιαστήριον quoque singulariter ab aliis 25 hic legitur, uti in versione vetere Latina. Cum qua etiam convenit, quod in Salmasii apographo paulo post rectius scriptum occurrit, οὐτε τι pro Halloixii οὐτ' ἐτι, et Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι pro ejusdem Θεοῦ ἐν Χριστῷ διάκονοι. USSER. MS. μωμοσκοπεῖται et sic omnino legendum, ut viri 30 docti dudum observarunt. SMITH. MSti scripturam μωμοσκοπεῖται, quod quidem verbum apud alios autores exstat, in textum recepi. Porro vix dubito, quin respiciatur hic et in verbis sequentibus ad Apostoli locum in Epistola ad Hebraeos cap. iv. comm. 12. et 13. ubi exstant metaphorae ductae 35 a sacrificiis. Praestare μωμοσκοπεῖται Codicem Vat. nunc refert Jacobsonus, sed divisim vocem exhiberi in Codd. Florent. et Paris. quorum ille μόμω—σκοπεῖται habet, μόμος orae libri adscripto, hic μόμος—σκοπεῖται.

Ibid. l. 12. οὐτέ τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας] Emendavit 40 ex Salmasii apographo Usserius οὐτέ τι τῶν pro οὐτ' ἐτι τῶν, quod etiam Marklandus orae exempli mei Aldrichianae editionis adscripsit. Hoc recepi. Similiter scriptum esse in Cod. Flor. ostendit apographum Vossio-Dodwellianum; confirmante id Jacobsono de eo et reliquis codicibus.

Ibid. l. 15. κατενώπιον αὐτοῦ τῆς δικαιοσύνης] An scribendum est τῇ δικαιοσύνῃ, h. e. in justitia *ambulare debent*? Sed aliter Vet. Interp. Haec olim posui. Jam vero veterem tuetur lectionem cl. Jacobsonus; et velim nunc ego eam retinere, quia aliquatenus convenit cum superioribus.

Ibid. l. 16. ὡς Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι] MS. Θεοῦ καὶ Χριστοῦ [pro edito Θεοῦ ἐν Χριστῷ] et ita quoque legebat Vet. Interp. SMITH. Hoc ego, probante idem Usserio, in textum recepi. Sic quoque duo alteri codices scripti se habent teste Jacobsono, qui monet legi ad finem capitis hujus ὡς Θεῷ καὶ Χριστῷ.

Ibid. l. 17. μὴ δόλογοι] Ita Codd. Laur. [seu Florent.] Vat. Par. pressius ad verba B. Paul in Ep. 1 ad Tim. iii. 8. quam δόλωσσοι, quod habent libri impressi. Haec JACOBSONUS, quem in lectione Codicum MSS. recipienda secutus sum.

P. 14. l. 1. ἐγένετο] Hoc pro ἐγίνετο ex Codd. suis reposuit Jacobsonus, quem secutus sum.

Ibid. l. 5. καὶ συμβασιλεύσωμεν] Legendum videtur cum V. l. καὶ συμβασιλεύσομεν, ut ante scriptum est ἀποληψόμεθα. Hoc olim annotavi. Nunc monet cl. Jacobsonus, sic legi in Codd. Laur. [seu Flor.] et Paris. alterum vero in Vaticano.

Ibid. l. 9. τὸ ἀνακόπτεσθαι τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ἐν τῷ κοσμῷ] Ἀνακόπτεσθαι pro ἀνακύντεσθαι ex Codicibus suis atque nonnullis editionibus reponentem cl. Jacobsonum sequor, simul atque articulum τῶν post ἐπιθυμιῶν ex Cod. Vat. adjicientem.

Ibid. l. 14. ὑποτασσόμενοι τοῖς πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις] 'Quis dabit' ait Pearsonius, Vindic. Ignat. part. II. cap. 13. 'Episcopum Philippensium tunc in vivis fuisse? Quis praestabit Philippenses ideo a Polycarpo consilium non efflagitasse, quod tunc temporis Episcopo ipsi haud potirentur? Ita enim ipse eos alloquitur, Ταῦτα, ἀδελφοί, οὐκ ἐμὰντῷ ἐπιτρέψας γράφω ὑμῖν περὶ τῆς δικαιοσύνης· ἀλλ' ἐπεὶ ὑμεῖς προεκαλέσεσθέ με. Haec verba, fratres, non meo arbitrio, vobis de justitia scribo, sed quod vos ad me provocastis. [§. 3.] In causa, ut opinor, Valentis presbyteri, quam judicio Polycarpi mittebant. Haec igitur quum incerta sint, nihil certi ex sermone Polycarpi proferri potest.' p. 168. ed. Cant. Confer hujus Epist. §. xi.

P. 15. l. 1. ἐπιστρέφοντες τὸ ἀποπεπλανημένα] Conjiciebat legendum τοὺς ἀποπεπλανημένους Patricius Junius. Invenisse Vetus Interpres videtur πάντας ἐπιστρέφοντες τοὺς ἀποπεπλανημένους, omnes ab errore convertentes.

P. 15. l. 10. τῶν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ὀφθαλμῶν] Significari videtur his verbis solus Christus. Apud Vet. tamen Interpretem vocēs καὶ Θεοῦ desunt. Interea in celebri loco Actuum Apost. cap. xx. comm. 28. praestant plurimi MSti — ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ, ἣν περι- 5 ποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.

P. 16. l. 8. οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ Σατανᾶ] Ita S. Polycarpus appellavit Marcionem, quum se in conspectum ipsius protulisset, ut illum agnosceret et salutaret, ut fratrem et Christianae communionis socium, orans, apud Iren. lib. iii. 10 c. 3. ἐπιγινώσκέ με. ejus rei historiam Graece retulit Eusebius Hist. Eccles. lib. iv. c. 14. ἐπιγινώσκω σε τὸ πρωτότοκον τοῦ Σατανᾶ. SMITH. Praeter Irenaeum testes citaverat Usserius cum Act. xiii. 10. ubi S. Paulus Elymam magum υἱὸν διαβόλου appellat, tum etiam Ignatianae ad Trallianos 15 epistolae interpolatae cap. 11. in quo ab interpolatore Simonem τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ (diaboli) υἱὸν nominatum habes. Supra vero, ubi Joannis Apostoli locus affertur, pro vulgata lectione ἐληλυθῆτα praestat cum aliis scriptoribus atque codicibus ἐληλυθέναι Polycarpus; quod quidem signare ad 20 Novum Testamentum critici omiserunt. Interea ἐληλυθέναι pro ἐληλυθῆναι ex edit. principe Polycarpo restitui. Apposite indicat cl. Jacobsonus Joan. vii. 44. ἡμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ.

Ibid. l. 9. ἀπολείποντες] Hoc pro ἀπολιπόντες ex Codd. 25 scriptis suis recepit Jacobsonus.

Ibid. l. 13. τὸν παντεπόπτην Θεόν] S. Clemens Romanus in fine prioris Epistolae ad Corinthios, ὁ παντεπόπτης Θεός. Recte in Latina versione, ubi ex oscitantia librarii ponitur prosperatorem, ex Codice Magdalenensi perspectorem substi- 30 tuit Usserius. SMITH.

P. 17. l. 6. δοξάζωμεν] Quum, referente Usserio, istud habuerit MS. Salmasii, hoc est, exemplaris Schottani apographum, eidemque lectioni faverit Vetus Interp. hanc pro altera δοξάζωμεν in textum recepi; id quod nunc video jam 35 fecisse Lemoynaem in sua editione Polycarpi. Haec olim scripsi. Nunc, idem quoque indicante Codicis Florentini apographo meo Vossio-Dodwelliano, testatus est Jacobsonus exstare in hoc Codice Florentino δοξάζωμεν.

Ibid. l. 8. καὶ ἡμεῖς τοῦτο ἐπιστεύσαμεν] Lege τούτῳ, vel, si 40 retineatur τοῦτο, subintellige εἶναι. SMITH. Haud favet quidem mutationi Interpretatio vetus; ad oram tamen exempli mei Aldrichianae edit. vir cl. Marklandus manu sua τούτῳ rescripsit.

Ibid. l. 10. Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς &c.] Haec verba usque ad 45

illud ἀναστάντα apud Eusebium afferuntur in libro tertio Hist. Eccl. cap. 36.

P. 17. l. 12. ἦν καὶ ἴδετε κατ' ὀφθαλμοὺς] Particulam καὶ ex Codice Florentino supplevi, in quo tamen, prout apud
 5 Eusebium, εἶδετε pro ἴδετε scriptum est; idemque in editione sua posuit Lemoynaeus, sicut ante eum Maderus; sed adversante Interpretatione vetere, quae habet, *quam et oculata fide vidistis*. Porro particulam *et*, quam nescit hujus interpretationis editio princeps, tuetur codex MS. Magdalenensis, qui Polycarpi versionem Latinam continet. Haec
 10 olim ego. Nunc testatur Jacobsonus, tres suos Polycarpi Codices lectionem ἦν καὶ ἴδετε praestare, dum tamen in uno eorum, hic est MS. Vaticanus, scriptum est mendose ἴδare. Quin etiam apud Eusebium, qui verba adduxit, tum Codex
 15 Parisiensis antiquissimus ἴδετε a prima manu, tum vero Codex Norfolciensis in Museo Britannico repositus idem habent. Quod quidem ex nupera editione viri desideratissimi Edvardi Burtoni discimus.

Ibid. l. 13. καὶ Ζωσίμῳ καὶ 'Ρούφῳ] Indicat Smithus
 20 Martyrologium Romanum ad xviii. Decembris, ubi haec posita sunt: *Philippis in Macedonia, natalis sanctorum Martyrum Ruffi et Zosimi; qui ex eo numero discipulorum fuerunt, per quos primitiva Ecclesia in Judaeis et Graecis fundata est; de quorum etiam felici agone scribit Sanctus*
 25 *Polycarpus in Epistola ad Philippenses*. p. 314. edit. Paris. an. 1584.

Ibid. ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ἡμῶν] 'Ita hodierna
 ' Polycarpi exemplaria et Eusebii. Sed ἡμῶν in Eusebii
 ' Codice D. Savilli et Nicephoro et apographo Salmasii legi
 30 ' notavit calamo in libri sui ora Usserius. Probabile est de
 ' sui temporis persecutione intelligendum esse Polycarpum,
 ' quanquam hic Apostolos etiam ipsos in exemplorum numero recensuerit.' Dodwell. Dissert. Cypr. Diss. xi. §. 27.
 a JACOBSONO allatus.

35 Ibid. l. 17. καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ, ᾧ καὶ συνέπαθον] Sic locus legitur, tam apud Eusebium, quam in Polycarpi Graecis, et in subjectis fini Actorum Ignatii in Codice MS. Bodleiano Laud. C. 93. Ad-
 40 dero tamen vult Smithus verbum *πορευόμενοι* post αὐτοῖς, Vet. Interpretem secutus; Patricius autem Junius censuerat supplendum *ἐπορεύθησαν* καὶ post *τόπον*, Clementis Romani Epistola appellata. Neutram vero emendationem, quum *εἰς* pro *ἐν* hic positum videatur, necessariam esse existimem. Clementis verba sunt, [Πέτρ]ος διὰ ζήλον ἁδικον οὐχ
 45 [εἶνα οὐ] δὲ δύο, ἀλλὰ πλείονας ὑπήνεγκεν πόνοους, καὶ οὕτω

μαρτυ[ρήσας] ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλ[όμενον] τόπον τῆς δόξης. cap. 5. His arponas Divi Lucae locum in Actis Apost. ἐξ ἧς (ἀποστολῆς) παρέβη Ἰούδας, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. i. 25. Caeterum melius vertisse ne dubites nuperum Interpretem Polycarpi Anglicum, Wilfridum Clement-5 son, verba παρὰ τῷ Κυρίῳ, *with the Lord, apud Dominum*, quam olim Cavium et Wakium, qui habent, *by the Lord, a Domino*, nisi legere hi vellent παρὰ τοῦ Κυρίου, quod fecisse videtur Vetus Interpres. Clementsono autem inter-10 preti nunc addendi sunt cl. Chevallier, qui recentissime, atque Elborow, qui primus omnium Polycarpi Epistolam in Anglicam linguam vertit. Denique de praepositione εἰς consulendum ait Heinichium ad Eusebium H. E. ii. 25. Jacobsonus.

P. 18. l. 2. ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα] Ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνα-15 στάντα, ex Eusebii et Nicephori citatione, nam post ὑπὸ Graecum Salmasii, quo usi sumus, deficit nos exemplar, hic supplevimus; licet passivum ἀνασταθέντα et veteris nostri Interpretis autoritas, qui, *a Deo resuscitatus*, vertit, et ipsa constructionis requirat ratio. Unde Metaphrastes [in Vita 20 Ignatii] ἀναστάντα in Graeco, et Rufinus *resurrexit* in suo ita retinuit Latino; ut illud, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, *a Deo*, ut minus cum eo cohaerens, uterque praetermiserit. USSER. Vocibus ὑπὸ τοῦ absolutum est codicis Florentini apographum Vossio-Dodwellianum; deinde sequitur in ipso Codice, nullis inter-25 positis, pars Epistolae Barnabae a verbis illis in pag. 13. edit. Menardi, λαὸν τὸν κενὸν [καινὸν] ἐτοιμάζων. Communis autem est Codicibus Polycarpi Graecis hiatus iste. Quae vero subjecta sunt Codici Vaticano, ea protulit Jacobsonus, prout olim Vossius, Ἐπιστολὴ Βαρνάβα τοῦ Ἀποστόλου συνεκδήμου 30 Παύλου τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου. In edit. principe, sive Halloixii illa, totum deficit hoc membrum orationis καὶ δι' ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα, verius ἀνασταθέντα.

Ibid. l. 8. mansuetudinem Domini alterutri] Sic Halloix, et Faber Stapulensis [edit. princeps Latina] et sic Cod. Laur. 35 [seu Florent.] Libri impr. omittunt *Domini*. JACOBSON.

Ibid. l. 22. Si quis non abstinerit se ab avaritia, ab idololatria coinquinabitur.] Hic quidem facile visu est, respicere Polycarpum ad Apostoli locum in Epistola ad Coloss. iii. 5. Νεκρώσατε οὖν—τὴν πλεονεξίαν, ἣτις ἐστὶν εἰδωλολα-40 τρεία. Vet. Interp. Lat. *Mortificate ergo—avaritiam, quae est simulacrorum servitus*; sed non aequae facilis est expositio vocis πλεονεξία vel apud Apostolum, vel apud Polycarpum. Haec olim notavi. At vero nunc posuit quae sequuntur Jacobsonus, 'Graecum sine dubio et hic et infra, *Si quis* 45

'non abstinuerit se ab avaritia, habuit *πλεονεξίας*. Verum sensum optime illustrat Suicerus e Clem. Alex. Strom. III. p. 464. [522. Potter.] ἡ *πλεονεξία* *πορνεία* λέγεται, τῇ αὐταρχείᾳ ἐναντιούμενῃ. Adulter ergo est *πλεονέκτης*, quia sua uxore non est contentus, sed aliena sibi vendicat. Atque ita hanc vocem recipiendam esse vult, cl. Heinsius ad Eph. v. 3. Suicer. in voc. *πλεονεξία*. Neque magis dubitabat olim Pearsonius, quin moechia peccatum fuerit hujus Valentis. Vid. Vindicias ejus Ignatianas, part. II. cap. 8. 10 p. 195. ed. Cant.

Ibid. l. 27. qui estis in principio Epistolae ejus] Supplere vult Smithus *laudati*, vel quippiam tale. Vide supra cap. 1. P. 19. l. 5. et nihil vos latet] Ait S. Joannes in Epistola, καὶ ὑμεῖς *χρῆμα* ἔχετε ἀπὸ τοῦ Ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα, 15 1 Joan. II. 20. Verba autem, quae sequuntur, *mihi autem non est concessum modo, παρενθετικῶς* posita videntur. Apte adponit cl. Jacobsonus Ignatii verba, Ep. ad Ephes. §. 14. Ὡς οὐδὲν λαμβάνει ὑμᾶς.

Ibid. l. 23. καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀποκομίσῃ γράμματα, ὅπερ 20 ποιήσω] Pro ὑμῶν in Nicephoro et quibusdam Eusebii exemplaribus legitur ἡμῶν, quod et Rufinus secutus fuisse videtur, quum reddidit, *deferat litteras ad vos*, et Polycarpi Vetus Interpres quum vertit, *deferat litteras meas, quas fecero ad vos*, ita enim illud, ὅπερ ποιήσω, exprimere volebat; quod 25 non animadvertens Joannes Faber [primus editor] *quas et dedero ad vos*, hic substituit, contra manuscriptorum fidem. Ubi tamen et nostrum hunc Polycarpi, et Eusebii interpretem Rufinum deceptum fuisse apparet, de litteris ad Philippenses deferendis ista accipientem, quum ad Antiochenos dandae litterae intelligantur; vel ab ipsis Philip- 30 pensibus, si παρ' ὑμῶν, vel a Polycarpo et Smyrnaeis suis, si παρ' ἡμῶν, hic legendum fuerit. Quod posterius ex Ignatii verbis illis in epistola ad Smyrnaeos firmamentum accipit: ὁ ἐφάνη μοι ἄξιον, τοῦτο ἐστίν, ὥστε πέμψαι τινὰ τῶν ὑμετέρων 35 μετ' ἐπιστολῆς, ἵνα συνδοξάσῃ τὴν κατὰ Θεὸν αὐτοῖς γενομένην εἰδὼν. Quod mihi dignum factu est visum, hoc est; ut aliquem vestrum mittatis cum epistola [ad Antiochenos videlicet in Syria]; ut una cum illis glorificet Deum de tranquillitate, quam in Deo consecuti sunt. [§. 11.] USSER. Haec viri 40 magni sunt; quae vero nihil cogunt, ut ἡμῶν pro lectione recepta ὑμῶν, quod et Patricio Junio visum erat, substituantur. A nuntio Polycarpi litterae illae tam Philipponsium, quam Smyrnaeorum deferri possent; id quod particula καὶ in verbis καὶ τὰ παρ' ὑμῶν, et in sequentibus, *πρεσβεύοντα* 45 καὶ περὶ ὑμῶν, significare videtur. Etsi enim illud ταῖς ἐμ-

προσθεν ἐκκλησίαις in Ignatii Epistola ad Polycarpum, §. ult. nonnisi de *anterioribus* illis Ecclesiis, quae in Asia Syriam versus jacebant, interpretandum sit; nihil inde eruendum lectioni ὑμῶν contrarium. Quippe, ibi hortatus est Ignatius Polycarpum scribere ad istas Ecclesias, ut nonnullae 5 earum nuntios ipsae mitterent ad Antiochiam, recuperatam pacem gratulantes; aliae vero litteras scriberent deferendas illas a nuntio Polycarpi. Neque contraria est de voce ὑμῶν sententia vel Smithi, vel eorum, qui Polycarpi epistolam in linguam Anglicam verterunt, Cavii, Wakii, Cle- 10 mentsoni. Interea, dum Wakius in hunc modum haec verba interpretatus est, *But if any one went from hence into Syria, he should bring your letters with him*, verbo ἀποκομίση significari censebat non *deportationem*, sed *asportationem*. Aliter vero locum exposuere duo alteri inter- 15 pretes. Quibus nunc addas Elborow et Chevallierium paulo ante a me commemoratos. Quae denique sequuntur, ea notavit ad Eusebium suum cl. Burtonus, 'Nescio quae Eusebii exemplaria indicaret Usserius, quum pro ὑμῶν in quibusdam ἡμῶν legi monuit: in nullo Codice hanc lectionem 20 'inveni praeter Savilianum, quem quidem ab Usserio colatum esse constat.'

P. 20. l. 2. ὠφελῆθῆναι δυνήσεσθε] Anonymus Martyrii B. Ignatii descriptor legit ὠφελῆθήσεσθε, quomodo et Vetus Polycarpi Interpres reddidit, *ex quibus magnus vobis erit* 25 *profectus*. USSER.

Ibid. l. 9. Et de ipso Ignatio, et de his qui cum eo sunt, quod certius agnoveritis, significate] Hujus ita in Bibliotheca sua [cod. cxxv.] de Polycarpi hac ad Philippenses Epistola agens meminit Photius. Λέγει καὶ τὰς ἐπιστολὰς 30 αὐτοῖς Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου ἀπεσταλκέναι, καὶ αἰτεῖται ἀναδιδοῦσθαι παρ' αὐτῶν, εἰ τι περὶ ἐκείνου διακούσαιεν. In Halloixii tamen editione verba ista sunt omissa, quae docent circa annum Dom. cvi. eodem videlicet tempore, quo e Syria ad martyrium Romam adductus est Ignatius, scriptam a Polycarpo istam fuisse epistolam. Haec USSERIUS, sed 35 Ignatii obitum toto decennio, quam a recentioribus chronologis factum est, citius statuens. Ait Jacobsonus, 'De morte Ignatii Polycarpus jam certior factus erat, §. 9. sed circumstantias, dicta, &c. ut videtur, ignorabat. Postulat 40 'ergo a Philippensibus, ut sibi significant, quidquid Ignatii mortem spectans iis esset cognitum.'

Ibid. l. 11. quem in praesentem diem commendavi vobis, et nunc commendo] Quum in principe aliisque vetustioribus editionibus hujus interpretationis, et ad marginem editio- 45

num aliquot Polycarpi, exstet *in praesentem diem* pro *in praesenti*, idem revocavi. Fortasse enim scripserat Polycarpus. *ὅν μέχρι τοῦ παρόντος ὑμῶν συνέστηκα, καὶ νῦν συνέστημι.* Sed comparet in MSto nostro Magdalenensi altera lectio, *in praesenti*; vertuntque Wakius et Clementsonus, et Chevallierius, *in the present epistle, in praesenti epistola*: rectius autem, ni fallor, habet Cavius *hitherto, usque adhuc*: vertit Elborow *formerly, olim.* Habere vero MS. Mediceo-Laur. Versionem Lat. exhibentem *in praesenti* refert el. Jacobsonus, qui tamen meam lectionem in contextum recepit.

Ibid. l. 13. credo quia et vobiscum similiter] Apte confert Jacobsonus, 1 Pet. v. 10, *Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῶν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι.*

15 Ibid. l. 15. Incolumes estote in Domino Jesu Christo, in gratia, cum omnibus vestris] In Latino codice D. Alexandri Petavii tota Epistola ita concluditur: *Incolumes estote in Domino Jesu Christo; et gratia ipsius cum omnibus vobis.*

USSER. Fortasse Graece constituendus in hunc modum totus locus est; *Ἐρρώσθε ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἐν χάριτι, μετὰ πάντων τῶν ὑμετέρων.* Verbum enim *ἐρρώσθε* ab Ignatio in fine Epistolarum saepe positum est; et Glossae Vet. habent, *Ἐρρωμένος, validus, incolumis*: et *Incolumis, ἐρρωμένος, ὑγιής, ἀκαίριος, σῶος, ἄριος.* Denique pro *vestris*

25 minus apte habet *nostris* MS. Magdal. Haec adnotaveram. Nunc vero delet particulam *in* ante vocem *Gratia* el. Jacobsonus, imprimendumque curavit, *Gratia cum omnibus vestris.*

Attamen ego Veteris Interpretis auctoritate, ut in sententia perstem, inductus, similiter scribentem jam

30 video Apostolum ad Timotheum, *ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι,* 2 Tim. ii. 1. Habet Ignatius quoque fine Epistolae ad Smyrnaeos, *Ἐρρώσθε ἐν χάριτι.* Hoc denique de interpretatione Graeca verbi, *Incolumes estote*, addam, quod quo loco Epistolae falso dictae Ignatii ad Antiochenos exstant

35 ista, *Ἐρρώσθε Θεῷ καὶ Χριστῷ, πεφωτισμένοι τῷ ἁγίῳ Πνεύματι,* eo demum sic vertit Vetus Interpres, *Incolumes estote Deo et Christo, illuminati Spiritu Sancto.* §. ult.

FRAGMENTUM EPISTOLAE
S. IRENAEI AD FLORINUM.

FRAGMENTUM EPISTOLAE

S. IRENAEI AD FLORINUM.

Fragmentum Epistolae S. Irenaei ad Florinum, apud Eusebium,
Hist. Eccl. V. 20.

5 ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα, Φλωρίνε, ἵνα πεφεισμένως
εἶπω, οὐκ ἔστιν ὑγιoῦς γνώμη. Ταῦτα τὰ δό-
γματα ἀσύμφωνά ἐστι τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγί-
στην ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐ-
τοῖς. Ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας
10 αἰρετικοὶ ἐτόλμησαν ἀποφῆνασθαί ποτε. Ταῦτα τὰ
δόγματα, οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς Ἀπο-
στόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. Εἶδον
γάρ σε παῖς ἔτι ὢν ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ τῷ Πο-
λυκάρπῳ λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ,
15 καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. Μᾶλλον γὰρ
τὰ τότε διαμνημονεύω, τῶν ἑναγχος γινομένων. Αἱ
γὰρ ἐκ παίδων μαθήσεις συναύξουσαι τῇ ψυχῇ

Interprete H. Valesio.

Haec dogmata, Florine, ut
parcissime ac levissime dicam,
non sunt sanae doctrinae. Haec
dogmata dissentiunt ab Eccle-
sia, et in maximam impietatem
eos conjiciunt, qui illis assen-
tiuntur. Haec dogmata ne ipsi
quidem haeretici extra Ecclesi-
am positi proferre unquam ausi
sunt. Haec dogmata, hi qui
ante nos vixere presbyteri, qui
etiam Apostolorum discipuli ex-

stiterant, nequaquam tibi tradi-
derunt. Vidi enim te quum ad-
huc puer essem in inferiore Asia
apud Polycarpum, splendide
agentem in palatio, et mag-
nopere laborantem, ut te illi ap-
probare. Etenim ea quae tunc
temporis gesta sunt, melius
memoria teneo, quam illa quae
nuper acciderunt. Quippe ea
quae pueri didicimus, simul
cum animo ipso coalescunt, ei-

ἐνούνται αὐτῇ· ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν
 τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύ-
 καρπος, καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους καὶ
 τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου, καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν,
 καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ τὴν 5
 μετὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν ὡς ἀπήγγελλε, καὶ τὴν
 μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑωρακότων τὸν Κύριον· καὶ ὡς
 ἀπεμνημόνευε τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου
 τίνα ἦν ἂ παρ' ἐκείνων ἀκηκόει· καὶ περὶ τῶν δυνά-
 μειν αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ τῶν 10
 αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου παρεληφθὼς ὁ Πολύ-
 καρπος ἀπήγγελλε πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς.
 Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ
 γεγονὸς σπουδαίως ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ
 οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ αἰεὶ διὰ τὴν 15
 χάριν τοῦ Θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρτυκῶμαι· καὶ
 δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι εἰ
 τι τοιοῦτον ἀκηκόει ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστο-
 λικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράζας ἂν καὶ ἐμφράζας τὰ

que penitus inhaerent. Adeo ut
 et locum ipsum possim dicere,
 in quo beatissimus Polycarpus
 sedens disserebat; processus
 quoque ejus et ingressus, vitae-
 que totius formam, et corpo-
 ris speciem; sermones denique
 quos ad populum habebat; et
 familiarem consuetudinem, quae
 illi cum Joanne, ut narrabat,
 et cum reliquis qui Dominum
 ipsum vidissent, intercesserat:
 et qualiter dicta illorum com-
 memorabat, et quaecunque de
 Domino ab iisdem audierat. De
 miraculis quoque illius ac de

doctrina, prout ab iis qui Ver-
 bum vitae ipsi conspexerant
 Polycarpus acceperat, eodem
 prorsus modo referebat, in
 omnibus cum Scriptura sacra
 consentiens. Haec ego, divina
 mihi largiente clementia, tunc
 studiosus audiebam, non in
 charta sed in corde meo audita
 describens; eademque per Dei
 gratiam assidue repeto ac re-
 volvo. Et in conspectu Dei
 affirmare possum, beatum il-
 lum et apostolicum presbyte-
 rum, si quid ejusmodi unquam
 audiisset, exclamaturum conti-

ὥτα αὐτοῦ, καὶ τὸ σύννηθες αὐτῷ εἰπών· ὦ καλὲ
 Ὁ Θεέ, εἰς οἷους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀν-
 ἔχωμαι· πεφεύγοι ἂν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζό-
 μενος ἢ ἐστὼς, τῶν τοιούτων ἀκηκόει λόγων. Καὶ ἐκ
 5 τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ ὧν ἐπέστειλεν ἤτοι ταῖς
 γεινιώσαις ἐκκλησίαις ἐπιστηρίζων αὐτάς, ἢ τῶν
 ἀδελφῶν τισὶ νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος,
 δύναται φανερωθῆναι. Edit. Burtoni, p. 359. Vid. notam.

nno, et obturatis auribus suis
 dicturum fuisse, prout ipsi mo-
 ris erat; 'Deus bone, quae me
 in tempora reservasti, ut haec
 sustinerem!' atque ex loco ipso
 aufugiturum, in quo seu stans,
 seu sedens, ejusmodi sermones

audiisset. Sed et ex epistolis
 illius id liquido probari pot-
 est, quas ille partim ad vicinas
 Ecclesias, ut eas confirmaret,
 partim ad quosdam ex fratri-
 bus misit, admonens illos atque
 exhortans.

ANNOTATIONES

IN

FRAGMENTUM EPISTOLAE S. IRENAEI AD FLORINUM.

P. 35. l. 5. ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα, Φλωρίνε, &c.] Praemissa 5
haec sunt ab Eusebio; 'Εξ ἐναντίας δὲ τῶν ἐπὶ 'Ρώμης τὸν
ὑγιῇ τῆς 'Εκκλησίας θεσμὸν παραχαρτύνοντων, Εἰρηναῖος διαφό-
ρους ἐπιστολὰς συντάττει· τὴν μὲν ἐπιγράψας πρὸς Βλάστον
περὶ σχίσματος· τὴν δὲ πρὸς Φλωρίνον, περὶ μοναρχίας, ἢ περὶ
τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν· ταύτης γάρ τοι τῆς γνώ- 10
μης οὗτος ἐδόκει προασπίζειν· δι' ἣν αὐθις ὑποσυνρόμενον τῇ κατὰ
Οὐαλεντίνου πλάνῃ, καὶ τὸ περὶ 'Ογδοάδος συντάττεται τῷ Εἰ-
ρηναίῳ σπύδασμα· ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν
ἀποστόλων κατελιγμένην αὐτὸν διαδοχὴν.—'Εν ἣ γε μὴν προ-
ειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρίνον ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ αὐθις τῆς 15
ἡμέρας Πολυκάρπῳ συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει, λέγων· ΤΑΥΤΑ
τὰ δόγματα, Φλωρίνε, &c. *Adversus autem illos qui sinceram
Ecclesiae legem adulterabant, Irenaeus varias conscripsit
epistolas. Alteram ad Blastum quam inscripsit de Schis-
mate; alteram ad Florinum de Monarchia, seu quod Deus 20
non sit conditor malorum. Eam enim opinionem hic defen-
dere videbatur. Qui quum postea in errorem Valentini ab-
reptus fuisset, iterum Irenaeus ejus gratia librum de
Octionario composuit. In quo etiam libro primam se
Apostolorum successionem contigisse significat. — Porro 25
in ea ad Florinum Epistola de qua jam prius dixi,
idem Irenaeus se cum Polycarpo familiariter esse ver-
satum prodit his verbis; HAEC vero dogmata, Florine,
&c. De Florino et Blasto haec prius scripserat capite*

15. Eusebius, Οὗ ἐπὶ Ῥώμης ἤκμαζον, ὡν ἡγεῖτο Φλωρίνος, πρεσβυτερίου τῆς ἐκκλησίας ἀποπεσών. Βλαστός τε σὺν τούτῳ παραπλησίῳ πτόματι κατεσχημένος· οἱ καὶ πλείους τῆς ἐκκλησίας περιέλκοντες ἐπὶ τὸ σφῶν ὑπῆγον βούλημα· θάτερος ἰδίως 5 περὶ τὴν ἀληθείαν νεωτερίζειν πειρώμενος. At vero Blastum propter quæstionem de Paschæ tempore ortam reum evasisse schismatis potius quam hæresis, ostendit capite ultimo auctor libelli contra Hæreticos apud Tertullianum exstantis. Theodoretus quidem in Hæret. Fab. lib. 1. c. 23. eum cum 10 Florino in Valentinianam hæresim declinasse ait; sed de hac re silere videtur Eusebius.

P. 35. l. 5. ΤΑΤΤΑ τὰ δόγματα &c.] ‘Condiscipuli, [Florini] quem apud Polycarpum viderat noveratque, casum dolens Irenæus, eumque ab errore revocare cupiens, scripsit 15 adversus eum epistolam περὶ τῆς Μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, *de Monarchia, sive, quod Deus non sit conditor malorum*. Ταύτης γὰρ τοι τῆς γνώμης, addit Eusebius, οὗτος ἐδόκει προασπίζειν, *eam enim opinionem hic defendere videbatur*. Quæ quidem 20 sic explicat H. Valesius, quasi Florinus, Marcionis et Cerdonis dogmatibus adhaerens, duo principia invexisset, alterum honorum, alterum malorum actorem. Sed repugnat Irenæus scribens, Florini *dogmata ne quidem hæreticos extra Ecclesiam positos proferre unquam ausus fuisse*. 25 Gravior igitur quam Cerdonis ac Marcionis erat Florini error; ac proinde in eo positus fuisse videtur, quod non, ut illi, duplicem Deum, alterum boni, alterum mali, auctorem fingeret; sed in unum et eundem Deum, tanquam in caussam, mala omnia ac peccata refunderet; quod vera 30 nullus hactenus hæreticus proferre ausus fuerat. Unde licet pro *μοναρχία*, seu principii unitate contra Marcionitas cum Catholicis decertaret, hanc tamen pejus illis violabat, dum malis omnibus contaminabat. Irenæus vero retinendam esse *μοναρχίαν*, nec tamen malorum 35 labe adspergendam esse, tam vere, quam pie contendebat. Quam vero a pestifera Florini doctrina alienus exstitisset, quamque nefarium dogma exhorruisset Polycarpus, quem dudum praeceptorem audierat, ei ob oculos ponit; ut tanti praeceptoris memoria devium in Catho- 40 licæ veritatis viam efficacius reduceret. Philastrius Florianorum quorundam hæreticorum meminit; sed quos Carpocratianorum surculum esse dicit. Gennadius vero Florianum, seu Florinum culpat, quod carnem mali causam esse crediderit. Quæ quidem, si uterque Florinum 45 nostrum intellexerit, non omnino cum Eusebio et Irenæo,

‘ quibus potior fides, consentiunt. Quidquid sit, Flori-
 ‘ nus Irenaei rationibus et argumentis victus, non tamen
 ‘ convictus, ne hinc Deum ipsum auctorem mali faceret,
 ‘ illinc vero a *μοναρχία*, quam hactenus propugnauerat, de-
 ‘ ficiens, cum Cerdone et Marcione duplicem Deum indu- 5
 ‘ ceret, mediam, ut sibi videbatur, inter utrumque extre-
 ‘ mum Valentini sententiam amplexus, cum eo insanire
 ‘ maluit, quam cum Catholicis sapere. Quare Irenaeus illius
 ‘ salutis semper sollicitus, eumque e novo illo, in quod prae-
 ‘ ceptis se dederat, barathro extrahere studens, scripsit librum 10
 ‘ *περὶ Ὀγδοάδος*, *de Ogdoade*, vel, ut habet Hieronymus in
 ‘ Catalogo, *de Octava*, cujus clausulam duntaxat refert Eu-
 ‘ sebius. Haec MASSUETUS S. Irenaei editor, Dissert.
 ‘ II. Artic. III. num. 58, Dodwellum secutus in Dissert. VI. in
 ‘ Irenaeum.

15

P. 35. l. 14. *λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ*] Difficile indicatu nomen est imperatoris, quo regnante hoc factum sit, seu Hadrianus fuerit, quum ille, teste Xiphilino, in Dionis Epitome, p. 246, ed. Steph. imperii sui provincias atque urbes frequenter inviseret, sive is, qui Hadriano suc- 20
 cessit, Antoninus Pius, ut Massuetus contra Dodwellum probare conatus est, Dissert. sua II. Artic. I. num. 1. 2. Quum vero notum sit, Imp. Pium ex Italia nunquam ex-
 iisse, Massuetus hoc Irenaei loco id tantum vult ostendi, Florinum aulicum quempiam fuisse, qui summa apud im- 25
 peratorem gratia valuerit; nec quidquam amplius censet ex eo colligendum. Haud assentior, quum aiatur Irenaeus, a se tunc temporis apud Asiam agente visum esse Florinum in imperatoris aula splendide viventem. Porro satis bene con-
 venit cum primo Irenaei tempore, *τῇ πρώτῃ ἡλικίᾳ*, dum *παῖς* 30
 erat apud Asianos, annus ille Christi 127, quo Hadrianum per Athenas et Asiam Syriam versus iter fecisse, ex Spartiano atque nummis probavit Pagius, Crit. in Annales Ba-
 ronii, ad annos 127. et 128. vol. I. p. 125. Est vero opus illud de Haeresibus, ubi de Polycarpo Irenaeus scribit, *ὃν* 35
καὶ ἡμεῖς ἐωράκαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ. lib. III. cap. 3. 16. Ibi quidem tradit vir sanctus, *πάνν γηραλέον* fuisse Polycarpum, eum qui tot annos post passus est, sed non illo imperatoriae profectionis tempore, ut vult Massuetus, postea
 vero, quum martyrio coronatus fuerit. Hadrianum dicit 40
 Fronto, per Angelum Maium nuper redivivus, ‘ orbis terra-
 ‘ rum non regendi tantum, sed etiam perambulandi diligen-
 ‘ tem.’ De Feriis Alsiensibus, cap. 3. p. 138. ed. Berolin.

P. 36. l. 10. *τῶν αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου*] Irenaeo venit in mentem initium Epistolae primae S. Joannis.

45

Ibid. l. 19. ἐμψράφας τὰ ὥτα αὐτοῦ] Hic mos erat veterum Christianorum, ut si forte in familiari colloquio impium aliquem sermonem et a fidei catholicae regula dissentientem audiissent, protinus obturatis auribus sese in fugam darent. . . . Porro hunc morem Christiani a Judaeis hauserant. De quibus idem testatur Lucas in cap. vii. Actuum Apostolorum; κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον τὰ ὥτα αὐτῶν, καὶ ᾤμνησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν. Hieronymus in Epistola ad Pammach. adversus errores Joan. Hierosol. 10 p. 235. Item Aug. in Serm. 84. de Festivitate Paschae. VALESIIUS ad hoc Fragmentum apud Eusebium.

P. 37. l. 1. τὸ σύνηθες αὐτῷ] Hoc loco αὐτῷ dicta causa recepi olim; et nunc Burtonus e Codicibus suis scriptis vocem Eusebio reposuit, deletο κατὰ ante τὸ σύνηθες.

15 Ibid. l. 5. ταῖς γειτνιώσεσι ἐκκλησίαις] Ex his quidem Epistolis praestans illa ad Philippenses, quae haec Opuscula auspicata est, adhuc superest.

Ibid. l. 8. δύναται φανερωθῆναι.] Dicerem hinc excidisse τοῦτο, nisi ferenda sit ellipsis. Subjunxit Eusebius, Ταῦτα ὁ 20 Εἰρηναῖος. Vet. Interp. Rufinus habet, Sed ex Epistolis ejus quas scripsit,—potest sententia ejus evidenter agnosci. Haec Irenaeus.

S. HIPPOLYTI
CONTRA HAERESIM NOETI,
SIVE,
PARS, QUAE RESTAT, LIBRI EJUS
ADVERSUS OMNES HAERESES.

S. HIPPOLYTUS.

S. HIERONYMUS, Lib. De Viris Illustribus, cap. lxi.
pag. 138. edit. FABRICII.

HIPPOLYTUS, cujusdam Ecclesiae^a Episcopus,
5 (nomen quippe urbis scire non potui) rationem
Paschae^b temporumque Canones scripsit, usque ad
primum annum Alexandri Imperatoris, et sedecim
annorum circulum, quem Graeci *ἐκκαίδεκαετηρίδα*
vocant, reperit; et Eusebio^c, qui super eodem
10 Pascha Canonem, decem et novem annorum cir-
culum, id est, *ἐννεακαίδεκαετηρίδα* composuit, occa-
sionem dedit. Scripsit nonnullos in Scripturas
commentarios, e quibus hos reperi: in 'Εξάήμερον,
et in Exodum^d, in Canticum Canticorum^e, in
15 Genesin, et in Zachariam^f, de Psalmis^g, et in
Esaiam, de Daniele, de Apocalypsi, de Proverbiis,
de Ecclesiaste, de Saul et Pythonissa, de Anti-
christo^h, de Resurrectioneⁱ, contra Marcionem^k, de
Pascha^l, adversum omnes Haereses^m, et *προσο-*
20 *μίαν* de laude Domini Salvatorisⁿ, in qua, prae-
sente Origene, se loqui in Ecclesia significat.

JOAN. ALBERTI FABRICII NOTAE.

^a Eusebius, vi. 20, post Beryllum commemoratum : ὡσαύτως δὲ καὶ Ἰππόλυτος ἑτέρας πον καὶ αὐτὸς προσετώδης ἐκκλησίας. Varias veterum et recentium de loco Episcopatus Hippolyti, quem Eusebius et Hieronymus ignorarunt, hariolationes praemisi Opus 5 culis sancti Martyris, quae collecta junctim edidi Hamburg. 1716, et 1718, duobus parvis tomis in fol. FABRICIUS. Inter varias veterum et recentiorum sententias de ecclesia, quam Hippolytus obtinuit, illa verisimilior videtur esse, quae eum Portus Romani, non ad Ostia Tyberini, sed celebris hoc nomine in Arabia 10 emporii, hodie *Adena*, episcopum facit. Abulidem Romae Episcopum Arabes vocant, Vid. Catalogum Ebedjesu, cap. vii. VALLARSIUS, tom. ii. Operum S. Hieronymi. [Hippolytum Arabum metropolis episcopum fuisse, literis mandavit saeculo quinto Gelasius Papa Romanus in testimoniis de Duabus 15 Naturis in Christo, tom. viii. Biblioth. PP. edit. Lugd. p. 704.]

^b Euseb. vi. 22. Τότε δὴ καὶ Ἰππόλυτος συντάττων, μετὰ πλείστων ἄλλων ὑπομνημάτων, καὶ τὸ περὶ τοῦ Πάσχα πεποιήται σύγγραμμα, ἐν ᾧ τὴν τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ἐκθέμενος, καὶ τινὰ κανὼνα ἐκκαίδεκατη- 20 ρίδος περὶ τοῦ Πάσχα προσθεῖς, ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου [an. Christi 222.] τοὺς χρόνους περιγράφει. Alia veterum de hoc opere testimonia habes in tom. i. Opp. Hippolyti, p. 42, Canoni Paschali Hippolyteo subjuncta.

^c Eusebii liber de festo Paschali μυστικὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τῆς 25 ἑορτῆς λόγον et rationes cycli undeviginti annorum complexus interdicat, de quo vide ipsum Eusebium, iv. 34 et 35 de Vita Constantini. Meminit et Gennadius de Script. Eccles. cap. 88. Isidorus Hispal. vi. 17. Orig. 'Paschalem cyclum Hippolytus Episcopus temporibus Alexandri Imperatoris primus conscripsit. Post 30 'quem probatissimi autores, Eusebius Caesariensis, Theophilus 'Alexandrinus, Prosper quoque natione Aquitanus, atque Victorinus, amplificatis ejusdem festivitatis rationibus, multiplices 'circulos ediderunt.' Quoniam vero S. Hippolyti cyclus sedecim tantum annorum fuit, hinc Beda, de Temporum Ratione c. 42, 35 'Decemnovennalis circuli ordinem primus Eusebius Caesareae 'Palaestinae Episcopus ob quartas decimas lunas festi Paschalis 'ipsumque diem Paschae inveniendum composuit, eo quod 'luna, &c.'

^d Eusebius, vi. 22, post Hippolyti *eis τὴν Ἑξαήμερον*, non ejus Commentarium in Exodum, sed *eis τὰ μετὰ τὴν Ἑξαήμερον commemorat*: Rufin. in *Hexaameron et ea quae post Hexaameron scripta sunt*. Sed Hieronymus peculiariter etiam deinde meminit Commentarii in Genesin; et quoniam plura Hieronymus scripta refert quae se ait reperisse, et de quibus Eusebius silet, Hieronymi fidem hac in parte sollicitare non est adeo in promptu. Fragmenta ex Commentariis in Hexaameron tom. 11. Opp. Hippolyti p. 22. seq. et 33. seq. [*Exodum substitutum fuisse pro*
 10 *verbo repetito Ἑξαήμερον censet* cl. Vallarsius in edit. sua Operum S. Hieronymi. Nihil hic habet, testa eodem, Codex Veronensis.]

^e *Eis τὸ ἥσμα*. Euseb. Syncellus: *eis τὰ ἥσματα*. Nicephorus: *eis τὸ ἥσμα τῶν ἁμαρτῶν*. Fragmentum servavit S. Anastasius Sinaita, Quaest. 41.

15 ^f Hieron. praef. in Zachariam. 'Hippolytus quoque edidit Commentarios.' Nicephorus iv. 31. *eis Zachariam*.

^g Mentio Commentariorum in Psalmos in laterculo marmoreo qui Canoni Paschali Hippolyteo adjunctus legitur. Fragmenta ex iisdem dedi tom. 1. Operum Hippol. p. 269 seq. [Itidem apud
 20 Hippolytum Fabricianum exstant notitiae Commentariorum ejus, qui hic ab Hieronymo memorantur, in Esaiam, Daniele, Apocalypsin, Ecclesiastem, de Saul et Pythonissa, sive, *eis τὴν ἑγγασπρίμθον*.]

^h Hic liber de Antichristo integer exstat in lucem prolatus ab
 25 insigni viro Marquardo Gudio: quem, praeter Photium, cod. 202, legerunt auctor Catenae in Jerem. xvii. 11, Andreas Caesariensis ad Apocalypsin, aliique, ut ad illum librum notavi.

ⁱ *περὶ ἀναστάσεως καὶ ἀφθαρσίας*. Mentio in laterculo Hippolyti marmoreo et apud Anastasium Sinaitam, qui fragmentum exinde
 30 affert in Hodego, p. 356.

^k Euseb. vi. 22. *πρὸς Μαρκίωνα*. Nicephorus iv. 31. *ἀντιῤῥητικὸν πρὸς Μαρκίωνα* appellat. Etiam a Theodoro lib. 1. de haereticis fabulis Hippolytus laudatur inter eos qui Marcionem *ἄριστα καὶ σοφώτατα* confutarunt. Syncellus, p. 358, ait scripsisse *πρὸς*
 35 *Μαρκίωνα καὶ τὰς λοιπὰς αἵρέσεις*.

^l Eusebius diversum a Canone Paschali opus commemorat Hippolyti *περὶ τοῦ Πάσχα*, quod Rufinus in sua versione, velut idem esse ratus, omisit. Sed rectius Hieronymus, Nicephorus et alii juniores Eusebii fidem secuti. Fragmentum ex libro Hippolyti de Paschate servatum in Chronico Paschali, p. 6. et aliud

n Concilio Lateranensi A. C. 649 habito, tom. vi. edit. Labbei
1. 287.

^m *Πρὸς ἀπάσας αἱρέσεις* Euseb. Vide Photium, cod. 121, et Hippolyti Opera, tom. i. p. 223. seq. [Ita Fabricius. Quae hic vidimus Hippolyti Contra Noeti Haeresim, partem esse ejusdem 5. operis jam diu perditum significant Photii verba, Ἀνεγνώσθη βιβλίον Ἰππολύτου. Μαθητὴς δὲ Εἰρηναίου ὁ Ἰππολύτος. ἦν δὲ τὸ σύνταγμα κατὰ αἱρέσεων λβ'. ἀρχὴν ποιούμενον Δοσιθεαῖος, καὶ μέχρι Νηητοῦ καὶ Νηητιανῶν διαλαμβάνων. p. 195. ed. Bekker. Quin et 3. Epiphanius saeculo ecclesiae quarto partem aliquam disputa- 10 tionis contra Noetum, sed auctore haud nominato, more suo exscripsit.]

ⁿ Ita legendum pro eo quod habent editt. *πρὸς ὁμιλίαν* vel *περὶ ὁμιλίαν*. Ceterum ex scriptis Hippolyti Eusebio vi. 22. nemoratis, ab Hieronymo omittitur quae in Ezechielis capita 15 quaedam ille scripserat, *εἰς μέρη τοῦ Ἰεζεκιήλ*. Vide tom. i. Hippolyti, pag. 271.

ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΙΡΕΣΙΝ ΝΟΗΤΟΥ ΤΙΝΟΣ.
HIPPOLYTI EPISCOPI
CONTRA HAERESIM NOETI CUJUSDAM.

5

SIVE,

EXTREMA PARS LIBRI DEPERDITI
ADVERSUS OMNES HAERESES.

α'. ΕΤΕΡΟΙ *τινες* *έτέραν* διδασκαλίαν παρεισά-
γουσιν, γενόμενοι τινος Νοήτου μαθηταί, *ὃς* τὸ μὲν
10 γένος ἦν Σμυρναῖος, οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενό-
μενος. Οὗτος φυσιωθεὶς εἰς ἐπηρμένον ἤχθη, οἷήσει
πνεύματος ἀλλοτρίου ἐπαχθεὶς [*fors. ἐπαρθεὶς*]. Ἐφη
τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ αὐτὸν τὸν
Πατέρα γεγεννησθαι καὶ πεπονθέναι καὶ ἀποτεθνη-
15 κέναι. Ὁρᾶτε, ὅσον ἔπαρμα καρδίας καὶ φυσίωμα
πνεύματος ἀλλοτρίου ὑπεισῆλθεν εἰς αὐτόν. Ἦδη μὲν
οὖν ἐκ τῶν ἐτέρων πράξεων εἰς τοῦτο φέρεται ὁ ἔλεγ-
χος αὐτῶν, ὅτι μὴ καθαρῶ πνεύματι ἐφθέγγετο. Ὁ

Francisco Turriano Interprete.

I. ALII quidam aliam doctri-
nam subintroducunt, facti dis-
cipuli cujusdam Noeti, qui ge-
nere quidem Smyrnaeus fuit
non multo ante. Hic inflatus
in elationem provectus est, ali-
eni spiritus existimatione elat-
tus. Dixit hic Christum esse

eundem Patrem, ipsumque Pa-
trem genitum esse et passum.
Videte quanta elatio cordis et
inflatio spiritus alieni in eum
subiit. Jam igitur ex aliis acti-
bus deprehensum est, quod
non loquebatur spiritu mundo.
Qui enim in Spiritum sanctum

VOL. I.

E

γὰρ εἰς Πνεῦμα ἅγιον βλασφημῶν, ἐκβλητος γένηται
 [cor. γεγένηται] κλήρου ἁγίου. Οὗτος ἔλεγεν ἑαυτὸν
 εἶναι Μωϋσῆν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀαρών. Ταῦτα
 ἀκούσαντες οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι προσκαλεσάμε-
 νοι ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας ἐξήταζον. Ὁ δὲ ἡρνεῖτο, 5
 λέγων τὰς ἀρχὰς, μὴ φρονεῖν. Ὑστερον δὲ ἐμφω-
 λεύσας ἐν τισιν, καὶ συσκευάσας ἑαυτῷ συνπλανώ-
 μένους, καθαρὸν [fors. καὶ θαρρῶν] ὕστερον ἰστᾶν τὸ
 δόγμα ἐβούλετο. Ὅν πάλιν προσκαλεσάμενοι οἱ
 μακάριοι πρεσβύτεροι ἤλεγξαν. Ὁ δὲ ἀντίστατο, 10
 λέγων· 'Τί οὖν κακὸν ποιῶ δοξάζων τὸν Χριστόν;'·
 πρὸς ὃν ἀνταποκρίνονται οἱ πρεσβύτεροι· 'Καὶ ἡμεῖς
 'ἔνα Θεὸν οἶδαμεν ἀληθῶς· οἶδαμεν Χριστόν· οἶδα-
 'μεν τὸν Υἱὸν παθόντα, καθὼς ἔπαθεν, ἀποθανόντα
 'καθὼς ἀπέθανεν, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, 15
 'καὶ ὄντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐρχόμενον κρῖναι
 'ζῶντας καὶ νεκρούς· καὶ ταῦτα λέγομεν ἃ ἐμάθομεν.'
 Τότε τοῦτον ἐλέγξαντες ἐξέωσαν τῆς Ἐκκλησίας, ὃς
 εἰς τοσοῦτο φυσίωμα ἠνέχθη, ὥς διδασκαλεῖον συ-
 στήσαι.

blasphemus est ex divina sorte
 ejectus est. Aiebat hic se esse
 Moysen, et fratrem suum esse
 Aaron. Haec quum beati pres-
 byteri audirent, accersitum eo-
 ram Ecclesia examinaverunt.
 Ille vero negabat principio sic
 se sentire. Postea vero in qui-
 busdam delitescens, et collectis
 aliis qui in eodem errore erant,
 volebat aperte dogma suum de-
 fendere. Quem rursus accer-
 situm presbyteri redarguerunt.
 Ille vero resistebat, inquitens:
 'Quid igitur mali facio si Chris-

tum honoro?' Huic presbyteri
 responderunt: 'Et nos unum
 Deum vere scimus: scimus
 Christum, scimus Filium pas-
 sum, sicut passus est; mor-
 tuum, sicut mortuus est; et
 suscitatum tertia die, et se-
 dentem ad dexteram Patris,
 venturumque ad iudicandum
 vivos et mortuos. Atque haec
 dicimus, quae didicimus.' Tunc
 istum convictum ejecerunt ex
 Ecclesia, qui eo inflationis venit,
 ut docere institueret.

β. Οἱ [cor. Οἱ] καὶ δεῖξαι βούλονται σύστασιν τῷ δόγματι, λέγοντες· Ἐἶπεν ἐν Νόμῳ· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν· οὐκ ἔσονται ὑμῖν Θεοὶ ἔτεροι πλὴν ἐμοῦ· καὶ πάλιν ἐν ἐτέρῳ· Ἐγὼ, φησὶν, 5· πρῶτος, καὶ ἔσχατος, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς. Οὕτω φάσκουσιν συνιστᾶν ἓνα Θεόν· οἱ [fors. οἱ καὶ] ἀποκρίνονται λέγοντες· Εἰ οὖν Χριστὸν ὁμολογῶ Θεόν, αὐτὸς ἄρα ἔστιν ὁ Πατήρ· εἰ γάρ [fors. εἰ γε] ἔστιν ὁ Θεός, ἔπαθεν δὲ Χριστὸς, αὐτὸς ὢν Θεός, 10· ἄρα οὖν ἔπαθεν Πατήρ, Πατήρ γὰρ αὐτὸς ἦν. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἔχει, οὐδὲ γὰρ οὕτως αἱ γραφαὶ διηγοῦνται. Χρῶνται δὲ καὶ ἐτέραις μαρτυρίαις, λέγοντες, οὕτω γέγραπται· Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξηῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, 15· καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· μετὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστράφη. Ὅρῳς οὖν, φησὶν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Θεός, ὁ μόνος ὢν, καὶ ὑστερον ὠφθείς, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφεῖς.

II. Volunt autem dogma suum constituere et confirmare, quia est in Lege: *a Ego sum Deus patrum tuorum. Non erunt vobis alii Dii praeter me.* Et rursus in alio loco, *b Ego sum primus et ego novissimus; et post me non est alius.* Sic aiunt se probare unum esse Deum. Et respondent: si Christum confitemur Deum, igitur ipse est Pater, si est Deus: passus vero est Christus Deus, passus igitur est Pater; Pater enim

erat ipse. At non sic est. Non enim sic Scripturae exponunt. Utuntur praeterea aliis testimoniis. Sic enim aiunt scriptum esse: *c Hic Deus noster; non reputabitur alius ad eum: adinvenit omnem viam scientiae, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo: post haec in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Vides igitur, inquit, quod hic est Deus, qui solus est, et postea in terris visus, et cum hominibus conversatus!

* Exod. iii. 6. xx. 3.

b Esai. xlv. 6. xlv. 5.

c Baruch iii. 35-37.

[Ἐν] ἐτέρῳ δέ, φησὶν, λέγει· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος
 ‘καὶ ἐμπόρια Αἰθιοπῶν, καὶ οἱ Σαβαῖμ, ἄνδρες ὑψηλοὶ
 ‘ἐπὶ σε διαβήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ πο-
 ‘ρεύσονται ὀπίσω σου δεδεμένοι ἐν χειροπέδαις· καὶ ἐν
 ‘σοὶ προσκυνήσουσιν, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστὶ· καὶ ἐν 5
 ‘σοὶ προσεύξονται, καὶ οὐκ ἐστὶ Θεὸς πλην σου. Σὺ
 ‘γὰρ ἦς [alibi εἰ fors. εἰς] ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἤδειμεν, ὁ
 ‘Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ.’ Ὁρᾷς, φησὶν, πῶς ἓνα
 Θεὸν κηρύσσουσιν αἱ γραφαί; τούτου ἐμφανούς [fors.
 ἐμφανῶς] δεικνυμένου, τῶν [fors. τούτων] οὕτως μαρ- 10
 τυρουμένων, ἀνάγκην, φησὶν, ἔχω, ἐνὸς ὁμολογου-
 μένου, τοῦτον ὑπὸ πάθος φέρειν. Χριστὸς γὰρ ἦν
 Θεός, καὶ ἔπασχεν δι’ ἡμᾶς αὐτὸς ὦν Πατὴρ, ἵνα
 καὶ σωθῇ ἡμᾶς δυνηθῇ. Ἄλλο δέ, φησὶν, οὐ δυνά-
 μεθα λέγειν, καὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος ἓνα Θεὸν ὁμο- 15
 λογεῖ, λέγων, Ὡν οἱ πατέρες, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ
 ‘κατὰ σάρκα, ὁ ὦν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς
 ‘τοὺς αἰῶνας.’

γ’. Καὶ ταῦτα βούλονται οὕτω διηγείσθαι, καὶ

Et in alio loco ait : ^a Laboravit Aegyptus, et mercatura Aethiopum, et Sabain; viri celsi in te transibunt, et tui servi erunt; et ibunt post te vincti vinculis manuum, et in te adorabunt; quia in te est Deus, et in te precabuntur, quia non est Deus praeter te. Tu enim es Deus, et nescivimus; Deus Israel Salvator. Vides, inquit, quomodo Scripturae unum Deum praedicant? Quum hoc aperte declaratum sit, quum haec sic contestata sint,

necesse est, uno per confessionem constituto, hunc passioni subicere. Christus enim erat Deus, et propter nos passus est quum esset Pater, ut posset salvos nos facere. Aliud enim, inquit, dicere non possumus; si quidem Apostolus unum Deum confitetur, quum ait : ^b Quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus benedictus in saecula.

III. Sic volunt ista recitare, et uti mutilatis, sicut fecit

^a Esai. xlv. 14, 15.

^b Rom. ix. 5.

αὐτοῖς μονόκωλα χρώμενοι, ὃν τρόπον εἶπεν Θεόδοτος,
 ἄνθρωπον συνιστᾶν ψιλὸν βουλόμενος. Ἄλλ' οὔτε
 ἐκείνοί τε [fors. γε] νενοήκασιν ἀληθεῖς, οὔθ' οὔτοι, κα-
 θὼς αὐταὶ αἱ γραφαὶ ἐλέγχουσιν αὐτῶν τὴν ἀμαθίαν,
 5 μαρτυροῦσαι τῇ ἀληθείᾳ. Ὁρᾶτε, ἀδελφοὶ, πῶς προ-
 πετὲς καὶ τολμηρὸν δόγμα παρεισήνεγκαν, ἀναισχύν-
 τως λέγοντες, αὐτὸς ἐστὶ Χριστὸς ὁ Πατὴρ, αὐτὸς
 Υἱὸς, αὐτὸς ἐγεννήθη, αὐτὸς ἐπαθεν, αὐτὸς ἐαυτὸν
 ἡγειρεν. Ἄλλ' οὐχ οὕτως ἔχει· αἱ μὲν γραφαὶ ὀρθῶς
 10 λέγουσιν, ἄλλα ἂν [fors. ἀλλ' ἀνοήτως] καὶ Νόητος
 νοεῖ. Οὐκ ἤδη δὲ εἰ Νόητος μὴ νοεῖ, παρὰ τοῦτο
 ἐκβλητοὶ αἱ γραφαί. Τίς γὰρ οὐκ ἐρεῖ ἓνα Θεὸν
 εἶναι; ἄλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναιρήσει. Ὅντως
 μὲν οὖν τὰ κεφάλαια διὰ [fors. δύο] ταῦτα πρότερον
 15 δεῖ ἀνατραπῆναι κατὰ τὸν ἐκείνων νοῦν, κατὰ δὲ τὴν
 ἀλήθειαν δειχθῆναι. Πρότερον γὰρ ὄντως ἐστὶν διη-
 γήσασθαι, ὅτι εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἑξ οὗ πᾶσα πατριὰ,
 ' δι' οὗ τὰ πάντα, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ.'

Theodotus, quum vellet pro-
 bare Christum esse hominem
 nudum. Sed nec illi, nec isti
 quidquam intellexerunt; ut
 ipsae Scripturae inscitiam eo-
 rum redarguunt, quae testimo-
 nium veritati tribuunt. Videte,
 fratres, quomodo praeceps et
 audax dogma introduxerunt,
 quum impudenter aiunt, Ipse
 Christus est Pater, ipse Filius;
 ipse passus est, ipse se excita-
 vit a mortuis. At non sic est:
 recte enim dicunt Scripturae,
 sed alia Noetus intelligit. At

non quia Noetus non intelligit,
 ideo Scripturae repudiandae
 sunt. Quis enim non dicet
 unum Deum esse? non tamen
 continuo oeconomiam, id est,
 incarnationem, negabit. Pri-
 mum igitur oportet confutare
 quidem haec capita secundum
 sensum illorum; declarare vero
 ea secundum veritatem. Pri-
 mum enim re vera est expo-
 nere Patrem esse unum Deum,
 ex quo omnis paternitas^a, per
 quem omnia, et ex quo omnia,
 et nos in ipso^b.

^a Ephes. iii. 15.

^b 1 Cor. viii. 6.

δ'. Ἰδωμεν, ὡς εἶπον, τὴν αὐτοῦ ἀνατροπὴν, εἰθ' οὕτως τὴν ἀλήθειαν διηγησόμεθα. Φησὶν γάρ· 'Ἐκο-
' πίαςεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπόρια Αἰθιοπῶν, καὶ οἱ Σα-
' βαεῖμ,' καὶ τὰ λοιπὰ, ἵνα εἴπῃ, ' σὺ γὰρ ὁ Θεὸς τοῦ
' Ἰσραὴλ Σωτήρ' οὐ νοῶν τὸ προειρημένον. Ὅποταν 5
γὰρ θελήσωσιν πανουργεῖσθαι, περικόπτουσι τὰς γρα-
φάς. Ὁλοκλήρως δὲ εἰπάτω, καὶ εὐρήσει τὴν αἰτίαν
πρὸς τίνα λέγεται. Ἀνωτέρω γὰρ μικρὸν ἀρχὴ τοῦ
κεφαλαίου τυγχάνει, ὅθεν δεῖ ἀρξάμενον δεῖξαι, πρὸς
τίνα λέγει καὶ περὶ τίνος. Ἀνωθεν γὰρ ἡ ἀρχὴ τοῦ 10
κεφαλαίου τοῦτ' ἔχει· 'Ἐρωτήσατέ με περὶ τῶν υἱῶν
' μου, καὶ τῶν θυγατέρων μου, καὶ τῶν ἔργων τῶν χει-
' ρῶν μου ἐντείλασθέ μοι. Ἐγὼ ἐποίησα γῆν καὶ ἄν-
' θρωπον ἐπ' αὐτῆς· ἐγὼ τῇ χειρί μου ἐστερέωσα τὸν
' οὐρανόν· ἐγὼ πᾶσιν τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην· ἐγὼ 15
' ἤγειρα αὐτὸν, [Excidit μετὰ δικαιοσύνης,] καὶ πᾶσαι αἱ
' ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου,
' καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρέψει· οὐ μετὰ λύτρων,
' οὐδὲ μετὰ δώρων, εἶπεν Κύριος Σαβαώθ. Οὕτως εἰ-

IV. Videamus, ut dixi, confutationem, deinde veritatem exponemus. Ait enim : ^a *Labavit Aegyptus, et mercatura Aethiopum, et Sabain, et quae sequuntur usque ad eum locum, ubi dicit : Tu es Deus Israel Salvator.* Haec recitat, non intelligens quod prius dictum est. Quum enim volunt malitiose ac dolo malo agere, circumeidunt Scripturas. Recitet autem integre, et reperiet causam propter quam haec dicuntur. Paulo enim supra, principium capituli est, unde

oportet incipere ad docendum cui et de quo dicit. Superius enim principium capituli sic habet : ^b *Interrogate me de filiis meis et de filiabus meis, et de operibus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam, ego mundaui astris, ego excitavi eum, et omnes viae ejus rectae. Hic aedificabit civitatem meam, et captivitatem reducet, non cum pretio, neque cum bonis, dixit Dominus Sabaoth. Sic dixit Do-*

^a Esai. xlv. 14.

^b Esai. xlv. 11-15.

* πεν Κύριος Σαβαώθ· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος καὶ ἐμ-
 * πόρια Αἰθιοπῶν καὶ οἱ Σαβαεῖμ, ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σε
 * διαβήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δούλοι, καὶ ὀπίσω σου
 * ἀκολουθήσουσιν δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ ἐν σοὶ
 5 * προσκυνήσουσιν, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ
 * ὁ Θεὸς ἐστὶ, καὶ οὐκ ἐστὶ Θεὸς πλὴν σου. Σὺ γὰρ ἦς
 * [fors. εἷς] Θεὸς, καὶ οὐκ ᾔδειμεν, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ
 * Σωτήρ. * Ἐν σοὶ οὖν, φησὶν, ὁ Θεὸς ἐστίν. * Ἐν
 τίνι δὲ ὁ Θεὸς ἄλλ' ἢ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Πατρὶ
 10 Λόγῳ, καὶ τῷ μυστηρίῳ [fors. κατὰ τὸ μυστήριον] τῆς
 οἰκονομίας; Περὶ οὗ πάλιν δεικνύων τὸ κατὰ σάρκα
 αὐτοῦ σημαίνει· * Ἐγὼ ἡγείρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης,
 * καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. Τί οὖν; περὶ τίνος
 μαρτυρεῖ Πατήρ; περὶ τοῦ Υἱοῦ Πατὴρ λέγει, * Ἐγὼ
 15 * ἡγείρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης. * Ὅτι δὲ Πατὴρ ἡγει-
 ρεν αὐτοῦ τὸν Υἱὸν ἐν δικαιοσύνῃ, μαρτυρεῖ ὁ Ἀπόστο-
 λος Παῦλος, λέγων· Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος
 * Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας
 * τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσκει καὶ τὰ

minus Sabaoth: Laboravit Aegyptus, et mercatura Aethiopum, et Sabaei; viri celsi in te transibunt, et tibi erunt servi, et post te sequentur ligati vinculis manuum, et in te adorabunt, et in te precabuntur; quoniam in te est Deus, et non est Deus praeter te: tu enim es Deus, et nescivimus; Deus Israel Salvator. In te igitur, inquit, est Deus. In quo autem est Deus, nisi in Christo Jesu, Verbo Patris et mysterio oeconomiae, id est, incar-

nationis! De quo rursus docens, carnem ejus significat, quum ait, ^a Ego excitavi eum cum justitia, et omnes viae ejus rectae. Quid igitur? de quo testatur hoc loco Pater? de Filio dicit Pater: Ego excitavi eum cum justitia. Quod autem Pater suscitavit Filium in justitia, testatur Paulus Apostolus, quum ait: ^b Si autem Spiritus qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, habitat in vobis: qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, vivificabit etiam mortalia

^a Esai. xlv. 13.

^b Rom. viii. 11.

‘θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τοῦ ἐνοικούντος αὐτοῦ
 ‘Πνεύματος ἐν ὑμῖν.’ Ἴδου συνέστηκεν τὸ διὰ τοῦ
 προφήτου εἰρημένον· ‘ἐγὼ ἤγειρα μετὰ δικαιοσύνης.’
 Τὸ δὲ εἰπεῖν, ‘ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστιν,’ ἐδείκνυν μυσ-
 τήριον [fors. τὸ μ.] οἰκονομίας, ὅτι σεσαρκωμένου τοῦ 5
 Λόγου καὶ ἐνανθρωπήσαντος ὁ Πατὴρ ἦν ἐν τῷ Υἱῷ,
 καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, ἐμπολιτευομένου τοῦ Υἱοῦ
 ἐν ἀνθρώποις. Τοῦτο οὖν ἐσημαίνεται, ἀδελφοί, ὅτι
 οὕτως μυστήριον [fors. ἐν τῷ μυστηρίῳ] οἰκονομίας ἐκ
 Πνεύματος ἁγίου ἦν οὗτος ὁ Λόγος καὶ παρθένου, ἕνα 10
 Υἱὸν Θεῷ ἀπεργασάμενος. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐγὼ λέγω,
 ἀλλ’ αὐτὸς μαρτυρεῖ ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· οὕτω
 γὰρ λέγει· ‘Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ
 ‘ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ
 ‘ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.’ Τί οὖν ζητεῖ παρὰ τὸ εἰρημένον; 15
 μήτι ἐρεῖ, ὅτι ἐν οὐρανῷ σὰρξ ἦν; ἔστιν μὲν οὖν
 σὰρξ ἡ ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς προσενηχθεῖσα
 δῶρον, ἡ ἐκ Πνεύματος καὶ παρθένου, τέλειος Υἱὸς
 Θεοῦ ἀποδοδειγμένος. Πρόδηλον οὖν, ὅτι αὐτὸς ἐαν-

*corpora vestra per inhabitantem
 Spiritum ejus in vobis. Ecce
 comprobavit quod dictum est
 per Prophetam: Ego suscitavi
 cum justitia. Quod autem dixit,
 In te est Deus; ostendit myste-
 rium oeconomiae, id est, incar-
 nationis, quod incarnato Verbo
 et facto homine Pater erat in
 Filio, et Filius in Patre, con-
 versante Filio cum hominibus.
 Hoc igitur, fratres, significaba-
 tur, quod vere mysterium incar-
 nationis ex Spiritu Sancto et ex
 virgine erat hoc Verbum, quod*

*operatum est Deo Filium unum.
 Hoc autem non ego dico, sed
 ipse testatur qui de coelis de-
 scendit. Sic enim ait: «Nemo
 ascendit in coelum, nisi qui de
 coelo descendit, Filius hominis
 qui est in coelo. Quid igitur
 quaerit iste praeter hoc quod
 dictum est? Numquid dicturus
 est quod caro erat in coelo? Est
 igitur caro, quae a Verbo Patris
 oblata est dono, caro, inquam,
 ex Spiritu Sancto et virgine os-
 tensa, perfectus Filius Dei. Ma-
 nifestum igitur est, quod se ipse*

* Joh. iii. 13.

τὸν προσέφερεν τῷ Πατρί. Πρὸ δὲ τούτου ἐν οὐρανῷ σὰρξ οὐκ ἦν. Τίς οὖν ἦν ἐν οὐρανῷ ἀλλ' ἢ Λόγος ἄσαρκος, ἀποσταλεὶς ἵνα δείξῃ αὐτὸν, ἐπὶ γῆς ὄντα, εἶναι καὶ ἐν οὐρανῷ. Λόγος σὰρξ ἦν, πνεῦμα
 5 ἦν, δύναμις ἦν, εἰς [cor. ὅς] τὸ κοινὸν ὄνομα καὶ παρὰ ἀνθρώποις χωρητὸν ἀνελάμβανεν εἰς ἑαυτὸν, τοῦτο καλούμενος ἀπ' ἀρχῆς υἱὸς ἀνθρώπου διὰ τὸ μέλλον, καίτοι μήπω ὢν ἄνθρωπος, καθὼς ὁ Δαυὶδ μαρτυρεῖ, λέγων· 'Εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ
 10 'οὐρανοῦ ἐρχόμενον ὡς υἱὸν ἀνθρώπου.' Δικαίως οὖν ἐν τῷ οὐρανῷ ὄντα ἔλεγεν τούτῳ ὀνόματι [τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς ὄντα fors. delend.] καλεῖσθαι ἀπ' ἀρχῆς Λόγον Θεοῦ.

έ. 'Αλλὰ τί μοι, φησὶν, λέγει ἐν ἐτέρῳ; 'Οὗτος
 15 'ὁ Θεὸς, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν.' Καλῶς εἶπεν· πρὸς γὰρ τὸν Πατέρα τίς λογισθήσεται; ὁ δὲ λέγει· 'Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος
 'πρὸς αὐτόν· ἐξηῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ
 'ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ

obtulit Patri. Antea vero non erat in coelo caro. Quis ergo erat in coelo, nisi Verbum sine carne, quod missum est ut ostenderet se, qui in terra erat, esse etiam in coelo? Verbum enim erat, spiritus erat, virtus erat. Unus commune nomen, et in usu apud homines sibi sumpsit, vocatus a principio Filius hominis, propter futurum, quamvis nondum esset homo, sicut Daniel testatur inquitens:
 * *Vidi, et ecce in nubibus caeli*

venientem tanquam Filium hominis. Recte igitur dixit, eum qui in coelo erat Verbum Dei, hoc nomine a principio vocari.

V. Sed quid mihi, inquit, dicit Scriptura in alio loco:
^b *Hic est Deus, non reputabitur alius ad eum.* Recte dixit. Quis enim reputabitur ad Patrem?
Hic, inquit, Deus noster; non reputabitur alius ad eum. Invenit omnem viam scientiae, et dedit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. ^c Bene dicit.

* Dan. vii. 13.

^b Baruch iii. 22.^c Ibid. 35, 36.

‘τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ’ αὐτοῦ.’ Καλῶς λέγει. Τίς γάρ ἐστιν Ἰακώβ ὁ παῖς αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἡγαπημένος ὑπ’ αὐτοῦ, ἀλλ’ ἢ οὗτος περὶ οὗ βοᾷ, λέγων· ‘Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ἀγαπητός εἰς ὃν ἠυδόκησα, τούτου ἀκούετε;’ Πᾶσαν οὖν τὴν ἐπιστήμην παρὰ τοῦ Πα- 5 τρὸς λαβὼν, ὁ τέλειος Ἰσραὴλ, ὁ ἀληθινὸς Ἰακώβ, μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Ἰσραὴλ δὲ τίς ἐστιν ἀλλ’ ἢ ἀνθρω- 10 πος ὁρῶν τὸν Θεόν; Ὁρῶν δὲ τὸν Θεὸν οὐδ’ εἰς εἰ μὴ μόνος ὁ παῖς καὶ τέλειος ἀνθρώπος καὶ μόνος διη- 10 γησάμενος τὴν βουλήν τοῦ Πατρὸς. Λέγει γὰρ καὶ Ἰωάννης· ‘Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε· μονογενὴς Υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς διηγῆ- 15 ‘σατο·’ καὶ πάλιν· ‘ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ ἠκούσεν καὶ ἑώρακεν, μαρτυρεῖ.’ Οὗτος οὖν ἐστὶν ὃ 15 πᾶσαν ἐπιστήμην Πατὴρ ἔδωκεν, ὅς ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη.

ζ’. Ὁ δὲ λέγει ὁ Ἀπόστολος, ‘Ὡν οἱ Πατέρες, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς ὁ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς

Quis enim est Jacob puer ejus, et Israel dilectus ejus, nisi hic de quo clamat inquitens : ^a*Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite* : qui omnem scientiam a Patre accepit, perfectus Israel, et verus Jacob. *Post haec in terra visus est, et cum hominibus conversatus est.* Quis autem est Israel, nisi homo videns Deum ? Videns autem Deum, nemo nisi solus puer et perfectus homo, et qui solus

enarrat consilium Patris. Ait enim Joannes : ^b*Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius qui est in sinu Patris; ipse enarravit* : et rursus : ^c*Qui de coelo descendit, quod audivit et vidit, testatur.* Hic igitur est, cui omnem scientiam dedit Pater : qui in terra visus est, et cum hominibus conversatus est.

VI. Quod autem dicit Apostolus : ^d*Quorum Patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus bene-*

^a Matth. xvii. 5. Cf. iii. 17.

^b Joh. i. 18.

^c Joh. iii. 11. et 13.

^d Rom. ix. 5.

‘εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας’ καλῶς διηγείται καὶ λαμπρῶς τὸ τῆς ἀληθείας μυστήριον. Οὗτος ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, Θεὸς ἐστίν· λέγει γὰρ οὕτω μετὰ παρρησίας, ‘Πάντα μοι παραδέδοτα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς.’ ‘Ὁ
 5 ‘ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς’ γεγένηται, καὶ ἄνθρωπος γενόμενος, Θεὸς ἐστίν εἰς τοὺς αἰῶνας· οὕτως γὰρ καὶ Ἰωάννης εἶπεν· ‘Ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ.’ Καλῶς εἶπεν παντοκράτορα Χριστόν. Τοῦτο γὰρ εἶπεν, ὅπερ καὶ αὐτῷ
 10 [fors. αὐτὸς] μαρτυρήσει ὁ Χριστός. Μαρτυρῶν γὰρ Χριστὸς ἔφη· ‘Πάντα μοι παραδέδοται παρὰ τοῦ Πατρὸς’ καὶ πάντων [fors. καὶ εἰ π.] κρατεῖ, παντοκράτωρ παρὰ Πατρὸς κατεστάθη Χριστός. Ἦδη δὲ καὶ Παῦλος δεικνύς, ὅτι πάντα αὐτῷ παραδέδοται, οὕτως ἔφη·
 15 ‘Ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ’ εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί· ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ

dictus in saecula: pulchre enarrat et dilucide mysterium veritatis. Hic qui est super omnia, Deus est; sic enim audet dicere, **Omnia mihi tradita sunt a Patre*; *b qui est super omnia Deus benedictus*, genitus est, et factus homo, Deus est in saecula. Sic enim Joannes ait: *c Qui est, et qui erat, et qui venturus est, Deus omnipotens*. Recte vocavit omnipotentem Christum; hoc enim dixit, quod quidem Christus testabitur. Tribuens

enim testimonium, *d Omnia, inquit, mihi tradita sunt a Patre*: et omnium dominatum tenet; omnipotens a Patre constitutus est Christus. Immo et Paulus docens omnia ei data esse, sic dixit: **Primitiae Christus, deinde, qui sunt Christi in adventu ejus: postea finis, quum tradiderit regnum Deo et Patri; quum evacuaverit omnem principatum, et omnem potestatem et virtutem. Oportet enim ipsum regnare, donec ponat omnes ini-*

* Matth. xi. 27.

b Rom. ix. 5.

c Apoc. i. 8. xi. 17.

d Matth. xi. 27.

e 1 Cor. xv. 23.

‘ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ἐσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ
 ‘ θάνατος· πάντα γὰρ ὑποτέτακται αὐτῷ. Ὅταν δὲ εἶπῃ,
 ‘ πάντα ὑποτέτακται αὐτῷ, δῆλον, ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑπο-
 ‘ τάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα. Τότε καὶ αὐτὸς ὑποτα-
 ‘ γήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἡ ὁ 5
 ‘ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσιν.’ Εἰ οὖν τὰ πάντα ὑποτέτακται
 αὐτῷ ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος, πάντων κρατεῖ, αὐτοῦ
 δὲ ὁ Πατὴρ, ἵνα ἐν πᾶσιν εἰς Θεὸς φανῇ, ᾧ τὰ πάντα
 ὑποτάσσεται ἅμα Χριστῷ, ᾧ τὰ πάντα Πατὴρ ὑπέ-
 ταξεν παρέξ ἑαυτοῦ. Τοῦτο γὰρ Χριστὸς ἔφη, ὡς 10
 [fors. ὁς] ἐν τῷ εὐαγγελίῳ καὶ Πατέρα ἴδιον καὶ Θεὸν
 ὁμολόγησεν· λέγει γὰρ οὕτως, ‘ Ὑπάγω πρὸς τὸν Πα-
 ‘ τέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν
 ‘ ὑμῶν.’ Εἰ οὖν Νόητος τολμᾷ λέγειν αὐτὸν εἶναι τὸν
 Πατέρα, πρὸς ποῖον Πατέρα ἐρεῖ πορευέσθαι Χρι- 15
 στὸν κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν φωνήν; εἰ δὲ ἀξιοὶ κατα-
 λείψαντας ἡμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τῇ αὐτοῦ ἀφροσύνῃ
 πιστεύειν, μάτην κάμνει· ‘ Πειθαρχεῖν γὰρ δεῖ Θεῷ
 ‘ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.’

nicos sub pedibus ejus. Novissime autem inimica destruetur mors: omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Quum autem dicat: Omnia subjecta sunt ei, sine dubio, praeter eum qui subjecit ei omnia. Quum autem subjecta fuerint illi omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. Si igitur omnia subjecta sunt ei praeter eum qui ei subjecit omnia, omnium tenet dominatum; ipsius vero dominatum tenet Pater, ut in omnibus unus Deus reperiat, cui omnia subjecta

sunt simul cum Christo, cui omnia Pater subjecit praeter se ipsum. Hoc enim Christus dixit: sicut in evangelio et Patrem suum et Deum confessus est. Ait enim sic: ^a Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum; et Deum meum et Deum vestrum. Si ergo Noetus audeat dicere, ipsum esse Patrem; ad quem Patrem dicet ire Christum secundum vocem Evangelii? Sin vero vult ut, relicto Evangelio, amentiae ejus credamus, frustra laborat; ^b oportet enim obedire magis Deo, quam hominibus.

^a Joh. xx. 17.

^b Actor. iv. 19. v. 29.

ζ'. Ἐὰν δὲ λέγει, Αὐτὸς εἶπεν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πα-
 ' τὴρ ἓν ἐσμεν' ἐπιστανέτω [fors. ἐπίσταιτο] τὸν νοῦν
 καὶ μαθανέτω, ὅτι οὐκ εἶπεν ὅτι ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ
 ἓν εἰμι, ἀλλὰ ἓν ἐσμεν. Τὸ γὰρ 'ἐσμεν' οὐκ ἐφ' ἐνὸς
 5 λέγεται, ἀλλ' ἐπὶ [fors. ἐπεί, ut Interpres] δύο πρόσωπα
 ἔδειξεν, δύναμιν δὲ μίαν. Αὐτὸς δὲ αὐτὸ ἀπέλυσεν
 [fors. ἐπέλυσεν] εἰπὼν περὶ μαθητῶν πρὸς τὸν Πα-
 τέρα· Τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι, ἔδωκα αὐτοῖς, ἵνα
 ' ὥσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἓν' Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ Σὺ ἐν
 10 ' ἐμοῖ, ἵνα ὥσιν τετελειωμένοι εἰς ἓν, ἵνα γινώσκῃ ὁ
 ' κόσμος ὅτι Σὺ με ἀπέστειλας.' Τί πρὸς ταῦτα ἔχουσι
 λέγειν οἱ Νοητιανοί; Μὴ πάντες ἐν σώμα ἔστιν [fors.
 ἐσμεν] κατὰ τὴν οὐσίαν; ἢ τῇ δυνάμει καὶ τῇ διαθέ-
 σει τῆς ὁμοφρονίας ἐν γινόμεθα; Τὸν αὐτὸν δὴ τρώ-
 15 πον ὁ Παῖς ὁ πεμφθεὶς καὶ ὑπ' αὐτῶν μὴ γινωσκό-
 μενος ὄντων ἐν κόσμῳ, ὡμολόγησεν εἶναι ἐν τῷ
 Πατρὶ δυνάμει, διαθέσει [fors. καὶ δ.]. Εἰς [fors. Ἔστι]
 γὰρ νοῦς Πατρὸς ὁ Παῖς. Οἱ νοῦν Πατρὸς ἔχοντες
 οὕτω [fors. τούτῳ] πιστεύομεν. Οἱ δὲ τὸν νοῦν μὴ

VII. Si autem dicat, Ipse dixit, ^a *Ego et Pater unum sumus*; advertat animum, et intelligat quod non dixit: *Ego et Pater unum sum*; sed *unum sumus*. Illud enim, *sumus*, non dicitur de uno, sed sic dixit, quia duas personas demonstravit, unam autem potentiam, sive virtutem. Ipse hoc explicavit, quum dixit de discipulis ad Patrem: ^b *Gloriam quam dedisti mihi, dedi eis; ut sint unum, sic ut nos unum sumus. Ego in ipsis, et tu in me; ut sint perfecti*

in unum; ut cognoscat mundus quod tu me misisti. Quid ad haec dicere possunt Noetiani? Numquid omnes unum corpus sunt secundum substantiam? an vero potestate et affectione consensionis et concordiae unum efficimur? Ad eundem modum puer missus, et iis qui in mundo erant, ^c non cognitus, confessus est se esse in Patre potestate, affectione consensionis: una enim mens Patris est puer. Qui autem mentem Patris habemus, sic credimus: qui vero

^a Joh. x. 30.^b Id. xvii. 22.^c Id. i. 10.

ἔχοντες τὸν Υἱὸν ἤρνηνται. Εἰ δὲ καὶ Φίλιππον ἐπερωτῶν [τοῖς ἐπερωτῶντα] περὶ Πατρὸς, βούλονται λέγειν, ‘ Δεῖξον ἡμῖν τὸν Πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.’ πρὸς ὃν ἀπεκρίθη ὁ Κύριος, λέγων· ‘ Τοσοῦτον χρόνον
 ‘ μέθ’ ὑμῶν εἰμι, Φίλιππε, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; ’Ο 5
 ‘ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα. Οὐ πιστεύεις ὅτι
 ‘ ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστιν;’ καὶ
 θέλουσι λέγειν, διὰ τούτου κρατύνεσθαι τὸ δόγμα
 αὐτῶν, ὁμολογοῦντος αὐτοῦ ἑαυτὸν Πατέρα, γινώτω-
 σαν ὅτι μέγιστον ἑαυτοῖς ἐναντίωμα ἐπιφέρουσιν, ὑπ’ 10
 αὐτοῦ τοῦ ῥητοῦ ἐλεγχόμενοι. Τοῦ γὰρ Χριστοῦ
 ἑαυτὸν ἐν πᾶσιν Υἱὸν εἰπόντος καὶ δείξαντος, οὐκ
 ἐπέγνωσαν, οὐδὲ καταλαβέσθαι ἢ ἀτενίσαι τὴν δύνα-
 μιν ἐδυνήθησαν. Καὶ τοῦτο μὴ χωρήσας Φίλιππος,
 καθ’ ὃ ἦν ἰδεῖν, τὸν Πατέρα ἡξίου βλέπειν· πρὸς ὃν 15
 ὁ Κύριος ἔφη· ‘ Φίλιππε, τοσοῦτον χρόνον μεθ’ ὑμῶν
 ‘ εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; ’Ο ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε
 ‘ τὸν Πατέρα.’ Τουτέστιν, εἰ ἐμὲ ἑώρακας, δι’ ἐμοῦ τὸν

non habent, Filium negaverunt. Si autem velint dicere, quod Philippus de Patre interrogans: ** Ostende, inquit, nobis Patrem et sufficit nobis: cui respondit Dominus inquit: Tanto tempore vobiscum sum, Philippe, et non cognovisti me? Qui vidit me, vidit et Patrem. Non credis quia ego in Patre, et Pater in me est?* Et volunt dicere quod his verbis eorum dogma confirmatur, ipso confitente se esse Patrem; sciant maximam repugnantiam in se ipsos in-

ducere, Scriptura eos redarguente et convincente. Quum enim Christus in omnibus se Filium dixisset et demonstrasset, non tamen cognoverant eum, neque virtutem ejus intelligere aut intueri potuerant. Et hoc Philippus quum capere non posset, quoad videre licebat, volebat videre Patrem. Cui Dominus dixit: *Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovisti me? qui vidit me, vidit Patrem.* Id est, si me vidisti, per me potes Pa-

* Joh. xiv. 8.

Πατέρα γινῶναι δύνη· διὰ γὰρ τῆς εἰκόνης ὁμοίας
 τυγχανούσης εὐγνωστος ὁ Πατὴρ γίνεται. Εἰ δὲ τὴν
 εἰκόνα, ἣτις ἔστιν ὁ Υἱὸς, οὐκ ἔγνωσ, πῶς ἰδεῖν θέλεις
 τὸν Πατέρα ; Ὅτι ταῦτ' οὕτως ἔχει, τὰ ἐπικείμενα τῷ
 5 κεφαλαίῳ καὶ ὑποκείμενα ἀπολύει, [ισα. ἐπιλύει] τὸν
 προκείμενον Υἱὸν ἀπεσταλμένον παρὰ Πατρὸς καὶ πρὸς
 Πατέρα πορευόμενον σημαίνονται [cor. σημαίνοντα].

ή'. Πολλὰ δὲ καὶ ἕτερα, μᾶλλον δὲ πάντα ἔστιν
 μαρτυροῦντα τῇ ἀληθείᾳ. Ἀνάγκη οὖν ἔχει καὶ μὴ
 10 θέλων ὁμολογεῖν Πατέρα Θεὸν παντοκράτορα, καὶ
 Χριστὸν Ἰησοῦν Υἱὸν Θεοῦ Θεὸν ἄνθρωπον γενό-
 μενον, ᾧ πάντα Πατὴρ ὑπέταξε παρεκτὸς ἑαυτοῦ καὶ
 Πνεύματος ἁγίου, καὶ τούτους εἶναι οὕτως [legebat
 ὁντως Turrrianus] τρία. Εἰ δὲ βούλεται μαθεῖν πῶς εἰς
 15 Θεὸς ἀποδείκνυται, γινωσκέτω ὅτι μία δύναμις τού-
 του, καὶ ὅσον μὲν κατὰ τὴν δύναμιν, εἰς ἔστι Θεός,
 ὅσον δὲ κατὰ τὴν οἰκονομίαν, τριχῆς [cor. τριχῶς] ἡ
 ἐπίδειξις, ὥς ὕστερον ἀποδειχθήσεται ἀποδιδόντων
 ἡμῶν περὶ ἀληθείας λόγον. Ταῦτα μὲν οὖν, ἀδελφοί,

trem cognoscere. Per imaginem
 enim quae similis est, potest
 facile Pater cognosci. Sin vero
 imaginem, quae est Filius, non
 cognovisti, quomodo vis Patrem
 videre ! Quod autem haec ita
 sint, quae in ipso capite ad-
 jecta et subjecta sunt, explicant,
 quae significant, Filium *propo-*
situm^a *missum esse a Patre*^b
 et *ad Patrem ire*^c.

VIII. Multa alia, immo om-
 nia huic veritati adstipulantur.
 Necesse ergo est, ut quamvis
 nolit, confiteatur Patri Deum

omnipotentem, et Christum Je-
 sum Filium Dei, Deum factum
 hominem, cui omnia Pater sub-
 jecit praeter se, et Spiritum
 Sanctum ; et hos esse vere tres.
 Quod si vult scire quomodo u-
 nus Deus demonstratur, sciat
 unam esse virtutem sive poten-
 tiam hujus ; et quantum ad vir-
 tutem pertinet, unus est Deus ;
 quantum vero ad incarnati-
 onem pertinet, tertia est osten-
 sio, ut paulo post docebimus,
 quum reddemus rationem de ve-
 ritate. Haec igitur, fratres, dicta

^a Rom. iii. 25.

^b Joh. v. 30. viii. 16. 18. &c.

^c Id. xiii. 1. xiv. 12.

δείκνυται ἡμῖν συμφώνως εἰρημένα. Εἰς γὰρ Θεός ἐστιν ᾧ δεῖ πιστεῦειν, ἀλλ' ἀγέννητος, ἀπαθής, ἀθάνατος, πάντα ποιῶν ὡς [fors. ᾧ] θέλει, καθὼς θέλει, ὅτε θέλει. Τί οὖν πρὸς ταῦτα τολμήσει Νόητος, μὴ νοῶν τὴν ἀλήθειαν; Ἐπειδὴ οὖν ἤδη καὶ ὁ Νόητος 5 ἀνατέτραπται, ἔλθωμεν ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν, ἵνα συστήσωμεν τὴν ἀλήθειαν, καθ' ἣς πᾶσαι τосαῦται αἰρέσεις γεγένηται, μηδὲν δυνάμεναι εἰπεῖν.

θ'. Εἰς Θεός, ὃν οὐκ ἄλλοθεν ἐπιγινώσκουμεν, ἀδελφοί, ἢ [ἐκ] τῶν ἁγίων γραφῶν. Ὅν γὰρ τρό- 10 πον εἰάν τις βουλευθῇ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου ἀσκεῖν, οὐκ ἄλλως δυνήσεται τούτου τυχεῖν, εἰάν μὴ δόγμασι φιλοσόφων ἐντύχη, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ὅσοι θεοσέβειαν ἀσκεῖν βουλόμεθα, οὐκ ἄλλοθεν ἀσκήσομεν ἢ ἐκ τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ. Ὅσα τοίνυν 15 κηρύσσουσιν αἱ θεῖαι γραφαὶ, ἴδωμεν, καὶ ὅσα διδάσκουσιν, ἐπιγινώμεν, καὶ ὡς θέλει Πατὴρ πιστεῦσθαι, πιστεύσωμεν, καὶ ὡς θέλει Υἱὸν δοξάζεσθαι, δοξάσωμεν, καὶ ὡς θέλει Πνεῦμα ἅγιον δωρεῖσθαι,

nobis sunt, de quibus inter omnes convenit. Unus enim est Deus, cui credere oportet, sed ingenuus, impatibilis, immortalis, qui omnia facit quae vult, sicut vult, et quando vult. Quid igitur ad haec audebit dicere Noetus, non intelligens veritatem? Quandoquidem igitur hactenus Noetus confutatus est, veniamus ad demonstrationem veritatis; ut confirmemus veritatem, contra quam tot et tantae haereses ortae sunt, quae nihil dicere potuerunt.

IX. Unus Deus est, quem non aliunde, fratres, agnosci-

mus, quam ex sanctis Scripturis. Quemadmodum enim si quis vellet sapientiam hujus saeculi exercere, non aliter hoc consequi poterit, nisi dogmata philosophorum legat: sic quicumque volumus pietatem in Deum exercere, non aliunde discemus, quam ex Scripturis divinis. Quaecunque ergo sanctae Scripturae praedicant, sciamus; et quaecunque docent, cognoscamus: et sicut vult Pater credi, sic credamus; et sicut vult Filius glorificari, sic glorificemus; et sicut vult donari Spiritum Sanctum, sic ac-

λάβωμεν. Μὴ κατ' ἰδίαν προαίρεσιν, μηδὲ κατ' ἰδίου νοῦν, μηδὲ βιαζόμενοι τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένα, ἀλλ' ὃν τρόπον αὐτὸς ἐβουλήθη διὰ τῶν ἁγίων γραφῶν δεῖξαι, οὕτως ἴδωμεν.

- 5 ἱ. Θεὸς μόνος ὑπάρχων καὶ μηδὲν ἔχων ἑαυτῷ σύγχρονον, ἐβουλήθη κόσμον κτίσαι. Ὁ κόσμον ἐννοηθεῖς, θελήσας τε καὶ φθεγγάμενος ἐποίησεν, ᾧ παραντίκα παρέστη τὸ γενόμενον ὡς ἠθέλησεν. Αὐτάρκες οὖν ἡμῖν ἐστὶν μόνον εἰδέναι ὅτι σύγχρονον
10 Θεοῦ οὐδὲν πλὴν αὐτὸς ἦν, αὐτὸς δὲ μόνος ὧν πολλὸς ἦν· οὔτε γὰρ ἄλογος, οὔτε ἄστροφος, οὔτε ἀδύνατος, οὔτε ἀβούλευτος ἦν· πάντα δὲ ἦν ἐν αὐτῷ, αὐτὸς δὲ ἦν τὸ πᾶν. Ὅτε ἠθέλησεν, καθὼς ἠθέλησεν, ἔδειξε τὸν Λόγον αὐτοῦ καιροῖς ὠρισμένοις παρ' αὐτῷ, δι'
15 οὗ τὰ πάντα ἐποίησεν. Ὅτε μὲν θέλει, ποιεῖ, ὅτε δὲ ἐνθυμεῖται, τελεῖ, ὅτε δὲ φθέγγεται, δεικνύει, ὅτε πλάσσει, σοφίζεται· πάντα γὰρ τὰ γενόμενα διὰ λόγου καὶ σοφίας τεχνάζεται, λόγῳ μὲν κτίζων, σοφίᾳ δὲ κοσμῶν. Ἐποίησεν οὖν ὡς ἠθέλησεν, Θεὸς γὰρ

cipiamus. Non secundum propriam voluntatem, neque secundum proprium sensum, neque vim inferentes in ea, quae ab eo data sunt; sed quomodo ipse per sanctas Scripturas docere voluit, sic intelligamus.

X. Deus solus quum esset, nihilque sibi coaevum haberet, voluit mundum efficere, et mundum cogitans, ac volens, et dicens effecit; continuoque exstitit ei factus, sicut voluit perfecit. Satis igitur nobis est scire solum, nihil esse Deo coaevum. Nihil erat praeter ip-

sum: ipse solus multus erat. Nec enim erat sine ratione, sine sapientia, sine potentia, sine consilio. Omnia erant in eo, ipse erat omnia. Quando voluit, et quomodo voluit, ostendit Verbum suum temporibus apud eum definitis; per quem omnia fecit. Qui quum vult, facit; quando cogitat, perficit; quando loquitur, ostendit; quando format, sapientiam edit. Omnia enim quae facta sunt, ratione quidem creat, sapientia vero ornat. Fecit igitur sicut voluit; Deus enim

ἦν. Τῶν δὲ γινομένων ἀρχηγὸν καὶ σύμβουλον καὶ ἐργάτην ἐγέννα Λόγον, ὃν Λόγον ἔχων ἐν ἑαυτῷ ἀόρα-
τόν τε ὄντα τῷ κτιζομένῳ κόσμῳ ὁρατὸν ποιεῖ· προ-
τέραν φωνὴν φθεγγόμενος, καὶ φῶς ἐκ φωτὸς γεννῶν,
προῆκεν τῇ κτίσει Κύριον· τὸν ἴδιον νοῦν, αὐτῷ μόνῳ 5
πρότερον ὁρατὸν ὑπάρχοντα, τῷ δὲ γινομένῳ κόσμῳ
ἀόρατον ὄντα, ὁρατὸν ποιεῖ, ὅπως διὰ τοῦ φανῆναι
ιδῶν ὁ κόσμος σωθῆναι δυνηθῇ.

ια'. Καὶ οὕτως παρίστατο αὐτῷ ἕτερος. Ἔτερον
δὲ λέγων οὐ δύο Θεοὺς λέγω, ἀλλ' ὥς φῶς ἐκ φωτὸς, 10
ἢ ὥς ὕδωρ ἐκ πηγῆς, ἢ ὥς ἀκτῖνα ἀπὸ ἡλίου. Δύνα-
μις γὰρ μία ἢ ἐκ τοῦ παντός, τὸ δὲ πᾶν Πατήρ, ἐξ
οὗ δύναμις Λόγος· οὗτος δὲ Νοῦς, ὃς προβάς ἐν κόσμῳ
ἐδείκνυτο Παις Θεοῦ. Πάντα τοίνυν δι' αὐτοῦ, αὐτὸς
δὲ μόνος ἐκ Πατρός. Τίς τοίνυν ἀποφαίνεται πληθὺν 15
Θεῶν παραβαλλομένην κατὰ καιρούς; Καὶ γὰρ πάν-
τες ἀπεκλείσθησαν εἰς τοῦτο ἄκουτες εἰπεῖν, ὅτι τὸ
πᾶν εἰς ἓνα ἀνατρέχει. Εἰ οὖν τὰ πάντα εἰς ἓνα ἀνα-

erat. Eorum autem quae facta
sunt, ducem, consiliarium, et
operarium generabat Verbum :
quod Verbum quum in se habe-
ret, essetque mundo creato in-
aspectabile, fecit aspectabile,
emittens priorem vocem, et lu-
men ex lumine generans, de-
promsit ipsi creaturae Domi-
num, sensum suum ; et qui
prius ipsi tantum erat visibilis,
mundo autem invisibilis, hunc
visibilem fecit, ut mundus quum
eum qui apparuit, videret, sal-
vus fieri posset.

XI. Atque ita adstetit ei alius.

Quum alium dico, non duos
Deos dico, sed tanquam lumen
ex lumine, et aquam ex fonte,
aut radium a sole. Una enim
virtus ex toto ; totum vero Pa-
ter, ex quo virtus Verbum : hoc
vero Mens, sive sensus, qui pro-
diens in mundum, ostensus est
puer Dei. * Omnia igitur per
eum facta sunt, ipse solus ex
Patre genitus. Quis ergo pro-
fert multitudinem Deorum,
quae per curricula temporum
appulsa fuit ? Omnes enim eo
reducti sunt invitī, ut dicant
omnia ad unum recurrere, et-

* Joh. i. 3.

τρέχει, καὶ κατὰ Οὐαλεντίνον καὶ κατὰ Μαρκίωνα, Κηρινθόν τε καὶ πᾶσαν τὴν ἐκείνων φλυαρίαν, καὶ ἄκουτες εἰς τοῦτο περιέπεσαν, ἵνα τὸν ἕνα ὁμολογήσωσιν αἴτιον τῶν πάντων· οὕτως οὖν συνιτρέχουσιν
 5 καὶ αὐτοὶ μὴ θέλοντες τῇ ἀληθείᾳ, ἕνα Θεὸν λέγειν [αὐ λέγοντες?] ποιήσαντα ὡς ἠθέλησεν. Οὗτος δὲ ἔδωκεν Νόμον καὶ Προφήτας· καὶ δοὺς διὰ Πνεύματος ἁγίου ἠνάγκασεν τούτους φθέγγασθαι, ὅπως τῆς πατρῴας δυνάμεως τὴν ἀποπνοίαν λαβόντες τὴν βουλὴν
 10 καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς καταγγείλωσιν.

ιβ'. Ἐν τούτοις τοίνυν πολιτευόμενος ὁ Λόγος ἐφθέγγετο περὶ ἑαυτοῦ, ἥδη γὰρ αὐτὸς ἑαυτοῦ κήρυξ ἐγένετο, δεικνύων μέλλοντα Λόγον φαίνεσθαι ἐν ἀνθρώποις· δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐβόα, 'Ἐμφανὴς ἐγενόμην
 15 ' τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, εὑρεθὴν τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν.' Τίς δέ ἐστιν ὁ ἐμφανὴς γενόμενος ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος τοῦ Πατρὸς; ὃν ἀποστελλων Πατὴρ ἐδείκνυν ἀνθρώποις τὴν παρ' ἑαυτοῦ ἐξουσίαν. Οὕτως οὖν ἐμφανὴς ἐγένετο ὁ Λόγος, καθὼς λέγει· ἀνακεφαλαι-

iam secundum Valentinum, et Marcionem, et Cerinthum, et omnem illorum nugacitatem; et huc nolentes reciderunt, ut unam omnium causam confiteantur. Igitur veritati nolentes consentiunt, esse scilicet unum Deum, qui fecit omnia sicut voluit. Hic autem dedit Legem et Prophetas; et dando coëgit hos per Spiritum Sanctum loqui, ut accipientes virtutis paternae inspirationem, consilium et voluntatem Patris nuntiarent.

XII. In his igitur Verbum versabatur, loquens de ipso. Jam enim ipse suus praeco erat; ostendebatque futurum esse, ut Verbum in hominibus apparet. Idcirco sic clamabat: "Factus sum manifestus iis qui non quaerebant me; inventus sum ab iis qui non interrogabant me. Quis vero est qui factus est manifestus, nisi Verbum Patris? quod quum Pater misit, potestatem suam ostendit hominibus. Sic igitur factum est manifestum Verbum, sicut ait

* Esai. lxxv. 1.

οὔται γὰρ ὁ μακάριος Ἰωάννης τὰ διὰ τῶν Προφητῶν
 εἰρημένα, δεικνὺς τοῦτον εἶναι τὸν Λόγον, δι' οὗ τὰ
 πάντα ἐγένετο. Φησὶν γὰρ οὕτω· 'Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ
 ' Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν
 ' ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ 5
 ' ἐγένετο οὐδὲ ἓν.' Ὑπο[βὰς] δὲ ἔφη· 'Ὁ κόσμος δι'
 ' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Εἰς
 ' τὰ ἴδια ἦλθεν, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.' Εἰ
 οὖν, ἔφη, ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ γεγένηται, καθὼς λέγει
 ὁ Προφήτης· 'Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώ- 10
 ' θησαν.' Ἄρα οὗτός ἐστιν ὁ Λόγος ὁ καὶ ἐμφανὴς
 δεικνύμενος. Οὐκοῦν ἑνσαρκον Λόγον θεωροῦμεν,
 Πατέρα δι' αὐτοῦ νοοῦμεν, Υἱὸν δὲ πιστεύομεν, Πνεύ-
 ματι ἀγίῳ προσκυνοῦμεν.

ιγ'. Ἰδωμεν οὖν τὰ γεγραμμένα, ὅτι μὲν ἐμφανὴς 15
 ὁ Λόγος ἐσόμενος ἐκηρύσσεται. Καὶ Ἱερεμίας λέγει·
 'Τίς ἔστη ἐν ὑποστήματι Κυρίου, καὶ εἶδεν τὸν Λόγον
 ' αὐτοῦ;' Λόγος δὲ Θεοῦ μόνος ὁρατὸς, ἀνθρώπου δὲ

beatus Joannes. Repetit enim
 summatim, quae a Prophetis
 dicta sunt, demonstrans hoc
 esse Verbum, per quod omnia
 facta sunt. Sic enim ait : ^a *In*
principio erat Verbum, et Ver-
bum erat apud Deum, et Deus
erat Verbum. Omnia per ipsum
jacta sunt, et sine ipso factum
est nihil. Et infra ait : ^b *Mun-*
dus per ipsum factus est, et mun-
dus eum non cognovit. In pro-
pria venit, et sui eum non rece-
perunt. Si mundus, inquit, per
 ipsum factus est, sicut ait Pro-

pheta, ^c *Verbo Domini coeli fir-*
mati sunt, igitur hoc est Ver-
 bum, quod factum est manifes-
 tum. Ergo Verbum incarnatum
 cernimus, Patrem per eum in-
 telligimus, Filio credimus, Spi-
 ritum Sanctum adoramus.

XIII. Videamus igitur quae
 scripta sunt, quod praedicaba-
 tur quidem Verbum futurum
 manifestum. Hieremias etiam
 dicit : ^d *Quis stetit in hypostasi*
Domini, et vidit Verbum ejus?
 Verbum autem Dei solum est
 visibile, verbum vero hominis

^a Joh. i. 1.^b Id. i. 10.^c Ps. xxxiii. 6.^d Jer. xxiii. 18.

ἀκουστός. Ὅπου ὁρᾶν τὸν Λόγον λέγει, ἀνάγκη
ἔχω πιστεύειν ὁρατὸν τοῦτον ἀπεσταλμένον· οὐκ ἄλ-
λος ἦν ἄλλ' ἢ ὁ Λόγος. Ὅτι δὲ ἀπεστάλθη, μαρ-
τυρεῖ Πέτρος, πρὸς τὸν ἐκατόνταρχον Κορνήλιον λέ-
γων, Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Λόγον αὐτοῦ τοῖς
ἰουδαίοις Ἰσραὴλ διὰ κηρύγματος Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτός
ἐστὶν ὁ Θεὸς ὁ πάντων Κύριος. Εἰ δὲ οὖν Λόγος
ἀποστέλλεται διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ θέλημα τοῦ
Πατρὸς ἐστὶν Ἰησοῦς Χριστός.

10 ιδ'. Ταῦτα μὲν οὖν, ἀδελφοί, σημαίνουσιν αἱ γρα-
φαί, ταύτην τὴν οἰκονομίαν παραδίδωσιν ἡμῖν καὶ ὁ
μακάριος Ἰωάννης ἐν Εὐαγγελίῳ μαρτυρῶν, καὶ τοῦ-
τον τὸν Λόγον Θεὸν ὁμολογεῖ οὕτως λέγων, Ἐν ἀρχῇ
ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ
15 ὁ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ οὖν ὁ Λόγος πρὸς τὸν Θεόν,
Θεὸς ὢν, τί οὖν φήσειεν ἄν τις, δύο λέγειν [fors. λέ-
γεις] Θεοὺς; Δύο μὲν οὐκ ἐρῶ Θεοὺς, ἀλλ' ἢ ἓνα,
πρόσωπα δὲ δύο, οἰκονομίαν [fors. οἰκονομίᾳ] δὲ τρί-
την, τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Πατὴρ μὲν

audibile. Quando dicit videre
Verbum, necesse est mihi ut
credam, hunc visibilem missum
esse. Missus autem non est
alius quam Verbum. Quod au-
tem missum fuit, testatur Pe-
trus, quum dixit Cornelio centu-
rioni: *Misit Deus Verbum
suum filiis Israel per praedica-
tionem Iesu Christi. Hic est
Deus omnium Dominus.* Si
ergo Verbum mittitur per Je-
sum Christum, voluntas Patris
est Iesus Christus.

XIV. Haec igitur, fratres, sig-

nificant nobis Scripturae. Hanc
oeconomiam, id est, incarnati-
onem, tradit nobis Joannes in
Evangelio, testimonio suo; et
hoc Verbum constitetur Deus,
sic inquit: *In principio erat
Verbum, et Verbum erat apud
Deum, et Deus erat Verbum.* Si
ergo Verbum erat apud Deum,
et Deus erat, quid ergo? dicet
ne aliquis dicere Joannem duos
Deos? Duos quidem non di-
cam, sed unum; personas vero
duas, oeconomiam tertiam, gra-
tiam dico Sancti Spiritus. Pa-

^a Actor. x. 36.

^b Joh. i. 1.

γὰρ εἰς, πρόσωπα δὲ δύο, ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς, τὸ δὲ τρίτον
 τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Πατὴρ ἐντέλλεται, Λόγος ἀποτε-
 λεῖ, Υἱὸς δὲ δείκνυται, δι' οὗ Πατὴρ πιστεύεται. Οἰ-
 κονομία [fors. καὶ οἰκονομία] συμφωνίας συνάγεται εἰς
 ἓνα Θεόν, εἰς γὰρ ἐστὶν ὁ Θεός, ὁ γὰρ [fors. ὁ γε] κε- 5
 λεύων, Πατὴρ, ὁ δὲ ὑπακούων, Υἱός, τὸ δὲ συνετίζον,
 ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ ὧν [fors. οὗν] Πατὴρ ἐπὶ πάντων,
 ὁ δὲ Υἱὸς διὰ πάντων, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐν πᾶσιν.
 Ἄλλως τε ἓνα Θεὸν νομίσαι μὴ δυνάμεθα, εἰ μὴ
 ὄντως Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι πιστεύσω- 10
 μεν. Ἰουδαῖοι μὲν γὰρ ἐδόξασαν Πατέρα, ἀλλ' οὐκ
 ἠὐχαρίστησαν, Υἱὸν γὰρ οὐκ ἐπέγνωσαν. Μαθηταὶ
 ἐπέγνωσαν Υἱόν, ἀλλ' οὐκ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, δι' ὃ
 καὶ ἠρνήσαντο. Γινώσκων οὖν ὁ Πατρῷος Λόγος τὴν
 οἰκονομίαν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ὅτι οὐκ ἄλλως 15
 βούλεται δοξάζεσθαι ὁ Πατὴρ ἢ οὕτως, ἀναστὰς
 παρέδωκεν τοῖς μαθηταῖς λέγων· Ὑποταγεσθε μαθη-
 ταὶ τῷ Χριστῷ ὡς τῷ Κυρίῳ, ὅτι αὐτὸς ὁ Σαῦν, ὁ
 ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-

ter quidem unus, personae vero
 duae, quia Filius; tertia autem
 Spiritus Sanctus. Pater man-
 dat, Verbum perficit, Filius au-
 tem ostenditur, per quem Pater
 creditur. Oeconomia consen-
 sionis redigitur ad unum Deum;
 unus enim est Deus, qui man-
 dat, Pater; qui obedit, Filius;
 qui docet scientiam, Spiritus
 Sanctus. Pater qui est *super*
omnia, Filius *per omnia*, Spiritus
 Sanctus *in omnibus*. Aliter
 Deum unum intelligere non
 possumus, nisi vore Patri et

Filio et Spiritui S. credamus.
 Etenim Judaei Patrem glorifi-
 caverunt, sed non egerunt gra-
 tias; siquidem non agnoverunt
 Filium. Discipuli agnoverunt
 Filium, sed non in Spiritu Sanc-
 to: idcirco negaverunt. Sciens
 igitur Verbum Patris, oecono-
 miam et voluntatem Patris,
 quod non vult aliter Pater glo-
 rificari, nisi sic, quum resurrex-
 isset, tradidit hoc discipulis;
 * *Euntes, inquit, docete omnes*
gentes, baptizantes eos in no-
mine Patris, et Filii, et Spiritus

* Matt. xxviii. 19.

‘ματος,’ δεικνύων ὅτι πᾶς ὃς ἂν ἔν τι τούτων ἐκλίπῃ, τελείως Θεὸν οὐκ ἐδόξασεν· διὰ γὰρ τῆς Τριάδος ταύτης Πατὴρ δοξάζεται. Πατὴρ γὰρ ἠθέλησεν, Υἱὸς ἐποίησεν, Πνεῦμα ἐφάνέρωσεν. Πᾶσαι τοίνυν αἱ
5 γραφαὶ περὶ τούτου κηρύσσουσι.

ιέ. Ἄλλ’ ἐρεῖ μοί τις· Ξένον μοι φέρεις, Λόγον λέγων Υἱόν. Ἰωάννης μὲν γὰρ λέγει Λόγον, ἀλλ’ ἄλλως ἀλληγορεῖ. Οὕτως γὰρ. [fors. ἀλλ’ ἀλληγορεῖ. Οὐκ ἀλληγορεῖ. Οὗτος γὰρ Vid. notam.] δεικνύων τὸν
10 Λόγον τοῦ Θεοῦ τοῦτον ὄντα ἀπ’ ἀρχῆς καὶ νῦν ἀπ-
εσταλμένον, ὑποβὰς, ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, ἔφη· ‘Καὶ
‘ἶδον τὸν οὐρανὸν ἡνεωγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός·
‘καὶ ὁ καθήμενος ἐπ’ αὐτοῦ πιστὸς καὶ ἀληθινός, καὶ
‘ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ. Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ
15 ‘αὐτοῦ φλόξ πυρὸς, διαδήματα πολλὰ ἐπὶ τὴν κεφα-
‘λὴν αὐτοῦ· ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς οἶδεν
‘εἰ μὴ αὐτός, καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον ἑρραντισμένον
‘αἵματι· καὶ κέκληται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὁ Λόγος τοῦ
‘Θεοῦ.’ Ὅρατε οὖν, ἀδελφοί, πῶς ἐν συμβόλῳ τὸ

Sancti. Docuit hic, quod quicumque unum quid horum omiserit, is perfecte Deum non glorificavit. Per hanc enim Trinitatem Pater glorificatur. Pater enim voluit, Filius fecit, Spiritus Sanctus manifestum fecit : omnes igitur Scripturae de hoc praedicant.

XV. Sed dicet mihi aliquis : Novum Verbum mihi affers, quum Filium vocas. Joannes cum Verbum quidem dicit, sed aliter per allegoriam interpretatur. Immo non aliter per al-

legoriam interpretatur ; sic enim ostendens hoc Verbum Dei quod ab initio erat, et nunc missum est, dixit postea, in Apocalypsi : *“ Et vidi coelum apertum, et ecce equus albus : et qui sedebat in eo, fidelis et verax, et in justitia judicat et pugnat. Oculi ejus sicut flamma ignis, et in capite ejus diademata multa ; habens nomen scriptum quod nemo novit nisi ipse. Et vestitus erat veste aspersa sanguine : et vocatum est nomen ejus, Verbum Dei.*

^a Apocal. xix. 11—13.

ἱμάτιον τὸ ἐρραντισμένον αἵματι, τὴν σάρκα διηγέ-
 σατο, δι' ἧς καὶ ὑπὸ πάθος ἦλθεν ὁ ἀπαθὴς τοῦ
 Θεοῦ Λόγος, καθὼς μαρτυροῦσίν μοι οἱ Προφῆται.
 Λέγει γὰρ οὕτως ὁ μακάριος Μιχαίας· 'Οἶκος Ἰακώβ
 ' παρώργισε Πνεῦμα Κυρίου· ταῦτα τὰ ἐπιτηδεύματα 5
 ' αὐτοῖς ἐστίν· οὐχ οἱ λόγοι αὐτοῦ καλοὶ μετ' αὐτῶν
 ' καὶ ὀρθοὶ πορεύονται· καὶ αὐτοὶ ἀντέστησαν εἰς ἐχ-
 ' θρὰν κατὰ πρόσωπον τῆς εἰρήνης αὐτοῦ, τὴν δόξαν
 ' ἐξέδειραν αὐτοῦ'· τουτέστιν τὸ σαρκὶ παθεῖν αὐτόν.
 ' Ὡσαύτως καὶ ὁ μακάριος Παῦλος λέγει· ' Τὸ γὰρ 10
 ' ἀδύνατον τοῦ Νόμου, ἐν ᾧ ἡσθένει, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ
 ' Υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, κατ-
 ' ἔκρινεν τὴν ἁμαρτίαν τῇ σαρκί, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ
 ' Νόμου φανερωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περι-
 ' πατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα.' Ποῖον οὖν Υἱὸν ἑαυτοῦ 15
 ὁ Θεὸς διὰ τῆς σαρκὸς κατέπεμψεν ἀλλ' ἢ τὸν
 Λόγον, ὃν Υἱὸν προσηγόρευε διὰ τὸ μέλλειν αὐτὸν
 γενέσθαι; καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους
 φιλοστοργίας [fors. τῇ εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίᾳ]

Videte igitur, fratres, quomodo
 vestis sanguine aspersa, in sym-
 bolo significavit carnem, qua
 venit ad subeundam passionem
 impatibile Dei Verbum, sicut
 mihi Prophetæ testantur. Sic
 enim ait beatus Michæas : ^a *Do-*
mus Jacob irritavit Spiritum
Domini, hæc sunt eorum studia;
non boni sermones ejus, et recte
cum ipsis ambulant. Et ipsi
suscitaverunt inimicitiam con-
tra pacem ejus, gloriam ejus
detraxerunt. Id est, fecerunt
cum pati in carne. Similiter
 beatus Paulus ait : ^b *Quod enim*

impossibile erat Legis, in quo
 infirmabatur per carnem, Deus
 Filium suum mittens in simi-
 litudine carnis peccati, damna-
 vit peccatum in carne, ut justi-
 ficatio Legis ostenderetur in
 nobis, qui non secundum car-
 nem ambulamus, sed secundum
 Spiritum. Qualem igitur Fi-
 lium suum Deus per carnem
 misit, nisi Verbum, quod a
 principio scilicet Filium voca-
 vit, quia futurum erat ut ortum
 caperet? et quum Filius vo-
 catur, commune nomen amoris
 erga homines sumit. Nec

^a Michæe ii. 7.

^b Rom. viii. 3.

ἀναλαμβάνει, ὁ Υἱὸς καλούμενος. Οὔτε γὰρ ἄσαρκος καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος τέλειος ἦν Υἱὸς, καίτοι τέλειος Λόγος ὢν μονογενὴς, οὐθ' ἡ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν δίχα τοῦ Λόγου ὑποστῆναι ἠδύνατο, διὰ τὸ ἐν Λόγῳ
 5 τὴν σύστασιν ἔχειν. Οὕτως οὖν εἰς Υἱὸς τέλειος Θεοῦ ἐφανερώθη.

15. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ σαρκώσεως τοῦ Λόγου μαρτύρια ἔστιν δὲ καὶ ἕτερα πλεῖστα. Ἰδωμεν δὲ καὶ τὸ προκείμενον, ὅτι ὄντως, ἀδελφοί, ἡ δύναμις ἡ πα-
 10 τρῶα, ὃ ἐστὶν Λόγος, ἀπ' οὐρανοῦ κατήλθεν, καὶ οὐκ αὐτὸς ὁ Πατήρ. Λέγει γὰρ οὕτως· 'Εγὼ ἐκ τοῦ Πα-
 'τρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἤκω.' Τί δέ ἐστὶν τὸ, ἐξῆλθον [scilicet ὃ ἐξῆλθεν] ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος; Τί δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ γεννηθῆναι, ἀλλ' ἢ Πνεῦμα, τουτέστιν ὁ
 15 Λόγος; Ἀλλ' ἐρεῖς μοι, Πῶς γεγέννηται; Τὴν μὲν κατὰ σε διήγησιν, ὥς, γεγέννησαι, οὐ δύνη ἐξειπεῖν, καίτοι τῆς ἐκάστης ἡμέρας ὁρῶν τὴν κατὰ ἄνθρωπον αἰτίαν· καὶ τὴν περὶ τοῦτον οἰκονομίαν ἀκριβῶς ἐξει-
 πεῖν οὐ δύνασαι. Οὐ γὰρ πάρεστί σοι γινώσκειν τὴν

enim Verbum per se et sine carne perfectus Filius erat, quum tamen esset perfectum Verbum, unigenitus. Neque caro per se sine Verbo subsistere poterat, quia in Verbo habebat τὴν σύστασιν, id est, in Verbo subsistebat. Sic ergo unus Filius Dei perfectus manifestatus est.

XVI. Atque haec quidem sunt de incarnatione Verbi testimonia, et alia plurima. Videamus nunc quod propositum nobis est, quod vere, fratres,

virtus Patris, quod est Verbum Dei, e coelo descendit, et non ipse Pater, sic enim ait: **Ego ex Patre exivi, et venio.* Quid est autem quod ex Patre exivit, nisi Verbum? Quid est quod ex ipso genitum est nisi Spiritus, id est, Verbum? Sed dices mihi: Quomodo genitum est? Explicationem quomodo tu genitus es, non potes expromere, quamvis quotidie vides causam humanam; et modum generationis non potes perfecte efferre. Non enim licet tibi cognos-

τοῦ δημιουργήσαντος ἔμπειρον καὶ ἀνεκδιήγητον τέχνην, ἀλλ' ἢ μόνον ὁρῶντα νοεῖν καὶ πιστεύειν, ὅτι ἔργον Θεοῦ ἄνθρωπος. Περὶ δὲ Λόγου γένεσιν ζητεῖς, ὃνπερ βουληθεὶς ὁ Θεὸς Πατὴρ ἐγέννησεν ὡς ἡθέλησεν; Οὐ γὰρ αὐταρκές σοι ἐστὶν μαθεῖν ὅτι κόσμον 5 ὁ Θεὸς ἐποίησεν· ἀλλὰ καὶ πόθεν ἐποίησεν, τολμᾶς ἐπιζητεῖν; ἢ οὐκ αὐταρκές σοι ἐστὶν μαθεῖν, ὅτι Υἱὸς Θεοῦ σοι ἐφανερώθη εἰς σωτηρίαν, εἰς πιστεύσῃς, ἀλλὰ καὶ πῶς ἐγεννήθη κατὰ Πνεῦμα, πολυπραγμονεῖς; Καὶ τὴν μὲν κατὰ σάρκα γέννησιν αὐτοῦ οὐ 10 πλείονες ἐπιστεύθησαν διηγήσασθαι πλὴν δύο. Καὶ σὺ τολμᾶς ἐπιζητεῖν τὴν κατὰ Πνεῦμα διήγησιν, ἣν παρ' ἑαυτῷ φυλάττει Πατὴρ, ἀποκαλύπτειν μέλλων τότε [fors. ποτε] τοῖς ἁγίοις καὶ ἀξίοις ἰδεῖν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ; Αὐταρκές σοι ἦτω τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ 15 Χριστοῦ· ὅτι 'τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, 'Πνεῦμά ἐστιν.' Καθὼς διὰ τοῦ Προφήτου τὴν τοῦ Λόγου γέννησιν σημαίνων ὅτι γεγέννηται, τὸ δὲ πῶς

cere artem ejus qui creavit, in experientia et usu positam, et non enarrabilem; sed solum videndo intelligere et credere quod opus Dei est homo. De Verbi autem generationis ratione quaeris, qua Deus Pater generare voluit; generavit sicut voluit. Non satis est tibi scire quod Deus mundum condidit, nisi audeas inquirere, quomodo condidit? Non sufficit tibi cognoscere, quod Filius Dei tibi apparuit ad salutem, si tamen id credis; sed insuper quomodo genitus est secundum

Spiritum, curiose indagas? Atque generationem ejus secundum carnem enarrare non pluribus quam duobus conceditum est, et tu audes generationem secundum Spiritum scrutari, quam apud se Pater servat, revelaturus tunc sanctis, qui ut faciem ejus videant digni erunt? Satis habes quod a Christo dictum est: *Quod natum est ex Spiritu, Spiritus est*, sicut per Prophetam significat Verbi generationem quod genitus est: quomodo vero, reservat apud se in tempus cer-

* Joh. iii. 6.

φυλάσσει, καιρῷ ὠρισμένῳ παρ' αὐτῷ μέλλων ἀποκαλύπτειν. Λέγει δὲ οὕτως, 'Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου ἐξεγέννησά σε.'

ἰς'. Αὐτάρκεις αὐται αἱ μαρτυρίαι πιστοῖς ἀλήθειαν
 5 ἀσκούσιν· οἱ δὲ ἄπιστοι οὐδενὶ πιστεύουσιν. Καὶ
 γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον [Addendum est post Turriani
 interpr. ἵνα φοβήσῃ,] ἐκ προσώπου τῶν Ἀποστόλων
 διεμαρτύρατο, λέγων καὶ 'τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ
 ' ἡμῶν;' ὥστε μὴ γενώμεθα ἄπιστοι, μήποτε ἐφ' ἡμῖν
 10 τελεσθῇ τὸ εἰρημένον. Πιστεύσωμεν οὖν, μακάριοι
 εἰδελφοί, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν Ἀποστόλων, ὅτι
 Θεὸς Λόγος ἀπ' οὐρανῶν κατηλθεν εἰς τὴν ἀγίαν
 παρθένον Μαρίαν, ἵνα σαρκωθεὶς ἐξ αὐτῆς, λαβὼν
 δὲ καὶ ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνην, λογικὴν δὲ λέγω,
 15 γεγυνώς πάντα ὅσα ἐστὶν ἄνθρωπος, ἐκτὸς ἀμαρ-
 τίας, σώσῃ τὸν πεπτωκότα, καὶ ἀφθαρσίαν ἀνθρώ-
 ποις παράσχῃ τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐ-
 τοῦ. Ἐν πάσιν οὖν ἀποδέδεικται ἡμῖν τῆς ἀληθείας
 λόγος, ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ Πατὴρ, οὗ [fors. ᾧ] πάρεστι

tum ac praefinitum, quum illud
 revelaturus est. ^aSic enim ait :
Ex utero ante Luciferum genui
te.

XVII. Sufficiunt haec testi-
 monia fidelibus veritatis studi-
 ois, infideles enim nulli cre-
 dunt. Etenim Spiritus Sanctus
 ut terreret, in persona Apostolo-
 rum testatus est: ^b*Domine, quis*
credidit auditui nostro? Quam-
 obrem ne simus infideles, ne
 quando in nobis, quod dictum
 est, impleatur. Credamus igitur,
 fratres, secundum traditi-

onem Apostolorum, quod Deus
 Verbum e coelis descendit in
 sanctam Virginem Mariam, ut
 ex ea incarnatus, sumpta anima
 humana, rationis inquam par-
 ticipes, factus omnia quaecun-
 que homo est, excepto peccato,
 salvaret Adam qui cecide-
 rat, et immortalitatem homini-
 bus largiretur iis, qui crederent
 in nomine ejus. In omnibus
 igitur demonstratum est nobis
 verbum veritatis, quod unus
 est Pater, cuius adest Verbum,
 per quod omnia fecit, quod

^a Psal. cx. 3.

^b Esai. liii. 1. Joh. xii. 38. Rom. x. 16.

Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐποίησεν· ὃν ὑστέροις καιροῖς, καθὼς εἶπαμεν ἀνωτέρω, ἀπέστειλεν ὁ Πατὴρ πρὸς σωτηρίαν ἀνθρώπων. Οὗτος διὰ Νόμου καὶ Προφητῶν ἐκηρύχθη παρεσόμενος εἰς τὸν κόσμον. Καθ' ὃν οὖν τρόπον ἐκηρύχθη, κατὰ τοῦτον καὶ παρὼν 5 ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν ἐκ παρθένου καὶ ἁγίου Πνεύματος, καινὸς ἄνθρωπος γενόμενος, τὸ μὲν οὐράνιον ἔχων τὸ πατρῶον ὡς Λόγος, τὸ δὲ ἐπίγειον ὡς ἐκ παλαιοῦ Ἀδὰμ διὰ παρθένου σαρκούμενος. Οὗτος προελθὼν εἰς κόσμον Θεὸς ἐν σώματι ἐφανε- 10 ρώθη, ἄνθρωπος τέλειος προελθὼν· οὐ γὰρ κατὰ φαντασίαν ἢ τροπὴν, ἀλλ' ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος.

ἡ'. Οὕτως οὖν καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἑαυτοῦ οὐκ ἀπαναίνεται ἐνδεικνύμενος Θεὸς ὢν, ὅτε πεινᾷ καὶ κοπιᾷ, 15 καὶ κάμνων διψᾷ, καὶ δειλιῶν φεύγει, καὶ προσευχόμενος λυπείται, καὶ ἐπὶ προσκεφάλαιον καθεύδει ὁ ἄνθρωπος ἔχων τὴν φύσιν ὡς Θεὸς, καὶ ποτηρίου πάθος παρατείνεται ὁ διὰ τοῦτο παραγεγονὸς ἐν κόσμῳ,

posterioribus temporibus, sicut superius diximus, misit Pater ad salutem hominum. Hoc per Legem et Prophetas praedicatum est venturum esse in mundum. Sicut ergo praedicatum est, sic praesens se ipsum manifestum fecit ex Virgine et Spiritu Sancto novus homo factus, habens coeleste quod paternum erat, tanquam Verbum; terrenum vero, tanquam ex vetere Adam per Virginem incarnatus. Sic in mundum egressus

Deus corporatus apparuit, egressus perfectus homo. Non enim per fictionem, aut mutationem, sed vere factus est homo.

XVIII. Sic igitur humana sua non recusat qui demonstrabatur esse Deus, quum esurit^a et laborat^b, et defatigatus sitit^c; quum formidans fugit^d; et super pulvinum dormit^e, qui naturam habet insomnem ut Deus; quum calicem passionis refugit^f, qui propter hoc in

^a Matth. iv. 3.

^b Ibid. xxvi. 37.

^c Joh. xix. 28.

^d Ibid. iv. 3.

^e Matth. viii. 24.

^f Ibid. xxvi. 39.

Marc. xiv. 36. Luc. xxii. 42.

καὶ ἀγωνιῶν ἰδροῖ, καὶ ὑπ' Ἀγγέλου ἐνδυναμοῦται ὁ
ἐνδυναμῶν τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, καὶ θανάτου
καταφρονεῖν ἔργῳ διδάξας· καὶ ὑπὸ Ἰούδα παραδί-
δοται ὁ γινώσκων τὸν Ἰούδαν τίς ἐστίν· καὶ ἀτιμά-
5 ζεται ὑπὸ Καϊάφα, ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευ-
όμενος [fors. ἱερατευομένου τιμώμενος] ὡς Θεός· καὶ
ὑπὸ Ἡρώδου ἐξουθενεῖται ὁ μέλλων κρῖναι πᾶσαν
τὴν γῆν· καὶ μαστίζεται ὑπὸ Πιλάτου ὁ τὰς ἀσθε-
νείας ἡμῶν ἀναδεξάμενος· καὶ ὑπὸ στρατιωτῶν παί-
10 ζεται, ᾧ παρεστήκονσι χίλια χιλιάδες καὶ μυρία
μυριάδες Ἀγγέλων καὶ Ἀρχαγγέλων· καὶ ὑπὸ Ἰου-
δαίων ξύλῳ προσπήγνυται, ὁ πῆξας ὡς καμάραν τὸν
οὐρανόν· καὶ πρὸς Πατέρα βοῶν παρατίθεται τὸ
πνεῦμα, ὁ ἀχώριστος τοῦ Πατρός· καὶ κλίνων
15 κεφαλὴν ἐκπνέει, ὁ εἶπας, 'Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν
' ψυχὴν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν.'
"Οτι δὲ οὐκ ἐκυριεύετο ὑπὸ θανάτου, ὡς [fors. ὦν]

mundum advenerat^a : quum in
anxietate sudat^b, et ab Angelo
roboratur, qui eos qui in eum
credunt, roborat ; et opere do-
cuit mortem contemnere : quum
a Juda proditur^c, qui cognosce-
bat Judam quis esset^d ; et a
Caipha inhonoratur^e, qui erat
ab eo sacerdotio fungente, pau-
lo ante tanquam Deus honora-
tus : quum ab Herode sperni-
tur^f, qui totam terram judica-
turnus est^g ; et verberatur a Pi-
lato^h is, qui infirmitates nostras

suscepitⁱ : et a militibus illu-
ditur^k is, cui adstant millia
millium^l et decies centena
millia angelorum et archange-
lorum : et in Judaeis in ligno
figitur^m, qui tanquam cameram
coelum fixitⁿ : et clamans ad
Patrem spiritum commendat^o,
qui est a Patre inseparabilis^p :
et inclinato capite expirat^q, qui
dixit ; *Potestatem habeo ponendi
animam meam, et potestatem
habeo iterum sumendi eam*^r.
Quod autem non dominabatur

^a Joh. xii. 27. xviii. 11.

^b Luc. xxii. 44.

^c Matth. xxvi. 15.

^d Id. vera. 25.

^e Id. 65. seq.

^f Luc. xxiii. 11.

^g Actor. xvii. 31.

^h Matth. xxvii. 26. Joh. xix. 1.

ⁱ Esai. liii. 4.

^k Matth. xxvi. 67.

^l Daniel. vii. 10.

^m Matth. xxvii. 35.

ⁿ Esai. xl. 22.

^o Luc. xxiii. 46.

^p Joh. xiv. 11.

^q Ibid. xix. 30.

^r Ibid. x. 18.

ζωὴ εἶπεν· 'Εγὼ ἀπ' ἐμαντοῦ τίθημι αὐτήν·' καὶ
 πλευρὰν λόγχῃ νύσσεται, ὁ τὴν ζωὴν πᾶσαν χαρίζο-
 μενος· καὶ σίνδονι ἐλισσόμενος ἐν μνημένῳ τίθεται, ὁ
 τοὺς νεκροὺς ἐγείρων· καὶ τριήμερος ὑπὸ Πατρὸς ἀνί-
 σταται, αὐτὸς ὢν ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ. Ταῦτα 5
 γὰρ πάντα ἡμῖν κατώρθωσεν, ὁ δὲ ἡμᾶς γέγονεν καθ'
 ἡμᾶς. 'Αὐτὸς γὰρ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀνεδέξατο
 ' καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν, καὶ περὶ ἡμῶν ὠδυνάτο,'
 καθὼς εἶπεν Ἡσαΐας ὁ Προφήτης. 'Ὁ ὑπ' Ἀγγέλων
 ὑμνούμενος καὶ ὑπὸ ποιμένων θεωρούμενος, καὶ ὑπὸ 10
 Συμεῶνος προσδοκώμενος, καὶ ὑπὸ Ἄννα μαρτυρού-
 μενος· οὗτος ἦν ὁ ζητούμενος ὑπὸ μάγων, καὶ ση-
 μαινόμενος ὑπ' ἀστέρος· ὁ καὶ ἐν οἴκῳ Πατρὸς
 πολιτευόμενος, καὶ ὑπὸ Ἰωάννου δακτυλοδεικτούμε-
 νος· ὁ ὑπὸ Πατρὸς ἄνωθεν μαρτυρούμενος· 'Οὗτός 15
 ' ἐστὶν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητὸς, ἀκούετε αὐτοῦ.' Οὗτος
 στεφανοῦται κατὰ διαβόλου. Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ

ei mors qui vita erat, significat, quum dixit^a; *Ego a me ipso pono eam*. Et latus lancea aperitur ei^b, qui vitam omnibus^c largitur; et linteo involutus, in monumento ponitur^d, qui mortuos suscitatur; et tertia die a Patre excitatur^e qui est ipse resurrectio et vita^f. Haec enim omnia nobis operatus est, qui propter nos factus est sicut nos. *Ipsa enim infirmitates nostras suscepit, et languores nostros*

portavit; et pro nobis dolet, sicut dixit Esaias Propheta κ. Ab Angelis laudatus^h, a pastoribus visusⁱ, a Symeone expectatus^k, ab Anna testatus^l, a magis quaesitus^m, ab stella significatusⁿ, in domo Patris versatus^o, a Joanne digito ostensus^p, cui Pater superne testimonium dedit^q, dicens: *Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite*. Hic coronatur^r contra Diabolum. Hic est Jesus Naza-

^a Joh. x. 18.^b Joh. xix. 34.^c Joh. xi. 25. xiv. 6.^d Joh.

xix. 40.

^e Actor. x. 40.^f Joh. xi. 25.^g Esaiæ liii. 4.^h Luc.

ii. 13.

ⁱ Luc. ii. 16.^k Luc. ii. 25.^l Id. vers. 36.^m Matth. ii. 2.ⁿ Id. vers. 9.º Luc. ii. 49.^p Joh. i. 29. et 15.^q Matth. xvii. 5.^r Matth. xxvii. 29.

Ναζαραῖος, ὁ ἐν Κανᾷ ἐν γάμοις κληθεὶς, καὶ τὸ ὕδωρ
 εἰς οἶνον μεταβαλὼν, καὶ θαλάσση ὑπὸ βίας ἀνέμων
 κινουμένη ἐπιτιμῶν, καὶ ἐπὶ θαλάσσης περιπατῶν ὡς
 ἐπὶ ξηρᾶς γῆς, καὶ τυφλὸν ἐκ γενετῆς ὁρᾶν ποιῶν, καὶ
 5 νεκρὸν Λάζαρον τετραήμερον ἀνιστῶν, καὶ ποικίλας
 δυνάμεις ἀποτελῶν, καὶ ἀμαρτίας ἀφεῖς, καὶ ἐξουσίαν
 διδούς μαθηταῖς, καὶ αἷμα καὶ ὕδωρ ἐξ ἀγίας πλευ-
 ρᾶς ρέυσας, λόγῃ νυγείς. Τούτου χάριν ἥλιος
 σκοτίζεται, ἡμέρα οὐ φωτίζεται, ῥήγνυνται πέτραι,
 10 σχίζεται καταπέτασμα, τὰ θεμέλια γῆς σείεται, ἀν-
 οίγονται τάφοι καὶ ἐγείρονται νεκροὶ, καὶ ἄρχοντες
 κατασχύνονται, τὸν γὰρ [fors. τόν γε] κοσμήτορα τοῦ
 παντὸς ἐπὶ σταυροῦ βλέποντες καμμύσαντα τὸν ὀφ-
 θαλμὸν καὶ παραδῶσαντα τὸ πνεῦμα· ἰδοῦσα ἡ κτί-
 15 σις ἐταράσσετο, καὶ τὴν αὐτοῦ ὑπερβάλλουσαν δόξαν
 χωρῆσαι οὐ δυναμένη ἐσκοτίζετο. Οὗτος ἐμφυσῶν
 δίδωσι τὸ Πνεῦμα μαθηταῖς, καὶ θυρῶν κεκλεισμένων

raeus, qui in Cana Galilaeae ad
 nuptias vocatus, aquam in vi-
 num mutavit^a; et mare vi ven-
 torum agitatae increpavit^b;
 et super mare tanquam super
 terram siccam ambulavit^c; cae-
 cum a nativitate videre fecit^d;
 Lazarum jam quatruiduo mor-
 tuum excitavit^e; varia mira-
 cula edidit; peccata remisit^f;
 dedit Apostolis potestatem^g;
 lancea ictus sanguinem et a-
 quam^h ex latere fudit. Propter
 hunc sol obtenebrescitⁱ, dies

non illuminatur, rumpuntur
 petrae^k, scinditur velum^l, fun-
 damenta terrae quatuntur^m,
 aperiuntur sepulchra, et resur-
 gunt mortui; et principes pu-
 dore afficiunturⁿ quum vident
 in cruce eum qui universum
 ornavit, claudentem oculos, et
 trudentem spiritum. Haec quum
 creatura videret, turbatur, et
 quum gloriam illius capere non
 posset^o, tenebras sibi obduce-
 bat. Hic insufflans dat discipu-
 lis Spiritum^p et januis clausis

^a Joh. ii. 9. ^b Matth. viii. 26. ^c Matth. xiv. 25. ^d Joh. ix. 7.
^e Joh. xi. 44. xii. 17. ^f Matth. ix. 3. 6. ^g Matth. xvi. 19. xviii. 18.
^h Joh. xx. 22. ⁱ Joh. xix. 34. ^j Matth. xxvii. 45. ^k Id. vers. 51.
^l Idem. ^m Id. vers. 53. ⁿ Idem, vers. 54. ^o Matth. xxvii. 45.
^p Joh. xx. 22.

εἰσέρχεται, καὶ βλέπόντων μαθητῶν ὑπὸ νεφέλης ἀναλαμβάνεται εἰς οὐρανούς, καὶ ἐκ δεξιῶν Πατρὸς καθίζεται, καὶ ζώντων καὶ νεκρῶν παραγίνεται κριτής. Οὗτος ὁ Θεὸς, ὁ ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς γεγονώς, ὃ πάντα ὑπέταξεν Πατρί. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κρά- 5 τος ᾧμα Πατρὶ καὶ ἀγίῳ Πνεύματι, ἐν τῇ ἀγίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ingreditur^a. Hic videntibus Apostolis a nube in coelum susceptus est^b, sedetque ad dexteram Patris, venturus iudex vivorum et mortuorum^c. Hic Deus et homo propter nos fac-

tus, cui omnia subjecit Pater^d: ipsi gloria et imperium cum Patre et Sancto Spiritu, in sancta Ecclesia, et nunc, et in saecula saeculorum. Amen^e.

^a Joh. xx. 19.
^d 1 Cor. xv. 27.

^b Actor. i. 9.
^e Ephes. iii. ult.

^c Actor. x. 42. 2 Tim. iv. 1.

IN

S. HIPPOLYTI

CONTRA NOËTUM OPUS ANNOTATIONES.

HOC insigne ἀποσπασμάτων ex Latina Francisci Tor-
5 rensis sive Turriani versione vulgavit Gerhardus Vossius
Tungrensis ad calcem Operum Gregorii Thaumaturgi, Mo-
guntiae A^o. MDCIV. 4. Graeca nunc primum profero in
lucem beneficio ejusdem, a quo superiorem ἀπόδειξιν [haec
est S. Hippolyti Ἀποδεικτικὴ πρὸς Ἰουδαίους, *Demonstratio*
10 *adversus Judaeos*,] accepi, viri eruditione ac meritis in
litteras et insigni virtute venerandi, domini. BERNARDI DE
MONTFAUCON, qui illa ex Codice Vaticano descripta ad me
misit. Notis Turriani, quas nomen ejus distinguet, meas
adpersi. Titulus erat in Turriani edit. *Homilia de Deo*
15 *trino et uno, et de mysterio Incarnationis contra haeresin*
Noëti. In MS. Vaticano etiam Ὁμλία Ἰππολύτου εἰς τὴν
αἵρεσιν Νοήτου τινός. Sed quum Photius testetur opus Hip-
polyti adversus haereses in oppugnatione haereseos Noëti
desuisse, atque initium hujus scripti manifeste prodat alia
20 processisse, in quibus de aliis dogmatibus, aliorum ut
videtur haeticorum disseruit, eaque oppugnavit, habeo
illud pro extrema parte libri Hippolytei adversus Haereses,
sive *Memoria Haeresium*, ut S. Gelasius appellat, quaedam
ex hoc ἀποσπασμάτων referens ad verbum, ut, ad caput 18.
25 annotavi. Neque obstat quod fideles quandoque auctor
alloquitur, ut in homiliis fieri solet; nam hoc etiam in
scriptis facere veteres, et ad lectores respicere, tralatitium.
JO. ALBERT FABRICIUS. Attulerat vir doctissimus in
vol. priore Operum S. Hippolyti, Hamburgi anno 1716 typis
30 excuso, p. 225, ex Gelasio Episcopo Romano de Duabus
Naturis in Christo, quaedam cum Hippolyti illis infra,
cap. 18, fere convenientia, sed, ut ibi ostendi, ex alio
Hippolyti libro desumpta. Verum S. Epiphanius adversus
Haereses, in Haeresi lvii, haud pauca eorum, quae hic se-
35 quantur, nullo auctore nominato sua fecit. Ceterum men-
tionem facit Gallandius, qui in Bibliotheca sua Patrum

Hippolyteum hoc opus cum Fabricii notis repetendum curavit, alius praeterea Codicis Graeci, quem detexisse ait Guilielmum Cardinalem Sirletum in S. Basilii monasterio, ejusque meminisse in Epistola Liturgiae S. Marci Evangelistae praemissa. Vid. Prolegg. Gallandii ad tom. II. 5 p. xlviii. Mortuum denique esse cl. Cavium, antequam haec Hippolyti a Fabricio Graece edita e scriptis fuerint, propterea notabo, quod in Historia sua Literaria de iisdem reliquiis tunc tantum a Turriano Latine versis vir praestantissimus minus recte statuit.

P. 49. l. 10. τὸ μὲν γένος, ἦν Σμυρναῖος] Smyrnaeum Noë-
tum fuisse ait etiam Theodoretus, lib. III. Haeret. Fab.
cap. 3, et Damascenus, sect. 57, qui solet Epiphanium sequi;
et tamen apud Epiphanium, Haeresi 57, legas Noëtum fuisse
'Ἀσιανὸν τῆς Ἐφέσου πόλεως. FABR. Olim notavi ad Reli-
quiar. Sacr. IV. 246, ubi primum hoc caput opusculi Hippo-
lytei usque ad vocem συνστῆσαι cum titulo Concilii contra
Noëtum collocavi, posse eum, qui ortu Smyrnaeus fuerit,
Ephesi sedem postea fixisse suam.

Ibid. οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενομένος] Praepositionem
πρὸ uncis inclusit Fabricius, perinde ac si ab apographo
Montfauconiano idem abesset, quod quidem contra invenit
in codice suo Turrianus Latinus interpres.

Ibid. οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενομένος] Epiphanius ait,
[Haeresi lvii, num. 1, ubi nonnulla horum, ut dixi, afferun-
tur] Noëtum prodidisse haeresin suam ante annos circiter
cxxx. οὐ πρὸ ἐτῶν πλείονων, ἀλλ' ὥς πρὸ χρόνου τῶν τούτων
ἐκατὸν τριάκοντα, πλείω ἢ ἐλάσσω. Scripsit Epiphanius
anno Christi ccclxxv. His si centum ac triginta demas,
manet annus ccxlv. Mox idem testatur Noëtum, ἐναγχος
paulo post, una cum fratre mortuum esse. FABRIC. Vox
ista ἐναγχος nuper, ut ad Reliquiar. Sacr. locum modo
dictum ostendi, quae exstat apud Epiphanium, indicat illum
narratiunculam suam ex vetustiore aliquo auctore κατὰ λέξιν
more suo desumpsisse.

Ibid. l. 12. ἐπαχθεῖς] Ἐπαρθεῖς, ut olim monui, repo-
nendum est ex Turriani interpretatione, quae habet, *alieni
spiritus existimatione elatus*.

Ibid. l. 17. ὁ ἐλεγχος αὐτῶν] Discipulorum Noëti.

P. 50. l. 1. ἐκβλητος γεγένηται κλήρου ἁγίου.] A Christia-
norum coetu, non ordine sacro, ejectus; nam infra habes,
τότε τοῦτον ἐλέγξαντες ἐξέωσαν τῆς Ἐκκλησίας. Mendose
exstat apud Fabricium γένηται pro γεγένηται.

Ibid. l. 3. Ἀαρών] Ita et Epiphanius, et Damascenus.
Sed Philastrius, Haeresi 53, 'Noëtiani insensati [ἀνόητοι]

‘cujusdam nomine Noëti—hic etiam dicebat se Mosen
 ‘esse, et fratrem suum Heliam prophetam.’ FABRIC. Con-
 jecturam jam olim ad Reliquias Sacras feci, [iv. 247.] Noë-
 tum et fratrem solitos esse aliquid hujusmodi praedicare,
 5 super sese ex coelo descendisse πνεῦμα καὶ δύναμιν Mosis at-
 que Aaron fratris; ut propterea plane iidem atque divini
 illi homines recte censerentur.

P. 50. l. 4. οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι] Fortasse hi fuerunt
 Episcopi cum Presbyteris juncti; etenim ego ostendi, anno-
 10 tans ad locum, [Reliq. Sacr. iv. 247.] Presbyterorum nomine
 interdum appellatos fuisse Episcopos ab auctoribus saeculo
 existente secundo, qui tamen ipsi inter Episcopos ac Presby-
 teros alibi aperte distinguere solent.

Ibid. l. 7. συνπλανωμένους] Tantum decem fuisse Epi-
 15 phanium annotavit. FABRIC.

Ibid. l. 8. καθαρὸν ὕστερον ἰστῶν τὸ δόγμα ἐβούλετο] Quum
 vice horum substituerit Epiphanius παρήγησά λοιπὸν τὴν αἰ-
 ρεσιν ἐδογματίζε, verteritque locum Hippolyti Turrianus,
 volebat aperte dogma suum defendere, opinabar legi oport-
 20 ere καὶ θαρρῶν pro voce καθαρὸν in Fabricii seu Mont-
 fauconii apographo reperta. Vett. Glossae habent Θαρρῶν,
 confidens.

Ibid. l. 11. Τί οὖν κακὸν &c.] Apud Epiphanium, qui ad
 verbum propemodum eadem de Presbyteris ex Hippolyto,
 25 licet haud nominato, refert: Τί γὰρ κακὸν πεποίηκα; ἐνα
 Θεὸν δοξάζω, ἐνα ἐπίσταμαι, καὶ οὐκ ἄλλον πλὴν αὐτοῦ, γεννη-
 θέντα, ἀποθανόντα. p. 480. FABRIC.

Ibid. l. 14. τὸν ὕδιν παθόντα] Quae sequuntur, sunt ipsa
 verba Symboli, quale exstat apud Irenaeum, lib. 1, c. 2, seq.
 30 lib. iii, cap. 4. Tertullianum contra Praxeam c. 2, et de
 Praescript. c. 13, et de Virginibus Velandis c. 1, &c. FABR.

Ibid. l. 18. ἐξέωσαν τῆς Ἐκκλησίας] Noëtum damnatum a
 Tranquillo, Episcopo Chalcedoniorum Syriac, scribit auctor
 Praedestinati, c. 36. Quod autem in Synodico libello quem
 35 edidit theologus celebratissimus Argentoratensis, Joannes
 Pappus, capite xx, leges in Synodo Romana damnatum
 Noëtum a papa Victore, temporum ratio non patitur. Sed
 sunt quaedam et alia in illo Synodico parum accurate tra-
 dita, licet scriptum ipsum alioqui est neutiquam contem-
 40 nendum. FABRIC.

P. 51. l. 1. Οἱ καὶ δεῖξαι βούλονται] Correxī οἱ pro οἱ: hi
 autem sunt Noëti discipuli, qui initio commemorantur.

Ibid. l. 5. μετ’ ἐμὲ] Habent Biblia edita πλὴν ἐμοῦ, nulla
 ibi notata varietate lectionis.

P. 51. l. 6. οἱ ἀποκρίνονται] Legendum videtur οἱ καὶ ἀποκρίνονται, prout vertit Turrianus, *et respondent*.

Ibid. l. 8. εἰ γὰρ ἐστὶν ὁ Θεὸς] Vertit Turrianus, *tanquam si invenisset, εἰ γὰρ ἐστὶν ὁ Θεός*, quod fortasse melius, et fortius distinguendum est post Θεός. Nam ex unitate divina 5 probare volebant haeretici, Christum esse Patrem, quia Deus sit; deinde Patrem passum esse, quia Christus, qui Pater est, passus sit.

Ibid. l. 17. Ὁρᾷς οὖν, φησὶν,] Hic φησὶν et φασὶν per vices usurpantur, quemadmodum verba *inquit et inquit* 10 apud Arnobium.

P. 52. l. 6. σὺ γὰρ ἦς ὁ Θεός] Fors. scribendum εἶς pro ἦς. In Bibliorum exemplis exstat εἶ.

Ibid. l. 9. τούτου ἐμφανούς δεικνύμενον, τῶν οὕτως μαρτυρουμένων] Locus corruptus esse videtur, et, post Inter- 15 pretem, refingendus, τούτου ἐμφανῶς δεικνύμενον, τούτων οὕτως μ.

P. 53. l. 1. μονόκωλα] Μονόκωλα apparet adverbialiter poni pro μονοκῶλως et μονοτύπως, quibus verbis Epiphanius, p. 481, Hippolyti vestigiis insistens, utitur: Βούλονται δὲ 20 διηγείσθαι μονοκῶλως τούτον τὸν τρόπον ὡς Θεόδοτος. Sensus est, Noëtianos ad unum tantummodo in explicandis S. Scripturae de Christo dictis veluti membrum respicere, divinam scilicet naturam, ita ut plane cum Patre et Spiritu S. eundem faciant Filium ὑποστατικῶς: uti vicissim Theo- 25 dotus ad alterum recurrens extremum in sola haerebat humanitate, et Christum nudum esse hominem affirmabat. De Theodoto praeter alios meminit etiam Timotheus presbyter, a Cotelerio editus, III. 389. Τοῦτον τὸν Θεόδοτον φασὶν τῆς τοῦ Σαμωσατέως αἵρέσεως ἀρχηγὸν καὶ πατέρα γε- 30 νέσθαι, πρῶτον εἰπόντα τὸν Χριστὸν ψιλὸν ἄνθρωπον. Denique observandum, quod τῷ μονοκῶλως, infra cap. 4, opponitur ὁλοκλήρως. FABR.

Ibid. l. 2. ἄνθρωπον συνιστᾶν ψιλὸν βουλόμενος] Ita vertit Turrianus, ac si τὸν Χριστὸν ante ἄνθρωπον aut invenisset, 35 aut certe legendum existimasset.

Ibid. l. 10. ἄλλα ἂν καὶ Νόητος νοεῖ] Fortasse scribendum, ἀλλ' ἀνοήτως καὶ Νόητος νοεῖ, ut fiat paronomasia in nomine Noëti, qua saepe usus est Epiphanius in Haeresi Ivi, quae est Noëtianorum, Hippolytum secutus. Porro et 40 paulo infra τὴν ἀφροσύνην Noëto ascribit Hippolytus fine cap. sequentis. Itidem ait in cap. 8, Τί οὖν πρὸς ταῦτα τολμήσει Νόητος, μὴ νοῶν τὴν ἀληθείαν;

Ibid. l. 13. ἀλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναιρήσει] Frequens in

veterum scriptis, *οικονομίαν* ponere pro Λόγου ἐνανθρωπήσει, et Divinitati ejusdem opponere. Vide infra c. 14, et Jac. Billium c. 40 Sacrar. Observatt., Grabium ad Irenaeum, p. 419, Vulcanium ad Cyrillum contra Anthropomorphitas, 5 p. 116, Doumaeum ad Chrysostomum, tom. viii. p. 372, Suicerum in Thesauro, Jo. Philippum Pfeiferum et D. Eliam Veielium τὸν μακαρίτην in singularibus de Oeconomia dissertationibus, Casaubonum ad Epistolam Greg. Nysseni, p. 105, seq., seorsum ad Homilias Theophanis Ceramei, 10 p. 459. Dicitur autem κατ' *οικονομίαν* geri aliquid, ubi aliud quid oculis se offert, aliud latet, ut pluribus exposuit Gatakerus ad M. Antonini lib. xi, 18, p. 331. FABRIC. Mea quidem sententia rectius dixeris, *οικονομίαν* hoc loco dispositionem illam esse monarchiae divinae, qua in salutis 15 nostrae dispensatione Trinitas simul cum monarchia consistit. Vide Tertullian. contra Praxeam, capp. 3, 4, et alibi.

P. 53. l. 14. διὰ ταῦτα] Vel delendum cum Interprete est διὰ, vel potius δύο ταῦτα reponendum; sunt autem haec duo 20 capita monarchia et oeconomia.

P. 54. l. 2. δηγησόμεθα] Hoc pro edito διηγησόμεθα Interpretem secutus reposui. Mox πανουργεῖσθαι pro πανουργεῖσθαι imprimendum curavi.

Ibid. l. 4. σὺ γὰρ ἧς Θεός] Corrigendum εἰς, ut supra 25 p. 52. l. 6.

Ibid. l. 16. Hoc loco excidisse videbitur cuique mox sequentia conferenti τῶν LXX. illud, μετὰ δικαιοσύνης.

P. 55. l. 10. καὶ τῷ μυστηρίῳ τῆς οἰκονομίας] Confer quae mox sequuntur. Verum malim, κατὰ τὸ μυστήριον τῆς οἰκο- 30 νομίας.

Ibid. l. 17. τοῦ ἐγείραντος Χριστὸν Ἰησοῦν] Jesu nomen hoc loco addunt Epistolae ad Rom. Codices quidam, veteresque scriptores, ut a Jo. Millio annotatum. FABRIC.

P. 56. l. 4. ἐδείκνυν μυστήριον οἰκονομίας] Excidit articulus ante μυστήριον. 35

Ibid. l. 9. ὅντως μυστήριον οἰκονομίας] Legerim ἐν τῷ μυστηρίῳ οἰκονομίας.

P. 57. l. 5. εἰς [ὅς] τὸ κοινὸν ὄνομα &c.] His similia afferens Epiphanius in Haeresi lvii, num. 8, ὥς, non εἰς, habet, 40 ubi ὅς reponendum esse recte monuit Petavius. Interea locum vertit, tanquam si invenisset εἰς Turrianus. Mox pro τοῦτο habet οὕτως Epiphanius.

Ibid. l. 11. τοῦτο ὄνοματι—καλεῖσθαι] Hoc est, nomine Filii hominis. Illud enim, τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς ὄντα, a Turriano 45 interprete haud inventum, huic loco importune adjectum est.

P. 58. l. 9. Ὁρῶν τὸν Θεόν] Ita expositum esse a multis nomen *Israel*, ostendit Fabricius.

Ibid. l. 10. ὁ Παῖς] Filius, ut infra capp. 7, et 11. FABR.

Ibid. l. 16. δὲ ἐπὶ γῆς ὤφθη] Conferas cap. 13.

P. 59. l. 1. λαμπρῶς] Exstante quidem in Graecis λαμ-
πρὸν, sed legente, ut notat Fabricius, Interprete Latino λαμ-
πρῶς, hoc reposui.

Ibid. l. 7. Ὁ ὢν καὶ ὦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ Θεὸς ὁ παντο-
κράτωρ] Refert lectorem suum Fabricius ad Apoc. i. 8.
Atque ibi restituit lectionem Κύριος ὁ Θεός, pro solo ὁ
Κύριος Greisbachius; satisque nobis probabitur his verbis
significari Christum, prout hic monet Hippolytus, si confe-
rimus comm. 13 hujus capituli Apocalypsis cum comm. 17,
aliisque duobus ejusdem libri locis, scil. xxi. 6, et xxii.
12, 13.

15

Ibid. l. 9. καὶ αὐτῷ] Legendum καὶ αὐτός.

Ibid. l. 12. καὶ πάντων κρατεῖ] Fortasse legendum, καὶ ἐν
πάντων κρατεῖ.

P. 60. l. 4. Τότε καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται] Abest ὁ Υἱός, quod
Biblia habent, itidem a Vulgata Interp. et aliis praeter Hip-
polytum Ecclesiae Patribus.

P. 61. l. 2. ἐπιστανέτω] Corrige ἐπίστατο.

Ibid. l. 5. ἀλλ' ἐπὶ δύο πρόσωπα] Reponendum videtur ἐπεὶ,
prout vertit Turrianus interpres.

Ibid. l. 6. Αὐτὸς δὲ αὐτὸ ἀπέλυσεν] Corrigendum videtur
ἐπέλυσεν, ut infra quoque ἐπιλύει pro ἀπολύει.

Ibid. l. 12. ἐστιν] Vel delendum hoc verbum, vel potius
in ἐσμὲν vertendum.

Ibid. l. 13. δυνάμει, διαθέσει] Legendum δυνάμει καὶ δια-
θέσει, ut supra positum est, τῇ δυνάμει καὶ διαθέσει τῆς ὁμο-
φρονίας ἐν γινόμεθα. Ceterum Filium quidem Dei existere
de Patris substantia, sive τῇ οὐσίᾳ, minime negabat Hip-
polytus, is qui Filium hoc loco statuit νοῦν Patris esse, tum
et infra τὸν ἴδιον νοῦν Dei eundem appellat. Immo, ineunte
sect. xi, lumen ex lumine eum esse affirmat, atque ideo
non existere duos Deos. In eo autem totus occupatur vir
sanctus, ut *confusio personarum*, quomodo Ecclesia Latina
loquitur, evitetur; quippe quum Graeci vocem οὐσίαν non
tantum pro *substantia* sed etiam pro *persona subsistente*
haud raro usurparent. Quinetiam Filii aeternam subsisten-
tiam loco modo memorato docet Hippolytus. Τὸν ἴδιον
νοῦν, inquit, αὐτῷ μόνῳ πρότερον ὁρατὸν ὑπάρχοντα, τῷ δὲ
γινομένῳ κόσμῳ ἀόρατον ὄντα ὁρατὸν ποιεῖ, ὅπως διὰ τοῦ φα-
νῆναι ἰδῶν ὁ κόσμος σωθῆναι δυνηθῇ. cap. 10. Ipse quoque
Christus apud S. Joannem ait, se gloriam habuisse apud

Patrem, priusquam mundus exstisset, xvii. 5; dum Filio Dei haud ascribendum esse *initium dierum*, significat S. Paulus in Epistola ad Hebraeos vii. 3.

P. 61. l. 17. Εἰς γὰρ νοῦς] Melius foret ἔστι quam εἰς.

Ibid. l. 19. οὕτω πιστεύομεν] Legere τοῦτω pro οὕτω propter voces sequentes malim. Vid. et fin. sect. xii.

P. 62. l. 1. ἐπερωτᾶν περὶ Πατρὸς] Postulare videtur loci sensus, ut ἐπερωτῶντα hic scribatur, quemadmodum vertit Interpres.

P. 63. l. 5. ἀπολύει] Videtur ἐπιλύει scribendum, et mox σημαίνοντα pro σημαίνονται.

Ibid. l. 13. οὕτως τρεῖς] Legebat ὄντως, vere, quod melius est, Interpres.

Ibid. l. 17. τριχῆς] Corrigend. τριχῇ, vel potius, τριχῶς.

P. 64. l. 3. ὥς θέλει] Legendum cum Interprete, propter id quod sequitur, ἀ θέλει.

P. 66. l. 3. προτέραν φωνὴν φθεγγόμενος] Tunc emisit Pater priorem vocem, quum dixit: *Hic est Filius meus*

dilectus, Matth. iii. Ita Turrianus. Sed Hippolyti sententia non alia quam Tertulliani, cap. 13 de Praescript. docentis 'Patrem omnia condidisse per Verbum suum primo omnium emissum. Id Verbum Filium ejus appellatum, in nomine Dei varie visum a Patriarchis, in Prophetis sem-

per auditum, postremo delatum ex Spiritu Patris Dei et virtute in Virginem Mariam, carnem factum in utero ejus, et ex ea natum egisse Jesum Christum.' Et contra Praxeam, c. 6. 'Ut primum Deus voluit ea quae cum Sophiae ratione

et sermone disposuerat intra se et substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem, habentem in se individuas suas rationes et Sophiam, ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita, immo et facta jam, quantum in Dei sensu.' Gregorius M. lib. xxxii. Moral. in Jobum c. 6. 'Filius ipse vox, quia cum Pater gignendo dixit: *Filius meus es tu, ego hodie genui te.*' Quod

vero Hippolytus addit, Verbum ex inspectabili factum esse aspectabile ad oeconomiam pertinet, nam, ut Phoebadius libro contra Arianos c. 34, 'nec Filium usquam invenimus sine transfiguratione fuisse visibilem, antequam Patri obediens fieret ex aeternitate corporeus.' FABRIC. Fortasse

scripsit Phoebadius *incorporeus*. Hoc quidem statuere videtur Hippolytus, τὸν Λόγον, qui cum Patre semper exstiterat, quum mundus conderetur, generatum, sive prolatum fuisse; quumque in carne appareret, visibilem tunc factum

esse, ut ostenso atque viso eo mundus servaretur. Atque ita revera docuisse Hippolytum, firmant ea, quae sequuntur capite 12.

P. 66. l. 4. *φῶς ἐκ φωτὸς γεννῶν*] Sic locuti ante Patres Nicaenos, praeter Hippolytum nostrum, sunt Justinus Mar-
tyr, Tatianus, et Athenagoras, ut notatum, doctissimo Grabio
ad Irenaeum lib. II. c. 23. FABR. Loqui hoc quidem loco
Hippolytus videtur, de generato iis temporibus Logo Divino,
quando mundus conditus, ac postea servatus est, quum prius
Patri soli Logos visibilis fuisset. 10

Ibid. l. 5. *τὸν ἴδιον νοῦν*] Filius *νοῦς*, *σοφία* Patris, et infra,
c. xiii, voluntas. FABR.

Ibid. l. 9. *ἕτερος*] Justino Martyri quando Filius *ἕτερόν τι*
a Patre esse dicitur, et Tertulliano quando *Filium et Pa-*
trem esse aliud ab alio affirmat, eadem quae Hippolyto 15
mens, ut personarum distinctionem ostendant, non ut *ἁμο-*
ούσιον inficiuntur. FABR.

Ibid. l. 12. *ἐξ οὗ δύναμις Λόγος*] Sic idem Tertullianus,
cap. 9 adversus Praxeam Noëti anteambulonem: 'Pater
' tota substantia est, Filius vero derivatio totius et portio.' 20
Et c. 2, 'quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex
' uno omnia, per substantiae scilicet unitatem.' Et lib. III
adversus Marcion. c. 6, 'Concedas necesse est eos qui Pa-
' trem non agnoverint, nec Filium agnoscere potuisse, per
' ejusdem substantiae conditionem, cujus si plenitudo intel- 25
' lecta non est, multo magis portio; certe qua plenitudinis
' consors.' FABR.

Ibid. l. 14. *Παῖς Θεοῦ*] 'Ο Παῖς τοῦ Θεοῦ, *Dei Filius*, ut
supra, capp. V et VII. FABR.

P. 67. l. 2. *φλυαρίαν*] Valentini Aeonas tangit, et Mar-
cionis Deum Demiurgum a Deo bono ac summo diversum,
et Cerinthi angelicas potestates mundi opifices. FABR.

Ibid. l. 5. *ἕνα Θεὸν λέγειν*] Fors. legendum, vel *ὡς ἕνα Θεὸν*
λέγειν, vel *ἕνα Θεὸν λέγοντες*.

P. 68. l. 6. *οὐδὲ ἓν*] Post *οὐδὲ ἓν* in verbis Johannis 35
στιγμὴν, praeter Hippolytum, faciunt Irenaeus, Clemens
Alex., Origenes, Theophilus Antiochenus et Eusebius pluribus
locis, atque e Latinis Tertullianus ac Lactantius, Victori-
nus, Augustinus et longe post Honorius Augustodunensis,
lib. I. de Imagine Mundi, c. 2. Quoniam vero eadem in- 40
terpunctio placuit etiam haereticis Valentino, Heracleoni,
Theodoto, et Macedonianis, Eunomianisque, hinc ab Epi-
phanio, tom. II. p. 80, et a Chrysostomo rejicitur. FABR.
Porro Fabricius, in nota ad Philastrium de Haeresibus

cap. 67, qui quidem Philastrius facit cum novae sententiae a verbis *quod factum est* inceptoribus, nos monuit, non fas esse cum Epiphanio in Aneorato, tom. II. p. 80, illam interpolationem velut haeticam et Spiritui Sancto iniquam 5 arguere, quum a tot veteribus adhibita fuerit. Idem factum est a S. Victorino in Fragmento operis de Fabrica Mundi apud Reliquias Sacr. vol. III. p. 459.

P. 68. l. 13. Πνεύματι ἁγίῳ προσκυνούμεν] Conferas locum S. Justini Martyris in Apologia Priore, p. 11; sed a Carolo 10 Ashtono, viro eruditissimo, quum luxata esse viderentur ejus membra, egregie sanatum et restitutum.

P. 69. l. 5. Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Λόγον αὐτοῦ &c.] Ita quidem intellexisse hunc S. Scripturae locum Hippolytum vides, juxta ac si scripsisset S. Lucas, Ὁ Λόγος, ὃν ἀπέστει- 15 λεν—ἐστὶ πάντων Κύριος, Act. x. 36. Et diu, priusquam hujus antiqui Patris vidi interpretationem, in eandem sententiam verba scriptoris sacri accipienda esse ideo existimabam, quia talis expositio tam cum Apostoli Petri ibi loquentis argumento, quam cum structura orationis in aliis 20 locis deprehensa, bene conveniret. Confer enim 1 Pet. ii. 7, Joan. iii. 34, v. 38, et Athanasii Orat. iv. contra Arianos, num. 30—32. At vero aliter me nunc sentire de interpretatione loci omnia diligentius considerantem, confiteor.

Ibid. l. 6. οὗτός ἐστιν ὁ Θεός, ὁ πάντων Κύριος] Scripsit 25 S. Lucas, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Reliqua verba Hippolyti sunt.

Ibid. l. 16. δύο λέγειν Θεούς:] Habet quidem Interpres, *Dicetne aliquis dicere Joannem duos Deos?* Sed reponere velim, λέγεις pro λέγειν. *Quid ergo? dicet aliquis, dicisne* 30 *duos Deos?*

Ibid. l. 18. οἰκονομίαν δὲ τρίτην] Fortasse legendum, οἰκονομία δὲ τρίτην, τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

P. 70. l. 2. Πατὴρ ἐντέλλεται] Hoc mandandi et praecipiendi vocabulo de Patre, et obediendi de Filio sine ulla 35 offensione usi sunt non modo ante Concilium Nicaenum S. Irenaeus, Hippolytus noster, Origenes et alii; sed et post illud Concilium adversarii et hostes Arianæ haereseos acerrimi, Athanasius, Basilus, Marius Victor, Hilarius, Prosper, &c. Vide Petavium lib. II de Trinitate c. vii, 40 §. 7. Georg. Bullum in Defensione Fidei Nicaenae p. 133, 165, 179, 170. FABR.

Ibid. l. 3. Οἰκονομία συμφωνίας συνάγεται εἰς ἓνα Θεόν] Ita legit Interpres. Possis etiam legere οἰκονομίας συμφωνία [sic]. Certe in MS. meo apographo est οἰκονομίας συμφω- 45 νίας. FABR. Fortasse totus locus ita refingendus est: δι'

οὗ Πατὴρ πιστεύεται οἰκονομία συμφωνίας συνάγεσθαι εἰς ἓνα Θεόν vel potius, δι' οὗ Πατὴρ πιστεύεται, καὶ οἰκονομία συμφωνίας συνάγεται εἰς ἓνα Θεόν, quum particula καὶ in verbo πιστεύεται absorpta esset.

P. 70. l. 5. Ὁ γὰρ κελεύων Πατὴρ] Ἀν ὁ γε κελεύων Π. ? 5

Ibid. l. 7. Ὁ ὧν [fors. οὗν] Πατὴρ ἐπὶ πάντων, ὁ δὲ Υἱὸς διὰ πάντων, &c.] Quum Paulus ait de Deo, ad Ephes. iv. 6, *Qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus*, tres personas designat, et unitatem Dei in illis; quia unius ejusdemque virtutis ac potentiae est, esse super omnia, et per omnia, et in omnibus; et secundum ordinem confessionis sanctae Trinitatis, primum tribuit Patri, secundum Filio, tertium Spiritui Sancto, quia est tertia Persona secundum ordinem confessionis, ut antiqui theologi loquuntur, et nos loqui docuerunt. TURRIANUS. 15

Ibid. l. 11. οὐκ ἠὐχαρίστησαν—ἠρνήσαντο] Ex decem leprosis non novem Judaei, sed unus tantum gratias Christo egit sanatus et in eum credens Samaritanus. Luc. xvii. 16. FABR. Hoc dicit propter Petrum, quem legimus in Evangelio negasse. TURRIAN. 20

P. 71. l. 6. ξένον μοι φέρεῖς, Λόγον λέγων Υἱόν] Hunc locum puto a Turriano minus bene expressum, atque Hippolytum potius in hanc sententiam scripsisse: *Novum mihi affers, quum Filium Verbum vocas, sive Verbi appellas nomine*. FABR. 25

Ibid. l. 7. ἀλλ' ἄλλως ἀλληγορεῖ] Verbum Dei non allegorice, sed proprie Filium Dei significat. Hoc ipsum beatus Cyrillus, lib. vii Thesauri cap. 1, contra Eunonium docuit, et per Scripturas probavit, esse Verbum proprium nomen Filii; id est, hanc vocem, Verbum, proprie et decenter, et non per abusionem aut allegoriam Filium Dei significare. TURRIAN. Quum ita veterit locum Turrianus, *sed aliter per allegoriam interpretatur*. Immo non aliter per allegoriam interpretatur, videtur ille aliquid praeter lectionem receptam in Codice suo invenisse. Fortasse vero olim scriptum erat, ἀλλ' ἀλληγορεῖ. Οὐκ ἀλληγορεῖ. Οὗτος γὰρ &c. sic enim potius legendum puto, non οὕτως. 30

Ibid. l. 19. ἐν συμβόλῳ] Hoc est in figura, qua utitur etiam Propheta Esaias lxiii. 2. FABR. 35

P. 72. l. 8. τὴν δόξαν ἐφέδειραν αὐτοῦ] Sic habebant LXX. in exemplari Hippolyti, δόξαν, non δορὰν, ut nunc in nostris. Convenit haec lectio cum Esai. liii. *Vidimus eum, et non erat species, neque decor*. TURRIAN. Nulla varietas ad vocem δορὰν notata est in edit. τῶν LXX. ab Holmesio et Parsons adornata. 40 45

P. 72. l. 12. ἀμαρτίας] Omittit verba καὶ περὶ ἀμαρτίας, quae et in uno Covelli Codice absunt, sed ab aliis Codicibus, quemadmodum et Versionibus antiquis Epistolae ad Romanos agnoscuntur. FABR. Addidit Covelli Codici alium

5 Viennensem cl. Griesbachius.

Ibid. l. 18. καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίας ἀναλαμβάνει] Supra dixerat de Christo, τὸ κοινὸν ὄνομα καὶ παρὰ ἀνθρώποις χωρητὸν ἀνελάμβανεν εἰς ἑαυτὸν. cap. 4. Sed scribendum hoc loco est, τῇ εἰς ἀνθρώπους
10 φιλοστοργίᾳ ᾧ.

P. 73. l. 1. Οὔτε—τέλειος ἦν Υἱὸς] Nihil deerat Filio Dei ad perfectionem generationis aeternae ex Patre, antequam fieret Filius hominis; sed ad perfectum mysterium oeconomiae deerat Christo Filio Dei, ut fieret Filius hominis, et

15 sic esset perfectus Christus. Quum carne itaque factus est perfectus Christus, et perfectus sive completus Filius; Filius scilicet Dei et Filius hominis: quin hypostasis Christi, ut antiqui Theologi et ecclesiastici Patres tradunt, est quid completum ex duabus naturis, divina scilicet et humana

20 unita Verbo. Et beatus Cyrillus, libro II contra Nestorium, 'Corpus,' inquit, 'ex muliere natum unitum Verbo' secundum hypostasim, Christum unum et Filium et Dominum perfecit, sive complevit eundem Deum et hominem, quod perinde est ut diceret, Filium Dei et eundem Filium

25 hominis. Conveniunt cum his, quae Leontius Byzantius lib. primo contra Nestorianos et Eutychanos scripsit, duplicem esse perfectionem in Christo, unam quae simpliciter dicitur, alteram quae in habitudine cernitur, secundum magnum Gregorium: 'Perfectum enim,' inquit, 'est Ver-

30 bum, et plenum, et praebens perfectionem; perfecta autem est et anima hominis quantum ad definitionem essentiae suae; sed tamen neque Verbum est perfectus Christus non unita humanitate, quamvis perfectus Deus sit, sicut nec anima perfectus homo est sine corpore, etsi perfectam sub-

35 stantiam habet:' haecenus Leontius. TURRIAN. Scilicet non ita insaniit Hippolytus, ut diceret, quod dixisse illum Zwickerus voluit, Verbo sive unigenito quicquam intrinsecae perfectionis revera accessisse ex carnis assumptione: immo contrarium aperte docet. Nam primo diserte
40 ait, Dominum nostrum perfectum fuisse Verbum et unigenitum ante incarnationem. Deinde clare docet Verbum sive unigenitum, μονογενῆ, adeo ex carne humana non melioratum esse, ut caro illa ipsam suam subsistentiam Verbo debeat.

Quid ergo, inquires, voluit Hippolytus, quum ait Verbum et
45 unigenitum sine carne perfectum non fuisse Filium? Vo-

luit, inquam, manifeste, τὸν Λόγον ante incarnationem non omni filiationis genere, ut ita dicam, defunctum fuisse, sive nondum fuisse omni modo, quo Pater voluit, Dei Filium. Scilicet Domino nostro triplicem nativitatem et filiationem attribuerunt veteres. Prima est, qua ut Λόγος ex mente 5 Patris ab aeterno natus fuit. Ex hac nativitate perfecta hypostasis divina exstitit; nec ipsi quicquam postea accessit, sed potius ceterae nativitates συγκαταβάσεις fuerunt, sive condescensiones Filii Dei. Altera nempe nativitas est, qua ὁ Λόγος a Deo Patre, apud quem, quum nihil adhuc praeter 10 Deum existeret, adeoque ab aeterno fuerat, κατ' ἐνέργειαν exivit, ac tanquam ex utero ejus prodiiit, seque demisit ad condenda universa. [Haec est illa γέννησις Λόγον προφορικῶν apud Theophilum Antiochenum lib. ii. p. 80. Sic et Judaei quidam aetate Justini affirmabant ἀγγέλους καὶ ἀχω- 15 ρίστους Θεοῦ δυνάμεις esse Angelos ἃς ὁ Θεὸς ὅταν βούληται προπηδῶν ποιεῖ καὶ πάλιν ἀναστέλλει πρὸς αὐτὸν, p. 280. Dial. cum Tryphone. FABRIC.] Tertia demum nativitas tum fuit, quum idem ὁ Λόγος caro factus est, et e sinu Patris in uterum beatissimae Virginis illapsus, homo ex ipsa natus est 20 per inumbrationem Spiritus S. Haec fuit τοῦ Λόγου extrema συγκατάβασις, a nobis hominibus, adeoque ab ipsis Angelis aeternum adoranda, qua peracta, perfectus Filius Dei factus est, hoc est, ut dixi, omni filiationis genere defunctus est: siquidem ceterae filiationes, quae humanam 25 Christi naturam spectant, ex hac dependent, atque ex ipsa consequuntur. G. BULLUS, Defens. Fidei Nicaenae p. 164. [p. 92. ed. Grabii] a Fabricio allatus. Dixerat quidem Hippolytus, τὸν Λόγον nomine Filii appellatum esse διὰ τὸ μέλ- 30 λειν αὐτὸν γενέσθαι, hoc vero loco non negat, eum antequam incarnatus existeret, omnino fuisse Filium; sed perfectum Filium fuisse haud concedit. Immo supra, in sect. xi, p. 62, habet, Οὗτος δὲ νοῦς, ὃς προβὰς ἐν κόσμῳ ἐδείκνυτο Παῖς Θεοῦ. Attamen censere videtur Hippolytus, Filii appellationem partim ex processione ejus ad res condendas, partim ex in- 35 carnatione ejus derivatam esse. Itidem Tertullianus ait, fuisse tempus, quum Filius non fuit; statuens tamen Deum non tum solum fuisse, sed habuisse in semetipso Sermonem de substantia Patris. Confer Tertull. Adv. Hermogenem, cap. 3, et Adv. Praxeam, capp. 4 et 5. Quippe Tertullianus, 40 ut Bullo placuit, existimabat, 'τὸν Λόγον in hoc imprimis Filium Dei declaratum fuisse, quod quum Deus Pater voluit, ex ipso processerit, ei tanquam ex utero paternae mentis prodierit, et quasi natus fuerit ad condendas creaturas.' Vid. Op. ejusd. p. 235 vel 207.

P. 73. l. 12. καὶ ἤκω] Exstare hoc additamentum in duobus Codd. scriptis, sicut invenitur apud Chrysostomum, ostendunt Var. Lectt. Test. Novi Griesbachianae; in quibus memorari debuerat Hippolytus. Porro scriptum esse in multis Codicibus, quomodo apud Hippolytum, ἐκ τοῦ Πατρὸς pro lectione recepta παρὰ τοῦ Πατρὸς, eadem Lectt. probant.

Ibid. τί δέ ἐστιν τὸ, ἐξηλθον] Fors. τί δέ ἐστιν, δ' ἐξηλθεν. Quod invenisse Interpres videtur.

Ibid. l. 14. ἀλλ' ἢ Πνεῦμα] Divina Christi natura, uti est, ita passim etiam dicitur Spiritus antiquis Ecclesiae doctoribus διὰ τὸ ἀσχημάτιστον, ut loquitur Proclus CPolitanus. Vide Hugonem Grotium ad Marci cap. ii. vers. 8. FABR.

P. 74. l. 11. πλὴν δύο] Matth. et Luc. in Evangel. FABR.

Ibid. l. 13. ἀποκαλύπτειν μέλλων τότε] An legend. ποτε, aliquando?

P. 75. l. 19. οὐ πάρεστι Λόγος] Melius videtur ὃ π. Α.

P. 76. l. 2. καθὼς εἶπαμεν ἀνωτέρω] Capp. 10 et 12.

Ibid. l. 10. Θεὸς ἐν σώματι ἐφανερώθη] Utrum hic afferatur Apostoli illud in priori Epistola ad S. Timotheum, iii. 16, Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, adhuc lis est. De eadem re agens, haec est incarnatio Christi, Hippolytus in alio ac diverso opere scripsit, Οὗτος, ὁ προελθὼν εἰς τὸν κόσμον Θεὸς καὶ ἀνθρώπος ἐφανερώθη. Locus exstat apud Theodoretum in Dialogo ii. p. 132, edit. Schulze. Eum vero afferre non debebat Griesbachius, tanquam quum hoc altero Hippolyti loco verbo tenus discrepantem, in quo Apostolum adduci multi censent; id quod factum in verbis a Theodoro allatis nemo dixerat. At vero nihil obstat, quin utroque loco Hippolytus, etiamsi apud Apostolum lectionem δς, non Θεός, invenerit, ita tamen propterea scriberet, quod relativum δς cum antecedentibus Θεοῦ ζῶντος, interclusis vocibus mediis, construendum statuebat. Sic et inferius habet Apostolus voces easdem inter se connexas. Vide de S. Pauli loco opus egregium, Novi Foederis Interpretationem Anglicam, quam nuper scripsit Granvillius Penn, vir nobilis, idemque in primis ornatus et litteratus.

Ibid. l. 11. κατὰ φαντασίαν ἢ τροπήν] Adversus haeresin Docetarum, quae latissimo serpserat, propugnata a Simone Mago, Menandro, Saturnilo, Gnosticis, Cerinthiis, Basilide, Valentino, Secundo, Epiphane, Isidoro, Heracleonitis, Ptolemaeo, Marcisianis, Ophitis, Sethianis, Cerdone, Marcione, Apelle, Bardesane, Harmenio, uti deinceps a Manichaeis, et Priscillianistis. FABR.

P. 77. l. 5. ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευόμενος ὡς Θεός] Quia Turrianus hoc modo locum vertit, qui erat ab eo sacer-

dotio fungente, paulo ante tanquam Deus honoratus, inde haud difficile fuit Graeca ita emendare, ὁ πρότερον ὑπὸ αὐτοῦ ἱερατευομένην τιμώμενος ὡς Θεός.

Ibid. l. 6. ὡς Θεός] *Tanquam Deus honoratus*. Quia quum esset pontifex illius anni, prophetavit Caiphas, Joan. 5 cap. xi, quod Jesus moriturus erat pro gente; et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum; quod quidem facere non poterat, nisi Deus esset. TURRIAN.

Ibid. l. 17. ὡς ζῶν] Melior Interpretis lectio, ὁς ζῶν, nisi 10 forte ὦν pro ὡς scribendum.

P. 78. l. 10. ὑπὸ ποιμένων θεωρούμενος] Quae hic sequuntur ad verbum fere conveniunt cum eis, quae ex S. Hippolyti Memoria Haeresium laudat S. Gelasius in loco quem habes supra t. i. p. 225. Vide et quae Theodoretus, p. 268. FABR. 15 Prorsus et ad unguem conveniunt Gelasii illa cum iis, quae protulit Theodoretus in Dialogo Secundo ex Hippolyto quidem, sed ut ibidem ait, ex Enarratione ejus Secundi Psalmi desumpta. Falli ergo videtur Gelasius attribuens verba a se prolata ad Hippolyti Memoriam Haeresium, cujus pars est 20 haec contra Noëtum disputatio, in qua tantum similia, non eadem, existunt.

Ibid. l. 17. στεφανοῦται κατὰ διαβόλου] Victores in certaminibus coronabantur; de quo multa Carolus Paschalius libro sexto de Coronis. FABR.

P. 79. l. 12. τὸν γὰρ κοσμήτορα] Legendum, τὸν γε κ. cum Interprete, ut haec sententia cum priori conjungatur. 25

**Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
LIBRI
DE ORATIONE
ET
DE PRAESCRPTIONE HAERETICORUM.
CUM
ANONYMI
ADVERSUS OMNES HAERETICOS
LIBELLO.**

TERTULLIANUS.

S. HIERONYMUS, Lib. de Viris Illustribus, cap. liii.
pag. 124. edit. FABRICII.

TERTULLIANUS Presbyter, nunc demum pri-
5 mus post Victorem et Apollonium ^a Latinorum
ponitur, provinciae Africae, civitatis Carthaginiensis,
patre centurione proconsulari ^b. Hic acris et vehe-
mentis ingenii, sub Severo principe et Antonino Ca-
racalla maxime floruit, multaue scripsit volumina ^c,
10 quae, quia nota sunt pluribus, praetermittimus. Vidi
ego quemdam Paulum, Concordiae ^d, quod oppidum ^e
Italiae est, senem, qui se beati Cypriani, jam grandis
aetatis, notarium, quum ipse admodum esset ado-
lescens, Romae vidisse diceret; referreque sibi soli-
15 tum, numquam Cyprianum ^f absque Tertulliani lec-
tione unum diem praeterisse; ac sibi crebro dicere,
Da magistrum, Tertullianum videlicet significans.
Hic quum usque ad mediam aetatem Presbyter Ec-
clesiae permansisset, invidia postea ^g et contumeliis
20 clericorum Romanae Ecclesiae, ad Montani dogma
delapsus, in multis libris novae prophetiae meminit:
specialiter autem adversum Ecclesiam texuit volu-
mina ^h, de Pudicitia, de Persecutione, de Jejuniiis,
de Monogamia, de Ecstasi libros sex, et septimum,
25 quem adversum Apollonium ⁱ composuit. Ferturque
vixisse usque ad decrepitam aetatem, et multa, quae
non exstant ^k, opuscula condidisse ^l.

^a De Victore c. 34 ; de Apollonio senatore Rom. c. 42. FABRICIUS.

^b Eusebius Chron. Vide infra notas H. Gravii. Africae proconsularis provinciae caput, ut notissimum est, Carthago, Tertulliani patria, ubi parens ejus ut centurio sub proconsule stipendia 5 meruit. FABR.

^c Praeter scripta Tertulliani, quae exstant, fuere liber de Animae Submissione, alius de Superstitione Saeculi, et alius de Carne et Anima, quorum titulos in antiquissimo Codice Agobardino Rigaltius reperit : tum liber de Spe Fidelium, cujus meminit Hiero- 10 nymus, supra, c. 18, et de S. Trinitate Opus cujus epitomen esse Novatianum librum ejusdem argumenti affirmat, c. 70, et libri vii de Ecstasi, de quibus inferius, hoc ipso capite. De Vestibus Aaronis, nec non de Animalibus mundis et immundis, et de Circumcisione, sed et de Virginitate, quorum opusculorum variis 15 Epistolarum suarum locis meminit idem Hieronymus. Et contra Apellicianos, Vincentius Lerin. cap. 24 Commonitorii. Et de Paradiso, Tertull. c. 55 de Anima : ' Habes etiam de Paradiso ' a nobis libellum, quo constituimus omnem animam apud inferos ' sequestrari in diem Domini.' Denique, ut idem ipse testis, Graeca 20 opuscula, de Spectaculis, de Baptismo, de Velandis Virginibus, et de Corona Militis. FABR.

^d MS. Gemblac. *Concordiae, oppido Italiae*. Ad hunc Paulum Concordiensem Epistola Hieronymi xxi, &c. FABR.

^e Vetus nempe inter Aquileiam et Altinum, non, ut vulgo 25 existimatur, Mirandulae vicinum oppidum. Vid. Epist. in nostra recensione x. VALLARSIUS., Op. S. Hieronymi editor nuperus.

^f Mirum ne semel quidem Tertullianum citari in Cypriani scriptis quae exstant, licet Hieronymus, Epistola 65, etiam testetur Cypriani scriptis probari, quod Tertulliano magistro usus 30 fuerit. Pro *Da magistrum*, Codex Gembl. tantum habet *magistrum*, quod Suffrido Petri videtur ἐμφατικώτερον : ego librarii oscitantis omissione voculam *Da* abesse non dubito. FABR. Fortasse cujus delectabatur ingenio, nominis declinare studuit invidiam. VALLARS. 35

^g Circa annum Christi 205 natus annos plus minus xl. Per

clericos Romanae Ecclesiae Zephyrinum Papam potissimum tangere Hieronymus videtur, licet qua demum causa offensus ab eo usque adeo fuerit Tertullianus, non certo constat. Vide Baronium ad A. C. 201, §. 10, et Tillemontium tom. iiii. Memor.

5 H. E. p. 215, 664. seq. Marcianaeus edidit: *Hic usque—permansit, invidia postea* &c. FABR.

^b Liber Tertulliani de Pudicitia, de Fuga in Persecutione, de Jejuniis, et Monogamia exstant, sed perierunt libri septem de Ecstasi, quorum et supra, c. 24 et 40, Hieronymus meminit.

10 Ex his ut septimus proprie adversus Apollonium, de quo c. 40 dictum est, ita priores sex videntur fuisse scripti adversus Soterem Episcopum Romae. Auctor Praedestinati, Haeresi 26, ' Scripsit contra eos [Montanistas] librum sanctus Soter Papa urbis, et Apollonius Ephesiorum antistes. Contra quos scripsit

15 ' Tertullianus, Presbyter Carthaginiensis. Qui quum omnia bene et prime et incomparabiliter scripserit, in hoc solum se reprehensibilem fecit, quod Montanum defendit, agens contra Soterem ' supradictum urbis Papam.' Novam operum Tertulliani editionem post Beati Rhenani, Cerdæ, Pamelii, Rigaltii et Priorii
20 curas in Gallia hodie parat Malinganus, Ord. Benedictini monachus: et in Italia expectare jubent viri docti ex emendatione Gasp. Scioppij cum notis Guidonis Pancirolli. FABR. [Neque Gallicam, neque Italicam editionem Tertulliani hic a Fabricio praemonstratam huc usque vidimus.]

25 ⁱ [Alium Apollonium atque illum supra commemoratum, confundentibus eos inter se nonnullis. Hic enim Graeca lingua adversus Montanum scripsit opus, cujus fragmenta quaedam Eusebius servavit, H. E. v. 18. De eo agit Hieronymus in cap. 40, ubi haec posuit, ' Tertullianus, sex voluminibus adversus Ecclesiam editis,

30 ' quae scripsit *ὑπὲρ ἐκτάσεως*, septimum proprie adversus Apollonium elaboravit, in quo omnia quae ille arguit, conatur defendere.' De altero Apollonio Romanae urbis senatore, qui pro Christo passus est, sed qui, impetrata venia ut rationem fidei suae redderet, apologiam composuit, alio capite, nempe 42, Hiero-
35 nymus tractat.]

^k Contrario sensu, forte et veriore, legit Cod. Vaticanus, *quae nunc exstant, pro non exstant*. Et librum quidem de Aaron. Vestibus Hieronymus, Ep. 64, ad Fabiolam, de Vest. Sacerd., in fine, frustra quasisse se dicit; sed alia sunt Tertulliani volu-

mina, quae hic non nominat, et tamen jam tum periisse vix credi possit. Fuere liber de Animae Summissione &c. [Hi libri omnes a Fabricio jam supra commemorati fuerunt.] Tot librorum, quos nobis invidit sequior aetas, si tunc quoque temporis non exstitissent, titulos saltem Hieronymus memoriae commen- 5 dasset. VALLARSIUS.

¹ [Hic denique adjiciendum est S. Hilarii Pictaviensis de Tertulliani libro de Oratione proxime secuturo testimonium. 'De orationis sacramenti necessitate nos commentandi Cyprianus 'vir sanctae memoriae liberavit. Quanquam et Tertullianus hinc 10 'volumen aptissimum scripserit; sed consequens error hominis 'detrahit scriptis probabilibus auctoritatem.' Comment. in Matthaeum, cap. v. p. 630. edit. Benedictin.]

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
DE ORATIONE.

DEI spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio, sermo ra- CAP. I.
tionis, et ratio sermonis, [et spiritus] utrumque Jesus
Christus Dominus noster, nobis discipulis Novi
Testamenti novam orationis formam determinavit. Matt. vi. 9.
Oportebat enim in hac quoque specie *novum vinum* Matt. ix. 16.
novis utribus recondi, et novam plagulam novo ad-
10 sui vestimento. Ceterum quidquid retro fuerat, aut
demutatum est, ut circumcisio; aut suppletum, ut
reliqua lex; aut impletum, ut prophetia; aut per-
fectum, ut fides ipsa. Omnia de carnalibus in spi-
ritalia renovavit nova Dei gratia superducto Evan-
15 gelio expunctore totius retro vetustatis; in quo et
Dei spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio approbatus
est Dominus noster Jesus Christus, spiritus quo
valuit, sermo quo docuit, ratio qua venit [fors. sen-
sit]^a. Sic igitur oratio a Christo constituta ex tri-
20 bus constituta est: ex sermone, quo enunciatur: ex
spiritu, quo tantum potest: ex ratione, qua suscipi-
tur. Docuerat et Johannes discipulos suos adorare,
sed omnia Johannis Christo praestuebantur, donec
ipso aucto, sicut idem Johannes praenunciabat, *illum* Joh. iii. 30.
25 augeri oportere, se vero deminui, totum praemin-

^a [Vide infra, p. 427.]

istri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum.

Ideo nec exstat, in quae verba docuerit Johannes
 Joh. iii. 31. adorare, quod terrena coelestibus cesserint. *Qui de
 terra est, inquit, terrena fatur; et qui de coelis ad-
 est, quae vidit ea loquitur.* Et quid non coeleste, 5
 quod Domini Christi est; ut haec quoque orandi
 disciplina? Consideremus itaque, benedicti, coeles-
 tem ejus sophiam in primis de praecepto secrete
 adorandi: quo et fidem hominis exigebat, ut Dei
 omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis, 10
 et in abditis etiam adesse confideret; et modestiam
 fidei desiderabat, ut quem ubique audire et videre
 fideret, ei soli religionem suam offerret; sequente
 sophia [*fors. sequentes sophiam*] in sequenti prae-
 cepto; quod etsi proinde pertineat ad fidem et mo- 15
 destiam fidei, si non agmine verborum adeundum
 putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere
 certi sumus; attamen brevitās ista, quod ad tertium
 sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpre-
 tationis substantia fulta est; quantumque substrin- 20
 gitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque
 enim propria tantum orationis officia complexa est,
 vel venerationem Dei, aut hominis petitionem, sed
 omnem paene sermonem Domini, omnem commemo-
 rationem disciplinae, ut revera in oratione brevia- 25
 rium totius evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a testimonio Dei, et merito fidei, quum
 dicimus PATER QUI IN COELIS ES. Nam et Deum
 oramus, et fidem commendamus, cujus meritum est
 Joh. i. 12. haec appellatio. Scriptum est: *Qui in eum credi- 30
 derint, dedit eis potestatem ut filii Dei vocentur.*
 Mat. vii. 12.
 x. 20, 29.

Quamquam frequentissime Dominus Patrem nobis
 Matt. xxiii. pronuntiavit Deum, immo et praecepit, *ne quem in
 9.*

terris patrem vocemus, nisi quem habemus in coelis.
 Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui Patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israeli exprobratur, quod coelum ac terram Spiritus con-
 5 testatur, *Filios*, dicens, *genui, et illi me non agnove-* Esai. i. 2.
runt. Dicendo autem Patrem, Deum quoque cognominamus. Appellatio ista et pietatis et potestatis est. Item in Patre Filius invocatur, *Ego enim,* in- Joh. x. 30.
quit, et Pater unum sumus. Ne mater quidem Ec-
 10 clesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut [*fors. generali*] vocabulo et Deum cum suis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos Patris denotamus.

15 Nomen Dei Patris nemini proditum fuerat. Etiam CAP. III.
 qui de ipso interrogaverat Moyses, aliud quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in Filio. Jam enim Filius novum Patris nomen est; *Ego veni,* Joh. v. 42.
inquit, in nomine Patris. Et rursus, *Pater, glori-*
 20 *fica nomen tuum.* Et apertius, *Nomen tuum mani-*
festavi hominibus. Id ergo ut SANCTIFICETUR postu-
 lamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et alius de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane benedici Deum omni loco ac Ps. ciii. 22.
 25 tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum ejus, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, quum ceteros sanctificet ex semetipso? Cui illa *Angelorum* Esai. vi. 3.
 30 *circumstantia non cessant dicere, Sanctus, Sanctus, Sanctus.* Apoc. iv. 8.
 Proinde igitur et nos, Angelorum, si meruerimus, candidati, jam hinc coelestem illam in Deum vocem, et officium futurae claritatis ediximus.

Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum
 Matt. vi. 9. ad nostram petitionem, quum dicimus, *Sanctificetur
 nomen tuum*, id petimus ut sanctificetur in nobis, qui
 in illo sumus; simul et in ceteris, quos adhuc gratia
 Matt. v. 44. Dei exspectat, ut et huic praecepto pareamus, *orando* 5
pro omnibus etiam pro inimicis nostris. Ideoque
 suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur in
 nobis, in omnibus dicimus.

CAP. IV. Secundum hanc formam subjungimus FIAT VO-
 LUNTAS TUA IN COELIS ET IN TERRA, non quod aliquis 10
 obsistat, quominus voluntas Dei fiat, et ei successum
 voluntatis suae oremus; sed in omnibus petimus
 fieri voluntatem ejus. Ex interpretatione enim
 figurata carnis et spiritus, nos sumus coelum et
 terra. Quamquam et si simpliciter intelligendum 15
 est, idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis
 fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri et
 in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere
 nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo,
 substantiam et facultatem voluntatis suae submin- 20
 istret nobis, ut salvi simus et in coelis et in terris;
 quia summa est voluntatis ejus, salus eorum, quos
 adoptavit. Est et illa Dei voluntas quam Dominus
 administravit praedicando, operando, sustinendo. Sic
 Joh. vi. 39. enim ipse pronuntiavit, *non suam, sed Patris facere* 25
se voluntatem. Sine dubio quae faciebat, ea erant
 voluntas Patris, ad quae nunc nos velut ad exem-
 plaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur,
 et sustineamus ad mortem usque. Quae ut implere
 possimus opus est Dei voluntate. Item dicentes, 30
Fiat voluntas tua, vel eo nobis bene optamus, quod
 nihil mali sit in Dei voluntate, etiam si quid pro
 meritis cujusque secus irrogatur. Jam hoc dicto,

ad sufferentiam nosmetipsos praemonemus. Dominus quoque quum sub instantiam passionis infirmitatem carnis demonstrare jam in sua carne voluisset, *Pater*, Luc. xxii. inquit, *transfer poculum istud*; et recordatus, *nisi*^{42.}

5 *quod mea non, sed tua fiat voluntas*. Ipse erat voluntas et potestas Patris; et tamen ad demonstrationem sufferentiae debitae, voluntati se Patris tradidit.

VENIAT quoque REGNUM TUUM ad id pertinet, CAP. V.
10 *quod et Fiat voluntas tua*, in nobis scilicet. Nam

Deus quando non regnat? *in cuius manu cor om-* Prov. xxi.
nium regum est. Sed quicquid nobis optamus, in^{1.}
illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo
exspectamus. Itaque si ad Dei voluntatem, et ad

15 nostram suspensionem pertinet regni Dominici re-
praesentatio, quomodo quidam protractum quemdam
in saeculo postulant, quum regnum Dei, quod ut
adveniat oramus, ad consummationem saeculi tendat?
Optamus maturius regnare, et non diutius servire.

20 Etiam si praefinitum in oratione non esset de pos-
tulando regni adventu, ultro eam vocem protulis-
semus, festinantes ad spei nostrae complexum.

Clamant ad Dominum in visu animae martyrum sub Apoc. vi. 9.
altari: Quoniam usque non ulcisceris, Domine, san-

25 *guinem nostrum de incolis terrae?* Nam utique ultio
illorum a saeculi fine dirigitur. Immo quam cele-
riter *veniat, Domine, regnum tuum*. Votum Chri- Matt. vi.
stianorum, confusio nationum, exsultatio Angelorum,^{10.}

propter quod conflictamur, immo potius propter
30 quod oramus.

Sed quam eleganter divina sapientia ordinem CAP. VI.
orationis instruxit! ut post coelestia, id est post
Dei nomen, Dei voluntatem, et Dei regnum, ter-

- renis quoque necessitatibus petitioni [*fors.* petitione] locum faceret! Nam et edixerat Dominus,
- Matt. vi. 33. *Quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adjicientur.* Quamquam PANEM NOSTRUM QUOTIDIANUM DA NOBIS HODIE, spiritualiter potius intelligamus.⁵
- Joh. vi. 35. Christus enim panis noster est, quia vita Christus, et vita panis [*fors.* vitae panis. *Schutz.*] *Ego sum, inquit, panis vitae.* Et paulo supra, *Panis est Sermo Dei vivi, qui descendit de coelis.* Tum quod
- Luc. xxii. 19. et corpus ejus in pane censetur: *Hoc est corpus meum.* Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo, et individuitatem a corpore ejus. Sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri, et spiritualis disciplinae [*fors.* spiritali disciplina.] Panem enim¹⁰
- Matt. xv. 26. peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est; *cetera enim nationes requirunt.* Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, quum dicit: Numquid panem filiis pater aufert, et canibus tradit?
- Matt. vii. 9. Item: *Numquid filio panem poscenti lapidem tradit?*²⁰
- Luc. xi. 5. Ostendit enim, quid a patre filii exspectent. Sed et nocturnus ille pulsator panem poscebat. Merito autem adjecit: *Da nobis hodie,* ut qui praemiserat:
- Luc. xii. 29. *Nolite de crastino cogitare quid edatis.* Cui rei parabolam quoque accommodavit illius hominis, qui²⁵
- provenientibus fructibus ampliationem horreorum, et longae securitatis spatia cogitavit: is ipsa nocte moritur.
- CAP. VII. Consequens erat ut observata Dei liberalitate, etiam clementiam ejus precaremur; quid enim³⁰
- alimenta proderunt, si illi reputamur revera quasi taurus ad victimam? Sciebat Dominus se solum sine delicto esse. Docet itaque, petamus DIMITTI NO-

BIS DEBITA NOSTRA. Exomologesis est, petitio veniae ; quia qui petit veniam, delictum confitetur. Sic et poenitentia demonstratur acceptabilis Deo, quia *vult* Ezech. xxxiii. 11. *eam, quam mortem peccatoris.* Debitum autem in
 5 Scripturis delicti figura est, quod perinde iudicio debeatur, et ab eo exigatur, nec evadat justitiam exactionis, nisi donetur exactio, sicut illi servo Do- Matt. xviii. 27. minus debitum remisit. Huc enim spectat exemplum parabola totius. Nam et quod idem servus
 10 a domino liberatus, non perinde parciit debitori suo, ac propterea delatus penes dominum tortori delegatur ad solvendum novissimum quadrantem, id est, modicum usque delictum, eo competit, quod remittere nos quoque profitemur debitoribus nostris. Jam
 15 et alibi ex hac specie orationis : *Remittite*, inquit, *et* Luc. vi. 37. *remittetur vobis.* Et quum interrogasset Petrus, *si septies remittendum esset fratri : Immo*, inquit, *sep-* Matt. xviii. 22. *tuagies septies*, ut legem in melius reformaret, quod
 in Genesi *de Cain septies, de Lamech autem septuagies* Gen. iv. 24.
 20 *septies, ultio reputata est.*

Adjecit ad plenitudinem tam expeditae orationis, ut non de remittendis tantum, sed etiam de aver- tendis in totum delictis supplicaremus, NE NOS IN- DUCAS IN TENTATIONEM, id est, ne nos patiaris induci,
 25 ab eo utique qui tentat. Ceterum absit ut Domi- nus tentare videatur, quasi aut ignoret fidem cujus- que, aut dejicere sit gestiens. Diaboli est et infir- mitas et malitia. Nam et Abrahamum non ten- tandae fidei gratia sacrificare de filio jusserat, sed
 30 probandae ; ut per eum faceret exemplum praecepto suo, quo mox praecepturus erat, neque pignora Deo cariora habenda. Ipse a diabolo tentatus, praesidem et artificem tentationis demonstravit. Hunc locum

Lue. xxii. posterioribus confirmat : *Orate*, dicens, *ne tentemini*.
46.

Adeo tentati sunt Dominum deserendo, qui somno potius indulserant, quam orationi. Eo respondet clausula, interpretans quid sit, *Ne nos deducas in tentationem* ; hoc est enim SED DEVEHE NOS A MALO. 5

CAP. IX.
Anacephala-
eosis.

Compendiis pauculorum verborum, quot attin-
guntur edicta Prophetarum, Evangeliorum, Aposto-
lorum, sermones Domini, parabola, exempla, prae-
cepta ! Quot simul expunguntur officia ! Dei honor
in Patre, fidei testimonium in nomine, oblatio obse- 10
quii in voluntate, commemoratio spei in regno, pe-
titio vitae in pane, exomologesis debitorum in depre-
catione, sollicitudo tentationum in postulatione tu-
telae. Quid mirum ? Deus solus docere potuit, ut
se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio ora- 15
tionis, et de spiritu ipsius, jam tunc, quum ex ore
divino ferretur animata, suo privilegio ascendit in
coelum, commendans Patri quae Filius docuit.

CAP. X.
Posse nos
superadju-
cere.
Lue. xi. 8.

Quoniam tamen Dominus prospector humanarum
necessitatum, seorsum post traditam orandi discipli- 20
nam, *Petite*, inquit, *et accipietis*, et sunt quae petan-
tur pro circumstantia cujusque ; praemissa legitima
et ordinaria oratione quasi fundamento, accidentium
[*fors*, accedentium *Latinus Latinus*] desideriorum ^a,
jus est superstruendi extrinsecus petitiones, cum me- 25
moria tamen praeceptorum, ne quantum a praecep-
tis, tantum ab auribus Dei longe simus.

CAP. XI.
Ne orans
Patrem fra-
tri irasca-
ris.
Matt. v. 23.

Memoria praeceptorum viam orationibus sternit
ad coelum, quorum praeceptum est, ne prius ascen-
damus ad Dei altare, quam si quid discordiae vel 30
offensae cum fratribus contraxerimus, resolvamus.
Quid est enim ad pacem Dei accedere sine pace ? ad

^a [Vide infra, p. 431.]

remissionem debitorum cum retentione? Quomodo placabit Patrem iratus in fratrem, quum omnis ira ab initio interdicta sit nobis? Nam et Joseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, *et ne*, Gen. xlv.

5 inquit, *irascamini in via*; nos scilicet monuit, (alias ²⁴

enim via cognominatur disciplina nostra,) tum ne in via orationis constituti, ad Patrem cum ira incedamus. Exinde aperte Dominus amplians legem, iram in fratrem [*fors. quam addend.*] homicidio super-

10 ponit, ne verbo quidem malo permittit expungi; *etiam si irascendum est, non ultra solis receptum*, [*an* Matt. v. 21, 22. recessum?] ut Apostolus admonet. Quam autem Eph. iv. 26. temerarium est, aut diem sine oratione transigere, dum cessas fratri satisfacere, aut orationem perse-

15 verante iracundia perdere!

Nec ab ira solummodo, sed omni omnino con- CAP. XII. fusione animi libera debet esse orationis intentio, de Etiam omni animi confusione vacuum esse debere. tali spiritu emissa, qualis est Spiritus, ad quem mit- titur. Neque enim agnosci poterit a Spiritu Sancto

20 spiritus inquinatus; aut tristis a laeto, aut impedi- tus a libero. Nemo adversarium recipit; nemo nisi comparem suum admittit.

Ceterum quae ratio est, manibus quidem ablutis, CAP. XIII. spiritu vero sordente orationem obire? quando et De lavatione manuum.

25 ipsis manibus spirituales munditiae sint necessariae, ut a falso, a caede, a veneficiis, ab idololatria, cete- risque maculis, quae spiritu conceptae manuum opera transiguntur, purae alleventur. Hae sunt verae mun- ditiae, non quas plerique superstitiose curant, ad om- nem orationem etiam cum lavacro totius corporis

30 aquam sumentes. Id quum scrupulose percunctarer, et rationem requirerem, comperi commemorationem esse in Domini deditionem. Nos Dominum adora-

mus, non dedimus. Immo et adversari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, nisi quod conversationis humanae inquinamentum conscientiae causa lavemus.

CAP.
XIV.
Apostrophe.

Ceterum satis mundaе sunt manus, quas cum 5
toto corpore in Christo semel lavimus. Omnibus licet membris lavet quotidie Israel, numquam tamen mundus est. Certe manus ejus semper immundae, sanguine Prophetarum et ipsius Domini cruentatae in aeternum. Et ideo conscientia patrum hereditarii 10
rei nec attollere eas ad Dominum audent, ne exclamet aliquis Esaias, ne exhorreat Christus. Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus e Dominica passione modulantes; et orantes confitemur Christo. 15

CAP.
XV.
De exposita paenul-
lia.

Sed quoniam unum aliquod attingimus vacuae observationis, non pigebit cetera quoque denotare, quibus merito vanitas exprobranda est; siquidem sine ullius aut Dominici, aut apostolici praecepti auctoritate fiunt. Hujusmodi enim non religioni, sed superstitioni deputantur, affectata, et coacta, et curiosi potius, quam rationalis officii; certe vel eo coercenda, quod Gentilibus [*fors.* nos adaequant] adaequent. Ut est quorundam, expositis paenulis orationem facere; sic enim adeunt ad idola nationes. Quod utique si fieri oporteret, Apostoli, qui de habitu orandi docent, comprehendissent; nisi si qui putant, Paulum paenulam suam in oratione penes Carpum reliquisse. Deus scilicet non audiat paenulatos, qui tres sanctos in fornace Babylonii regis orantes cum sara- 25
baris et tiaris suis exaudivit! 30

CAP.
XVI.
De assiden-

Item quod adsignata oratione, assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem; nisi si Hermas

ille, cujus scriptura fere Pastor inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad observationem vindicaremus. Utique non; simpliciter enim et nunc positum est, 'Quum adorassem, et assedissem super lectum,' ad ordinem narrationis, non ad instar disciplinae. Alioquin nusquam erit adorandum, nisi ubi fuerit lectus. Immo contra Scripturam fecerit, si quis in cathedra aut subsellio sederit. Porro quum perinde do post orationem.
 10 faciant nationes, adoratis sigillaribus suis residendo, vel propterea in nobis reprehendi meretur, quod apud idola celebratur. Eo apponitur et irreverentiae crimen, etiam ipsis nationibus, si quid saperent, intelligendum. Siquidem irreverens est assidere sub
 15 conspectu, contraque conspectum ejus, quem quam maxime reverearis ac venereris, quanto magis sub conspectu Dei vivi, Angelo adhuc orationis astante, Apoc. viii.
 factum istud irreligiosissimum est, nisi exprobramus 3. 4.
 Deo, quod nos oratio fatigaverit.
 20 Atqui cum modestia et humilitate adorantes, magis commendabimus Deo preces nostras, ne ipsis CAP. XVII.
 quidem manibus sublimius elatis [*fors. delendum*], De manibus elatis, et de vultu
 sed temperate ac probe elatis, ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, qui non
 25 tantum prece, sed et vultu humiliatus atque dejectus orabat, justificatior pharisaeo procacissimo discessit. Sonos etiam vocis subjectos esse oportet; aut quantis arteriis opus est, si pro sono audiamur? Deus autem non vocis, sed cordis auditor est, sicut con-
 30 spector. Daemonium oraculi Pythii: 'Et mutum,' inquit, 'intelligo et non loquentem exaudio.' Dei aures sonum exspectant? Quomodo ergo oratio Jonae de ventre ceti per tantae bestiae viscera, ab ipsis

abyssis per tantam aequoris molem ad coelum potuit evadere? Quid amplius referent isti, qui clarius adorant, nisi quod proximis obstrepunt? Immo pro-
dendo petitiones suas, quid minus faciunt, quam si
in publico orent?

5

CAP.
XVIII.
De osculo.

Alia jam consuetudo invaluit; jejunantes, habita
oratione cum fratribus, subtrahunt osculum pacis,
quod est signaculum orationis. Quando autem magis
conferenda cum fratribus pax est, nisi quum oratio
commendabilior ascendit, ut ipsi de nostra opera-
tione participes, jam audeant de sua pace fratri
transigere? Quae oratio cum divortio sancti osculi
integra? quem Domino officium facientem impedit
pax? quale sacrificium est, a quo sine pace rece-
ditur? Quaecumque operatio sit, non erit potior
praecepti observatione, quo jubemur jejunia nostra
celare. Jam enim de abstinencia osculi agnoscimur
jejunantes. Sed et si qua ratio est, ne tamen huic
praecepto reus sis, potes domi, si forte, inter quos
latere jejunium in totum non datur, differre pacem;
ubicumque autem alibi operationem tuam abscon-
dere potes, debes meminisse praecepti: ita et disci-
plinae foris, et consuetudini domi satisfacies. Sic et
die paschae, quo communis et quasi publica jejunii
religio est, merito deponimus osculum, nihil curantes
de occultando quod cum omnibus faciamus.

CAP.
XIX.
De stationibus.

Similiter et stationum diebus non putant pleri-
que sacrificiorum orationibus interveniendum, quod
statio solvenda sit accepto corpore Domini. Ergo
devotum Deo obsequium eucharistia resolvit? An
magis Deo obligat? Nonne solemnior erit statio
tua, si et ad aram Dei steteris? Accepto corpore
Domini, et reservato, utrumque salvum est, et par-

30

icipatio sacrificii, et exsequutio officii. Si statio de militari exemplo nomen accipit, nam et *militia Dei* 2 Cor. x. 4. 1 Tim. i. 18. sumus, utique nulla laetitia sive tristitia obveniens castris stationes militum rescindit. Nam laetitia libentius, tristitia sollicitius administrabit disciplinam.

De habitu vero dumtaxat feminarum, varietas CAP. XX. De habitu feminarum. observationis efficit, post sanctissimum Apostolum nos vel maxime nullius loci homines impudenter retractare: nisi quod non impudenter, si secundum 10 Apostolum retractemus. De modestia quidem cultus et ornatus, aperta praescriptio est etiam Petri, 1 Pet. iii. 3. cohibentis eodem ore, quia eodem et spiritu, quo Paulus, et vestium gloriam, et auri superbiam, et 1 Tim. ii. 9. crinium lenonem [*fors.* lenoniam. *Vid. Notam*]

15 operositatem.

Sed quod promiscue observatur per Ecclesias, CAP. XXI. De virginibus. quasi incertum, id retractandum est, velarine debeant virgines, an uon. Qui enim virginibus indulgent capitis immunitatem, hoc niti videntur, quod 20 Apostolus non virgines nominatim, sed mulieres designaverit velandas esse; nec sexum, ut diceret *feminas*, sed gradum sexus, dicendo *mulieres*. Nam si sexum nominasset, *feminas* dicendo, absolute definisset de omni muliere: aut [*fors.* at] quum unum 25 gradum sexus nominat, alium tacendo secernit. Potuit enim, inquiunt, aut et virgines nominare specialiter, aut compendio generaliter feminas.

Qui ita concedunt [*fors.* contendunt], recogitare debent de statu vocabuli ipsius, quid est *mulier* a 30 primis quidem literis sanctorum commentariorum; nam inveniunt [*fors.* invenient] sexus esse nomen, non gradum sexus. Siquidem Evam nondum virum expertam Deus *mulierem* et *feminam* cognominavit Gen. ii. 23.

[feminam, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus specialiter. *delend.*] Itaque [*fors.* Ita quia] jam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo [*fors.* sub vocabulo] fuit, commune id vocabulum et virgini factum est. Nec mirum si Aposto-⁵ lus eodem utique Spiritu actus, quocum omnis Scriptura divinitatum, et illa [*fors.* divina, tum et illa] Genesis digesta est, eadem voce usus est, mulierem ponendo; quae exemplo Evae, innuptae et virgini competat. Cetera denique non sonant [*fors.* ¹⁰ consonant], nam et hoc ipso, quod virgines non nominavit, sicut alio in loco, ubi de nubendo docet, satis praedicat de omni muliere, et de toto sexu dictum, nec distinctum esse inter virginem, omnino non nominat [*fors.* nominatam]. Qui enim alibi distin-¹⁵ guere meminit, ubi scilicet differentia postulat, distinguet autem utramque speciem suis vocabulis designans; ubi non distinguit, dum utramque non nominat, nullam vult differentiam intelligi. Quid, quod Graeco sermone, quo literas Apostolus fecit, ²⁰ usui est mulieres vocare tam feminas, id est γυναῖκας, quam θηλείας. Igitur si pro sexus nomine vocabulum istud frequentatur, quod est interpretatione pro eo, quod est femina, sexum nominavit, dicens γυναῖκα. In sexu autem et virgo contingitur [*fors.* continetur]. ²⁵

1 Cor. xi. 5. Sed et manifesta pronuntiatio est: *Omnis*, inquit, *mulier adorans et prophetans intecto capite dedecorat caput suum.* Quid est *omnis mulier*, nisi omnis aetatis, omnis ordinis, omnis conditionis? Nihil mulieris excipit, dicendo *omnis*; sicut nec vir nec ³⁰ velandi [*fors.* nec investis velandus], proinde enim *omnis vir*, inquit. Sicut ergo in masculino sexu sub viri nomine etiam investis velari vetatur, ita et in

feminino sub nomine mulieris etiam virgo velari jubetur. Aequaliter in utroque sexu minor aetas majoris sequatur disciplinam: aut velentur et virgines masculi, si non velantur et virgines feminae, quia nec isti nominatim tenentur. Aliud sit vir et investis, si aliud est mulier et virgo. Nempe *propter Angelos*, ait, velari oportere, quod Angeli propter filias hominum desciverunt a Deo. Quis ergo contendat, solas mulieres, id est nuptas jam, et virginitati defunctas concupiscentiae [*fors.* virginitate defunctas, concupiscentiae fuisse], nisi si non licet et virgines specie praestare, et amatores invenire? Immo videmus, quod non [*dele* non, *Muratorius*] virgines solas concupierint, quum dicat Scriptura *filias hominum*, quia potuit uxores hominum nominasse vel feminas indifferenter. Etiam quod ait, *Et acceperunt sibi in uxores*, eo facit, quod accipiuntur in uxores, quae vacant scilicet. De non vacantibus autem aliter enunciasset. Itaque [*fors.* Ita quia] vacant tam viduitate, quam et virginitate, adeo sexum nominando generaliter filias, et species in genere commiscuit. Item quum dicit, naturam ipsam docere, feminas velandas esse, quae capillum pro tegumento et ornamento mulieribus assignaret, nonne idem tegumentum et idem honor capitis virginibus quoque adscriptus est? Si *mulieri turpe est radi*, et virgini perinde. In quibus ergo una conditio capitis deputatur, una et disciplina capitis exigitur, etiam ad eas virgines, quas pueritia defendit; a primo enim *femina* nominata est. Sic denique et Israel observat. Sed si non observaret, nostra lex, ampliata atque suppleta, defenderet sibi adjectionem, virginibus quoque injiciens velamentum. Excusetur

1 Cor. xi. 10.

Gen. vi. 2.

1 Cor. xi. 6.

nunc aetas, quae sexum suum ignorat, simplicitatis privilegium teneat. Nam et Eva et Adam, ubi eis contigit sapere, texuerunt statim quod agnoverant. Certe in quibus jam pueritia mutavit, sicut naturae [*fors. naturâ*], ita et disciplinae [*fors. disciplinâ*] 5 debet aetas esse munifica. Nam et membris et officiis mulieribus resignantur. Nulla virgo est, ex quo potest nubere, quoniam aetas jam in ea nupsit suo viro, id est tempori. Sed aliqua se Deo vovit; jam et crinem exinde transfigurat, et omnem habitum ad mulieres convertit. Totum ergo asseveret, et totum virginis praestet: quod propter Deum abscondit, plane obumbret. Interest nostra, quod Dei gratia exerceat, solius Dei conscientiae commendare, ne quod a Deo speramus, ab homine compensemus. Quid denudas 15 ante Deum, quod ante homines tegis? Verecundior

1 Cor. iv. 7. eris in publico, quam in Ecclesia? *Si Dei gratia est, et accepisti, quid gloriaris, inquit, quasi non acceperis?* Quid alias ostentatione tui judicas? an alias gloria tua ad bonum invitas? Atqui et ipsa periclitaris 20 amittere, si gloriaris; et alias ad eadem pericula cogis. Facile eligitur [*fors. eliditur*] quod affectione gloriae assumitur. Velare virgo, si virgo es; debes enim erubescere. Si virgo es, plures oculos pati noli. Nemo miretur in tuam faciem; nemo 25 mendacium tuum sentiat. Bene mentiris nuptam, si caput veles. Immo mentiri non videris, nupsisti enim Christo, illi carnem tuam tradidisti. Age pro mariti tui disciplina. Si nuptas alienas velari jubet, suas utique multo magis. Sed non putet institutione [*fors. institutionem*] unusquisque antecessoris commovendam. Multi alienae consuetudini prudentiam suam [*fors. suam addicunt*], et constantiam

ejus addicunt [*fors.* adducunt], ne compellantur [*fors.* compellantur virgines] velari. Certe voluntarias prohiberi non oportet, quae se etiam virgines negare non possunt, [*fors.* negare poscunt,] contentae abuti
 5 in fama [*fors.* in infamia] suae conscientiae apud Deum securitate. De illis tamen quae sponis dicantur, constanter super meum modulum pronunciare contestarique possum, velandas ex ea die esse, qua ad primum viri corpus osculo et dextera expa-
 10 verint. Omnia enim in his praenupserunt, et aetas per maturitatem, et caro per aetatem, et spiritus per conscientiam, et pudor per osculi experimentum, et spes per expectationem, et mens per voluntatem. Satisque nobis exemplo Rebecca est, quae, sponso
 15 demonstrato, tantum notitia ejus nubendo velata est. Gen. xxiv. 65.

De genu quoque ponendo varietatem observationis patitur oratio per pauculos quosdam, qui sab-
 bato abstinent genibus. Quae dissensio quum ma-
 20 xime apud Ecclesias causam dicat, Dominus dabit gratiam suam, ut aut cedant, aut sine aliorum scandalo sententia sua utantur. Nos vero, sicut accepimus, solo die Dominico [*fors.* Dominicae,] resurrectionis non ab isto tantum, sed omni anxietatis habitu, et
 25 officia [*fors.* officio] cavere debemus, differentes etiam negotia, ne quem diabolo locum demus. Tantundem et spatio Pentecostes, quae eadem exsultationis solemnitatem dispungimur [*fors.* solemnitatem dispungitur]. Ceterum omni die quis dubitet prosternere se Deo
 30 vel prima saltem oratione, qua lucem ingredimur? Jejuniis autem et stationibus nulla oratio sine genu et reliquo humilitatis more celebranda est. Non enim oramus tantum, sed et deprecamur, et satis-

CAP.
XXIII.
De genu
ponendo.

facimus Deo, Domino nostro. De temporibus orationis nihil omnino praescriptum est, nisi plane omni in tempore et loco orare.

CAP.
XXIV.
De loco.
1 Tim. ii. 8.

Sed quomodo *omni* loco, quum prohibeamur in publico? *Omni*, inquit, *loco*, quem opportunitas aut etiam necessitas importaret. Neque enim contra praeceptum reputatur ab Apostolis factum, qui in carcere audientibus custodiis orabant et canebant Deo, apud Paulum [*fors.* aut a Paulo *Muratorius*] qui in navi coram omnibus eucharistiam fecit.

10

CAP.
XXV.
De tempore.

De tempore vero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarundam. Istarum dico communium, quae diei interspatia signat [*fors.* signant], tertia, sexta, nona, quas solemniores in Scripturis invenire est. Primus Spiritus Sanctus congre-

15

Act. ii. 15.

gatis discipulis hora tertia infusus est. Petrus, qua die visionem communitatis omnis [*fors.* omnium]

Act. x. 9.

in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora. Idem cum Joanne ad

Act. iii. 1.

nonam in templum adibat, ubi paralyticum sanitati reformavit suae. Et si simpliciter se habeant sine ullius observationis praecepto, bonum tamen sit aliquam constituere praesumptionem, qua [*fors.* quae] et orandi admonitionem [*fors.* admonitione] constringat, et quasi lege ad tale munus extorqueat a nego-

25

Dan. vi. 10.

tiis interdum; ut quod Danieli quoque legimus observatum, utique ex Israelis disciplina, ne minus ter die saltem adoremus, debitores trium, Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Exceptis utique legitimis orationibus, quae sine ulla admonitione debentur ingressu lucis et noctis. Sed et cibum non prius sumere, et lavacrum non prius adire, quam interposita oratione, fideles decet. Priora enim habenda sunt spiritus re-

30

frigeria et pabula quam carnis, et priora coelestia quam terrena.

Fratrem domum tuam introgressum ne sine oratione dimiseris. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti Dominum tuum, maxime advenam, [subaudiend. adverte] ne Angelus forte sit. Sed nec ipse a fratribus exemptis [fors. exceptus] priora fecerit [fors. feceris] frigigeria terrena coelestibus! Statim enim iudicabitur [fors. indicabitur] fides tua. Aut quomodo
 10 secundum praeceptum *Pax huic domui* dices, nisi et eis, qui in domo sunt, pacem mutuam reddas?

Diligentiores in orando subungere in orationibus Alleluja solent, et hoc genus psalmos, quorum clausulis respondeant, qui simul sunt. Et est optimum
 15 utique institutum omne, quod proponendo et honorando Deo competit, saturatam orationem velut optimam hostiam admovere [fors. opimam hostiam admovens].

Haec est enim hostia spiritalis, quae pristina sacrificia delevit. Quò mihi, inquit, multitudinem sacrificiorum? Plenus sum holocaustorum arietum; et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Quis enim requisivit ista de manibus vestris? Quae ergo quaesierit Deus, Evangelium
 20 docet. Veniet hora, inquit, quum veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate. Deus enim Spiritus est; et adoratores itaque tales requirit. Nos sumus veri adoratores, et veri sacerdotes, qui spiritu orantes spiritu sacrificaremus [fors. sacrificamus]
 30 orationem Dei propriam et acceptabilem, quam scilicet requisivit, quam sibi prospexit. Hanc de toto corde devotam, fide pastam, veritate curatam, innocentia integram, castitate mundam, agape coronatam,

CAP.
XXVI.
De fratrum
digressu.

Heb. xiii. 2.

CAP.
XXVII.
De subjun-
gendo
Psalmos.

CAP.
XXVIII.
Hostia spi-
ritalis quia
oratio est.
Esaï. i. 11.

Joh. iv. 23.
24.

cum pompa operum bonorum inter psalmos et hymnos deducere ad Dei altare debemus, omnia nobis a Deo impetraturam.

CAP. ult.
De vi et
affectu ora-
tionis.

Quid enim orationi de spiritu et veritate venienti negavit [*fors. negabit*] Deus, qui eam exigit? Legimus, et audimus, et credimus, quanta documenta efficaciae ejus. Vetus quidem oratio et ab ignibus, et a bestiis, et ab inedia liberabat, et tamen non a Christo acceperat formam. Ceterum quanto amplius oratio Christiana, non roris Angelum in mediis ignibus sistit, nec ora leonibus obstruit, nec esurientibus rusticorum prandium transfert, nullum sensum passionis delegata gratia advertit [*corr. avertit*]; sed patientes, et sentientes, et dolentes sufferentia instruit, virtute ampliat gratiam, ut sciat fides quid a Domino consequatur, intelligens quid pro Dei nomine patiatur. Sed et retro oratio plagas irrogabat, fundebat hostium exercitus, imbrium utilia prohibebat. Nunc vero oratio justitiae omnem iram Dei avertit, pro inimicis excubat, pro persequentibus supplicat. Mirum si aquas coelestes extorquere novit, quae potuit et ignes impetrare? Sola est oratio quae Deum vincit. Sed Christus eam nihil mali novit [*fors. voluit*] operari. Omnem illi virtutem de bono contulit. Itaque nihil novit, nisi defunctorum animas de ipso mortis itinere vocare, debiles reformare, aegros remediare, daemoniacos expiare, claustra carceris aperire, vincula innocentium solvere. Eadem diluit delicta, tentationes repellit, persequutiones exstinguit, pusillanimos consolatur, magnanimos oblectat, peregrinantes deducit, fluctus mitigat, latrones obstupescit, alit pauperes, regit [*fors. dirigit*] divites, lapsos erigit, cadentes suspendit,

Bel et Draco, 33, 34.

Luc. ix. 54.

stantes continet. Oratio murus est fidei, arma
et tela nostra adversus hominem [*fors.* hostem
Oberthur] qui nos undique observat. Itaque num-
quam inermes incedamus. Die stationis, nocte vi-
5 giliae meminerimus. Sub armis orationis signum
nostri Imperatoris custodiamus, tubam Angeli ex-
spectemus orantes. Orant etiam Angeli omnes.
Orat omnis creatura. Orant pecudes et ferae, et
genua declinant, et egredientes de stabulis ac spe-
10 luncis, ad coelum non otiosi [*fors.* otiosae *Muratori*]
ore suspiciunt, vibrantes [*fors.* suspiciunt vibrante,]
spiritu suo movere [*fors.* movente]. Sed et aves
nunc exsurgentes eriguntur ad coelum, et alarum
crucem pro manibus expandunt, et dicunt aliquid
15 quod oratio videatur. Quid ergo amplius de officio
orationis? Etiam ipse Dominus oravit, cui sit
honor et virtus in saecula saeculorum.

Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI

DE PRAESCRPTIONE

HAERETICORUM LIBER.

CAP. I. **CONDITIO** praesentium temporum, etiam hanc 5
admonitionem provocat nostram, non oportere nos
Matt. xxiv. mirari super haereses istas sive quia sunt; futurae
1 Cor. xi. enim praenunciabantur: sive quia fidem quorundam
2 Tim. ii. 18. subvertunt; ad hoc enim sunt, ut fides, habendo
tentationem, haberet, etiam probationem. Vane 10
ergo et inconsiderate plerique hoc ipso scandali-
zantur, quod tantum haereses valeant, quantum sint
[fors. possint]. Quum quid sortitum est, ut omni-
modo sit, sicut causam accipit ob quam sit, sic vim
consequitur, per quam sit, ne [Alii nec] esse [fors. 15
nec est, si] non possit ^a.

CAP. II. Febrem denique inter ceteros mortiferos et cru-
ciarios exitus erogando homini deputatam, neque
quia est miramur, est enim; neque quia erogat
hominem, ad hoc enim est. Proinde haereses ad 20
languorem et interitum fidei productas, si expa-
vescimus hoc eas posse, prius est ut expavescamus
hoc eas esse; quae dum sunt, habent posse; et dum
possunt, habent esse. Sed enim febrem, ut malum
et de causa, et de potentia sua, ut notum est, abo- 25
minamur potius quam miramur; et quantum in
nobis est, praecavemus, non habentes abolitionem

^a [l. 15. Vide infra, p. 428.]

ejus in nostra potestate. Haereses vero mortem aeternam, et majoris ignis ardorem inferentes, malunt quidam mirari, quod hoc possint, quam devitare ne possint, quum habeant devitandi potestatem. Ceterum nihil valebunt, si illas tantum valere non mirentur. Aut enim dum mirantur, in scandalum subministrantur; aut quia scandalizantur, ideo mirantur, quasi, quod tantum valeant, ex aliqua veniat veritate. Mirum scilicet ut malum vires suas habeat! nisi quod haereses apud eos multum valeant, qui in fide non valent. In pugna pugilum et gladiatorum, plerumque non quia fortis est, vincit quis, aut quia non potest vinci; sed quoniam ille qui victus est, nullis viribus fuit: adeo idem ille victor bene valenti postea comparatus, etiam superatus recedit. Non aliter haereses de quorundam infirmitatibus habent quod valent, nihil valentes si in bene valentem fidem incurrant.

Solent quidem isti infirmiores etiam de quibus-
CAP. III.
dam personis ab haeresi captis, aedificari in ruinam.

Quare ille vel ille, fidelissimi, prudentissimi, et usitatissimi in Ecclesia, in illam partem transierunt? Quis hoc dicens, non ipse sibi respondet, neque prudentes, neque fideles, neque usitados aestimandos, quos haereses potuerint demutare? Et hoc mirum, opinor, ut probatus aliqui retro, postea excidat?

Saul bonus prae ceteris, livore postea evertitur.
David vir bonus secundum cor Domini, postea caedis et stupri reus est. Salomon, omni gratia et sapientia donatus a Domino, ad idololatriam e mulieribus inducitur. Soli enim Dei Filio servabatur sine delicto permanere. Quid ergo si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam martyr

¹ Reg. x.

² Reg. xiii.

³ Reg. xii.

⁴ Reg. iii.

et xi.

lapsus a regula fuerit, ideo haereses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas? Nemo sapiens est, nisi fidelis: nemo major, nisi Christianus: nemo autem Christianus, nisi qui ad finem usque perseveraverit. Tu, ut homo, extrinsecus, unumquemque nosti: putas quod vides: vides autem quousque oculos habes. Sed *oculi, inquit, Domini alti. Homo in faciem, Deus in praecordia contemplatur.* Et ideo cognoscit Dominus qui sunt ejus: et, plantam, quam non plantavit Pater, eradicat: et de primis novissimos ostendit: et ventilabrum in manu portat ad purgandam aream suam. Avolent quantum volent paleae levis fidei quocumque afflatu tentationum; eo purior massa frumenti in horrea Domini reponetur. Nonne ab ipso Domino quidam discentium scandalizati deverterunt? Nec tamen propterea ceteri quoque discedendum a vestigiis ejus putaverunt; sed qui scierunt illum vitae esse Verbum, et a Deo venisse, perseveraverunt in comitatu ejus usque ad finem: quum illis, si vellent et ipsi discedere, placide obtulisset. Minus est si et Apostolum ejus aliqui Phygellus, et Her- mogenes, et Philetus, et Hymenaeus reliquerunt: ipse traditor Christi de Apostolis fuit. Miramur de Ecclesiis ejus, si a quibusdam deseruntur, quum ea nos ostendant Christianos, quae patimur ad exemplum ipsius Christi? *Ex nobis, inquit, prodierunt, sed non fuerunt ex nobis; si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.*

CAP. IV. Quin potius memores simus tam Dominicarum praenunciationum, quam apostolicarum litterarum, quae nobis et futuras haereses praenunciarunt, et fugiendas praefinierunt: et sicut esse illas non expa-

Matt. xi.
19, 25.

Matt. x. 22.

Esai. ii. 11.

LXX.

1 Reg. xvi.

7.

2 Tim. ii.

19.

Matt. xv.

13.

Matt. xix.

30.

Marc. x. 31.

Matt. iii.

12.

Luc. iii. 17.

Joan. vi. 60.

66.

2 Tim. i. 15.

ii. 17.

1 Tim. i. 20.

Matt. xxvi.

14, 47.

1 Joan. ii.

19.

CAP. IV.

vescimus, ita posse id propter quod fugiendae sunt, non miremur. Instruit Dominus multos esse venturos sub pellibus ovium rapaces lupos. Quatenam istae ^{Matt. vii.} sunt pelles ovium, nisi nominis Christiani extrinsecus ^{15.} superficies? Qui lupi rapaces, nisi sensus, et spiritus ^{Act. xx. 25} subdoli, ad infestandum gregem Christi intrinsecus delitescunt? Qui pseudoprophetae sunt, nisi falsi praedicatores? Qui pseudapostoli, nisi adulteri evangelizatores? Qui antichristi interim et semper, nisi ^{2 Cor. xi. 13.} Christi rebelles? Nunc sunt haereses non minus ^{1 Joan. ii. 18.} doctrinarum perversitate Ecclesiam lacerantes, quam tunc antichristus persecutionum atrocitate persequitur: nisi quod persecutio et martyras facit, haeresis apostatas tantum. Et ideo *haeresis* quoque ^{1 Cor. xi. 19.} oportebat esse, ut probabiles quique manifestarentur, tam qui in persecutionibus steterint, quam qui ad haereses non exorbitaverint. Neque enim eos *probabiles* intelligi jubet qui in haeresim fidem demutant: sicut ex diverso sibi interpretantur, quia dixit ²⁰ alibi, *Omnia examinate; quod bonum est, tenete*; ^{1 Thess. v. 21.} quasi non liceat, omnibus male examinatis, in electionem alicujus mali impingere per errorem.

Porro si dissensiones et schismata increpat, quae ^{CAP. V.} sine dubio mala sunt, et incontinenti haereses ²⁵ jungit, quod malis adjungat [*fors. adjugat, Junius*], malum utique profitetur, et quidem majus; quum ideo credidisse se dicat de schismatibus et dissensionibus, quia sciret etiam haereses oportere esse. ^{1 Cor. xi. 16, 19.} Ostendit enim gravioris mali prospectu de levioribus ³⁰ se facile credidisse: certe non ut ideo de malis crediderit, quia haereses bonae essent, sed uti de peioris quoque notae tentationibus praemoneret non esse mirandum; quas diceret impendere ad *probabiles*

1Co. xi. 19. *quosque manifestandos*, scilicet quos non potuerint depravare. Denique si totum capitulum ad unitatem continendam, et separationes coercendas sapit, haereses vero non minus ab unitate divellunt quam schismata et dissensiones, sine dubio et haereses in 5 ea conditione reprehensionis constituit, in qua schismata et dissensiones. Ac per hoc non eos *probabiles* facit, qui in haereses diverterint, cum maxime 1 Cor. xi. 19. diverti ad ejusmodi objurgans, et docens unum omnes loqui, et idipsum sapere; quod etiam haereses 10 non sinunt.

CAP. VI. Nec diutius de isto, si idem est Paulus, qui et Gal. v. 20. alibi haereses inter carnalia crimina numerat, scribens ad Galatas; et qui Tito suggerit, *hominem haereticam post primam correptionem recusandum*, 15 quod perversus sit ejusmodi et delinquat, ut a semetipso damnatus. Sed et in omni paene epistola de adulterinis doctrinis fugiendis inculcans, haereses taxat, quarum opera sunt adulterae doctrinae. *Haereses* dictae Graeca voce ex interpretatione *electio-* 20 *nis*, qua quis sive ad instituendas, sive ad suscipiendas eas, utitur. Ideo et sibi damnatum dixit haereticum, quia et in quo damnatur, sibi elegit. Nobis vero nihil ex nostro arbitrio inducere licet, sed nec eligere quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apo- 25 stolos Domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt: sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus adsignaverunt. Itaque *etiamsi Angelus de coelis aliter evangelizaret, anathema* diceretur a nobis. 30 Providerat jam tunc Spiritus Sanctus futurum in virgine quadam Philumene angelum seductionis, transfigurantem se in angelum lucis: cujus signis 2 Cor. xi. 14.

et praestigiis Apelles inductus, novam haeresim induxit.

Hae sunt doctrinae hominum et daemoniorum, CAP. VII.
 prurientibus auribus natae de ingenio sapientiae sae- Coloss. ii. 8,
 5 secularis: quam Dominus *stultitiam* vocans, *stulta* 18.
mundi in confusionem etiam philosophiae ipsius ele- 1 Tim. iv. 1.
 git. Ea est enim materia sapientiae saecularis, teme- 2 Tim. iv. 3.
 raria interpres divinae naturae et dispositionis. Ipsae 1 Cor. iii. 19.
 denique haereses a philosophia subornantur. Inde
 10 Aeonēs et formae nescio quae, et trinitas hominis
 apud Valentinum: Platonius fuerat. Inde Mar-
 cionis Deus melior de tranquillitate: a Stoicis ve-
 nerat. Et ut anima interire dicatur, ab Epicureis
 observatur. Et ut carnis restitutio negetur, de una
 15 omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi
 materia cum Deo aequatur, Zenonis disciplina est.
 Et ubi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus
 intervenit. Eaedem materiae apud haereticos et phi-
 losophos volutantur, iidem retractatus implicantur:
 20 Unde malum? et quare? et, unde homo? et quo-
 modo? et, quod proxime Valentinus proposuit,
 unde Deus? Scilicet de enthymesi et ectromate.
 Sequitur Aristotelem [*fors.* Aristoteles], qui illis
 dialecticam instituit, artificem struendi et destruendi
 25 versipellem, in sentiis coactam, in conjecturis du-
 ram, in argumentis operariam contentionum, mo-
 lestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid
 omnino tractaverit. Hinc ille *fabulae* et *genealogiae* 1 Tim. i. 4.
interminabiles, et *quaestiones infructuosae*, et *sermo-* Tit. iii. 9.
nes serpentes velut cancer; a quibus nos Apostolus 2 Tim. ii. 17.
 refraenans, nominatim philosophiam contestatur ca-
 veri oportere, scribens ad Colossenses: *Videte ne* Coloss. ii. 8.
quis vos circumveniat per philosophiam et inanem

- seductionem, secundum traditionem hominum*, praeter providentiam Spiritus Sancti. Fuerat Athenis, et istam sapientiam humanam, affectatricem et interpolatricem veritatis, de congressibus noverat, ipsam quoque in suas haereses multipartitam varietate 5
- Act. xvii. 18. sectarum invicem repugnantium. Quid ergo Athenis et Hierosolymis? Quid Academiae et Ecclesiae? Quid haereticis et Christianis? Nostra institutio de porticu Salomonis est, qui et ipse tradiderat Dominum *in simplicitate cordis* esse quaerendum. Vide- 10
- Sap. i. 1. rint qui Stoicum, et Platicum, et dialecticum Christianismum protulerunt.
- CAP. VIII. Nobis curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post Evangelium. Quum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim 15
- prius credimus, non esse quod ultra credere debeamus. Venio itaque ad illum articulum, quem et nostri praetendunt ad ineundam curiositatem, et haeretici inculcant ad importandam curiositatem.
- Matt. vii. 7. Scriptum est, inquit, *Quaerite et invenietis*. 20
- Quando hanc vocem Dominus emisit, recordemur; puto in primitiis ipsis doctrinae suae, quum adhuc dubitaretur apud omnes, an Christus esset, et quum
- Matt. xvi. 16. adhuc nec Petrus illum Dei Filium pronunciasset, quum etiam Joannes de illo certus esse desisset. 25
- Matt. xi. 2. Merito ergo tunc dictum est, *Quaerite et invenietis*, quando quaerendus adhuc erat, qui adhuc agnitus non erat, et hoc quantum ad Judaeos. Ad illos enim pertinet totus sermo suggillationis istius, qui habebant ubi quaerere Christum: *Habent*, inquit, 30
- Luc. xvi. 29. *Moysem et Heliam*, id est, Legem et Prophetas Christum praedicantes: secundum quod et alibi
- Joan. v. 39. aperte: *Scrutamini*, inquit, *Scripturas, in quibus*

salutem speratis; illae enim de me loquuntur. Hoc erit, Quae-rite et invenietis. Nam et sequentia in Matt. vii. 7.

Judaeos competere manifestum est: Pulsate, et aperietur vobis. Judaei retro penes Deum fuerant: de-

5 *hinc, ejecti ob delicta, extra Deum esse coeperunt.*

Nationes vero numquam penes Deum, nisi stillicidium de situla, et pulvis ex area, et foris semper.

Itaque qui foris semper, quomodo pulsabit eo, ubi

numquam fuit? quam januam novit, in quam nec

10 *receptus, nec ejectus aliquando? An [fors. At sine*

interrog.] qui scit se intus fuisse et foras actum, is

potius pulsabit, et ostium novit? Etiam, Petite, et Matt. vii. 7.

accipietis, ei competit, qui sciebat a quo esset peten-

dum, a quo et erat aliquid repromissum; a Deo Exod. iii. 6.

15 *scilicet Abraham, Isaac, et Jacob, quem nationes*

non magis noverant, quam ullam repromissionem

ejus. Et ideo ad Israel loquebatur: Non sum, inquit, Matt. xv.

missus, nisi ad oves perditas domus Israel. Nondum ²⁴

canibus jactabat panem filiorum, nondum in viam Matt. x. 5.

20 *nationum ire mandabat. Siquidem in fine praecepit,*

ut vaderent ad docendas et tinguendas nationes, Matth. xxviii. 19.

consequuturi mox Spiritum Sanctum Paracletum,

qui illos deducturus esset in omnem veritatem. Et Jonn. xvi.

hoc erga illos facit. Quod si nationibus destinati doc- ¹³

25 *tores Apostoli, ipsi quoque doctorem consequuturi*

erant Paracletum, multo magis vacabat erga nos

Quae-rite, et invenietis, quibus ultro erat obventura Matt. vii. 7.

doctrina per Apostolos, et ipsis Apostolis per Spi- Rom. xv.

ritum Sanctum. Omnia quidem dicta Domini omni- ^{9-12.}

30 *bus posita sunt, quae per aures Judaeorum ad nos*

transierunt; sed pleraque in personas directa, non

proprieta-tem admonitionis nobis constituerunt, sed

exemplum.

CAP. IX. Cedo nunc sponte de gradu isto. Omnibus dictum sit, *Quaerite, et invenietis*; tamen et hic expedit sensu [fors. de sensu] certare cum interpretationis gubernaculo. Nulla vox divina ita dissoluta est et diffusa, ut verba tantum defendantur, et ratio verborum non con- 5
stituatur. Sed in primis hoc propono: unum utique et certum aliquid institutum esse a Christo, quod credere omnimodo debeant nationes, et idcirco quaerere, ut possint quum invenerint credere. Unius porro et certi instituti infinita inquisitio non potest esse. 10
Quaerendum est donec invenias, et credendum ubi inveneris: nihil amplius, nisi custodiendum quod credidisti. Dum hoc insuper credas, aliud non esse credendum, ideoque nec requirendum, quum id inveneris et credideris quod ab eo institutum est qui 15
non aliud tibi mandat inquirendum, quam quod instituit. De hoc quidem si qui dubitat, constabit penes nos esse id quod a Christo institutum est. Interim ex fiducia probationis praevenio, admonens quosdam nihil esse quaerendum ultra quod credi- 20
derunt; id esse quod quaerere debuerunt: ne, *Quaerite, et invenietis*, sine disciplina rationis interpretentur.

CAP. X. Ratio autem dicti hujus in tribus articulis constitit; in re, in tempore, in modo: in re, ut quid sit 25
quaerendum consideres; in tempore, ut quando; in modo, ut quousque. Igitur quaerendum est quod Christus instituit; utique quando non invenis; utique donec invenias. Invenisti autem quum credidisti; nam non credidisses, si non invenisses; sicut 30
nec quaesisses, nisi ut invenires. Ad hoc ergo quaeris ut invenias, et ad hoc invenis ut credas. Omnem prolationem quaerendi et inveniendi credendo fix-

- isti. Hunc tibi modum statuit fructus ipse quaerendi. Hanc tibi fossam determinavit ipse qui te non vult aliud credere, quam quod instituit, ideoque nec quaerere. Ceterum, si quia et alia tanta ab aliis sunt instituta, propterea in tantum quaerere debemus, in quantum possumus invenire, semper quaeremus, et nunquam omnino credemus. Ubi enim erit finis quaerendi? ubi statio credendi? ubi expunctio inveniendi? Apud Marcionem? sed et
 10 Valentinus proponit *Quaerite, et invenietis*. Apud Valentinum? sed et Apelles hac me pronuntiatione pulsabit; et Hebion, et Simon, et omnes ordine non habent aliud quo, se mihi insinuantes, me sibi addicant. Ero itaque nusquam, dum ubique con-
 15 venio *Quaerite, et invenietis*: et velim [*subaudiendum videtur*, dicere. *Vid. notam*] sic nusquam, quasi qui nunquam apprehenderim illud, quod Christus instituit, quod quaeri oportet, quod credi necesse est.
- 20 Impune erratur, nisi delinquatur; quavis errare CAP. XI. delinquere est: impune, inquam, vagatur, qui nihil deserit. At enim si quod debui credere, credidi, et aliud denuo puto requirendum, spero utique et aliud esse inveniendum: nullo modo speraturus istud,
 25 nisi quia aut non credideram qui videbar credidisse, aut desii credidisse. Ita fidem meam deserens, negator invenior. Semel dixerim, nemo quaerit, nisi qui aut non habuit, aut perdidit. Perdiderat LUC. XV. unam ex decem drachmis anus illa, et ideo quaerebat: ubi tamen invenit, quaerere desiit. Panem LUC. XI. vicinus non habebat, et ideo pulsabat: ubi tamen apertum est ei, et accepit, pulsare cessavit. Vidua LUC. XVIII. a iudice petebat audiri, quia non admittebatur; sed

ubi audita est, hactenus institit. Adeo finis est et
 Luc. xi. quaerendi, et pulsandi, et petendi. *Petenti enim da-
 bitur, inquit, et pulsanti aperietur, et quaerenti in-
 venietur.* Viderit qui quaerit semper, quia non in-
 venit [*fors. inveniet, Anon.*]; illic enim quaerit ubi
 non invenietur. Viderit qui semper pulsatur, quia
 numquam aperietur; illic enim pulsatur, ubi nemo
 est. Viderit qui semper petit, quia numquam au-
 dietur; ab eo enim petit, qui non audit.

CAP.
XII.

2 Joan. 10.
vel potius,
Rom. xvi.
17.

Nobis etsi quaerendum esset adhuc et semper, 10
 ubi, tamen, quaeri oportet. Apud haereticos, ubi om-
 nia extranea et adversaria nostrae veritati, ad quos
 vetamur accedere? Quis servus cibaria ab extraneo,
 ne dicam ab inimico domini sui sperat? Quis miles
 ab infoederatis, ne dicam ab hostibus regibus, dona- 15
 tivum et stipendium captat; nisi plane desertor et
 transfuga, et rebellis? Etiam anus illa intra tectum
 suum drachmam requirebat: etiam pulsator ille vi-
 Luc. xi. cini januam tundeat: etiam vidua illa non inimi-
 Luc. xviii. cum, licet durum judicem interpellabat. Nemo 20
 inde strui potest unde destruitur. Nemo ab eo
 illuminatur, a quo contenebratur. Quaeramus ergo
 in nostro, et a nostris, et de nostro; idque dum-
 taxat, quod, salva regula fidei, potest in quaestionem
 devenire. 25

CAP.
XIII.

Dent. vi. 4.
Isai. xlv. 8.
2 Mac. vii.
28.
Joan. i. 1-
3.
Gen. xxxii.
Hebr. i. 1.

Regula est autem fidei, ut jam hinc quid defen-
 damus profiteamur, illa scilicet qua creditur, Unum
 omnino Deum esse, nec alium praeter mundi condi-
 torem, qui universa de nihilo produxerit per Ver-
 bum suum primo omnium emissum: id Verbum 30
 Filium ejus appellatum, in nomine Dei varie visum
 a Patriarchis, in Prophetis semper auditum, postre-
 mo delatum ex Spiritu Patris Dei et virtute in vir-

ginem Mariam, carnem factum in utero ejus; et ex ea natum egisse Jesum Christum: exinde praedicasse novam legem, et novam promissionem regni coelorum; virtutes fecisse; fixum cruci; tertia die

5 resurrexisse; in coelos ereptum sedisse ad dexteram Patris; misisse vicariam vim Spiritus Sancti, qui credentes agat; venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vitae aeternae et promissorum coelestium fructum, et ad profanos adjudicandos igni perpetuo, facta utriusque partis resuscitatione cum carnis restitutione.

Haec regula a Christo, ut probabitur, instituta, nullas habet apud nos quaestiones, nisi quas haereses inferunt, et quae haereticos faciunt. Ceterum manente forma ejus in suo ordine, quantumlibet quae-

15 ras, et tractes, et omnem libidinem curiositatis effundas, si quid tibi videtur vel ambiguitate pendere, vel obscuritate obumbrari, est utique frater aliqui doctor gratia scientiae donatus, est aliqui inter exercitatos conversatus, aliqui tecum, curiosius tamen, quaerens. Novissime, ignorare melius est, ne quod non debeas noris, quia quod debeas nosti.

Fides, inquit, tua te saluum fecit: non exercitatio Scripturarum. Fides in regula posita est: habes

25 legem, et salutem de observatione legis: exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solam de peritiae studio. Cedat curiositas fidei, cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant. Adversus regulam nihil scire, omnia scire est. Ut non 30 inimici essent veritatis haeretici, ut de refugiendis eis non praemoneremur, quale est conferre cum hominibus, qui et ipsi adhuc se quaerere profiteantur? Si enim adhuc vere quaerunt, nihil adhuc certi repere-

Matt. i. 18.
xxviii.

Matt. iv.

23.

Matt. ix.

Maro. xvi.

19.

Act. ii.

Matt. xxv.

31.

Joan. v.

28, 29.

CAP.
XIV.

Luc. xviii.

42.

runt; et ideo quodcumque videntur interim tenere, dubitationem suam ostendunt quamdiu quaerunt. Itaque tu, qui perinde quaeris, spectans ad eos qui et ipsi quaerunt, dubius a dubiis, incertus ab incertis, caecus a caecis, in foveam deducaris necesse est. Sed 5 quum decipiendi gratia praetendunt se adhuc quaerere, ut nobis per sollicitudinis injectionem tractatus suos insinuent, denique ubi adierint ad nos, statim, quae dicebant quaerenda esse, defendunt, jam illos sic debemus refutare, ut sciant nos non Christo, sed 10 sibi negatores esse. Quum enim quaerunt adhuc, nondum tenent; quum autem non tenent, nondum crediderunt; quum autem nondum crediderunt, non sunt Christiani. At quum tenent quidem et credunt, quaerendum tamen dicunt ut defendant: ante- 15 quam defendant, negant quod credunt, confitentes se nondum credidisse, dum quaerunt. Qui ergo nec sibi sunt Christiani, quanto magis nobis? Qui per fallaciam veniunt, qualem fidem disputant? Cui veritati patrocinantur, qui eam a mendacio indu- 20 cunt?

CAP. XV. Sed ipsi de Scripturis agunt, et de Scripturis suadent. Aliunde scilicet loqui possent de rebus fidei, nisi ex litteris fidei? Venimus igitur ad propositum; huc enim dirigebamus, et hoc praestrebamus adlocutionis praefatione, ut jam hinc de eo congregiamur, de quo adversarii provocant. Scripturas obtundunt, et hac sua audacia statim quosdam movent; in ipso vero congressu firmos quidem fatigant, infirmos capiunt, medios cum scrupulo dimit- 30 tunt. Hunc igitur potissimum gradum obstruimus, non admittendos eos ad ullam de Scripturis disputationem. Si hae sunt illae vires eorum, uti eas

habere possint, dispici debet, cui competat possessio Scripturarum, ne is admittatur ad eam, cui nullo modo competit.

- Hoc de consilio diffidentiae, aut de studio aliter
 5 ineundae constitutionis induxerim, nisi ratio constiterit, in primis illa, quod fides nostra obsequium Apostolo debeat prohibenti quaestiones inire, novis ^{1 Tim. vi. 20.} vocibus aures accommodare, *haereticum post unam* ^{Tit. iii. 9, 10.} *correctionem* convenire, non post disputationem.
 10 Adeo interdixit disputationem, correctionem designans causam haeretici conveniendi; et [*fors. ex*] hoc *unam*, scilicet, quia non est Christianus, ne more Christiani, semel et iterum, et sub duobus aut tribus ^{Matt. xviii. 16.} testibus castigandus videretur: quum ob hoc sit castigandus, propter quod non sit cum illo disputandum, deinde quoniam nihil proficiat congressio Scripturarum, nisi plane ut aut stomachi qua ineat eversionem, aut cerebri.

- Ista haeresis non recipit quasdam Scripturas, et
 20 si quas recipit, non recipit integras; adjectionibus et detractationibus ad dispositionem instituti sui intervertit, et si aliquatenus integras praestat, nihilominus diversas expositiones commentata convertit. Tantum veritati obstreperit adulter sensus, quantum
 25 et corruptor stylus. Variarum [*fors. vanae. Canterus*] praesumptiones necessario nolunt agnoscere ea, per quae revincuntur. His nituntur quae ex falso composuerunt, et quae de ambiguitate ceperunt. Quid promovebis exercitatissime Scripturarum quum si
 30 quid defenderis, negetur? ex diverso, si quid negaveris, defendatur? Et tu quidem nihil perdes, nisi vocem in contentione, nihil consequeris, nisi bilem de blasphematione.

CAP.
XVI.CAP.
XVII.

CAP.
XVIII.

Ille vero, si quis est cujus causa in congressum descendis Scripturarum, ut eum dubitantem confirmes, ad veritatem, an magis ad haereses deverteret? Hoc ipso motus, quod te videat nihil promovisse, aequo gradu negandi et defendendi diversa [*fors.* a 5 diversa] parte statutum, certe de pari altercatione incertior discedet, nesciens quam haeresim judicet. Haec utique et ipsi habent in nos retorquere. Necesse est enim et illos dicere, a nobis potius adulteria Scripturarum et expositionum mendacia inferri, qui proinde [*fors.* perinde] sibi defendant veritatem.

CAP.
XIX.

Ergo non ad Scripturas provocandum est, nec in his constituendum certamen, in quibus aut nulla aut incerta victoria est, aut par incertae. Nam etsi 15 non ita evaderet conlatio Scripturarum, ut utramque partem parem sisteret, ordo rerum desiderabat, illud prius proponi, quod nunc solum disputandum est: Quibus competat fides ipsa? Cujus sint Scripturae? A quo, et per quos, et quando, et quibus sit tradita 20 disciplina, qua fiunt Christiani? Ubi enim apparuerit esse veritatem et disciplinae et fidei Christianae, illic erit veritas Scripturarum, et expositionum, et omnium traditionum Christianarum.

CAP.
XX.

Christus Jesus Dominus noster, (permittat dicere 25 interim, quisquis est, cujuscumque Dei Filius, cujuscumque materiae homo et Deus, cujuscumque fidei praeceptor, cujuscumque mercedis repromissor; quid esset, quid fuisset, quam Patris voluntatem admini-
straret, quid homini agendum determinaret,) quam- 30
diu in terris agebat, ipse pronuntiabat sive populo palam, sive discentibus seorsum, ex quibus duodecim praecipuos lateri suo adlegerat, destinatos

Joan. ix.
Joan. viii.
Joan. vi.
Matt. xix.
Matt. v.
Matt. xii.
Matt. x.
Matt. xxvii.

nationibus magistros. Itaque uno eorum decusso, reliquos undecim, digrediens ad Patrem post resurrectionem, jussit ire et docere nationes, intinguendas in Patrem et in Filium et in Spiritum Sanctum. Matt. xxviii. 19.

5 Statim igitur Apostoli, quos haec appellatio *missos* interpretatur, assumpto per sortem duodecimo Mat- Act. i. thia in locum Judae ex auctoritate prophetiae quae Ps. cix. 8. est in psalmo David, consecuti promissam vim Spi- Act. ii. ritus Sancti ad virtutes et eloquium, primo per Ju-

10 daeam contestata fide in Jesum Christum, et Ecclesiis institutis, dehinc in orbem profecti, eandem Act. viii. ix. xi. doctrinam ejusdem fidei nationibus promulgaverunt; et proinde Ecclesias apud unamquamque civi- Act. xiii. xiv. tatem condiderunt, a quibus traducem fidei et se-

15 mina doctrinae ceterae exinde Ecclesiae mutuatae sunt, et quotidie mutantur, ut Ecclesiae fiant. Ac per hoc et ipsae apostolicae deputantur, ut soboles apostolicarum Ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur, necesse est; itaque tot ac
20 tantae Ecclesiae, una est illa ab Apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primae, et omnes apostolicae, dum una omnes. Probant unitatem communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis: quae jura non alia ratio regit, quam
25 ejusdem sacramenti una traditio.

Hinc igitur dirigimus praescriptionem: si Dominus Jesus Christus Apostolos misit ad praedicandum, CAP. XXI. Matt. x. 7. alios non esse recipiendos praedicatores quam quos Christus instituit, quia *nec alius Patrem novit nisi* Luc. x. 22.

30 *Filius, et cui Filius revelavit.* Nec aliis videtur revelasse Filius, quam Apostolis, quos misit ad praedicandum utique quod illis revelavit. Quid autem praedicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit,

2 Thess. ii.
2, 7.

et hic praescribam non aliter probari debere, nisi per easdem Ecclesias, quas ipsi Apostoli condiderunt, ipsi, eis praedicando, tam viva quod aiunt voce, quam per epistolas postea. Si haec ita sunt, constat proinde omnem doctrinam, quae cum illis Ecclesiis apostolicis, matricibus et [*fors. et delend.*] originalibus fidei, conspiret, veritati deputandam, sine dubio tenentem [*fors. tenentibus*] quod Ecclesiae ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo accepit; reliquam vero omnem doctrinam de mendacio praejudicandam, quae sapiat contra veritatem Ecclesiarum, et Apostolorum, et Christi, et Dei Superest ergo uti demonstramus an haec nostra doctrina, cujus regulam supra edidimus, de Apostolorum traditione censeatur, et ex hoc ipso, an ceterae de mendacio veniant. Communicamus cum Ecclesiis apostolicis, quod nulla doctrina diversa. Hoc est testimonium veritatis.

CAP.
XXII.

Sed quoniam tam expedita probatio est, ut si statim proferatur, nihil jam sit retractandum, ac si prolata non sit a nobis, locum interim demus diversae parti, si quid putant ad infirmandam hanc praescriptionem movere se posse. Solent dicere, non omnia Apostolos scisse; eadem agitati dementia, qua rursus [*fors. qua susum jusum Rigalt. Vid. not.*] convertunt, omnia quidem Apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse: in utroque Christam reprehensioni subjicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices Apostolos miserit. Quis igitur integrae mentis credere potest, aliquid eos ignorasse, quos magistros Dominus dedit, individuos habens in comitatu, in discipulatu, in convictu, quibus obscura quaeque seorsim disserebat, illis dicens datum esse cognoscere arcana, quae populo intelligere non

Matt.
xxviii. 19.

Matt. xiii.

liceret? Latuit aliquid Petrum, aedificandae Eccle-^{Matt.}
siae petram dictum, claves regni coelorum conse-^{xvi. 19-}
cutum, et solvendi et alligandi in coelis et in terris
potestatem? Latuit et Joannem aliquid, dilectissimum
Domino, pectori ejus incubantem, cui soli Dominus^{Joan. xiii.}
Judam traditorem praemonstravit, quem loco suo^{26.}
filium Mariae demandavit? Quid eos ignorasse voluit,^{Joan. xix.}
quibus etiam gloriam suam exhibuit, et Moysen et^{27.}
Heliam, et insuper de coelo Patris vocem, non quasi^{Matt. xvii.}
ceteros reprobans, sed quoniam *in tribus testibus*^{1-5.}
stabit omne verbum? Ignoraverunt itaque et illi, qui-^{Deut. xix.}
bus post resurrectionem quoque in itinere omnes¹⁵⁻
Scripturas edisserere dignatus est? Dixerat plane
aliquando: *Multa habeo adhuc vobis loqui, sed non*^{Joan. xvi.}
potestis modo ea sustinere; tamen adjiciens, *Quum ve-*^{12, 13.}
nerit ille Spiritus veritatis, ipse vos deducet in omnem
veritatem, ostendit illos nihil ignorasse, quos omnem
veritatem consecuturos per Spiritum veritatis re-
promiserat; et utique implevit repromissum, pro-
bantibus Actis Apostolorum descensum Spiritus^{Act. ii. 11.}
Sancti. Quam Scripturam qui non recipiunt, nec
Spiritus Sancti esse possunt, qui necdum Spiritum
Sanctum possint agnoscere discentibus missum; sed
nec Ecclesiam defendere, qui, quando, et quibus in-
cunabulis institutum est hoc corpus, probare non
habent. Tanti enim est illis non habere probationes
eorum quae defendunt, ne pariter admittantur tra-
ductiones eorum quae mentiuntur.

Proponunt ergo ad suggillandam ignorantiam ali-^{CAP.}
quam Apostolorum, quod Petrus et qui cum eo^{XXIII.}
reprehensi sint a Paulo. Adeo, inquiunt, aliquid eis^{Gal. ii.}
defuit; ut ex hoc etiam illud struant, potuisse postea
pleniorē scientiam supervenire, qualis obvenerit

Paulo reprehendenti antecessores. Possumus et hic Acta Apostolorum repudiantibus dicere, prius est uti ostendatis quis iste Paulus, et quid ante Apostolum, et quomodo Apostolus: quatenus et alias ad quaestiones plurimum eo utuntur. Neque enim si ipse se Apostolum de persecutore profitetur, sufficit unicuique examine credenti, quando nec Dominus ipse de se testimonium dixerit. Sed credant sine Scripturis, ut credant adversus Scripturas: tamen doceant ex eo, quod allegant Petrum a Paulo reprehensum, aliam Evangelii formam a Paulo superductam, citra eam quam praemiserat Petrus et ceteri. Atqui demutatus in praedicatorem de persecutore, deducitur ad fratres a fratribus ut unus ex fratribus, et ad illos ab illis qui ab Apostolis fidem induerant. Dehinc, sicut ipse enarrat, ascendit Hierosolymam cognoscendi Petri causa, ex officio et jure scilicet ejusdem fidei et praedicationis. Nam et illi non essent admirati de persecutore factum praedicatorem, si aliquid contrarium praedicaret; nec Dominum praeterea magnificassent, quia adversarius ejus Paulus obvenerat. Itaque et dexteram ei dederunt, signum concordiae et convenientiae, et inter se distributionem officii ordinauerunt, non separationem Evangelii; nec ut aliud alter, sed ut aliis alter praedicaret, Petrus in circumcisionem, Paulus in nationes. Ceterum si reprehensus est Petrus, quod, quum convixisset ethnicis, postea se a convictu eorum separabat personarum respectu, utique conversationis fuit vitium, non praedicationis. Non enim ex hoc alius Deus, quam Creator, et alius Christus, quam ex Maria, et alia spes, quam resurrectio annuntiabatur.

Act. ix.
1—17.

Gal. i. 13.

Joan. v. 31.

Gal. ii. 11.

Act. ix. 20.

Gal. ii. 1.

Act. ix.
Act. xxi.
17.
Gal. ii. 9.

- Non mihi tam bene est, immo non mihi tam CAP. XXIV.
Inale est, ut Apostolos committam. Sed quoniam
Perversissimi isti illam reprehensionem ad hoc ob-
tendunt, ut suspectam faciant doctrinam superiorem,
5 respondebo, quasi pro Petro, ipsum Paulum dixisse,
factum se esse omnibus omnia, Judaeis Judaeum, 1 Cor. ix.
non Judaeis non Judaeum, ut omnes lucrificaret. 19-22.
Adeo pro temporibus, et personis, et causis quaedam
reprehendebant, in quae et ipsi aequae pro tempori-
10bus et personis et causis committebant; quemadmo-
dum si et Petrus reprehenderet Paulum, quod prohi-
bens circumcisionem, circumciderit ipse Timotheum, Act. xvi. 3.
Viderint qui de Apostolis judicant. Bene quod Pe- 2 Cor. xii.
trus Paulo et in martyrio adaequatur. Sed etsi in
15 tertium usque coelum ereptus Paulus, et in paradi-
sum delatus, audiit quaedam illic, non possunt videri
ea fuisse, quae illum in aliam doctrinam instructio-
rem praestarent; quum ita fuerit conditio eorum, ut
nulli hominum proderentur. Quod si ad alicujus
20 conscientiam manavit nescio quid illud, et hoc se
aliqua haeresis sequi affirmat, aut Paulus secreti
proditus reus est, aut et alius postea in paradysum
ereptus debet ostendi, cui permissum sit eloqui quae
Paulo mutire non licuit.
- 25** Sed, ut diximus, eadem dementia est, quum con- CAP. XXV.
fitentur quidem nihil Apostolos ignorasse, nec di-
versa inter se praedicasse, non tamen omnia volunt
illos omnibus revelasse; quaedam enim palam et
universis, quaedam secreto et paucis demandasse,
30 quia et hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum:
O Timothee, depositum custodi; et rursum, *Bonum* 1 Tim. vi.
depositum custodi. Quod hoc depositum est tam ido- 20.
neum [*Alii tacitum: fors. legendum, tam tacitum, ido-* 2 Tim. i. 14.

neum] ut alteri doctrinae deputetur? An illius denuntiationis, de qua ait: *Hanc denuntiationem commendando apud te, fili Timothee?* Item illius praecepti, de quo ait, *Denuntio tibi ante Deum, qui vivificat omnia, et Jesum Christum, qui testificatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut custodias praeceptum?* Quod autem praeceptum, et quae denuntiatio? Ex supra et infra scriptis intelligetur, non nescio quid subostendi hoc dicto de remotiore doctrina, sed potius inculcari de non admittenda alia praeter eam, quam
1 Tim. i. 18. audierat ab ipso, et puto palam: *Coram multis, inquit, testibus.* Quos multos testes, si nolunt Ecclesiam intelligi, nihil interest; quando nihil tacitum fuerit, quod sub multis testibus proferebatur. Sed
1 Tim. vi. 13. nec quia illum monet *haec fidelibus hominibus demandare, qui idonei sint et alios docere*, id quoque ad argumentum occulti alicujus Evangelii interpretandum est. Nam quum dicit, *haec*, de eis dicit, de quibus in praesenti scribebat; de occultis autem ut de absentibus apud conscientiam, non *haec*, sed *illa* dixisset.
2 Tim. ii. 2. Porro consequens erat, ut cui demandabat Evangelii administrationem, non passim nec inconsiderate administrandam adjiceret, secundum Domini-
Ibid. cam vocem, *ne margaritam porcis, et sanctum canibus jactaret.* Dominus palam edixit, sine ulla signifi-
Matt. vii. 6. catione alicujus taciti sacramenti. Ipse praeceperat, si quid in tenebris et in abscondito audissent, in
Matt. x. 27. luce et in tectis praedicarent. Ipse per similitudinem praefiguraverat, ne unam *mnam*, id est, unum verbum ejus, sine fructu in abdito reservarent. Ipse
Luc. xix. 20. docebat, lucernam non sub modium abstrudi solere, sed in candelabrum constitui, *ut luceat omnibus qui in domo sunt.* Haec Apostoli aut neglexerunt, aut
Matt. v. 15.
Act. iv. 20.
33.

minime intellexerunt, si non adimpleverunt, abscondentes aliquid de lumine, id est, de Dei verbo, et Christi sacramento. Neminem, quod scio, verēbantur, non Judaeorum vim, non ethnicorum: quomagis utique in Ecclesia libere praedicabant, qui in
 5 synagogis et in locis publicis non tacebant. Immo neque Judaeos convertere, neque ethnicos inducere potuissent, nisi quod credi ab eis volebant ordine exponerent. Multo magis jam credentibus Ecclesiis
 10 nihil subtraxissent, quod aliis paucis seorsum demandarent: quamquam, et si quaedam inter domesticos, ut ita dixerim, disserebant, non tamen ea fuisse credendum est, quae aliam regulam fidei superducerent, diversam et contrariam illi quam catholice
 15 in medium proferebant: ut alium Deum in Ecclesia dicerent, alium in hospitio; et aliam Christi substantiam designarent in aperto, aliam in secreto; et aliam spem resurrectionis apud omnes annuntiarent, aliam apud paucos: quum ipsi obsecrarent in episto-
 20 lis suis, ut *id ipsum* et unum loquerentur omnes, et non essent schismata et dissensiones in Ecclesia, quia sive Paulus, sive alii, eadem praedicarent. Alioquin meminerant *Sit sermo vester, Est, est; Non, non*: *quod amplius, hoc a malo est*: ne scilicet Evangelium
 25 in diversitate tractarent.

Si ergo incredibile est, vel ignorasse Apostolos plenitudinem praedicationis, vel non omnem ordinem
 30 regulae omnibus edidisse, videamus, ne forte Apostoli quidem simpliciter et plene, Ecclesiae autem suo vitio aliter acceperint quam Apostoli proferebant. Omnia ista scrupulositatis incitamenta invenias praetendi ab haereticis. Tenent correptas ab Apostolis Ecclesias: *O insensati Galatae, quis vos fascinavit?*

1 Cor. iv. 1.
 Col. iv. 4.
 Eph. iii. 4.

1 Cor. i. 10.

Matt. v. 37.

CAP.
 XXVII.

Gal. iii. 1.

- Gal. v. 7. et, *Tam* [*fors.* item, pro, et, *Tam*, *Junius*. *Vid. not.*]
 Gal. i. 6. *bene currebatis, quis vos impedit?* Ipsumque princi-
 pium, *Miror quod sic tam cito transferimini ab eo,*
qui vos vocavit in gratiam, ad aliud Evangelium.
- 1 Cor. iii. 1, 2. Item ad Corinthios scriptum, quod essent adhuc 5
 1 Cor. viii. 2. carnales, qui lacte educarentur, nondum idonei ad
 pabulum, qui putarent se scire aliquid, quando non-
 dum scirent quemadmodum sciri oporteret. Quum
 correptas Ecclesias opponunt, credant emendatas.
- Rom. xv. 14. Sed et illas recognoscant, de quarum fide et scientia 10
 Ephes. i. 15, 16. et conversatione Apostolus gaudet et Deo gratias
 Philipp. i. 3. agit: quae tamen hodie cum illis correptis unius in-
 stitutionis jura miscent.
- CAP. XXVIII. Age nunc: Omnes erraverint; deceptus sit et
 Joan. xiv. 26. Apostolus de testimonio reddendo quibusdam; nul- 15
 26. xv. 26. lam respexerit Spiritus Sanctus uti eam in veri-
 tatem deduceret, ad hoc missus a Christo, ad hoc
 postulatus de Patre, ut esset doctor veritatis; neg-
 legerit officium Dei villicus, Christi vicarius, sinens
 Ecclesias aliter interim intelligere, aliter credere, 20
 quod ipse per Apostolos praedicabat: ecquid veri-
 simile est, ut tot ac tantae in unam fidem erraverint?
 Nullus inter multos eventus unus: exitus variasse
 debuerat ordinem [*fors.* Nullus inter multos eventus
 unus exitus: variasse debuerant ordine, *Vide notam*] 25
 doctrinae Ecclesiarum. Ceterum quod apud multos
 unum invenitur, non est erratum, sed traditum.
 Audeat ergo aliquis dicere, illos errasse qui tradi-
 derunt.
- CAP. XXIX. Quoquo modo sit erratum, tamdiu utique regnavit 30
 error, quamdiu haereses non erant; aliquos Marcion-
 itas et Valentinianos liberanda veritas exspectabat:
 interea perperam evangelizabatur, perperam crede-

batur, tot millia millium perperam tincta, tot opera
 fidei perperam administrata, tot virtutes, tot cha-
 rismata perperam operata, tot sacerdotia, tot min-
 isteria perperam functa, tot denique martyria per-
 5 peram coronata. Aut si non perperam, nec in
 vacuum, quale est ut ante res Dei current, quam
 cujus Dei notum esset? ante Christiani, quam
 Christus inventus? ante haeresis, quam vera doc-
 trina? Sed enim in omnibus veritas imaginem ante-
 10 cedit, post rem similitudo succedit. Ceterum satis in-
 eptum, ut prior in [*fors. illa*] doctrina haeresis ha-
 beatur, vel quoniam ipsa est quae futuras haereses Matt. xxiv.
 cavendas praenuntiabat. Ad ejus doctrinae Eccle- 11, 24.
 siam scriptum est, immo ipsa doctrina ad Ecclesiam
 15 suam scribit: *Et si Angelus de coelo aliter evangeli-* Gal. i. 8.
zaverit citra quam nos, anathema sit.

Ubi tunc Marcion, Ponticus nauclerus. Stoicae CAP.
 studiosus? ubi Valentinus, Platonicae sectator? XXX.
 Nam constat illos neque adeo olim fuisse, Antonini
 20 fere principatu, et in Catholicae primo doctrinam
 credidisse apud Ecclesiam Romanensem sub episco-
 patu Eleutheri benedicti, donec ob inquietam semper
 eorum curiositatem, qua fratres quoque vitiabant,
 semel et iterum ejecti, (Marcion quidem cum du-
 25 centis sestertiis, quae Ecclesiae intulerat) novissime
 in perpetuum discidium relegati, venena doctrina-
 rum suarum disseminaverunt. Postmodum idem
 Marcion poenitentiam confessus, quum conditioni
 datae sibi occurrit, ita pacem recepturus, si ceteros
 30 quos perditioni erudisset Ecclesiae restitueret, morte
 praeventus est. Oportebat enim haereses esse, nec 1 Cor. xi.
 tamen ideo bonum haereses, quia eas esse oportebat. 19.
 Quasi non et malum oportuerit esse. Nam et

Marc. xiv.
21.

Dominum tradi oportebat ; sed *Vae* traditori : ne quis etiam hinc haereses defendat. Si et Apellis stemma retractandum est, tam non [*fors.* non tam] vetus et ipse, quam Marcion institutor et praeformator ejus ; sed lapsus in feminam, desertor continentiae Marcionensis, ab oculis sanctissimi magistri Alexandriam secessit. Inde post annos regressus non melior, nisi tantum qua jam non Marcionites, in alteram feminam impegit, illam virginem Philumenen, quam supra edidimus, postea vero immane postibulum, et ipsam cujus energemate circumventus, quas ab ea didicit, Phaneroeis scripsit. Adhuc in saeculo supersunt qui meminerint eorum, etiam proprii discipuli et successores ipsorum, ut ne posteriores

Matt. vii.
16.

negare possint. Quamquam et de operibus suis, ut dixit Dominus, revincuntur. Si enim Marcion novum Testamentum a vetere separavit, posterior est eo, quod separavit ; quia separare non posset, nisi quod unitum fuit. Unitum ergo ante quam separaretur, postea separatum, posteriorem ostendit separatorem. Item Valentinus, aliter exponens et sine dubio emendans, hoc nomine quicquid emendat ut mendosum retro, antequam fuisse demonstrat. Hos ut insigniores et frequentiores adulteros veritatis nominamus. Ceterum et Nigidius nescio quis, et

Acts xiii.
10.

Hermogenes, et multi alii, adhuc ambulant pervertentes vias Dei : cupio ostendant mihi ex qua auctoritate prodierunt. Si alium Deum praedicant, quomodo ejus Dei rebus, et litteris, et nominibus utuntur adversus quem praedicant ? si eundem, quomodo aliter ? Pro bent se novos Apostolos esse : dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resusci-

tatum: sic enim Apostolos solet facere, dare illis Marc. xvi.
 praeterea virtutem eadem signa edendi, quae et ipse.
 Volo igitur et virtutes eorum proferri, nisi quod
 agnosco maximam virtutem eorum, qua Apostolos
 5 in perversum aemulantur; illi enim de mortuis sus-
 citabant, isti de vivis mortuos faciunt.

Sed ab excessu revertar ad principalitatem veri- CAP. XXXI.
 tati, et posteritatem mendacitati deputandam, ex
 illius quoque parabolae patrocinio, quae bonum semen Matt. xiii.
 10 frumenti a Domino seminatum in primore constituit, 24-30.
 avenarum autem sterilis foeni adulterium ab inimico
 diabolo postea superducit. Proprie enim doctrinarum
 distinctionem figurat, quia et alibi verbum Dei se- Luc. viii.
 15 minis [*foras*, ut alibi verbi Dei semen] similitudo 11.
 est; ita ex ipso ordine manifestatur, id esse Domi-
 nicum et verum, quod sit prius traditum; id autem
 extraneum et falsum, quod sit posterius immissum.
 Ea sententia manebit adversus posteriores quasque
 haereses; quibus nulla constantia de conscientia
 20 competit ad defendendam sibi veritatem.

Ceterum, si quae audent interserere se aetati CAP. XXXII.
 apostolicae, ut ideo videantur ab Apostolis traditae,
 quia sub Apostolis fuerunt, possumus dicere, edant
 ergo origines Ecclesiarum suarum, evolvant ordinem
 25 Episcoporum suorum, ita per successiones ab initio
 decurrentem, ut primus ille Episcopus aliquem ex
 Apostolis vel apostolicis viris, qui tamen cum Apo-
 stolis perseveraverit, habuerit auctorem et anteces-
 sorem. Hoc enim modo Ecclesiae apostolicae census
 30 suos deferunt: sicut Smyrnaeorum Ecclesia Poly-
 carpum ab Joanne conlocatum refert; sicut Roma-
 norum, Clementem a Petro ordinatum itidem;
 perinde utique et ceterae exhibent, quos ab Apostolis

in episcopatum constitutos, apostolici seminis traduces habeant [*fors. habent, Latinus*]. Confringant tale aliquid haeretici. Quid enim illis post blasphemiam illicitum est? Sed, etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa enim doctrina eorum, cum apostolica comparata, ex diversitate et contrarietate sua pronuntiabit, neque Apostoli alicujus auctoris esse, neque apostolici: quia sicut Apostoli non diversa inter se docuissent, ita et apostolici non contraria Apostolis edidissent, nisi illi qui ab Apostolis desciverunt, et aliter praedicaverunt. Ad hanc itaque formam provocabuntur ab illis Ecclesiis, quae licet nullum ex Apostolis vel apostolicis auctorem suum proferant, ut multo posteriores, quae denique quotidie instituuntur, tamen in eadem fide conspirantes, non minus apostolicae deputantur pro consanguinitate doctrinae. Ita omnes haereses ad utramque formam a nostris Ecclesiis provocatae, probant se quaquam putant apostolicas. Sed adeo nec sunt, nec probare possunt; quod non sunt, nec recipiuntur in pacem et communicationem ab Ecclesiis quoquo modo apostolicis: scilicet ob diversitatem sacramenti nullo modo apostolicae.

CAP.
XXXIII.

Adhibeo super haec ipsarum doctrinarum recognitionem, quae tunc sub Apostolis fuerunt, ab iisdem Apostolis et demonstratae et dejectae. Nam et sic facilius traducuntur, dum aut jam tunc fuisse deprehenduntur aut ex illis, quae jam tunc fuerunt, semina sumpsisse. Paulus in prima ad Corinthios notat negatores et dubitatores resurrectionis. Haec opinio propria Sadducaeorum: partem ejus usurpat Marcion, et Apelles, et Valentinus, et si qui alii resurrectionem carnis infringunt. Et ad Galatas

- scribens, invehitur in observatores et defensores circumcisionis et legis: Hebionis haeresis est. Timotheum instruens nuptiarum quoque interdictores suggillat: ita instituunt Marcion, et Apelles ejus
- 5 secutor. Aequae tangit eos, qui dicerent factam jam resurrectionem: id de se Valentiniani adseverant. Sed et quum *genealogias indeterminatas* nominat, Valentinus agnoscitur: apud quem Aeon ille nescio qui novi et non unius nominis, generat e sua Charite
- 10 Sensum et Veritatem; et hi aequae procreant duos, Sermonem et Vitam: dehinc et isti generant Hominem et Ecclesiam; estque haec prima ordo Aeonum. Exinde decem alii, et duodecim reliqui Aeonnes miris nominibus oriuntur, in meram fabulam triginta Aeonum.
- 15 Idem Apostolus, quum improbat elementis servientes, aliquem Hermogenem ostendit, qui materiam non natam introducens, Deo non nato eam comparat, et ita matrem elementorum deam faciens, potest ei servire, quam Deo comparat. Joannes vero in Apocalypsi idolothyta edentes et stupra committentes jubet castigare. Sunt et nunc alii Nicolaitae; Caiana haeresis dicitur. At in epistola eos maxime antichristos vocat, qui Christum negarent in carne venisse, et qui non putarent Jesum
- 25 esse Filium Dei: illud Marcion, hoc Hebion vindicavit. Simonianae autem magiae disciplina Angelis serviens, utique et ipsa inter idololatrias deputabatur, et a Petro Apostolo in ipso Simone damnabatur.
- 30 Haec sunt, ut arbitror, genera doctrinarum adulterinarum, quae sub Apostolis fuisse ab ipsis Apostolis discimus; et tamen nullam invenimus institutionem inter tot diversitates perversitatum, quae de Deo

creatore universorum controversiam moverit. Nemo
 alterum Deum ausus est suspicari: facilius de
 Filio, quam de Patre haesitabatur, donec Marcion,
 praeter creatorem, alium Deum solius bonitatis
 induceret: Apelles creatorem Angelum nescio quem 5
 gloriosum superioris Dei, faceret Deum legis et
 Israelis, illum igneum affirmans: Valentinus Aeonas
 suos spargeret, et unius Aeonis vitium in originem
 deduceret Dei creatoris. His solis et his primis
 revelata est veritas Divinitatis, majorem scilicet dig- 10
 nationem et plenior gratiam a diabolo conse-
 cutis, qui Deum sic quoque voluerit aemulari, ut de
 doctrinis venenorum, quod Dominus negavit, ipse
 Luc. vi. 40. faceret discipulos super magistrum. Eligant igitur
 sibi tempora universae haereses, quae [*fors. delend.*] 15
 quando fuerint, dum [*fors. quum*] non intersit quae
 [*fors. distinguendum post quae*] quando de veritate
 non sint. Utique quae ab Apostolis nominatae non
 fuerunt, sub Apostolis fuisse non possunt. Si enim
 fuissent, nominarentur et ipsae, ut et ipsae coer- 20
 cendae. Quae vero sub Apostolis fuerunt, in sua
 nominatione damnantur. Sive ergo eadem nunc
 sunt aliquanto expolitiores, quae sub Apostolis rudes,
 habent suam exinde damnationem; sive aliae quidem
 illae fuerunt, aliae autem postea obortae quasdam ex 25
 illis opiniones usurpaverunt, habendo cum eis con-
 sortium praedicationis, habeant necesse est etiam
 consortium damnationis, praecedente illo fine [*fors.*
fune, Junius] supradicto posteritatis, quo, etsi nihil
 de damnationis participarent, de aetate sola praejudi- 30
 carentur; tanto magis adulterae, quanto nec ab Apo-
 stolis nominatae. Unde firmiter constat, has esse,
 quae adhuc tunc nuntiabantur futurae.

His definitionibus provocatae a nobis et revictae
 haereses omnes, sive quae posterae, sive quae coae-
 taneae Apostolorum, dummodo diversae; sive gene-
 raliter, sive specialiter notatae ab eis, dummodo
 5 praedamnatae, audeant respondere [*fors.* reponere]
 et ipsae aliquas ejusmodi praescriptiones adversus
 nostram disciplinam. Si enim negant veritatem
 ejus, debent probare illam quoque haeresim esse,
 eadem forma revictam, qua ipsae revincuntur; et
 10 ostendere simul, ubinam quaerenda sit veritas, quam
 apud illas non esse jam constat. Posterior nostra
 res non est: immo omnibus prior est. Hoc erit
 testimonium veritatis ubique occupantis principatum.
 Quod ab Apostolis utique non damnatur, immo de-
 15 fenditur: hoc erit indicium proprietatis. Quam
 enim non damnant qui extraneam quamque damna-
 verunt, suam ostendunt, ideoque et defendunt.

Age jam, qui voles curiositatem melius exercere
 in negotio salutis tuae, percurrere Ecclesias Aposto-
 20 licas, apud quas ipsae adhuc cathedrae Apostolorum
 suis locis praesident, apud quas ipsae authenticae
 litterae eorum recitantur, sonantes vocem et reprae-
 sentantes faciem uniuscujusque. Proxima est tibi
 Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Mace-
 25 donia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si
 potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem
 Italiae adjaces, habes Romam, unde nobis quoque
 auctoritas praesto est. Ista quam felix Ecclesia!
 cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo
 30 profuderunt, ubi Petrus passioni Dominicae ad-
 aequatur, ubi Paulus Joannis exitu coronatur, ubi
 Apostolus Joannes postea quam in oleum igneum
 demersus nihil passus est, in insulam relegatur;

videamus quid didicerit, quid docuerit, quid cum Africanis quoque Ecclesiis contesserarit. Unum Deum novit creatorem universitatis, et Christum Jesum ex virgine Maria Filium Dei creatoris, et carnis resurrectionem; Legem et Prophetas cum 5 evangelicis et apostolicis litteris miscet, et inde potat fidem; eam aqua signat, Sancto Spiritu vestit, eucharistia pascit, martyrium exhortatur, et ita adversus hanc institutionem neminem recipit. Haec est institutio non dico jam quae futuras haereses 10 praenuntiabat, sed de qua haereses prodierunt. Sed non omnes [*fors. omnino*] ex illa, ex quo factae sunt adversus illam. Etiam de olivae nucleo mitis et opimae et necessariae asper oleaster oritur: etiam de papavere ficus gratissimae et suavissimae ventosa 15 et vana caprificus exurgit. Ita et haereses de nostro fructificaverunt, non nostrae, degeneres veritatis grano, et mendacio silvestres.

1 Joan. ii.
19.

CAP.
XXXVII.

Si haec ita se habent ut veritas nobis adjudicetur, quicumque in ea regula incedimus, quam Ecclesia 20 ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit, constat ratio propositi nostri, definientis non esse admittendos haereticos ad ineundam de Scripturis provocationem, quos sine Scripturis probamus ad Scripturas non pertinere. Si enim haere- 25 tici sunt, Christiani esse non possunt, non a Christo habendo quod de sua electione sectati haereticorum nomine admittunt. Ita non-Christiani nullum jus capiunt Christianarum litterarum. Ad quos merito dicendum est, Qui estis? quando, et unde venistis? 30 quid in meo agitis non mei? quo denique Marcion jure sylvam meam caedis? qua licentia Valentine fontes meos transvertis? qua potestate Apelles

inimicos meos commoves? Mea est possessio. Quid
 hic ceteri ad voluntatem vestram seminat et pasci-
 tis? Mea est possessio, olim possideo, prior possideo,
 habeo origines firmas ab ipsis auctoribus, quorum fuit
 res. Ego sum haeres Apostolorum. Sicut caverunt
 testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut adjura-
 verunt, ita teneo. Vos certe exhaeredaverunt semper
 et abdicaverunt, ut extraneos, ut inimicos. Unde
 autem extranei, et inimici Apostolis haeretici, nisi ex
 diversitate doctrinae, quam unusquisque de suo ar-
 bitrio, adversus Apostolos aut protulit, aut recepit?

Illic igitur et Scripturarum et expositionum adul-
 teratio deputanda est, ubi diversitas doctrinae inve-
 nitur. Quibus fuit propositum aliter docendi, neces-

CAP.
XXXVIII.

5 sitas institit aliter disponendi instrumenta doctrinae.
 Alias enim non potuissent aliter docere, nisi aliter
 haberent per quae docerent. Sicut illis non potuisset
 succedere corruptela doctrinae sine corruptela instru-
 mentorum ejus, ita et nobis integritas doctrinae non
 20 competisset sine integritate eorum, per quae doctrina
 tractatur. Etenim quid contrarium nobis in nostris?
 quid de proprio intulimus, ut aliquid contrarium ei,
 quod esset in Scripturis deprehensum, detractio vel
 adjectione vel transmutatione remediaremus? Quod
 25 sumus, hoc sunt Scripturae jam inde ab initio suo:
 ex illis sumus, antequam [*fors. antiquum Junius*]
 nihil aliter fuit, quam sumus. Quid denique fuit,
 antequam a nobis interpolarentur? Quum autem
 omnis interpolatio posterior credenda sit, veniens
 30 utique ex causa aemulationis, quae neque prior
 neque domestica unquam est ejus quod aemulatur,
 tam incredibile est sapienti cuique, ut nos adulterum
 styllum intulisse videamur Scripturis, qui sumus

et primi et ex ipsis, quam illos non intulisse, qui sunt et posteri et adversi. Alius manu Scripturas, alius sensus expositione intervertit. Neque enim si Valentinus integro instrumento uti videtur, non callidior ingenio quam Marcion manus intulit⁵ veritati. Marcion enim exserte et palam machaera, non stylo usus est, quoniam ad materiam suam eadem Scripturarum confecit. Valentinus autem pepercit, quoniam non ad materiam Scripturas, sed materiam ad Scripturas excogitavit; et tamen plus¹⁰ abstulit et plus adjecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum, et adjiciens dispositiones non comparentium rerum.

CAP.
XXXIX.
Ephes. vi.
^{12.}
1 Cor. xi.
^{19.}

Haec sunt ingenia de spiritalibus nequitiae, cum quibus luctatio est nobis, fratres, merito contem-¹⁵planda; fidei necessaria, ut electi manifestentur, ut reprobi detegantur. Et ideo habent vim, et in excogitandis instruendisque erroribus felicitatem non adeo mirandam, quasi difficilem et inexplicabilem; quum de saecularibus quoque scripturis exemplum²⁰ praesto sit ejusmodi facilitatis; quo jus [*fors. quo vides Cons. notam*] hodie ex Virgilio fabulam in totum aliam componi, materia secundum versus, versibus secundum materiam concinnatis. Denique Hosidius Geta Medeam tragoediam ex Virgilio ple-²⁵nissime exsuxit. Meus quidam propinquus ex eodem poëta, inter cetera styli sui otia, Pinacem Cebetis explicuit. Homero-centonas etiam vocare solent, qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum³⁰sarciunt corpus. Et utique foecundior divina litteratura ad facultatem cujuscunque materiae. Nec periclitor dicere, ipsas quoque Scripturas sic esse ex

Dei voluntate dispositas ut haereticis materias subministrarent, quum legam, oportere haereses esse, quae sine Scripturis esse non possunt.

Sed quaeritur, a quo intellectus intervertatur CAP. XL.
 5 eorum, quae ad haereses faciant? A diabolo scilicet, cujus sunt partes intervertendi veritatem, qui ipsas quoque res sacramentorum divinorum in idolorum mysteriis aemulatur. Tingit et ipse quosdam, utique credentes et fideles suos: expositionem delictorum
 10 de lavacro repromittit; et si adhuc initiat Mithra, signat illic in frontibus milites suos: celebrat et panis oblationem; et imaginem resurrectionis inducit, et sub gladio redimit coronam. Quid, quod et summum pontificem in unis nuptiis statuit?
 15 Habet et virgines; habet et continentes. Ceterum si Numae Pompilii superstitiones revolvamus, si sacerdotalia officia, insignia et privilegia, si sacrificantium ministeria, et instrumenta et vasa ipsorum sacrificiorum, ac piaculorum et votorum curiositates
 20 consideremus, nonne manifeste diabolus morositatem illam Judaicae Legis imitatus est? Qui ergo ipsas res, de quibus sacramenta Christi administrantur, tam aemulanter affectavit exprimere, in negotiis idololatriae, utique et idem et eodem ingenio gestiit,
 25 et potuit instrumenta quoque divinarum rerum et sanctorum [*Al.* sacramentorum. *Vid. not.*] Christianorum, sensum de sensibus, verba de verbis, parabolas de parabolis, profanae et aemulae fidei attemperare. Et ideo, neque a diabolo immissa esse
 30 spiritalia nequitiae, ex quibus etiam haereses ve- Ephes. vi.
 niunt, dubitare quis debet; neque ab idololatria ¹²
 distare haereses, quum et auctoris et operis ejusdem sint, cujus et idololatria. Deum aut fingunt alium

adversus Creatorem; aut, si unicum Creatorem confitentur, aliter eum disserunt quam in vero est. Itaque omne mendacium de Deo vel natio [*fors. ratio*] quodammodo sexus, est idololatriae.

CAP.
XLI.

Non omittam ipsius etiam conversationis haereticae descriptionem, quam futilis, quam terrena, quam humana sit, sine gravitate, sine auctoritate, sine disciplina, ut fidei suae congruens. In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est: pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant: etiam ethnici ¹⁰ si supervenerint, *sanctum canibus, et porcis margaritas*, licet non veras, jactabunt. Simpliciter volunt esse prostrationem disciplinae, cujus penes nos curam lenocinium vocant; pacem quoque passim cum omnibus miscent. Nihil enim interest illis, ¹⁵ licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent. Omnes tument, omnes scientiam pollicentur. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti. Ipsae mulieres haereticae quam procaces! quae audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, fortassean et tingere. Ordinationes eorum temerariae, leves, inconstantes; nunc neophytos conlocant, nunc saeculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam ²⁵ facilius proficitur, quam in castris rebellium; ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius; hodie diaconus, qui cras lector; hodie presbyter, qui cras laicus. Nam et laicis sacerdotalia munera injungunt. 30

CAP.
XLII.

De verbi autem administratione quid dicam? quum hoc sit negotium illis, non ethnicos convertendi, sed nostros evertendi. Hanc magis gloriam captant, si

stantibus ruinam, non si jacentibus elevationem operentur: quoniam et ipsum opus eorum non de suo proprio aedificio venit, sed de veritatis destructione. Nostra suffodiunt ut sua aedificent.

5 Adime illis in Legem Moysi [*fors.* Moysis] et Prophetas et in Creatorem Deum accusationem, et loqui non habent. Ita fit ut ruinas facilius operentur stantium aedificiorum, quam extructiones jacentium ruinarum. Ad haec solummodo opera humiles et

10 blandi et submissi agunt. Ceterum, nec suis praesidibus reverentiam noverunt. Et hoc est quod schismata apud haereticos fere non sunt, quia quum sint, non parent. Schisma est unitas ipsis. Mentior si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unus-

15 quisque proinde [*fors.* perinde] suo arbitrio modulatur quae accepit: quemadmodum de suo arbitrio ea composuit ille qui tradidit. Agnoscit naturam suam et originis suae morem profectus rei. Idem licuit

20 Valentinianis quod Valentino, idem Marcionitis quod Marcioni, de arbitrio suo fidem innovare. Denique penitus inspectae haereses omnes, in multis cum auctoribus suis dissentientes deprehenduntur. Ple-rique nec Ecclesias habent, sine matre, sine sede, orbi fide, extorres, quasi sine lare vagantur.

25 Notata sunt etiam commercia haereticorum cum magis quampluribus, cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis, curiositati scilicet deditis, *Quaerite, et invenietis*, ubique meminerunt. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei aestimari
30 potest: doctrinae index disciplina est: negant Deum timendum. Itaque libera sunt illis omnia et soluta. Ubi autem Deus non timetur, nisi ubi non est? Ubi Deus non est, nec veritas ulla est. Ubi veritas

CAP.
XLIII.

nulla est, merito et talis disciplina est. At ubi Deus, ibi metus in Deum, qui est initium sapientiae. Ubi metus in Deum, ibi gravitas honesta, et diligentia adtonita, et cura sollicita, et adlectio explorata, et communicatio deliberata, et promotio emerita, et 5 subjectio religiosa, et apparitio devota, et processio modesta, et Ecclesia unita, et Dei omnia.

CAP.
XLIV.

Proinde haec pressioris apud nos testimonia disciplinae ad probationem veritatis accedunt: a qua devertere nemini expedit, qui meminerit futuri 10 iudicii, quo omnes nos necesse est apud Christi tribunal adstare, reddentes rationem in primis ipsius fidei. Quid ergo dicent, qui illam stupraverint adulterio haeretico virginem traditam a Christo? Credo allegabunt, nihil unquam sibi ab illo vel ab 15 Apostolis ejus, de saevis [*fors.* scaevis *Junius*] et perversis doctrinis futuris praenuntiatum, et de cavendis abominandisque praeceptum. Agnoscant suam potius culpam, quam illorum qui nos tanto ante praestruxerunt. Adjicient praeterea multa de aucto- 20 ritate cujusque doctoris haeretici; illos maxime doctrinae suae fidem confirmasse, mortuos suscitasse, debiles reformasse, futura significasse, uti merito

Matt. xxiv.

24.

Apostoli crederentur. Quasi nec hoc scriptum sit, venturos multos, qui etiam virtutes maximas ederent, 25 ad fallaciam muniendam corruptae praedicationis. Itaque veniam merebuntur: qui vero memores Dominicarum et apostolicarum denunciationum in fide integri steterint, credo de venia periclitabuntur, respondente Domino: Praenuntiaveram plane futuros 30 fallaciae magistros in meo nomine, et Prophetarum et Apostolorum etiam; et discentibus meis eadem ad vos praedicare mandaveram; semel Evangelium

Matt.
xxviii.

et ejusdem regulae doctrinam Apostolis meis delegaveram, sed quum vos non [*fors. delend.* non] crederetis, libuit mihi postea aliqua inde mutare. Resur-
Joan. vi. 54.

rectionem promiseram etiam carnis; sed recogitavi

5 ne implere non possem. Natum me ostenderam ex Matt. i. 18.
virgine; sed postea turpe mihi visum est. Patrem Matt. v. 45.

dixeram, qui solem et pluvias facit; sed alius me
Pater melior adoptavit. Prohibueram vos aurem Matt. vii.
accommodare haereticis; sed erravi. Talia capit¹⁵.

10 opinari eos, qui exorbitant, et fidei [*fors. exorbitantes*
fide] veritatis, periculum non cavent.

Sed nunc quidem generaliter actum est a nobis
adversus haereses omnes, certis et justis et neces-
sariis praescriptionibus repellendas a conlatione

CAP.
XLV.

15 Scripturarum. De reliquo, si Dei gratia annuerit,
etiam specialiter quibusdam respondebimus. Haec
in fide veritatis ei legentibus pax et gratia
Domini nostri Jesu Christi in aeternum.

ADVERSUS
OMNES HAERETICOS LIBELLUS.

QUORUM haereticorum, ut plura praeteream, CAP. I.
pauca perstringam. Taceo enim Judaismi haere-
5 **Sticos**; Dositheum, inquam, Samaritanum, qui primus
ausus est Prophetas, quasi non in Spiritu Sancto
locutos, repudiare. Taceo Sadducaeos, qui ex hujus
erroris radice surgentes, ausi sunt ad hanc haeresim
etiam resurrectionem carnis negare. Praetermitto
o **Pharisaeos**, qui additamenta quaedam Legi adstru-
endo a Judaeis divisi sunt, unde etiam hoc acci-
pere ipsum quod habent nomen, digni fuerunt;
cum his etiam Herodianos, qui Christum Herodem
esse dixerunt.

5 **Ad** eos me converto, qui ex Evangelio haeretici CAP. II.
esse voluerunt; ex quibus est primus omnium Simon Simon Ma-
Magus, qui in Actis Apostolorum condignam meruit gus.
ab Apostolo Petro justamque sententiam. Hic ausus
est summam se dicere virtutem, id est, summum
o **Deum**; mundum autem ab Angelis suis institutum;
ac, daemone se oberrante^a [*fors.* Aeone a se aber-
rante] qui esset sapientia, descendisse quaerendum
[*fors.* descendisse se ad quaerendum]; apud Judaeos
se in phantasmate Dei [*fors.* Deum] non passum,
5 **sed** esse quasi passum. Post hunc Menander disci- Menander.
pulus ipsius, similiter magus, eadem dicens quae
Simon ipse. Quicquid se Simon dixerat, hoc se
Menander esse dicebat, negans habere posse quem-
quam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset.

^a [l. 21. Vide infra, p. 430.]

Saturni-
nus.

Secutus est post haec et Saturninus, et hic similiter dicens innascibilem virtutem, id est Deum, in summis et illis infinitis partibus, et in superioribus manere; longe autem distantes ab hoc Angelos inferiores mundum fecisse; et, quia splendor quidam luminis 5 desursum in inferioribus refulsisset, ad similitudinem illius luminis Angelos [*fors. delend.* Ang.] hominem instituere Angelos curasse; hunc super terram jacuisse reptantem, cujus [*fors. cui*] lumen illud, et virtutem illam superiorem propter misericordiam, scintillam [*fors. addend.* vitae immisisse; hanc scintillam *Vid. notam*] salvam esse, cetera hominis perire. Christum in substantia corporis non fuisse, et phantasmate tantum quasi passum fuisse; resurrectionem

Basilides.

carnis nullo modo futuram esse. Postea Basilides 15 haereticus erupit; hic esse dicit summum Deum nomine Abraxan, ex quo mentem creatam, quam Graece *νοῦν* appellat; inde verbum; ex illo providentiam, ex providentia virtutem et sapientiam; ex ipsis inde principatus, et potestates, et angelos factos; deinde 20 infinitas angelorum editiones et probolas; ab istis angelis trecentos sexaginta quinque coelos institutos, et mundum in honore Abraxae, cujus nomen hunc in se habebat numerum computatum. In ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum, no- 25 vissimum ponit Judaeorum Deum, id est, Deum Legis et Prophetarum; quem Deum negat, sed Angelum dicit. Huic sortito obtigisse semen Abrahae, atque ideo hunc de terra Aegypti filios Israel in terram Chanaam transtulisse. Hunc turbulentiorum 30 prae ceteris Angelis, atque ideo et seditiones frequenter et bella [*fors. seditione* res frequenter et bello] concutere, sed et humanum sanguinem fundere.

Christum autem, non ab hoc qui fecerit mundum, sed ab illo Abraxa missum venisse in phantasmate; sine substantia carnis fuisse; hunc passum a Judaeis non esse, sed vice ipsius Simonem crucifixum esse; unde nec in eum credendum esse, qui sit crucifixus, ne quis confiteatur [*fors. conficiatur*] in Simonem credidisse. Martyria negat esse facienda; carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporibus repromissam.

- 10 Alter haereticus Nicolaus emersit; hic de septem CAP. III. Nicolaus. Act. vi. 5. diaconis, qui in Actis Apostolorum allecti sunt, fuit: hic dicit tenebras in concupiscentia luminis, et quidem foeda et obscœna, fuisse: ex hac permixtione (pudor est dicere quae foetida et immunda; sunt et
- 15 cetera obscœna; omnes [*fors. omne*] enim refert quosdam turpitudinis notos, [*fors. quasdam turpitudinis notas Semler.*] et complexus, et permixtiones execrabiles, obscœnasque conjunctas. et quaedam ex ipsis adhuc turpiora) natos praeterea daemones, et
- 20 deos, et spiritus septem, et alia satis sacrilega pariter et foeda quae referre erubescimus, et jam praeterimus. Satis est nobis, quod totam istam haeresim Nicolaitarum Apocalypsis Domini gravissima [*an gravissimae?*] sententiae auctoritate damnavit, dicendo,
- 25 *Quia hoc tenes, odisti doctrinam Nicolaitarum, quam* Apoc. ii. 6. *et ego odi.* Accesserunt his haeretici etiam illi, qui Ophitae nuncupantur; nam serpentem magnificant in Ophitae. tantum, ut illum etiam ipsi Christo praeferant. Ipse enim, inquit, scientiae nobis boni et mali originem
- 30 dedit; hujus animadvertens potentiam et majestatem Moyses, inquit, aereum posuit serpentem, et quicumque ipsum aspexerunt, sanitatem consecuti sunt. Ipse, aiunt praeterea, Christum in Evangelio suo

Jo. iii. 14.

imitatur [*fors.* intimat] serpentis ipsius sacram potestatem, dicendo, *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis*: ipsum introducunt ad benedicenda eucharistia sua. Sed tota istius erroris et scena et doctrina inde fluxit; dicunt enim de illo summo primario Aeone complures alios Aeones exstitisse inferiores; omnibus tamen istis Aeonem antistare, cujus sit nomen Jaldabaoth: hunc autem conceptum esse ex altero Aeone Aeonibus inferioribus permixto; seque postea quum in superiora voluisset eniti, gravitate materiae permixta [*fors.* permixtae] sibi, non potuisse ad superiora pervenire, in medietate [*fors.* medietate vero] relictum extendisse totum, effecisse [*fors.* extendisse se totum, et fecisse, *Latinus Latinus*] sic coelum. Jaldabaoth tamen inferius descendisse, et fecisse sibi filios septem; quem [*fors.* queis] occlusisse superiora dilatatione; ut quia Angeli, quae superiora essent scire non possent, ipsum solum Deum putarent. Virtutes igitur illas et Angelos inferiores hominem fecisse; et quia ab infirmioribus et mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem jacuisse reptantem. Illum vero Aeonem, ex quo Jaldabaoth processisset, invidia commotum, scintillam quamdam jacenti homini immisisse, qua excitatus per prudentiam saperet, et intelligere posset superiora. Sic rursum Jaldabaoth istum in indignationem conversum ex semetipso edidisse virtutem et [*fors.* ad] similitudinem serpentis, et hanc fuisse virtutem in paradiso, id est, istum fuisse serpentem, cui Eva quasi Filio Dei crediderat. Decerpsit, inquiunt, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit. Christum autem non in substantia carnis

fuisse: salutem carnis sperandam omnino non esse.
Necnon etiam erupit alia quoque haeresis, quae
dicitur Cainaeorum. Et ipsi enim magnificant Cain, ^{Cainaei.}
quasi ex quadam potenti virtute conceptum, quae
5 operata sit in ipso; nam Abel ex inferiore virtute
conceptum, procreatum, et ideo inferiorem reper-
tum. Hi, qui hoc adserunt, etiam Judam proditorem
defendunt, admirabilem illum et magnum esse
memorantes propter utilitates, quas humano generi
10 contulisse jactatur. Quidam enim ipsorum gratiarum
actionem Judae propter hanc causam reddendam
putant. Animadvertens enim, inquiunt, Judas,
quod Christus vellet veritatem subvertere, tradidit
illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra
15 disputant et dicunt: quia potestates hujus mundi
nolebant pati Christum, ne humano generi per mor-
tem ipsius salus pararetur, saluti consulens generis
humani tradidit Christum, ut salus, quae impedi-
batur per virtutes quae obsistebant ne pateretur
20 Christus, impediri omnino non posset; et ideo per
passionem Christi non posset salus humani generis
retardari. Sed et illa haeresis processit, quae dicitur
Sethoitarum. Hujus perversitatis doctrina haec est. ^{Sethoitae.}
Duos homines ab Angelis constitutos, Cain et Abel;
25 propter hos magnas inter Angelos contentiones et
discordias exstitisse; ob hanc causam, illam virtutem
quae super omnes virtutes esset, quam matrem pro-
nuntiant, dum Abel interfectum dicerent [*fors.* cum
—disceret], voluisse concipi et nasci hunc Seth loco
30 Abelis, ut evacuarentur Angeli illi, qui duos priores
illos homines condidissent; dum hoc semen mun-
dum moritur et nascitur. Permixtiones enim dicunt
Angelorum et hominum iniquas fuisse: ob quam

causam, illam virtutem quam, sicut diximus, pronuntiant matrem, ad vindictam etiam cataclysmum inducere, ut et illud permixtionis semen tolleretur, et hoc solum semen, quod esset purum, integrum custodiretur. Sed enim illos, qui seminis illos prioris instituissent, occulte, et latenter, et ignorante illa matre virtute, cum illis octo animabus in arcam misisse etiam semen Cham, [*Alii, rectius, Cain,*] quo semen malitiae non periret, sed cum ceteris conservatum, et post cataclysmum terris redditum, exemplo ceterorum excresceret, et effunderetur, et totum orbem et impleret et occuparet. De Christo autem sic sentiunt, ut dicant illum tantummodo Seth, et pro ipso Seth ipsum fuisse.

CAP. IV. Carpocrates praeterea hanc tulit sectam: unam esse dicit virtutem in superioribus principalem, ex

hac prolatos angelos atque virtutes, quos distantes longe a superioribus virtutibus, mundum istum in inferioribus partibus condidisse; Christum non ex Virgine Maria natum, sed ex semine Joseph, hominem tantummodo genitum, sane prae ceteris justitiae cultu, vitae integritate meliorem: hunc apud Judaeos passum, solam animam ipsius coelo receptam, eo quod et firmior et robustior ex [*fors. ea*] ceteris fuerit: ex quo colligeret, tentata [*fors. attentata*] animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones.

Cerinthus. Post hunc Cerinthus haereticus erupit, similia docens. Nam et ipse mundum institutum esse ab illis [*fors. Angelis*] dicit: Christum ex semine Joseph natum proponit, hominem illum tantummodo sine divinitate contendens, ipsam quoque Legem ab Angelis datam perhibens, Judaeorum Deum non Dominum [*fors. Deum*] sed Angelum promens. Hujus successor

Hebion fuit, Cerintho non in omni parte consen-
 tiens, quod a Deo dicat mundum, non ab Angelis
 factum; et quia scriptum sit, *Nemo discipulus* Matt. x. 24.
super magistrum, nec servus super Dominum, Legem
 esse [*Alii etiam, fors. Legem et jam esse, Vid. notam*]
 proponit, scilicet ad excludendum Evangelium, et
 vindicandum Judaismum.

Valentinus autem haereticus multas introducit
 fabulas; has ego circumcidens breviter expediam. CAP. V.
 Valenti-
 nus.

- 10 Introducit enim, pleroma et Aeones triginta; exponit
 autem hos per syzygias, id est, conjugationes quas-
 dam. Nam dicit in primis, esse Bython et Silentium;
 ex his processisse Semen, Mentem, et Veritatem;
 ex quibus erupisse Verbum et Vitam; de quibus
 15 rursum creatum Hominem et Ecclesiam. Sed enim
 ex his quoque processisse duodecim Aeonas; de
 Sermone autem et Vita, Aeonas alios decem; hanc
 esse Aeonum triacontada, quae fit in pleromate ex
 ogdoade, et decade, ac duodecade. Tricesimum
 20 autem Aeonum, Bython illum videre voluisse, et ad
 videndum illum ausum esse in superiora pleromatis
 conscendere. Et quoniam ad magnitudinem ipsius
 videndam capax non fuit, in defectione fuisse,
 et paene dissolutum esse, nisi quia missus ad con-
 25 stabiliendum illum ille quem appellant Horon,
 confirmasset illum dicto Jao; hoc [*fors. delend.
 Vid. notam*] pronuntiatio appellat. Istum autem
 Aeonem in defectionem [*fors. defectione*] factum
 Achamoth dicit in passionibus desiderii quibusdam
 30 fuisse, et ex passionibus materias edidisse. Expavit
 enim, inquit, et extimuit, et contristatus est, et ex
 his passionibus concepit et edidit. Hinc fecit coe-
 lum et terram et mare, et omnia quaecumque sunt

in eis, ob quam causam omnia infirma esse, et fragilia, et caduca, et mortalia, quaecumque sunt ab ipso facta, quoniam quidem ipse fuerit de Aporiatione conceptus atque prolatus; hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quas Achamoth, vel pavendo, vel timendo, vel constrictando, vel sudando praestiterat. Nam ex pavore, inquit, tenebrae factae sunt, ex timore et ignorantia spiritus nequitiae et malignitatis, ex tristitia et lacrymis humida fontium fluminum [*fors. et fluminum*] materia, marisque. Christum autem missum ab illo propatore, qui est Bythos. Hunc autem in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale nescio quod corpus de coelo deferentem, quasi aquam per fistulam sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem vel mutuantem. Resurrectionem hujus carnis negat, sed alterius. Legis et Prophetarum quaedam probat, quaedam improbat: id est, omnia improbat, dum quaedam reprobat. Evangelium etiam habet suum, praeter haec nostra.

Ptolemaeus et Secundus.

Post hunc exstiterunt Ptolemaeus et Secundus haeretici, qui cum Valentino per omnia consentiunt, in illo solo differunt; nam quum Valentinus Aeonas tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios complures; quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregaverunt, et quod dicit Valentinus Aeonem trigesimum excessisse de pleromate, ut in defectionem, negant isti; non enim ex illa triacontade fuisse hunc, qui fuerit in defectione propter desiderium videndi propatoris. Exstitit praeterea Hera-
cleon, alter haereticus, qui cum Valentino paria sentit, sed novitate quadam pronuntiationis vult videri alia sentire; introducit enim in primis illud fuisse

Heraclion.

quod pronuntiat [*fors.* quod Dominum pronuntiat, *Vid. notam*], et deinde ex illa monade duo, ac deinde reliquos Aeonas; deinde introducit totum Valentinum.

- 5 Non defuerunt post hos Marcus quidam et Co- CAP. VI.
 larbasus, novam haeresin ex Graecorum alphabeto Marcus et
 componentes; negant enim veritatem sine istis posse Colarba-
 litteris inveniri; immo totam plenitudinem et per- sus.
 fectionem veritatis in istis litteris esse dispositam;
 10 propter hanc enim causam Christum dixisse, *Ego* Apoc. i. 8.
sum A et Ω; denique Jesum [*fors.* in Jesum, *Sem-* et xxi. 6.
ler.] Christum descendisse, id est, columbam in et xxii. 13.
 Jesum venisse, quae, Graeco nomine quum *περιστέρα*
 pronuntietur, habeat, secundum numerum, DCCCL.
 15 Percurrunt isti *ω, ψ, χ, φ, υ, τ*, totum usque ad alpha
 beta, et computant ogdoadas et decadas, ita ut
 adferre illorum omnes vanitates ineptum sit et
 otiosum; quod tamen non tantum jam vanum, sed
 etiam periculosum sit. Alterum Deum fingunt prae-
 20 ter Creatorem, Christum in substantia negant car-
 nis fuisse, negant carnis resurrectionem futuram.

- Accedit his Cerdon quidam; hic introducit initia CAP. VII.
 duo, id est, duos Deos, unum bonum, et alterum Cerdon.
 saevum; bonum superiorem, saevum hunc, mundi
 25 Creatorem. Hic Prophetias et Legem repudiat, Deo
 Creatori renuntiat, superioris Dei filium Christum
 venisse tractat, hunc in substantia carnis negat, in
 phantasmate solo fuisse pronuntiat; nec omnino
 passum, sed quasi passum, nec ex virgine natum,
 30 sed omnino nec natum, resurrectionem animae tan-
 tummodo probat, corporis negat, solum Evange-
 lium Lucae, nec tamen totum recipit. Apostoli Pauli
 neque omnes, neque totas Epistolas sumit. Acta

- Apostolorum et Apocalypsim quasi falsa rejicit.
- Marcion. Post hunc discipulus ipsius emersit Marcion quidam nomine, Ponticus genere, Episcopi filius, propter stuprum cujusdam virginis ab Ecclesiae communicatione abjectus. Hic ex occasione, qua dictum sit,
- Matt. vii. 17. *Omnis arbor bona bonos fructus facit, mala autem malos*, haeresim Cerdonis approbare conatus est, eadem dicere [*fors. dicens, Junius. Vide notam*], quae ille superior haereticus ante dixerat. Exstitit post
- Lucanus. hunc Lucanus quidam nomine, Marcionis sectator atque discipulus: et hic per eadem vadens blasphemiae genera, eadem docet, quae Marcion et
- Apelles. Cerdon docuerant. Post hos subsequitur Apelles, discipulus Marcionis, qui posteaquam in carnem suam lapsus est, a Marcione segregatus est: hic introducit unum Deum infinitis [*fors. in infinitis*] superioribus partibus; hunc potestates multas angelosque fecisse, propterea et aliam virtutem quam dicit, Dominum dicit, sed Angelum ponit. Hoc [*fors. Ab hoc, Junius*] vult videri mundum institutum ad imitationem mundi superioris; cui mundo permiscuisse poenitentiam, quia non illum tam perfecte fecisset quam ille superior mundus institutus fuisset. Legem et Prophetas repudiat. Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut Evangelium docet; sed eo quod e superioribus partibus descenderet, ipso descensu sideream sibi carnem et aëream contexuisse; hunc in resurrectione singulis quibusque elementis, quae in descensu suo mutuata fuissent, in ascensu reddidisse, et, sic dispersis quibusque corporis sui partibus, in coelo spiritum tantum reddidisse. Hic carnis resurrectionem negat; solo utitur et Apostolo,

sed Marcionis, id est, non toto; animarum solarum dicit [*fors. docet*] salutem; habet praeterea privatas, sed [*an et?*] extraordinarias lectiones suas, quas appellat Phaneroseis Philumenes cujusdam puellae, 5 quam quasi prophetissam sequitur. Habet praeterea suos libros, quos inscripsit syllogismorum, in quibus probare vult, quod omnia quaecumque Moyses de Deo scripserit, vera non sint, sed falsa sint.

His haereticis omnibus accedit Tatianus quidam CAP. VIII.
Tatianus.
10 alter haereticus. Hic Justini Martyris discipulus fuit, post hunc diversa sentire coepit; totus enim secundum Valentinum sapit, adjiciens illud, Adam nec salutem consequi posse, quasi non, si rami salvi fiant, et radix salva sit. Accesserunt alii haeretici, 15 qui dicuntur secundum Phrygas; sed horum non una Kata Phrygas. doctrina est. Sunt enim qui katà Proclum dicantur, sunt qui secundum Aeschinem pronuntiantur. Hi habent aliam communem blasphemiam, aliam blasphemiam non communem, sed peculiarem et suam; 20 et [*fors. particula et melius abesset*] communem quidem illam, qua in Apostolis quidem dicant Spiritum Sanctum fuisse, Paracletum non fuisse; et qua dicant Paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in Evangelium protulisse; nec tantum 25 plura, sed etiam meliora atque majora: privatam autem blasphemiam illi, qui sunt katà Aeschinem, hanc habent, qua adjiciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem.

Est praeterea his omnibus etiam Blastus accedens, CAP. IX.
Blastus.
30 qui latenter Judaismum vult introducere; pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi, secundum legem Moysi, XIV mensis. Quis autem nesciat, quoniam evangelica gratia evacuatur, si ad Legem

Theodotus
Byzantius.

Christum redigit? Accedit his Theodotus haereticus Byzantius, qui posteaquam Christum pro nomine adprehensus negavit, in Christum blasphemare non destitit; doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem tantummodo diceret, Deum autem illum negaret; ex Spiritu quidem Sancto natum ex virgine, sed hominem solitarium atque nudum, nullo alio prae caeteris [*fors.* praecellentem ceteris], nisi sola justitiae auctoritate. Alter post hunc Theodotus

Theodotus
alter.

haereticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam, et ipsum hominem Christum tantummodo dicit ex Spiritu Sancto, et Virgine Maria conceptum pariter et natum; sed hunc inferiorem esse quam Melchisedech, eo quod dictum sit de Christo: *Tu es*

Ps. cix. 5.
Heb. v. 6.

sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech. Nam illum Melchisedech, praecipue gratiae coelestem esse virtutem, eo [*fors.* et *scribendum*] quod agat Christus pro hominibus, deprecator et advocatus ipsorum factus, Melchisedech facere pro coelestibus Angelis atque virtutibus; nam esse illum usque adeo

Heb. vii. 3.

Christo meliorem, ut *apator* sit, *amator* sit, *agenealogetus* sit, cujus neque initium, neque finis comprehensus sit, aut comprehendi possit. Sed post hos

Praxeas.

omnes etiam Praxeas quidam haeresim introduxit, quam Victorinus corroborare curavit: hic Deum Patrem omnipotentem Jesum Christum esse dicit, hunc crucifixum passumque contendit et mortuum. Praeterea se ipsum sibi sedere ad dexteram suam, cum prophana et sacrilega temeritate proponit.

TERTULLIANI LIB. DE ORATIONE ANNOTATIONES.

*Ex Ludovici Ant. Muratorii in Tertulliani Librum
de Oratione Prolegomenis.*

PLURIMOS Tertulliani editos libros, paucos vero manu-
scriptos in bibliothecis numeramus. Hinc factum, ut ne
adhuc quidem accuratissime typis descripta illius opera
habeamus; quaedam mutila, foedisque vulneribus horrentia
10 in publicum prodierint; nonnulla etiam desiderentur, quae
a Tertulliano evulgata scimus, at nobis ab edacitate tem-
porum omnino erepta aeque suspicamur et dolemus. Meli-
oribus fati lucusque gavisus non est liber de Oratione,
quem primus omnium Parisiis e vetustissimo Codice evul-
15 gavit Joannes Gagnejus, Parisiensis theologus, A. C. 1545.
at minime integrum, at illustri coronide destitutum. Neque
huic editioni reliquae subsecutae opem tulere prae Codicum
inopia. Unus tantum Rigaltius V. C. mutilum esse librum
animadvertit, et aliquot dumtaxat lineis in calce additis,
20 medicinam aliis propinandam reliquit. Quum itaque ego
inciderim in vetustum Ambrosianae bibliothecae Codicem,
ubi legebantur quae in caeteris desunt, continuo Anecdotis
meis addidi, veluti gemmas literariae reipublicae in primis
gratas. Quaecumque enim e Tertulliano, omnium certe sui
25 temporis eruditissimo, literis consignata sunt, eaque prae-
sertim quae in castris catholicorum scripta, quanti sint,
apud omnes ecclesiasticae rei cultores, vel ipsis tyronibus
patet. Ambrosianus autem Codex non ab Orationis Domi-
nicae expositione, ut in editis habemus, sed ab iis, quae
30 hujusmodi expositionem subsequuntur, opusculum exordie-
batur, cum hocce titulo, *Incipit Tertulliani diversarum
rerum necessariarum*. Tum caput primum, [cap. 9. libelli]
cujus initium est *Compendiis pauculorum verborum &c.* ita
prae notabatur *Anacephalaeosis. Posse nos superadficere*,
35 titulus erat sequentis capitis. Reliqua etiam capita suos
titulos praeferabant, quos itidem in hac nostra editione
retinendos censuimus. MURATORIUS.

HAEC Muratorius; cui quidem viro eruditissimo debetur,
uti ipse exposuit, insigne hujus libelli additamentum, quod

ei adjunxit in Anecdotis suis, quae Mediolani annis 1697 et 1698 prodierunt, ex Ambrosianae Bibliothecae Codicibus desumpta. In Parisiensi autem operum Tertulliani editione, a Muratorio supra commemorata, novem tractatus iis additi sunt opusculis, quae Beatus Rhenanus, primus Tertulliani editor, Basileae anno 1521 typis mandaverat. Unus ex additis tractatibus liber iste de Oratione fuit. In Gelenii vero editione Parisiensem illam proxime sequente, quaeque anno 1550 Basileae excusa est, producti sunt iidem tractatus, sed sumpti ex Codice quodam Britannico, quem Joannes Lelandus, illustris antiquarius, cum Gelenio communicaverat. In hoc Codice reperti sunt tres quoque ex libellis a Beato Rhenano prius editis; et unus eorundem fuit alter illorum, quos edo, opusculorum, de Praescriptione Haereticorum inscriptus. Editiones autem primariae Tertulliani, quarum ope ego in edendis his opusculis usus sum, Rhenaniana princeps et tertia fuerunt, quum illas mutuo accepissem a custode sociisque Novi Collegii splendidae et antiquae domus. Editio Rhenaniana quarta et ultima, quae prodit itidem Basileae anno 1539, in peculio meo censetur. Sequitur Parisiensis secunda anno 1566 typis impressa, quae quidem editio, ita certe referente cl. Schoenemanno in Bibliotheca sua Historico-Lit. Patrum Latinorum, vol. 1. p. 22, accurata Gelenianae repititio est. Accedit Franckeriana, cujus textus quum descriptus esset ex editione celebri Jacobi Pamelii anno 1579 excusa, notis Francisci Junii illustrata Franckeriae anno 1597 prodit. Pamelii notae, quae ibi omittuntur, Parisiis, an. 1635 recusae sunt. Ad manum porro mihi fuerunt aliae duae a Nicolao Rigaltio J. C. adornatae editiones, tum illa novem librorum Tertulliani Parisiis forma minori anno vel 1628 vel 1629 impressa, tum egregia omnium operum Tertulliani editio, quae anno 1634 cum orbe litterato ab eodem Rigaltio communicata est. Hanc autem Rigaltianam atque duas illas jam dictas editiones, Parisiis anno 1566 et Franckeriae anno 1597 typis impressas, Joan. Sal. Semlerus haud ita pridem causa indagandae lectionis Tertullianae in editione sua Halensi cum principe Rhenaniana, cujus textus fere expressus est in hac Halensi, conferendas suscepit. Cum Pameliana vero editione id fecit Semlerus in iis libellis, quos ineditos, ut dixi, reliquit Rhenanus; exceptis ad Nationes libris duobus post tempora Pamelii a Jac. Godofredo primum editis. Prodit editio Halensis annis 1770—1776 in qua quidem varietas lectionis perquam utiliter a viris cl. Semlero et Schutzio, etsi minus accurate, nec

satis plene, adnotata est. Certe utiliter adjecta est; haud raro enim fit, ut apud Tertullianum editum vera ejus verba adhuc quaerenda sint. Quippe quum Rigaltius, cujus editio norma fuit et regula plerarumque post prodeuntium editionum, quamvis verus Tertulliani sospitator is recte possit dici, saepenumero sine sontica causa pristinam lectionem eliminavit. Quapropter diligenter excutiendi sunt libri editi, ut vera lectio, quoad ejus fieri possit, demum eruatur. Quod nimirum ego efficere conatus sum, dum duos hosce
 10 libellos sane egregios edo. Certe id ostensurus sum, expulsas fuisse a Rigaltio, sed et ante eum, a Pamelio, plurimas vetustiorum editionum lectiones, aut veras, aut in quibus saltem exstarent verae lectionis vestigia, ut novae ac falsae subderentur. Attamen nil dubitandum est, quin in
 15 ipsis Codicibus manuscriptis a Pamelio et Rigaltio adductis librarii multas lectiones vel mancas vel obscuriores sibi visas corrigere, immo corrumpere, ausi essent. Ubiunque vero Rigaltii lectio a me vel repudiata vel immutata fuerit, id nunquam non loco suo commemoravi, ibi quidem,
 20 sed raro alibi, lectionis varietatem diligenter excutiens. Itaque textus meus Rigaltii est, nisi, quod frequenter fit, ut vel lectio pristina revocata a me fuerit, aut voces editionis principis in praesens sint substitutae, quo certius et facilius vera Tertulliani scriptura, collatis posteris editionibus,
 25 eruatur. Utinam mihi etiam plures auctoris hujus editiones praesto essent, maxime Gangneiana illa Parisiis anno 1545 typis impressa; ut nihil de libris scriptis addam, quibus nemo post Rigaltium in alterutro horum libellorum edendo usus est, et quorum nulli, quod sciam, praeter unum
 30 Apologiae Tertullianae penes me codicem, in nostra Britannia supersunt. Atque ita rem vel olim habuisse constat; nam anni magis ducenti sunt, quum simile quid narravit Joannes Lloydus, Novi collegii socius, vir doctissimus, in epistola ad Franciscum Junium. 'Tertulliani,' inquit, 'nihil
 35 quicquam est, aut penes me, aut in hac nostra academia, aut alias usquam a me visum.' Epistolae Celeberrimorum Virorum ex scriniis lit. Jani Brantii, Amst. 1715 8vo. Epist. xi. p. 52. Attamen Oxonii quondam exstitisse in collegio Balliolensi Cod. MS. saltem Apologiae Tertulliani, ex Heraldiana libri ejusdem editione constat. Nuper porro vir quidam doctus me fecit certiore, nunc servari apud Musaeum Britannicum alium praeterea hujus Apologiae Codicem MStum. Nunc vero post edita prima vice haec a me Tertulliani Opuscula, editionem Gangneianam longe rarissimam adeptus
 45 sum; si modo eam adornaverit ille Gangneius, cujus quidem

beneficio novem illi libri e Codice vetustissimo desumpti sunt; quorum unus fuit libellus de Oratione, ut jam expositum est.

Quod attinet ad eundem libellum priori loco hic editum, eum a Tertulliano ante lapsum ejus ad Montanismum conscriptum fuisse omnes consentiunt. Videtur homilia esse, seu sermo ad coetum Christianorum habitus, quod nobis innuit cum istud in cap. 1. 'Consideremus itaque, benedicti,' tum opusculi conclusio. Idem quoque, ut obiter hoc notem, de S. Cypriani tractatu de Oratione Dominica inscripto, forsitan statuendum.

P. 101. l. 4. Sermo rationis, et ratio sermonis, [et spiritus] Praeclarissime sensit S. Ambrosius, in lib. de Filii Divinitate cap. 5, cujus verba producere volumus, ut pateat, non a Tertulliano dumtaxat, sed ab aliis quoque scriptoribus ecclesiasticis tum Patrem, tum Filium nominibus *Verbi*, seu *Rationis*, et *Sermonis*, ac *Spiritus* fuisse designatos: 'Haec est autem,' inquit, 'nominis ratio, ut in Patre et Filio unitatem substantiae credas, licet rem ipsam, quae est inerrabilis, definire non possis: ut sive lumen de lumine dicas, sive Verbum de Verbo, sive Spiritum de Spiritu, sive Dominum de Domino, quodcumque de eo dixeris, unius tamen essentiae Patrem et Filium credas.' Vide et S. Irenaeum, lib. II. cap. 48. Haec inter alia MURATORIUS.

Ibid. l. 5. [et spiritus] utrumque Jesus Christus] Voces, et spiritus cum sequentibus, utrumque Jesus Christus junxit Rigaltius. Lenius distinxit post vocem spiritus Muratorius. Plenam distinctionem habent affixam editiones ante Rigaltium. Conferas verba quae paulo post sequuntur: 'In quo et Dei Spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio, approbatus est Dominus noster Jesus Christus.' Mihi quidem voces, et spiritus, huic loco a librariis importune adjectae videntur; alioqui dura aliqua ac difficilis ejus interpretatio amplectenda foret; quapropter uncis eas inclusi.

Ibid. l. 19. ratio qua venit] Fortasse legendum, qua sensit. Favent conjecturae meae Tertulliani verba in libro adv. Praxeam, ubi de Filii generatione haec sunt: 'Solutus autem Deus, quia nihil aliud extrinsecus praeter illum. Ceterum ne tunc quidem solus, habebat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet. Rationalis enim Deus, et ratio in ipso prius, et ita, ab ipso omnia, quae ratio sensus ipsius est. Hanc Graeci λόγος dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus. Et postea—Vide quum tacitus tecum ipse congredieris, ratione hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi cum sermone ad omnem cogitatus tui motum, ad omnem sensus tui pulsum. Quodcumque cogitaveris

sermo est, quodcunque senseris, ratio est cap. 5. Quinetiam infra ait Tertullianus, 'quantum substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus.' Reponere vero vult Latinus Latinus, in Bibliotheca sua Sacra et Profana, p. 194, *qua promovit pro isto, qua venit.* Habent editt. Rigaltiana antiquiores, *quo venit.* Posuit Rigaltius, praeunte Junii conjectura, *qua venit.* At vero in loco statim post sequente, hoc exstat, *ex ratione qua suscipitur*, ubi quum positum esset in editt. proximis ante Rigaltium, *ex ratione, qua docetur*, postea, quum in Emendationibus Epidicticis ad Opera Tertulliani, an. 1608 editis, ostendisset Joannes Wouwerius in MS. suo legi, *ex ratione qua suscipitur*, i. e. intelligitur; hoc quidem Rigaltius in textum recepit, plurima et alibi in Tertulliani emendatione eidem viro erudito debens. Maxime autem fa- vere haec verba correctioni meae existimem; quae tamen in primis editionibus desiderantur.

P. 101. l. 21. ex spiritu, quo tantum potest] Pulchre ait Tertullianus infra, 'Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, et de spiritu ipsius, jam tunc quum ex ore divino ferretur, animata, suo privilegio ascendit in coelum commendans Patri quae Filius docuit.' cap. 9.

P. 102. l. 13. sequente sophia] Scribere vult Franciscus Junius, *sequens sophia in sequenti praecepto proinde per- tinet ad fidem, ad modestiam fidei.* Aberant enim ab editionibus ante Rigaltium voces, *quod etsi*, additque Junius, 'proinde, id est, *perinde*, aequae ac illa praecedens.' Malim ego rescribere, *sequentes sophiam in sequenti praecepto*. Jam supra auctor, *Consideremus—coelestem ejus sophiam.*

30 Ibid. l. 18. sumus] Pro *simus*, quod in utraque editione posuit Rigaltius, hoc ego cum Muratorio revocavi.

Ibid. brevitatis ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat] Id est, brevitatis orationis Dominicae habet plenam interpretationem, et quantum verbis coarctatur, tantum sensibus diffunditur. Continet enim omnem disciplinam fidei. Brevitas autem orandi pertinet ad tertium gradum sophiae, id est, quem significavit Dei Sapientia et ejus Filius. Primus enim gradus est, id est, primum praeceptum est, ut secreto oremus, secundus ut cum fide, tertius ut breviter. 40 MURATORI. Malim dicere, primum gradum hoc loco esse secretas preces, secundum vero brevitatem orationis, tertium denique brevitatem istam magnis et pulchris sensibus refertam, quaeque copiosae ac foecundae interpretationis sub- sidiis fulta sit.

45 Ibid. l. 23. vel venerationem Dei] Reperta nunc in edi-

tione Tertulliani principe conjunctione *vel*, eandem revocavi, alioqui *et pro aut ante nominis petitionem* scripturus.

P. 103. l. 7. pietatis] Benignitatis, benevolentiae, apud hos scriptores.

Ibid. l. 12. Uno igitur genere aut vocabulo] Fortasse legendum, *uno igitur generali vocabulo*. Paulo infra apud Muratorium, sine auctoritate, quod sciam, exstat *proditum est pro proditum fuerat*.

Ibid. l. 23. quasi sit et alius] Ita Rigaltius. Olim *aliud pro alius* editt. quod quidem revocavit Muratorius; sed paulo post habes, *sanctificari per semetipsum nomen Dei*. Valet interim *de quo* idem atque *a quo*.

Ibid. l. 31. Angelorum, si meruerimus, candidati] Hanc editionis principis, quae, ut dixi, est Gangneiana, lectionem, commutaverat cum altera *meminerimus*, in edit. sua Basiliensi anno 1550 Sigismundus Gelenius. Posteaque vocem *meruerimus*, quae a Pamelio restituta fuerat, Codice Fulvii Ursini nixus Rigaltius, renitente licet, ut ait, Agobardi illo, iterum eliminavit. Quum vero melior mihi videretur haec lectio, eandem denuo revocavi. 20

P. 104. l. 9. FIAT VOLUNTAS TUA IN COELIS ET IN TERRA] Abfuisse a nonnullis antiquis orationis Dominicae formulis comparationis adverbium, hinc et aliunde discimus. Porro variasse in iisdem ordo petitionum harum videtur, *Fiat voluntas tua*, et *veniat regnum tuum*; quin et infra in capitibus 6 et 7 idem ordo servatur. 25

Ibid. l. 14. nos sumus coelum et terra] Ait Schutzius in notulis ad edit. Halensem, 'Sic ludit Cyprianus.' Verba hujus in libro de Oratione Dominica haec sunt, 'Nam cum corpus e terra et spiritum possideamus e coelo, ipsi terra et coelum sumus, et in utroque, id est, et corpore et spiritu, ut Dei voluntas fiat, oramus.' 30

P. 105. l. 10. quod et *Fiat voluntas tua*] *Est* pro particula *et* legere vult Schutzius; sed nil mutandum.

Ibid. l. 15. nostram suspensionem] Scil. expectationem. 35

Ibid. l. 16. protractum quendam in saeculo] Particulam *in* demum revocavi, quam primus omisisse Rigaltius videtur. Confer infra S. Cyprianum de Mortalitate capp. 12, 13.

Ibid. l. 23. *in visu*] Scil. *in visione*. Posuit quidem Rigaltius in utraque sua editione *invidia*; haud vero secutus est eum Muratorius. Nunc exstitisse *invidia* in editione princeps invenio, sed a Gelenio postea mutatum. 40

P. 106. l. 1. petitioni] Fors. scribendum *petitione*.

Ibid. l. 7. et vita panis] Forte, vitae panis. SCHUTZ. Certe sic scribit S. Cyprianus. 45

P. 106. l. 14. et *spiritali disciplina*] Facilior oratio esset, si scriberetur, et spiritali disciplina.

Ibid. l. 31. si illi reputamur] Hoc significat, si Deo obstricti, sive, obnoxii sumus. Sic paulo post, de *Lamech* 5 *autem septuagies septies ultio* reputata est.

P. 107. l. 13. eo competit &c.] Conferri videtur a Tertulliano *modicum delictum* cum eo, quod nos debitoribus nostris remittimus. Ut ut res ista se habet, Origenes, perinde ac fecit in sequentibus Tertullianus, ad Matthaei locum ex 10 Genesi illustrandum in Commentario suo in idem Evangelium pergit. Vid. Gen. xii. cap. 5, alibique.

Ibid. l. 27. aut dejicere sit gestiens.] Verbum *sit*, quod omisit Rigaltius, ex editt. prioribus revocavi, in quibus quidem exstat *consentiens* pro *gestiens*.

15 P. 108. l. 2. Adeo tentati sunt Dominum deserendo] Ubi similia his exstant in cap. ult. libri de Baptismo, ibi ait auctor, 'Et ideo, credo, tentati sunt, quoniam obdormierunt, ut adprehensum Dominum destituerint.'

Ibid. l. 5. A MALO] Conferas utiliter quae habet auctor 20 in lib. de Fuga in Persecutione, cap. 2.

Ibid. l. 6. Compendiis pauculorum verborum] *Pauculorum* pro voce recepta *paucorum* ex Codice Ambrosiano edidit Muratorius, qui quidem Codex ab his verbis incipit. Vocem *pauculis* habes infra cap. 23.

25 Ibid. l. 23. accidentium jus est desideriorum] Id est, possumus petere quae, prout accidit, desideramus, praemissa legitima et ordinaria oratione, id est Dominica Oratione pro fundamento. GUIDO PANCIROLLUS, a Muratorio allatus. Corrigere voluerat Latinus Latinus *accedentium juxta* 30 *desideriorum*, quod receptum video a Delacerda in editionem suam Tertulliani Parisiis anno 1624 typis impressam. Sed malim ego tantum reponere *accedentium*.

Ibid. l. 32. ad pacem Dei accedere] Exstat quidem in edit. posteriore Rigaltii, quae anno prodiit 1634, verbum 35 *recedere*, sed forsan typothetae errore, qui transit in editt. sequentes. Habes quidem, c. 18, *Quale sacrificium est, a quo sine pace receditur?* Sed omnes editiones ante illam Rigaltianam verbum *accedere* hic praestant. Adnotavit Muratorius, '*Recedere* pro *reverti*: hanc vocem usurpasse vi- 40 dentur Sallustius atque Horatius. Quum tamen dubium 'sensum habeant istorum exempla, et *secedere* etiam significet, vellem liceret mihi per Tertullianum hoc in loco scribere non *recedere*, sed *accedere*'

P. 109. l. 3. Nam et Joseph—quum ira incedamus.] Op- 45 time, ut puto, monebat haec ita distinguenda esse Latinus

Latinius; aliter tamen judicat Schutzius, ad edit. Halensem, in qua sicut in ceteris editionibus, si illam Delacerdae excipis, membra orationis omnino separata sunt.

P. 109. l. 6. via cognominatur disciplina nostra] Saepe dicitur ἡ ὁδὸς religio Christiana, cum in Actis Apostolorum, 5 tum in veterum Christianorum scriptis, uti monuit Pearsonius in Expositione Symboli, Artic. 'Et in Jesu Christo.'

Ibid. l. 8. iram in fratrem homicidio superponit] Melius procederet oratio, si vocula *quam* post *fratrem* adderetur. Conferendus hic S. Mat. v. 21, 22. 10

Ibid. l. 11. *solis receptum*] An *recessum*? Sed nil jubeo.

P. 110. l. 11. ne exclamet aliquis Esaias] Reverte ad cap. 2.

Ibid. l. 13. e Dominica passione modulantes] Posuit ex libro Agobardi *modulatum* Rigaltius, sequente eum Muratorio, qui tamen putat desiderari vocem cujusmodi esset *capientes, habentes*, aut quid simile. Veterem lectionem *modulantes* revocavi. *Modulo*, ἰνθμύλω, Glossaria habent. Divinarum autem manuum super crucem expansionem, quam orantes imitari solent, saepe memorant antiqui. Videsis 20 notam ad S. Victorinum, apud Reliquias Sacr. vol. III. p. 472.

Ibid. l. 23. quod Gentilibus adaequent] Forsitan excidit *nos* post *Gentilibus*.

Ibid. l. 29. Ut est quorundam, expositis paenulis orationem 25 facere] Paenula vestium genus fuit, quas pluvioso frigidoque coelo veteres induebant. Has antequam precibus operam darent, quidam e Christianis deponendas arbitrabantur. Quod vero Tertullianus ait, id consuevisse fieri a nationibus, hoc est ab ethnicis idola adeuntibus, Aeschyli Graecus interpretres confirmare videtur. Nescio quid etiam de mutationibus vestium in Gentilium sacris ipse Tertullianus habet in lib. de Pallio, cap. 4. MURATORI.

Ibid. l. 32. adsignata oratione] Absolutam et peractam orationem significat, metaphora deducta e signis et sigillis, 35 quae tum epistolis, tum testamentis aliisque tabulis jam confectis apponi solebant. IDEM.

Ibid. l. 33. nisi si Hermas ille, ejus scriptura fere Pastor inscribitur &c.] Hermae verba exstant in ipso principio libri secundi Pastoris, ubi doctissimus Cotelerius haec annotavit, 40 'Mos Christianorum quorundam sedendi statim post orationem, superstitionis arguitur a Tertulliano. lib. de Oratione c. 12, ubi hunc locum laudat. Consuetudo autem 'similis apud Gentiles invaluerat, teste Pindaro. Et 'Plutarchus in Numa, inter aenigmaticas more Pytha- 45

goreo leges illius regis, profert hanc quoque, *Ut sedeatur postquam adoratum fuerit*; quam tribus modis explicat: quod firmæ esse debeant preces, permanendumque sit in bonis; quod interstitium ponere oporteat orationem inter
 5 et actionem secuturam; quodque in otio, non autem in occupatione ac properanter, Numen adire deceat. In Quaestionibus vero Romanis, narrat suo adhuc tempore usitatum fuisse, ut qui precati essent atque adorassent, in templis perseverarent et sederent.' Haec ille. Porro
 10 notatu dignum est, in manibus suis habuisse Tertullianum, qui certe Latine scripsit, opus quod nunc superest, *Hermæ Pastorem* dictum, qui liber, auctore Hieronymo de *Viris Illustr.* voce *Hermas*, apud Latinos paene ignotus fuit. Quippe suspicati sunt aliqui viri docti, duo olim exstitisse
 15 ejus nominis opuscula, e quibus nunc restet e Graeco versum, alterum vero a fratre Pii Romani episcopi, Latine fortasse scriptum, jam perierit. Vide *Reliquias Saer.* vol. 1. pp. 396—399, 426—430. Cui quidem opinioni obstat agnitio operis e Graeco versi, quod adhuc restat, a Tertulliano
 20 Latino scriptore literis consignata. Interea ab omni concilio Ecclesiarum catholicarum inter apocrypha et falsa opus istud, quod exstat, judicabatur; eodem referente Tertulliano in libro de Pudicitia, cap. 10.

P. 111. l. 17. Angelo adhuc orationis astante] Angelus
 25 ille Domini apparuit Zachariae *stans a dextris altaris incensi*. Luc. i. 11. Attulit autem de ministratione angelica ut S. Augustinus sic Rigaltius locum Tobit, cap. xii. com. 12, in quo Angelus dicit, *Et nunc quando orabas tu et Sara, ego obtuli orationem vestram in conspectu claritatis Dei*.

30 Conf. et Apoc. viii. 3, 4.

Ibid. l. 22. sublimius elatis] Dum alteram vocem *elatis* proxime sequentem, ut minime necessariam, delendam censet Junius, malim ego hanc hoc loco eliminare.

P. 112. l. 11. de sua pace fratri transigere] Repetenda
 35 sunt ea de superioribus: Christianae caritatis beneficio fieri, ut de jejunantis operatione fratres etiam non jejunantes participent, eoque beneficio adfecti, jam audeant transigere cum jejunante, ita ut pro communicato jejunii merito pacis suae Christianae gratiam mutua pensatione
 40 communicent. RIGALT.

Ibid. l. 33. et reservato] Variis de causis veteres Christiani panem eucharisticum apud se reservare solebant. Causa reservandi hic dicta utrum alibi memoretur, me latet.

45 P. 113. l. 6. De habitu vero duntaxat feminarum—quasi]

Haec reperiuntur in vetustiss. exemplari, neque spernenda sunt. Post illa vero, *Per ecclesias quas*, sequitur in eodem exemplari, absque ulla distinctione, *Disposita utensilitas, ut et proprias operas plures et necessariores* &c. quae habentur lib. 1. de Cultu Fem. p. 79. RIGALTIUS, qui haec pauca 5 verba usque ad literas *quas*, vocabuli *quasi* partem l. 22, primus edidit. Superius, voces, *quo Paulus*, omiserat.

P. 113. l. 14. lenonem operositatem] Conjicit Schutzius *lenoninam* [lenoniam] esse legendum.

Ibid. l. 17. quasi] Cum hac voce incipit novum atque 10 insigne hujus libelli augmentum, Tertullianum stilo omnino referens, ex Codice Ambrosiano a Muratorio desumptum. Codex autem ipse, uti ostendit idem vir eruditus, cum initio capitis noni orsus erat. Verba interea, 'quod pro-
' *miscue observatur per Ecclesias,* quae lectio est Rigaltii, 15 praetuli Muratorianae, *quid promiscue observetur p. E.* Ad sensum eorum quod attinet, adverbium *promiscue* varie ac diverse valere indicatur superioribus illis, *varietas obser-*
vationis efficit.

Ibid. l. 24. Aut quum] Fors. *At quum.*

20

Ibid. l. 28. Qui ita concedunt] Fors. Qui ita *contendunt*, quod quidem verbum mox habes, vel saltem *concludunt*, reponendum est.

Ibid. l. 31. inveniunt] Fors. legendum *invenient*, nisi altera lectio ferenda sit.

25

Ibid. l. 33. *mulierem et feminam* cognominavit] Hoc fit in interpretationibus Scripturae sacrae Latinis. Quae vero his subjunguntur, 'feminam, qua sexus generaliter, mulierem, 'qua gradus sexus specialiter,' ea tanquam glossatori cuidam debita, uncis inclusi; quippe quum plane contraria sint ipsi 30 Tertulliano statuenti, *mulierem* sexus esse nomen, non gradum sexus.

P. 114. l. 2. Itaque jam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo fuit] Fortasse scribendum, Ita quia *jam tunc innupta adhuc Eva* sub *mulieris* vocabulo fuit. Habes infra, 35 *sub viri nomine*, et, *sub nomine mulieris*. Ceterum idem adducitur a Tertulliano argumentum in libro de Virginibus Velandis, cap. 5.

Ibid. l. 7. divinitatum, et illa] Fors. corrigendum est, *divina, tum et illa.*

40

Ibid. l. 10. non sonant] Corrige *consonant.*

Ibid. l. 12. ubi de nubendo docet] Certe paulo post in eodem isto cap. vii prioris Epist. ad Corinthios, comm. 34. mulier et virgo ἡ γυνή καὶ ἡ παρθένος, memorantur. Infra scribendum est, *omnino non nominatam.*

45

P. 114. l. 21. mulieres vocare tam feminas, id est γυναικας, quam θηλέας] *Quam feminas*, id est, potius quam feminas. Est elegans in Hebraeo sermone dicendi formula, et aliis in locis a Tertulliano usurpata. MURATORI. Videtur vir
 5 doctissimus vel legisse, vel legere voluisse, *quam pro tam*. Certe in scriptoribus Graecis, eorumque imitatoribus, plurima exempla hujus idiotismi extant. [Vide infra, p. 432.]

Ibid. l. 25. contingitur] Corrige *continetur*.

Ibid. l. 30. sicut nec vir nec velandi] Propter verba
 10 sequentia legendum videtur, *sicut nec vir, nec investis, velandus*.

P. 115. l. 9. et virginitati defunctas concupiscentiae] Ait Muratorius, hic sibi verbum aliquod desiderari videri, cujusmodi esset *ignes excitare*, aut quid simile. Sed fortasse
 15 legendum, *et virginitate defunctas concupiscentiae fuisse*. *Magno desiderio fuit*, id Terentianum est.

Ibid. l. 13. quod non virgines solas concupierint] Particula *non*, ut recte statuit Muratorius, delenda hic est. Attamen sub *filiarum hominum* titulo comprehendi a Tertulliano viduas, verba mox sequentia ostendunt. Aliter
 20 autem rem statuit auctor ipse in libro de Virginibus Velandis jam saepe allato, ubi ait, 'quum ergo filias hominum dicat, manifeste virgines portendit, quae adhuc apud parentes depotarentur.' cap. 7.

Ibid. l. 19. Itaque vacant] *Ita quia vacant*, corrigendum est, ut supra, p. 114, l. 8.

Ibid. l. 33. virginibus quoque injiciens velamentum] Haec cum superioribus conjunxi, contraque verbum *excusetur* cum sequentibus; etsi aliter dispositus hic locus est in
 30 editt. Muratoriana atque Halensi.

P. 116. l. 3. texuerunt] Sic MS. Mavult Muratorius *texerunt*.

Ibid. l. 4. sicut naturae, ita et disciplinae debet aetas esse munifica] An scribendum *naturâ et disciplinâ* pro
 35 *naturae et disciplinae*? Quod ad vocem *munifica* attinet, Isidorus lib. x. Orig. a Forcellino in Latinitatis Lexico adductus in v. *Munificus*, hoc habet: 'Munificus dictus est, quia munera multa dat, vel quia munus suum, id est officium, quod debet, adimplet.' Videtur ergo Tertulliani
 40 locus hoc significare; ut lege naturae, ita et instituto disciplinae aetas adulta debet munia sua exsequi. Sequitur, 'nam et membris et officiis mulieribus resignantur,' hoc est, mulieribus omnes assignantur, vel, adnumerantur. Porro auctor habet in lib. i. ad Uxorem, 'Carnis concupiscentia
 45 aetatis officia defendit.' cap. 4.

P. 116. l. 8. nupsit suo viro, id est tempori] Tertullianus in lib. de Virginibus Velandis, cap. 11. 'Alia in occulto mater natura, et alius in latente pater *tempus*, *filiam* suam legibus suis maritarunt.'

Ibid. l. 10. et omnem habitum ad mulieres convertit] 5 Tanquam si nuptiis nuntium misisset.

Ibid. l. 16. ante Deum] Hoc est, in Ecclesia, dum in viis velari soles.

Ibid. l. 19. Quid alias ostentatione tui judicas?] Quum mos fuerit in plurimis Ecclesiis, sed idem ex sententia 10 Tertulliani vitiosus, ut ne velarentur virgines; quaevis femina non velando, sed cetera similiter atque matronae, id quod hic innuitur, vestita, virginem se esse Deo devotam ostentabat, aliasque haud tale quid de se professas judicare videbatur. Ita rem intelligo.

Ibid. l. 22. Facile eligitur quod affectione gloriae assumitur] An *eliditur*? Vox Tertullianea est. Ait auctor in lib. de Spectaculis; 'Et palaestrica diaboli negotium est. 15 'Primos homines diabolus *elisit*,' c. 18.

Ibid. l. 30. Sed non putet institutione unusquisque antecessoris commovendam.] Latere mendum in his verbis sentio, sed reparare non audeo. Fortasse legendum *uniuscujusque*. Sensus autem est: Non esse virginum, quae antecesserunt, consuetudinem, pro ratione adducendam. MURATORI. Magis existimem, voce *antecessoris* Episcopum decessorem 25 significari, et corrigendum esse *institutionem*. Adi Tertullianum de Virginibus Velandis, capp. 2, 3.

Ibid. l. 32. Multi alienae consuetudini prudentiam suam, et constantiam ejus addicunt, ne compellantur velari] Et heic verba corrupta existimo. Legere mallet *multae*. Inquit autem, complures virgines, ne in templo velari compellerentur, praecedentium virginum consuetudine sese tueri, satis se prudentes arbitratae, si quod illae constanter fecerunt, et ipsae facerent. MURATORI. Locus ea ratione corrigendus mihi quidem videtur, ut voce *multi* significentur 35 praesules, qui virgines velari non cgebant. Nam superius atque ex ipsius auctoris disputatione de Virginibus Velandis satis constat, ex parte non velantium stetisse consuetudinem plerarumque Ecclesiarum. Itaque locum sic refingo. 'Multi 40 'alienae consuetudini prudentiam suam addicunt, et constantiam ejus *adducunt*, ne compellantur *virgines* velari.'

P. 117. l. 2. Certe voluntarias] Ita ego interpretarer. Velari feminas nuptiis saeculi aut Christi addictas, omnino necessarium est. At quae virginitatem voluntariam colunt, donec maritum sibi comparent, his prorsus interdicenda non 45

est capitis nuditas, sed monendae tantum, ut meliora disciplinae consilia amplectantur, quamvis se virgines interdum mentiantur. Mendosum Codicem explicare per solas conjecturas cogimur. MURATORI. *Voluntarias* interpretor ego virgines volentes velari, quae se etiam virgines esse negare *poscunt*, ita enim scribendum puto, inter nuptas celatae: hoc modo ingloriae et obscuratae, conscientia vero virginitatis suae apud Deum contentae. Ait auctor supra, 'Bene mentiris nuptam, si caput veles.' Interea pro vocibus *in fama* reponerem *in infamia*, vel, *infamatae*, quod quidem verbum habet auctor in lib. suo de Corona Militis, cap. 6. Et convenit cum illis, 'suae conscientiae apud Deum securitate,' Apostoli illud Rom. xiv. 22.

P. 117. l. 15. tantum notitia ejus nubendo velata est] Sensus loci ostendunt verba Tertulliani in libro de Virginitate Velandis cap. 11. 'Ostendit enim etiam nuptias de aspectu et animo fieri, quemadmodum stupra, nisi quod etiam Rebeccam quidam adhuc velant.' Ubi optime adnotatur in edit. Halensi, "Rebeccam, virginem desponsatam; sed aliam non velant." *Nubendo* hoc loco, ut *nuberet*, significat.

Ibid. l. 20. caussam dicat] h. e. culpetur, reprehendi soleat.

Ibid. l. 23. solo die Dominico resurrectionis] Legendum *Dominicae*. De more ipso videsis notam ad S. Petri Alexandrini Canonem ult. in vol. rv. Reliquiar. Sacr. p. 45.

Ibid. l. 24. sed omni anxietatis habitu] Desiderari heic verbum *abstinere* mihi videtur. Quum genu flectere et jejunare moestitiam atque poenitentiam spirarent, Dominico die, nempe exsultationis die, abstinendum ab eo more fuit. MURATORI. Mihi quidem, vocem *officio* pro *officia* substituenti, nullum verbum desiderari hoc loco videtur.

Ibid. l. 27. quae eadem exsultationis solemnitate dispungimur] Diximus et in Pentecoste genua non flexisse Christianos. Nescio an legendum: quae eadem exsultationis *solemnitas est, dispungimus*. In lib. de Patientia *expunxit* pro *praestitit* usurpatum est a Tertulliano; et *dispuncta est* pro *absoluta* cap. 5 de Carne Christi; et *expunget* pro *perficiet* in lib. de Resurr. Carnis. In lib. etiam adversus Judaeos: 'Itaque,' ait, '*dispungamus* ordinem coeptum,' hoc est, *absolvamus*. Igitur *tantumdem dispungimus* hoc loco nil aliud significet, quam *praestamus*, et *absolvimus*. MURATORI. Legerim, quae eadem exsultationis *solemnitate dispungitur*. Habes in Lib. quoque 1. adv. Marcionem, cap. 22, verbum passivum, 'in utroque *dispungitur* a Deo.'

P. 118. l. 9. apud Paulum] Legendum videtur, *aut a Paulo*. MURATORI.

Ibid. l. 17. communitatis omnis] Fors. *omnium*.

Ibid. l. 23. qua et orandi admonitionem constringat] Legendum videtur, *quae* et orandi *admonitione* constringat. 5 Et postea jam Montanista factus Tertullianus, etsi dicat, semper et ubique et omni tempore orandum, tamen tres horas fatetur esse apostolicas, tertiam, sextam, nonam, advs. Psychicos, cap. 10, ubi similia huic loco invenias.

Ibid. l. 29. Exceptis utique legitimis orationibus] Preces 10 matutinas ac vespertinas Lege praescriptas ait. De iis loquitur Chrysostomus, Hom. 22 in Epist. ad Hebr. Vide et Cyprianum, cap. ult. de Oratione, ubi 'mane, et recedente sole necessario orandum' ait. MURATORI. Respicere hoc loco Tertullianum ad usitatas hymnorum formulas, mane 15 et vesperi a veteribus Christianis recitatas, demonstrant, opinor, Tertulliani verba, modo sint cum Cyprianicis collata, sicut jam olim dixi ad Hymnum Vespertinum, in vol. III. p. 519. Reliquiar. Sacr. De Matutino illo ita loquitur auctor supra, 'vel prima saltem oratione, qua lucem ingre- 20 dimur.' cap. 23. Chrysostomi verba sunt—*οὕτως εὐχομένης μετὰ προθυμίας. Οὕτως ὑμᾶς εἶναι βούλομαι ἅελ' εἰ δὲ μὴ ἅελ, κἂν πλεονάκεις· εἰ δὲ μὴ πλεονάκεις, κἂν ὀλιγάκεις, κἂν ἐν ταῖς ἐωθιναῖς, κἂν ἐν ταῖς ἑσπεριναῖς.*

Ibid. l. 31. Sed et cibum non prius sumere] Tertullianus, 25 Apologetico cap. 39, 'Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum praegustetur.'

P. 119. l. 4. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti Dominum tuum: maxime advenam, ne Angelus forte sit] Haec e sacris Scripturis citari videntur; locum vero innuere nescio. Quod 30 patet, respicit ad cap. xiii. n. 2 Epist. ad Hebraeos, ubi Apostolus hospitalitatem commendans ait, interdum Angelos hospitio recipi. Sunt ejus verba, *Et hospitalitatem nolite oblivisci, per hanc enim latuerunt [placuerunt habent Alii] quidam, Angelis hospitio receptis.* Alludit autem ad An- 35 gelos, qui se hospites Abrahamo et Lot obtulerunt. Hinc S. Ambrosius, in lib. de Abraham. cap. 5, 'Quei scis,' inquit, 'an Deum suscipias, quem hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hospitium, Deum atque Angelos ejus suscepit hospitio. Quamvis et quum hospitem suscipis, Deum 40 suscipis &c.' Idem ab eo repetitur lib. II. cap. 21 de Officiis. At in verbis Tertulliani aliquid fortasse desideratur. MURATORI. Confer et Matt. x. 40. Sed hic afferri auctor quispiam videtur. *Maxime advenam*, an significatur, et quod maximum est, advenam, atque adeo magis honorandum? 45

P. 119. l. 6. Sed nec ipse a fratribus exemptis priora fecerit &c.] Mihi quidem legendum videtur, sed nec ipse a fratribus *exceptus* priora feceris. Mox melius foret *indicabitur*, quam *judicabitur*.

5 Ibid. l. 12. in orationibus Alleluja] De hujus vocis antiquitate ac repetito usu in precibus sacris jam alii satis egere, deque illa mentionem faciunt S. Augustinus in Psal. cxi et cx, S. Ambrosius in Apologia pro Davide, Sozomenus lib. vii, capp. 15 et 19, S. Paulinus, S. Hieronymus, Isidorus,
10 Sidonius, et alii. A Judaeis ad Christianos transiit; est enim in Davidicis Psalmis frequens, eamque olim potissimum in Ecclesia Hierosolymitana usurpatam discimus a S. Gregorio, lib. ii. Epist. 63. MURATORI.

Ibid. l. 13. quorum clausulis respondeant] Legentium
15 eruditioni facerem injuriam, si post doctissimum summeque pium Cardinalem Bonam de antiquissimo psallendi, ac Davidicos Psalmos aut recitandi aut canendi usu loqui vellem. Ejus librum de Psalmodia consulat quisquis saturari cupit. Hic transiens animadverto, quam vetustus
20 ille etiam sit ritus, quo Psalmi alternis in choro aliisque ecclesiasticis supplicationibus recitantur. MURATORI. Orationibus subjungi hic dicuntur id genus psalmi, quorum clausulae aptae sunt ad respondendum.

Ibid. l. 16. saturatam orationem velut optimam hostiam
25 admovere] Saturatam orationem. Sicuti *jejuna oratio*, alio tamen sensu, a Cicerone dicta est, ita et *saturata* a Tertulliano dicitur, quae preces cum recitatione Psalmorum conjungit. Haec est optima, haec est pinguis hostia, quam ad aram divinam perducimus. MURATORI. Legerim, velut
30 *optimam* hostiam *admoventes*.

Ibid. l. 29. sacrificaremus] Fors. *sacrificamus*.

P. 120. l. 5. negavit Deus] Praetulerim *negabit*.

Ibid. l. 21. Mirum si aquas coelestes &c.] Inter haec significari videtur, ut olim monui ad S. Apollinarem apud
35 Reliquias Sacr. vol. i. p. 164, pluvia, quae, auctore ipso quoque Tertulliano in alio libro, Imp. Marci Antonini exercitui precibus Christianorum impetrata est.

Ibid. l. 24. novit operari] Fors. legend. *voluit* operari.

Ibid. l. 32. regit divites] Fors. *dirigit*.

40 P. 121. l. 2. adversus hominem, qui nos undique observat] Haec revera de diabolo dicenda erant, qui semper *circuit quaerens quem devoret*. Sed quo jure *hominem* Tertullianus appellasset? De ethnicis ergo principibus loqui mihi videtur auctor, qui nihil non curabant, atque observabant, ut
45 Christianorum reipublicae nocerent. MURATORI. Reponere

quis velit, *homines*, qui nos undique *observant*. De Judaeis enim insidiantibus Christo ait S. Marcus, *et observabant eum*, καὶ παρατηροῦν αὐτόν. iii. 2. Sed omnino legendum est *hostem pro hominem* cum cl. Oberthur, qui in editione sua SS. Patrum Latinorum, Wirceburg. 1788, scite hoc 5 conjecit. Confer et inferius S. Cyprianum, de Zelo et Livore cap. 1. Ad libellum hunc de Oratione quod attinet, idem Oberthur contextum, ut aiunt, editionis Halensis sine notis ei subjectis repetivit, nulla alia praeter hanc conjecturam observatione adjecta. 10

P. 121. l. 10. non otiosi ore suspiciunt, vibrantes spiritu suo movere] Scribendum est, non *otioso*, aut non *otiosae*. MURATORI. Velim ego reponas, non *otiosae* ore suspiciunt *vibrante*, spiritu suo *movente*: vibrante pro vibrantes et movente pro movere positus. 15

Ibid. l. 16. cui sit honor &c.] Similem doxologiam Christo Domino affert sine Epistolae suae posterioris Petrus Apostolus. Confer S. Pauli Ep. posterioris ad Timoth. cap. ult. et S. Joannem plus semel in Apocalypsi.

IN
TERTULLIANI
LIBRUM
DE PRAESCRIPTIONE HAERETICORUM
ANNOTATIONES.

TRACTATUM quos edo Tertulliani prior ille de Oratione auctori ante lapsum ejus ad Montanismum attribui solet; sed alter libellus, de Praescriptione Haereticorum, propterea quod ab eo in libro primo suo contra Marcionem videtur promissus fuisse, quum Montanista jam factus esset, inter opera ejus composita post susceptos errores Montanisticos nonnunquam censetur, magis quam propter perperam dicta, quae in ipso tractatu reperiuntur. Certe ego nulla omnino hujus haeresis vestigia in hoc opusculo deprehendi posse existimo, aut ibi apparere cujusquam doctrinae semitas ab Ecclesia non calcatas. Ponas enim haud exstare quidquam Montanismo discors in capite vel 22, vel 36, omnia tamen catholico more modoque ubique exponit Tertullianus. Verum enim vero fieri potest, ut quo tempore hoc opusculum auctor scriberet, is novas prophetias neque rejiceret nec reciperet; haud tamen propterea haereticus existimandus, qui fidem Ecclesiae retinuerit. Ad locum illum quod attinet libri primi contra Marcionem, in quo promissum hoc opus nonnullis videtur, nos meminisse debemus, diversis quidem temporibus exortam atque auctam esse disputationem illam adversus Marcionem, indice ipso Tertulliano initio libri. Immo quod bene perpendendum est, verba de quibus agimus, ut Ant. Fr. Vezzosi ad Cardinalis Thomasii Institutiones Theol. vol. 1. p. 8, suggestit, opus aliquod post-hac edendum haud necessario significant. Verba apponam—
‘Sed alius libellus,’ inquit Tertullianus, ‘hunc gradum sustinebit adversus haereticos, etiam sine retractatu doctrinarum revincendos, quod hoc [haeresis] sint de praescriptione novitatis. Nunc quatenus admittenda congressio est interdum, ne compendium praescriptionis ubique advocatum diffidentiae deputetur, regulam adversarii prius praetexam.’ lib. 1. c. 1. ‘Soleo,’ scribit et alibi, ‘in praescriptione adversus

* haereses omnes de testimonio temporum compendium figere, 'priorem vindicans regulam nostram omni haeretica pravitae.' lib. v. c. 19. Neque aliter de hac re sentire video virum eruditum Joannem Kaye Lincolnensem Episcopum in opere Anglica lingua conscripto, cui titulus, Hist. Eccl. Saec. 5 ii. et iii. ex Scriptis Tertulliani illustrata, p. 50.

Ceterum si quis propter initium hujus ipsius de Praescriptione Haeticorum libelli ipsum ἀκέφαλον putet esse, quasi olim praecesserint nonnulla contra haereses aliquot scripta, huic quidem suspicioni opponi potest finis et conclusio ejus: 'Sed nunc quidem,' ait auctor, 'generaliter actum est a nobis adversus haereses omnes certis et justis praescriptionibus repellendas a collatione Scripturarum. De reliquo, si Dei gratia annuerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus.' Et Catalogus quidem Haeticorum 15 huic libro quandoque tanquam pars ejus subjungi solet. Idem vero cum in aliis exemplaribus, tum vero in Hirsaugiensi Codice ei praecedebat. Sed de hoc opusculo, quod alius profecto a Tertulliano scriptoris videtur esse, plus infra.

P. 122. l. 12. quod tantum haereses valeant, quantum 20 sint] Istud *quantum sint* editionis principis lectio est, probante Pamelio, itidem Junio in notis editioni Franekerianae adnexis, ubi ait, 'Recte, nam τὸ εἶναι haereseon valere est; quum primum valent, sunt: quum primum non valent, desinunt esse.' Exstitit et haec lectio referente Pamelio, 25 apud Quintinum in editione hujus tractatus, Gallicumque ejusdem interpretem Macerium. *Quantum sunt*, exhibent Delacerda, qui Tertullianum edidit Parisiis anno 1630, Christianusque Lupus in edit. hujus libelli Bruxellis anno 1675 typis mandata. Hic enim lectionem Rigaltianam, 30 *Quantum si non fuissent?* repudiavit; ejus quidem lectionis origo haec fuit. Ad marginem scilicet editionis principis ab ipso editore Beato Rhenano positum est, *Aliàs, quantum sint, fuissent.* Et ad tertiam editionem suam anno 1528 idem Rhenanus hoc annotavit, 'Scripsimus *quantum si non* 35 *fuissent*, consentientibus exemplaribus plurimis.' Memoratque in hac parte Vaticanum Codicem MS. Pamelius. Tum vero in edit. Paris. 1556 excusa, quae quidem, ut dixi, Gelenianae repetitio est, hoc exstat, *Quantum non valerent, si non fuissent.* Immo exstare hanc lectionem nunc video in 40 editione Paris. anno 1545 a Gangneio, ut fertur, adornata, quinque annos ante ipsam Gelenianam typis impressa. Denique ope usus exemplarium Agobardi et Divionensis Rigaltius, spreto judicio Pamelii et Junii, illud, *quantum si non fuissent*, cum interrogationis signo, in editionem 45

suam posteriorem recepit, quae anno 1634 prodiit. Con-
 jecerat autem Latinus Latinius in Bibliotheca sua Sacra
 et Profana, p. 197, emendandum esse, *non quantum sint*
 pro *quantum sint*. Ego nulla harum lectionum contentus
 5 reponere ausim, *quantum possint* pro *quantum sint*, ut
 locus ita legatur, *quod tantum haereses valeant, quantum*
possint.

P. 122. l. 13. Quum quid sortitum est, ut omnimodo sit,
 sicut causam accipit ob quam sit, sic vim consequitur, per
 10 quam sit, ne esse non possit.] Ita ex editionibus Rigal-
 tianam antecedentibus locum repraesentavi, dum *nec pro ne*
 habent editt. omnes ante Gelenianam. Rigaltius vero vocem
sicut omisit, et *haec* pro *sic* posuit. Minus bene, opinor.
 15 Insuper Cardinali Thomasio, istud licet secuto, teste viro
 docto, qui hunc Tertulliani librum Romae anno 1765 edidit,
 clarius et dilucidior altera lectio videbatur. Restituitque
 eam Christianus Lupus. Verba autem, *vim consequitur, per*
quam sit, id significare videtur, pendere rei existentiam
 20 efficacia sua; sic quoque habes infra, *dum possunt, habent*
esse. Nihilominus pro verbis ultimis, *nec esse non possit*,
 melius fore opinor, *nec est, si non possit*. Rescripsit vero
 Wouwerius in Emendatt. Epidict. ad Opera Tertulliani,
Sic vim consequatur, per quam sit necesse, est ut possit.

Ibid. l. 18. neque quia est miramur] Quia apud hos
 25 scriptores valet *quod*.

P. 123. l. 15. etiam superatus recedit] Loquitur Septi-
 mius hoc loco de athletarum compositione in agonibus
 usitata.

P. 124. l. 1. a regula] h. e. ut ait Semlerus ad. edit.
 30 suam Halensem, a symbolo, a fide catholica. Adi cap. 13.

P. 125. l. 25. adjungat] Sic quidem post edit. principem
 aliasque edidit Rigaltius. Positum est *adjungit* in edit.
 Franek. quod in Anglico MSto exstare ait Pamelius. Sed
adjuvat legendum conjecit Franciscus Junius, probante et

35 Semlero.

P. 126. l. 8. cum maxime diverti ad ejusmodi objurgans,
 et docens &c.] Ita fere editt. ante Rigaltium, nisi quod *ad*
 pro *ab* ex ultima Rhenani edit. atque edit. Parisiensi utra-
 que libens reposui. Recte fortasse notavit Junius, esse hoc
 40 loco *cum maxime* idem ac *quam maxime*. Sic et alibi Ter-
 tullianus. Sed Rigaltius posuit, *cum maxime diverti ab*
ejusmodi objurget, edocens &c. Minus recte.

Ibid. l. 15. post primam correptionem] Hodie hunc Pauli
 locum constanter legimus: *Haereticum hominem post unam*
 45 *aut alteram correptionem devita*. Codices aliqui omiserunt

voces *aut alteram*, teste Tertulliano hic, S. Cypriano Ep. 55. et lib. iii. cap. 78 ad Quirinum, Ambrosio pluribus in locis, ac Hilario Romanae Ecclesiae diacono. S. Hieronymus vero ait, in Graecis legi *post unam*, in Latinis codicibus, *post unam et alteram*. ANNOTATIO ad edit. Romanam hujus tractatus, quae anno 1765 prodiit. Ad S. Scripturae locum quod attinet, Graecorum superstitionum Codicum lectio est, plurimis consentientibus Latinis, μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νοουμένην.

P. 127. l. 9. subornantur] Ornantur videlicet, instruuntur, 10
augentur, quod constat Latine dici. Notae ad Thomasiae Instit. Theol. vol. i. p. 14. in quibus hic Tertulliani liber collocatus est.

Ibid. l. 10. trinitas hominis] Ut has nugas interpretari valeamus, mittit nos Semlerus ad Tertulliani librum de 15
Anima cap. 2; ad Irenaei autem lib. i. contra Haereses Thomasiae textus editor. 'Haec Trinitas sunt, homo hylicus seu choicus, id est, materialis aut terrenus; psychicus seu animalis; et spiritalis.' Annotatio est ad edit. Romanam ex Christiani Lupi Scholiis desumpta. 20

Ibid. l. 11. Platonius fuerat.] Theod. Canterus Junio confirmaverat in quibusdam [quodam] MSS. legi, *Platonicus furor*, forte melius; *tranquillitas* opponitur. SEMLER. At vero scribit auctor infra, 'Ubi tunc Valentinus Platonicae sectator?' 25

Ibid. l. 17. de igneo Deo] Deus igneus Apelli tribuitur cap. 33.

Ibid. l. 22. ectromate] Hieronymus in Amos prophetam primo commentario scribit, Valentinum ex Aeonibus suis extremum, hoc est, trigesimum, Christum vocare, et ἐκτρομα, hoc 30
est, abortivum. BEATUS RHENANUS a Semlero allatus.

Ibid. l. 23. Sequitur Aristotelem] Ita edit. princeps Rhenaniensis, verba jungens cum prioribus. In ultima edit. sua Rhenanus emendavit *inserunt Aristotelem*, Pameliusque se sic legere ex Codice Vaticano testatus est. Junius vero in 35
notis ad edit. Franek. in qua quidem, sicut in Delacerdae editione, haec lectio exstat, hoc monet, '[Prima] editio Rhenani, *sequitur Aristotelem*, alii *miserum Aristotelem*, ἀναβουτρικώς. Nihil muto.' Verum tamen istud *miserum Aristotelem*, quod exhibet edit. Paris. anno 1566 excusa, re- 40
cepit Rigaltius. Ego interea, quia nulla harum satisfacit lectionum, scribendum puto *Sequitur Aristoteles*.

Ibid. l. 25. in conjecturis duram] An hoc significatur, in probabili argumentatione nodosam ac difficilem? Incisa ego inter haec mutavi. 45

P. 128. l. 18. ad ineundam curiositatem—ad importandam curiositatem.] Habet auctor infra, in cap. 12, 'quaestiones inire.' Ac simile est illud supra, 'quarum opera sunt adulterae doctrinae; *haereses* dictae Graeca voce, ex interpretatione *electionis*, qua quis sive ad instituendas, sive ad suscipiendas eas, utitur.' p. 126, l. 20. Porro sine causa, opinor, mutavit posteriorem vocem *curiositatem* in *scrupulositatem* Rigaltius. Adnotante ad edit. Halensem Semlero, videri nomen novum abfuisse, *curiositatem* revocavi.

10 Ibid. l. 25. quum etiam Joannes de illo certus esse desisset] Interpungendo post vocem *certus*, diversum omnino sensum eruit Rigaltius; sed dubito an verum.

Ibid. l. 30. *Habent*, inquit, *Moysen et Heliam*] Hic memoria fefellit auctorem. SEMLER. *Habent Moysen et*
15 *Prophetas*, S. Lucas, xvi. 29.

P. 129. l. 8. pulsabit] Mutavit Rigaltius in *pulsavit*; et supra in l. 2 pro *erit* mavult *erat* Junius. Sed Christianum Lupum et Cardinalem Thomasium secutus veterem lectionem revocavi. Mox *at* pro *an* cum verborum sensu
20 bene conveniret.

Ibid. l. 24. Et hoc erga illos facit] Edidit Rigaltius, *Et hoc ergo illo facit*. At vero, ut ait Semlerus, scribendum esse *erga* pro *ergo*, edit. principis lectione, bene coniecit ibi Rhenanus; namque postea exstat, *vacabat erga nos*. Prae-
25 stant *erga* edit. Rhenani ultima, Paris. utraque, et Franek. idque ante me revocarunt Lupus et Cardinalis Thomasius. Reponere vult Junius *fecit* pro *facit*, nempe quod promiserat, ut narratur Act. i et ii. Ceterum hic conferas quae infra, capite 28, auctor scripserit.

30 P. 130. l. 2. tamen et hic expetit sensus, certare cum interpretationis gubernaculo] Sic edit. princeps; sed *expedit* pro verbo *expetit* habent ed. ultima Rhenani et prima Parisiensis. Praestant editiones Paris. secunda et Franek. 'tamen et hic expetit sensus *certae* interpretationis *gubernaculum*,'
35 et revocaverunt hanc lectionem Lupus et Thomasius. Nam ediderat Rigaltius, afferente illud e veteri suo Codice Wouwerio, 'tamen et hic *expedit sensu* certare cum interpretationis gubernaculo.' Praetulerim ego lectionem Rigaltianam, si modo voci *sensu* particula *de* praeponatur. Ad voces *cum*
40 *interpretationis gubernaculo* quod attinet, scribit auctor in lib. suo de Pudicitia, cap. 9. 'Plus est igitur si nec expedit in Christianum convenire ordinem filii prodigi. Quod si nec in Judaeum integre filii imago concurrit, ad propositum Domini
45 simpliciter *interpretatio gubernabitur*.' Porro mox infra
ne *Quaerite et invenietis* sine disciplina rationis

‘interpretentur.’ Denique voces ita exponit in indice suo Latinitatis Tertullianae Semlerus, ‘cum ratione, cum disciplina rationis, quae omnem interpretationem gubernare debet, et in ea semper regnare.’

P. 130. l. 18. penes nos esse] i. e. Catholicos. SEMLER. 5

Ibid. l. 24. constitit] Ait Pamelius, ‘Magis placeret *constitit* quam *constitit*, nisi infra lectum esset [cap. 16.] nisi *ratio* constiterit.’

P. 131. l. 2. fructus ipse quaerendi] Verbum *credendi* ex libro Ursini MS. substituit Rigaltius. Revocaverunt veterem lectionem cum Priorius in edit. Rigaltiana anno 1664 Parisiis excusa, tum Lupus et Thomasius, quos secutus sum. Semlerus nullum verbum adfuisse censet.

Ibid. l. 10. expunctio] Id est, complementum. JUNIUS.

Ibid. l. 15. dum ubique convenio] Sic Rigaltius ex editione principe, ubi tamen Rhenanus scribendum conjecerat *convenior*. Quam scripturam amplexa est non edit. Paris. prior quidem, sed edit. Paris. secunda et Franck. probante Semlero, et revocantibus eam in editiones suas Lupo Thomasioque, haud multo diverso sensu, ni fallor, affixo, quam habet Senecae illud, ‘Nusquam est, qui ubique est.’ Epist. ii. p. 5, ed. Schweigh. At vero, ut Rigaltio locum restituenti potius assentiar, mihi suadet notio verbi *convenio* ex quatuor vel quinque Tertulliani locis eruta; quorum primus exstat in libro de Jejuniis, cap. 13. ‘Ecce enim, inquit, *convenio* vos et praeter Pascha jejunantes.’ Alter in lib. ii. advs. Marcion. cap. 17. ‘Repende autem austeritati lenitatem; quum utrumque *conveneris* in Creatore, invenies in eo et illud, propter quod alterum Deum credis;’ tertius autem in lib. de Carne Christi, cap. 11. ‘Sed aliam argumentationem eorum *convenimus*, exigentes cur’ &c. Quartus denique in lib. de Testimonio Animae, cap. ult. ‘Quum enim times fieri Christianus, eam [animam] *conveni*, cur alium colens, Deum nominat; quum maledicendos spiritus denotat, daemonia pronuntiat, cur ad coelum contestatur, et ad terram detestatur; cur alibi servit, alibi vindicem *convenit*.’ In quo quidem loco verbum *convenio* cum sensu arcessendi positum videtur, Anglice *convene*; sicut postea, ubi *haereticum convenire*, seu *arcessere* auctor habet, cap. 16. In illo vero, de quo agimus, valet idem atque *deprehendo*, seu, *mihi occurrat*. Denique, quod ad rem est, in cap. 43 hoc exstat, ‘Quae rite et invenietis ubique meminerunt.’

Ibid. l. 16. et velim sic nusquam, quasi qui nunquam apprehenderim] Ita edit. Paris. posterior anno 1566 typis impressa, et probante Junio. Idemque conjecerat le- 45

gendum Latinus Latinus, quum invenisset *velint* pro *velim* in editionibus Rhenani. Ille vero Rhenanus ad oram tertiae suae editionis duxit scribendum, *et velut sit nusquam*; atque in notis suis ad edit. suam ultimam maluit reponere, 5 *sed veluti sit nusquam*; dum *et erit* pro *ero itaque* in antecedentibus, minus autem bene, exstitit; exponente tamen Semlero "*erit*, scilicet, illud quod quaero." Debitum autem esse nunc video editioni Paris. priori istud, *Ero itaque*, idque melius videtur. Sed, ut revertar, habet editio Franek. 10 post Pamelium, *Et velint me sic esse nusquam, quasi &c.* Posuit denique Rigaltius, praeunte Wouwerio, qui vet. Codicem testem citat, '*et velut si nusquam, et quasi qui nunquam apprehenderim.*' Nunc malim ego posteriorem editionem Parisinam, textum Gelenii referentem, sequi, subintel- 15 lecto post verbum *velim* dicere, vel statuere.

P. 132. l. 4. quia non invenit] Rescripsit docta manus *inveniet* ad oram edit. principis penes Novum Collegium apud Oxonium, quod propter sequentia hic placet.

Ibid. l. 20. Nemo inde strui potest unde destruitur] *In-* 20 *strui* posuit Rigaltius, quod quidem praestabat edit. Paris. 2nda, et, referente Pamelio, MS. Cod. Anglicanus; sed vere Tertullianum, ait ille, est *strui*. Sic in cap. 13. Hoc etiam invenit in MS. suo Wouwerius, probatque ipse, contra quam adnotatum est in edit. Halensi. Atque haec editionum 25 Rhenani et Paris. primae lectio a me nunc revocata est.

Ibid. l. 30. emissum] Sic libri editi ante Rigaltium, qui in altera sua editione *demissum* posuit. Recte revocaverunt pristinam lectionem Lupus et Thomasius, quos secutus sum. Ceterum exstat in lib. de Virg. Velandis, cap. 1, 30 alia fidei regula, seu formula, Symbolum, quod dicitur Apostolicum, fere iisdem verbis exprimens.

P. 133. l. 2. egisse Jesum Christum] Habet Tertullianus in Apologia, cap. 21, '*cum discipulis quibusdam egit*,' et alibi, [adv. Marcion. ii. 16.] '*Deum etiam in terris egisse.*' Illud interea 35 *in coelos ereptum* bis quoque infra positum est in cap. 24.

Ibid. l. 19. doctor gratia scientiae donatus] Notatum viris doctis duplicem eo loco a Tertulliano distingui doctorum ordinem, unum eorum, qui scientia coelitus demissa gaudent; alterum eorum, qui litterarum exercitio illam sibi 40 comparant. Adnotatio ad THOMASII edit.

Ibid. l. 20. aliqui tecum, curiosius tamen, quaerens] Vulgo legitur *curiosus*, et repetitur *tecum* ante *tamen*; hoc modo, *aliqui tecum curiosus, tecum tamen quaerens*; sed lectionem meam exhibent editt. Rhenani et ed. Paris. prima; nisi 45 quod *aliquid*, non *aliqui*, in iis exstat.

P. 133. l. 21. Novissime] Opponitur *viris exercitatis*, seu, quod habet supra Tertullianus, cap. 3, *usitatissimi in Ecclesia*, ubi in edit. principe exstat *vetustissimi*. Sed et Praxeas is ita compellat, 'Novissime, qui Filium Dei carnem inter-pretaris, exhibe qui sit Filius hominis, aut nunquid spiritus 5
'erit?' cap. 27. *Novissimus, novitius*, Anglice *a novice*. *Novitiole* positum est in lib. de Poenitentia, cap. 6.

P. 134. l. 1. quodcumque] Mutavit in *quodcumque* Rigaltius, quod, quum minus commodum sit, ablegavi.

Ibid. l. 3. tu, qui perinde quaeris] Hoc cum Lupo et 10
Thomasio pro pristina voce *proinde* posui; quam tamen simili in causa infra habes, sed fortasse correctione egentem. Omisit autem *qui* sine causa Lupus.

Ibid. l. 19. qualem fidem disputant] h. e. qualem fidem fallaces disserendo defendunt. Habes postea, in cap. 40, 15
'Aliter eum [Creatorem] disserunt quam in vero est.'

P. 135. l. 5. aliter ineundae constitutionis] Est constitutio prima causarum conflictio, quae status appellatur. Ad Heren. lib. 1. 'Haec exoratio in conjecturali constitutione
'causae ferme semper necessaria est.' Cicero de Invent. 20
'Constitutiones apud rhetores sunt quatuor, conjecturalis, definitiva, generalis, translative, quae status etiam dicuntur.' DELACERDA.

Ibid. induxerim] Id est, videri potuerim inducere. 25
SEMLER.

Ibid. l. 8. post unam correptionem] Vid. not. ad c. 6.

Ibid. l. 10. interdixit disputationem] Reponere ex libro scripto *disputationi* vult Wouwerius.

Ibid. l. 25. Variarum praesumptiones] Theodoro Cantero assentior legenti *vanae* praesumptiones. Necessario, et sensus 30
ita est evidentior. JUNIUS.

P. 136. l. 5. diversa parte statutum; certe de pari altercatione incertior discedit] Ita se habent editt. Rigaltiana antiquiores, nisi quod *et* pro *de* nonnullae earum exhibent. Posuit vero Rigaltius, '*adversa* parte, *statu* certe pari, 35
'altercatione incertior discedet.' Sed alteram lectionem restituit in editione sua Lupus. Et hanc eandem praeferendam duco, nisi quod legere velim, *a diversa parte*, quum littera *a* in voce *adversa*, quam habet Rigaltius, latere videatur. Ad vocem *diversa* quod attinet, habes infra, 'locum interea 40
'*demus diversae parti*.' cap. 22.

Ibid. l. 13. Ergo non ad Scripturas provocandum est] Prohibitionem, qua cavetur provocatio ad Sacras Scripturas ab illis interponenda, qui easdem variis modis corruerint, aut etiam partim abjudicaverint, suggessit magnus omnigenae 45

haeresis destruendae ardor. Etenim ipse quoque Septimius ex Sacra Scriptura malos ejusdem interpretes nusquam non, cum gubernaculo sanae, quam putabat, interpretationis, et ecclesiasticae expositionis adminiculo, refutare solet. Verum
 5 enim vero hominum errores paene negantium principia religionis, quibus se opponit Tertullianus in cap. 17, provocationem ad Scripturas irritam faciebant. Satis vero explicavit propositum suum auctor capp. 32 et 37. 'Sole-
 'mus,' verba ejus sunt in ipso initio libri advs. Hermogenem,
 10 'haereticis compendii gratia de posteritate praescribere.' Confer et lib. de Carne Christi, cap. 6.

P. 137. l. 2. digrediens ad Patrem] Praestant editiones Ante-Rigaltianae *regrediens*.

Ibid. l. 21. Sic omnes primae, et omnes apostolicae, dum
 15 una omnes. Probant unitatem communicatio pacis, et appellatio fraternitatis &c.] Sic locum restitui ex editionibus Rigaltiana vetustioribus, nisi quod cum Rigaltio *una* non *unam* posui. Lectio Rigaltiana est, 'Sic omnes *prima*' [hoc ex Cod. Agobardi], 'et apostolicae, dum una omnes probant
 20 'unitatem; *dum est illis* communicatio pacis, et appellatio 'fraternitatis' &c. Ego autem post voces, *dum una omnes*, propterea distinxi, ut verba, *probant unitatem*, cum sequentibus, quomodo hactenus non factum est, conjungantur. Quod enim debuit Wouwerii Codicibus Rigaltius, *dum est*
 25 *illis*, illud ex librario quodam locum corrigere gestiente profectum videtur. Ceterum consimilia his verbis exstant in libro iv. advs. Marcionem, cap. 5. 'Dico itaque,' inquit Tertullianus, 'apud illas [Ecclesias Apostolicas] nec solas
 'jam apostolicas, sed apud universas, quae illis de societate
 30 'sacramentali confederantur, id Evangelium Lucae ab initio 'editionis suae stare, quod cum maxime tuetur.' Confer not. infra ad cap. 36.

P. 138. l. 6, matricibus et originalibus] Particula *et* delenda videtur.

35 Ibid. l. 7. sine dubio tenentem] Velim rescribere *tenentibus*, quippe quum verbum *teneo* melius congruat cum Ecclesiis, quam cum doctrina.

Ibid. l. 9. reliquam vero omnem doctrinam] Etsi edidit *omnem vero doctrinam*, expuncta voce *reliquam*, Rigaltius,
 40 pristinam tamen lectionem revocavi. Habet auctor in lib. suo advs. Psychicos, sive, de Jejuniis, cap. 4.—'omnis *reli-*
 'quae carnis usum concessisse manifestum est.'

Ibid. l. 13. supra edidimus] h. e. capite 13.

Ibid. l. 16. quod nulla doctrina diversa] Mutavit *nulla*

cum *nulli* Rigaltius. Sed Lupum atque Thomasium secutus *nulla* ego restitui.

P. 138. l. 19. ac si prolata non sit] Hoc valet, perinde ac si prolata non sit.

Ibid. l. 23. qua rursus convertunt] In exemplari Agobardi legitur, *Quae susum rursus*. Et confirmatur Cod. Divionensi. Augustinus, in Epist. Joannis, Tr. 8, 'Quod susum, facias jusum; quod deorsum, facias sursum. Jusum vis facere Deum, et te susum? Praecipitaris, non elevaris. Ille enim semper sursum est.' Et Tract. 10. 'Susum me honoras, jusum calcas.' Itaque sic legendum; 'Eadem agitati dementia, qua *susum jusum* convertunt.' RIGALT.

P. 139. l. 19. et utique implevit repromissum] An haec, aut demum illa in capite 27, cum Montanismo bene conveniant, valde dubito. Certe in libro de Monogamia Montanista jam factus Tertullianus ita scribit: 'Paracletus [h. e. ut ille statuit, Montanus] multa habens edocere quae in illum distulit Dominus secundum praefinitionem' &c. cap. 2; et postea, cap. 14 ejusd. libri, 'Regnavit duritia cordis usque ad Christum; regnaverit et infirmitas carnis usque ad Paracletum. Nova lex abstulit repudium. Habuit quod auferret nova prophetia, secundum matrimonium, non minus repudium prioris.' Sic enim interpungo locum.

Ibid. l. 22. Spiritum Sanctum] Quod exstitit *sanctum* in Rhenani Codice ex principe editione revocavi; in eadem tamen editione multa hoc loco omittuntur; quorum alia Wouwerius, alia Rigaltius supplevit. Sed et in Wouwerii Codice *sanctum* exstabat, id tamen delevit Rigaltius.

P. 140. l. 13. Atqui demutatus] Substituit *quin* pro *atqui* Rigaltius; quum vero particula *at* denegare istud videatur, induci a Paulo alius Evangelii formam, idcirco eam restituendam esse censeo. Infra quidem exstat apud Rigaltium 'ascendit *in* Hierosolymam,' sed particulam *in* nesciunt edd. vett. et Interp. vulgata.

Ibid. l. 30. utique conversationis fuit vitium, non praedicationis] Conferatur locus ille cum altero ejusdem Tertulliani capite tertio libri adversus Marcionem quarti, ubi vitium illud conversationis non praedicationis dilucidius exponit. De Paulo Petrum redarguente videri possunt S. Hieronymi epistolae ad S. Augustinum, quae apud Martianaum Parisiensi in editione operum ejusdem Hieronymi, tomo secundo, sunt in ordine LXXII, LXXV, et LXXX; et Augustini ad Hieron. quae in illo volumine est LXXXII. In hisce porro epistolis tota describitur lis et controversia de

S. Petri reprehensione doctissimos inter illos patres exorta circa annum Christi ccciv. Videsis et Baronium ad annum vulgaris aerae LI pro Hieronymo contra Augustinum scribentem; et Natalem Alexandrum, qui Baronium ea in re 5 refutavit Dissert. x ad saeculum Ecclesiae primum. THOMASIANI textus editor, cl. VEZZOSI.

P. 141. l. 4. doctrinam superiorem] Quam praedicaverat Petrus, ut constat ex jam supra dictis.

Ibid. l. 9. in quae et ipsi—committebant] Similiter scribit 10 Septimius cap. 4 Apologetici, 'In verum committitur crimen 'irreligiositatis errore.' Dein cap. 29, 'Ideo ergo committimus in majestatem imperatorum.'

Ibid. l. 20. nescio quid illud] Respicit fortasse Q. Septimius ad Pauli Apocalypsim, haeticorum figmentum, de quo 15 inter ceteros videri poterit Augustinus, tractatu 98 in Joannem. Idem VEZZOSI.

Ibid. l. 25. ut diximus] Capite 22. Post alios reduxi vet. lect. *sed non omnia*, pro *non tamen omnia*. Inferiusque, si quid id refert, *testificatus est* pro *testatus est*.

20 Ibid. l. 32. Quid hoc depositum est tam idoneum, ut &c.] Sic edd. Rhenani et Paris. prima. Praestant *tam tacitum* pro *tam idoneum*, edd. Paris. 2nda et Franek. Posuit *tacitum* sine *tam* aut *idoneum* Rigaltius. Mihi legendum videtur, 'Quid hoc depositum est tam *tacitum* idoneum, 25 'ut' &c. Mox ait, 'quomodo nihil *tacitum* fuerit,' et cap. 26, 'sine ulla significatione alicujus *taciti* sacramenti.'

P. 142. l. 14. nec quia illum monet] Sic ed. princeps. Ait Pamelius, 'Lego *monet*, nempe Paulus, pro eo quod 30 'vulgo legebatur *volunt* [sic ed. Paris. 1566, et marg. ed. 'Paris. 1545.] tam ex MS. cod. Vaticano, quam Quintino '[qui hunc librum De Praeser. edidit Paris. 1561.] et Maccereo [Gallico hujus libri interprete eod. an. et loco].' Haec Pamelius. Hinc fit, ut exstet verbum *monet* in edit. Franek. quae ex editione Pamelii repetita est. Ibi tamen *volunt* 35 praefert Junius, ut ex optimis quoque exemplaribus profectum. Melius habet *voluit* Rigaltius. Sed editionis principis lectionem revocavi.

Ibid. l. 19. apud conscientiam] h. e. dogmata, quae apud se solos habebant.

40 Ibid. l. 26. taciti sacramenti] Sic editt. ante Rigaltium, qui *lecti* substituit. Quum vero istud jam supra scripsisset auctor, 'quando nihil *tacitum* fuerit, quod sub multis testibus proferebatur,' vocem revocabam: id quod nunc video fecisse Cardinalem Thomasium.

45 P. 143. l. 14. quam catholice in medium proferebant] Po-

suit *catholicae* Rigaltius ex Codice antiquo h. e. *catholicae Ecclesiae* per solennem ellipsim. Ait vero Semlerus in notis ad edit. suam Halensem, in quibusdam antiquis libris scribi *catholicae*, esse autem glossam, quae pertinet ad *illi*. Sed veterem scripturam *catholice*, oppositam illi *inter domesticos*, Lupum atque Thomasium secutus revocavi. Ceterum inferius particulam *et* ante voces *aliam Christi substantiam*, et ante illas *aliam spem*, expunxit Rigaltius, sine causa idonea opinor, neque id imitatus est Thomasius.

P. 144. l. 1. et, *Tam bene currebatis*] Ait Semlerus, Junium censere legendum *item*; illud certum esse, *tam* non exstare in Galat. v.

Ibid. l. 4. *qui vos vocavit*] Habet, sed nescio quare, *suos* non *vos* in utraque sua editione Rigaltius. Cum Lupo et Thomasio *vos* restitui.

Ibid. l. 24. Nullus inter multos eventus unus: exitus variasse debuerat ordinem doctrinae Ecclesiarum] Ita se habent editiones principes, sive Rhenaniana. Sic vero edit. Paris. prima, 'Nullus inter multos eventus est, unus est. Exitus variasse debuerat ordinem [*error* var. lect. ad oram] doctrinae Ecclesiarum.' Praestant edit. Paris. secunda et Franek. 'Nullus inter multos eventus est unus exitus. Variasse debuerat error doctrinae Ecclesiarum.' Haec quidem revocarunt Lupus et Thomasius, sed monuit Semlerus, Junium non male praeferre lectionem Rhenani, seu editionis principis. Rigaltius vero hoc modo verba ordinavit: 'Nullus inter multos eventus unus est. Exitus variasse debuerat error doctrinae Ecclesiarum.' Legerim ego, 'Nullus inter multos eventus unus exitus. Variasse debuerant ordine [h. e. alia ex alia] doctrinae Ecclesiarum.' Olim *nullis* legendum minus recte proposui.

P. 145. l. 2. tot virtutes, tot charismata] Haec ab initio usque ad Valentini Marcionisque tempora, et diu post illa, in Ecclesia permansisse veteres crediderunt.

Ibid. l. 11. prior in doctrina] Sic vulgo scribitur. Omittebat particulam *in* Wouwerii Codex. Reponit Junius *prior* illius, nempe veritatis, *doctrinâ*, restitutione, ut ait, manifesta et necessaria. Malim ego *illa* pro *in* rescribere.

Ibid. l. 14. ad Ecclesiam suam scribit] Eliminavit voculam *suam* Rigaltius; quam ego rectius, opinor, revocavi, quum jam ante scripsisset auctor, *eius doctrinae Ecclesiam*.

Ibid. l. 19. Antonini fere principatu] Videlicet utriusque. Nam Valentinus tempore Antonini Pii vixisse legitur, et Cerdo magister Marcionis; Marcion vero Antonini Philosophi, qui successit Pio. Valentinus quidem et Cerdo sub

Hygino et Aniceto Episcopis, Marcion vero sub Aniceto, Sotero et Eleuthero, ut constat ex Irenaeo lib. iii adversus Haereses, et Eusebio lib. iv Hist. Eccles. quae tempora Tertullianus ipse proculdubio viderat. Ceterum libri omnes sine transpositione uno consensu legunt 'apud Ecclesiam Romanensem sub episcopatu Eleutheri benedicti, donec ob inquietam semper eorum curiositatem &c.' neque videtur transpositio necessaria. Nam ultimum quidem tempus exponit auctor quo fuerunt isti Romae, quia ad argumentum ipsius pertinebat, sed non propterea tempora negat antecedentia; qui terminum unum definit, ceteros aut omittit aut comprehendere vult *συγκεκριμένως*. J. U. NIUS. Confer Pearsonii Vindic. Ignat. part. ii. c. 7. Ceterum nomen *Eleutheri* cum *Eleutherii* mutavit, editionibus prioribus reclamantibus, Rigaltius, haud sequente eum aut Lupo aut Thomasio.

P. 145. l. 23. qua fratres quoque vitabant] Hanc lectionem Ante-Rigaltianam cum Lupo atque Thomasio revocavi. Rigaltius enim verba, *quam fratres quoque vitabant*, exemplaris vet. fide posuerat; addens tamen, se illud non sine ratione praeferre, quod in recentioribus libris legitur.

Ibid. l. 28. quum conditioni datae sibi occurrit] Ut hoc significet, Marcionem conditioni satisfacere voluisse, rari exempli locutio erit. Habet editio princeps *conditione datae*; scil. poenitentiae, nec hoc malum esse ait Semlerus. Praestabat autem *conditione sibi data* teste Pamelio, MS. Vaticanus. Interea *conditioni* habent ed. Rhenani ult. et Paris. prima. Ceterum, pergit dicere Semlerus, hanc historiam dolendum quod alii copiosius non describant. Simile quid de Cerdone haeretico narravit Irenaeus lib. iii. cap. 4.

P. 146. l. 7. post annos regressus] Wouwerius addit *ali-quot*. Videri possit, litteram hic excidisse numeralem v. c. V, quinque. Sed ignoravit plura et certiora hic scriptor. SEMLER. Auctor libelli contra Haereses, qui huic sub- junctus est, capite 7 narrat, 'segregatum esse a Marcione' Appellem, postquam in carnem suam lapsus sit.

Ibid. l. 9. quam supra edidimus] Supra, capite 6.

Ibid. l. 22. hoc nomine] Posuit quidem Rigaltius ex Wouwerii Codice *hoc omnino*, quod recte mutaverunt cum altera lectione Lupus et Thomasius. Porro si adderetur punctum post vocem *retro*, haud ejiciendum foret cum Wouwerio *anterius*, ut ejus interpretamentum.

Ibid. l. 25. Nigidius nescio quis, et Hermogenes] Quis fuerit Nigidius, ignoramus; novimus autem adversus Hermogenem Tertullianum librum scripsisse, qui exstat.

P. 146. l. 27. cupio ostendant mihi] Verbum *cupio* delevit Rigaltius, inseruitque *qui ante adhuc*. Pristinam lectionem revocavi.

Ibid. l. 30. si eundem, quomodo aliter?] h. e. quomodo alio modo quam Ecclesia, de Deo praedicant, resque di-
vinas tractant? 'Alium facit, quem aliter cognoscit,' ait auctor initio libri sui advs. Hermogenem. Dein in libro de Carne Christi, cap. 6, 'Quid illi cum Mose, qui Deum
'Mosis rejicit? Si alius Deus est, *aliter* sint res ejus,' h. e. ad alium pertineant. Cum alio Deo quadrant ministri
ejus. Infra positum est, '*aliter* haberent per quae docerent,' cap. 38.

P. 147. l. 1. sic enim Apostolos solet facere] Haec depravata esse testantur reliquiae veri, quas nobis servavit Agobardi exemplar. Eae sunt hujusmodi: 'Sic enim Apostolus
'descripsit, Solet facere; dare praeterea virtutem eadem
'signa edendi quae et ipse.' Superflua sunt haec, *Solet facere*. Quae si auferantur, residuum erit sincerum. Si eundem, inquit, Deum praedicant, cujus rebus et litteris et nominibus utuntur Christiani, probent se novos Apostolos
esse; atque adeo dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resuscitatum. Sic enim Apostolus descripsit. Dicant praeterea Christum dare iterum virtutem eadem signa edendi, quae et ipse. Volo igitur et virtutes eorum proferri, &c.
RIGALT. Haec vir eruditissimus, voces tamen haud mutans; et vide annon ferri possint hoc sensu, 'Solet enim
'Christus Apostolos constituere, faciendo illos praecipuorum
'articulorum fidei praedicatores.' Semlerus autem hoc annotat, sed minus recte, opinor; 'Graece Ἀπόστολος, nominativus.
'vus. Rigalt. ex Agobardi libro: *Sic enim Apostolus descripsit* &c.'

Ibid. l. 5. de mortuis suscitabant] Hanc editionis principis lectionem revocavi. In Vaticano exstabat Codice eadem scriptura, fatente Pamelio, cui tamen antithesis evidentior
magis placebat, quae in lectione Geleniana sita est, 'de
'mortuis vivos faciebant.' Marcionis Christum Tertullianus ait esse, '*nec mortuorum suscitatore, sed vivorum advocatore*,' de Carne Christi, cap. 5, fine.

Ibid. l. 7. ad principalitatem veritati, et posteritatem
mendacitati deputandam, ex illius &c.] Vulgo exstant *veritatis, mendacitatis, disputandam*; verum aliter se habent editt. Rhenani et Paris. prima et Franek. praeterquam quod in prioribus positum est *veritatis*. Notavit autem Pamelius, legere se ex Vatic. MS. conformiter Quintino

hujus libri editori *veritati* ac *mendacitati*. Contra Junio placebat lectio *veritatis*; sed monuit Semlerus, pertinere *veritati* ad *deputandam*, si hoc verbum maneat. Atque ego hanc Pamelianam praefero lectionem illi Rigaltianae, ‘*ad*
 5 ‘*principalitatem* veritatis et *posteritatem* mendacitatis dis-
 ‘*putandam*.’ Omnes editt. ante Rigaltium *deputandam*; et
 in Apologetico Tertulliani habes—‘apud homines, si forte,
 ‘distinguitur, dum expungitur, dum ex futuro praesens, de-
 ‘hinc ex praesenti praeteritum *deputatur*,’ cap. 20. *Et*
 10 *deputor Angelis* exstat in lib. ejus advs. Valentinianos, cap.
 32. Ceterum principalitas est, ut ait editor Institutionum
 Card. Thomasii, quod a principio, ab initio fuit.

P. 147. l. 10. in primore constituit] Nimirum semente vel
 satu. JUNIUS.

15 Ibid. l. 13. quia et alibi verbum Dei seminis] Fors. le-
 gendum, *quia ut alibi verbi Dei semen*, juncto hoc membro
 orationis cum sequente.

P. 148. l. 2. habeant] Latinius conj. *habent*, recte judicio
 meo. JUNIUS. Sic mutavit et Pearsonius, locum afferens in

20 Vindiciis Ignatianis, partis II cap. 2.

Ibid. l. 10. qui ab Apostolis desciverunt, et aliter praedi-
 caverunt] Ita editt. ante Rigaltium, qui in utraque editione
 sua posuit, ‘qui ab Apostolis didicerunt, aliter praed.’ Cum
 Lupo atque Thomasio veterem lectionem revocavi. MS.

25 Anglic. *discesserunt*, teste Pamelio, habebat. Scripserat
 auctor jam supra—‘aliquem ex Apostolis vel apostolicis
 ‘*viris*, qui tamen cum Apostolis perseveraverit.’

Ibid. l. 12. provocabuntur] Ita hic quoque fide nixus
 editionum vetustiss. cum Lupo et Thomasio lectionem pristi-
 30 nam restitui. Habet Rigaltius, in utraque editione sua, *pro-*
babuntur. Sed proxime post scribit Tertullianus, ‘Ita omnes
 ‘haereses ad utramque formam a nostris Ecclesiis *provo-*
 ‘*catae*,’ h. e. ad successionem apostolicam, et consanguini-
 tatem doctrinae. Confer et init. capitis 35.

35 P. 149. l. 5. factam jam resurrectionem: id de se Va-
 lentiniani adseverant] De Gnosticis haec refert Irenaeus:
 ‘Tantum absunt ab eo, ut mortuum excitent, quemadmodum
 ‘Dominus excitavit et Apostoli—ut ne quidem credant
 ‘hoc in totum posse fieri; esse autem resurrectionem a mor-
 40 ‘tuis, agnitionem ejus, quae ab eis dicitur, veritatis.’ Contra
 Haereses, II. c. 31. §. 2.

Ibid. l. 9. novi et non unius nominis] Aeonum primus,
 Proon seu Praeexistens, et Bythos sive Profunditas, dice-
 batur incognitus per plura saecula fuisse. ANNOTATIO in

45 Romana edit. Opusculi advs. Omnes Haereticos, cap. 5.

P. 149. l. 16. aliquem Hermogenem ostendit] Hanc lectionem revocandam censui, cujus loco Rigaltius in ed. sua posteriori posuit *aliquid Hermogenis*. Sapiit enim vetus lectio stilum Tertulliani, qui in celebri loco libri de Carne Christi, cap. 14. haec scribit; 'Poterit haec opinio Ebioni
'convenire, qui nudum hominem, et tantum ex semine David,
'non item et Dei Filium constituit Jesum; plane Prophetis
'aliquo gloriosiore, ut ita in illo Angelus fuisse dicatur,
'quemadmodum in aliquo Zacharia.'

Ibid. l. 21. jubet castigare] Vulgo *jubetur*. Sed editio-
num Rhenani et Paris. primae lectionem, Junio probatam,
revocavi.

P. 150. l. 5. creatorem Angelum nescio quem] *Angelum*,
lectionem veterum ante Rigaltium editionum pro illa *Ange-*
lorum, bene revocavit Lupus. Sed vero praetulit *Angelorum* 15
Thomasius, quia, ut censet annotator ejus, aliqui diceretur
Tertullianus erravisse, quum Irenaeus cap. 20 libri primi
retulerit, Simonem magum affirmasse Angelos creavisse
mundum; illud igitur primum non docuisse Apellem. At
vero, praeterquam quod lectio *Angelorum* difficilis et vix 20
ferenda est, ostendit hoc loco Tertullianus Apellem creatio-
nem mundi attribuisse inferiori cuidam Deo, Dei superioris
Angelo, h. e. nuntio, ignea natura praedito, non vero An-
gelis; id quod Simoni aliisque haereticis placebat. Mundum
ab Angelis suis institutum esse dixit Simon, referente 25
Auctore anonymo advs. Omnes Haereses, cap. 2.

Ibid. l. 15. quae quando fuerint, dum non intersit quae
quando de veritate non sint] Sic edit. Rhenani. Ait Sem-
lerus 'Junius ita: *quae quando fuerint, tum non intersit*.
'Wouwerius scribendum censet, *fuerint non intersit*. 30
'Putem recte habere Rhenani [h. e. ed. principem].
Haec Semler. Interserendo addunt particulam *dum* ante
voces *de veritate non sint*, odd. Paris. utraque et Franek.
Edidit Rigaltius—*quae quando fuerint, dummodo intersit*,
quae quando, dum de veritate non sint. Sed reposuerunt 35
Lupus atque Thomasius *dum non intersit*. Totum locum
ita legerim, et interpunxerim, '*Eligant igitur sibi tempora*
'*universae haereses, quando fuerint, quum non intersit*
'*quae, quando de veritate non sint*.'

Ibid. l. 24. aliae quidem illae fuerunt] Vocem *illae* ex-40
punxit Rigaltius, quam revocavi.

Ibid. l. 25. postea abortae quasdam ex illis opiniones
usurpaverunt] Ita edit. princeps, cujus lectionem revo-
cavi, a Junio olim probatam. Habet Rigaltius *quiddam*
ex illis usurpaverunt. Exstat in edit. Paris. utraque et 45

Franeq. *postea abortae sunt, et quasdam ex illis opiniones usurpaverunt.*

P. 150. l. 28. praecedente illo fine supradicto posteritatis] Lego praecedente *illo fine supradicto posteritatis*, id est, ordine successionis, quo tanquam fune ad Apostolicas Ecclesias conscenditur, ut capp. 31 et 32 copiose dictum. Nam e diverso deprehenditur haereseon istarum posteritas fune illius pariter observato. JUNIUS. Sic orsus est Tertullianus adv. Judaeos librum, 'Proxime accidit, disputatio
10 'habita est Christiano et proselyto Judaeo; alternis vocibus contentioso *fune* uterque diem in vesperam traxerunt.'

P. 151. l. 5. respondere] Fors. legendum *reponere*.

Ibid. l. 13. Quod ab Apostolis utique non damnatur] Expunxit conjunctionem *quod* utraque editione sua Rigaltius,
15 quae quidem in editionibus Rhenanianis haud reperta est, sed tamen in editione Parisina anni 1455 suppleta est, et a Lupo Thomasioque recte restituta.

Ibid. l. 18. curiositatem melius exercere] Confer jam supra dicta in cap. 14.

20 Ibid. l. 20. apud quas ipsae adhuc cathedrae Apostolorum suis locis praesident] S. Ignatius initio Epistolae ad Romanos, — Ἐκκλησίᾳ ἡτῆς καὶ προκάθηται ἐν τόπῳ χωρίου Ῥωμαίων. Sin autem in sensum proprium verba accipiantur, ipsae adhuc cathedrae Apostolorum, certe huc pertineret,
25 ut Tertulliani temporibus servata esset Jacobi Apostoli cathedra Hierosolymitana, quod ex Eusebii Historia, lib. 7, cap. 10, constat; atque ut Romae Petri Apostoli cathedra adhuc restare credatur.

Ibid. l. 21. authenticæ litterae] Lingua scilicet eadem
30 qua fuerant ab Apostolis conscriptae, sonantes vocem uniuscujusque. Sic ipse, lib. de Monog. ad Graecum authenticum Pauli provocat. RIGALT. Idem Semlero placet, qui haec adnotavit, '*authenticæ litterae*, non *originalia* et auto-
'grapha, ut multi falso intelligebant, sed *Graecae*, quia isti
35 'alii *Latina* translatione utebantur, sicut ipse Tertullianus.' Haec Semlerus, neque aliter hac de re statuerunt nonnulli alii scriptores. Verum scite monuit Georgius Stanleius Faber, vix dici id posse de S. Scripturarum apographis, illa tantum penes Ecclesias Apostolicas fuisse, exclusis
40 ceteris Ecclesiis. Vide Appendicem egregii operis Anglica lingua conscripti, cui titulus, *The Difficulties of Romanism, Romanismi Difficilia*. Certe constat, singulos hic mitti a Tertulliano Christianos ad vicinam metropolim, in qua Epistolae apostolicae recitabantur, Corinthum, Philippos,
45 Thessalonicam, Ephesum, Romam; ad quas ipsas urbes

Apostolus Paulus litteras dederat. Mirumne videtur, Epistolas istas Paulinas ab Ecclesiis in his urbibus constitutis annos circiter centum et quinquaginta conservatas esse? Idque revera contigisse, est ut testari velit hoc loco Tertullianus. At vero, quod obliviscendum non est, videntur viri doctissimi oppositas fuisse hoc loco authenticas litteras, non apographis Graecis, sed interpretationibus earundem Latinis. Sic enim ait Rigaltius, dici in libro Tertulliani de Monogamia, cap. 11, exstare in Graeco authentico interpretatione Latinae opposito locum quendam Apostoli. Nihilominus haec duo simul constare posse existimem, ut opponantur cum *authenticae litterae*, seu epistolae, quomodo loqui solent Jurisconsulti veteres, apographis earum, tum vero *Graecus authenticus* interpretationi Latinae. Haec olim probabiliter disputavi. Verum tamen hoc tantum Tertulliani verbis mea quidem sententia significari potest; adeundas esse originalem fidem quaerentibus Ecclesias apostolicas ob eam causam, ut investigent quid ipsae dicant, quid doceant; in quibus quidem Ecclesiis, scilicet apostolicis, adhuc manet apostolica successio, ac recitantur litterae propriae Apostolorum, indolem veram ipsorum referentes. Habet Clemens Alexandrinus in Stromate iii.—ἐπακούσαντας τῆς Κυρίου φωνῆς, εἴτε τῆς αὐθεντικῆς, εἴτε καὶ τῆς διὰ τῶν Ἀποστόλων ἐνεργούσης.—*exaudita voce Domini, vel ipsa per se, vel etiam quae operabatur per Apostolos* cap. 6, p. 764, ed Potteri.

P. 151. l. 22. sonantes vocem] Irenaeus lib. iii. cap. 3. ubi de Clemente, 'Quum adhuc *insonantem* praedicationem 'Apostolorum et traditionem ante oculos haberet.'

Ibid. l. 27. unde nobis quoque autoritas praesto est] Sic. lib. iv. ad Marcionem p. 505. [cap. 5.] 'Quid etiam 'Romani de proximo sonent.' RIGALT. Totus locus dignus est ut cum his conferatur: 'Videamus quod lae a Paulo 'Corinthii hauserint, ad quam regulam Galatae sint rectori, quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii, quid etiam Romani de proximo sonent, quibus Evangelium 'et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. Habemus et Joannis alumnas Ecclesias. Nam etsi 'Apocalypsin ejus Marcion respuit, ordo tamen Episcoporum 'ad originem recensens, in Joannem stabit auctorem. Sic et ceterarum generositas recognoscitur.'

Ibid. l. 31. Joannis exitu coronatur] Scilicet, Baptistae, capite abscisso. SEMLER.

Ibid. l. penult. posteaquam in oleum igneum demersus, nihil passus est] Hoc si revera evenierit, quod solus, ni

fallor, ex scriptoribus Antenicænis memoravit Tertullianus, Christianus statim fieri iudex ethnicus, quicumque is fuerit, cum omnibus suis, debuisset; nisi opponas, fieri posse, ut Apostoli liberatio praestigii magicis ab iisdem attribueretur.

5 Quinetiam recordandum nobis est, Judaeorum primores, id quod ex Actis Apostolorum constat, eundem Joannem occisum isse, simul ac novissent eum e carcere divinitus liberatum. Vid. Act. Apost. cap. v, comm. 33.

P. 152. l. 2. contesserant] Habent edit. Rhenani et Paris.

10 prima contestatur. Pithoeus vult legere, ut refert Semlerus, contesseratur.

Ibid. l. 6. et inde portat fidem] *Et inde potat fidem* [Paris. 2da.] Franek. Rigalt. Conj. Wouwer. *et inde importat fidem*. Malim, *plantat*. SEMLER. Editionis principis lectionem

15 portat revocavi*.

Ibid. l. 11. Sed non omnes ex illa] Sic edit. princeps. Fors. legendum foret *omnino* pro *omnes*, nisi auctor illud spectaverit S. Joannis 1 Ep. ii. 19. *quoniam non sunt omnes ex nobis*. Habent *fuerunt* pro *omnes* edit. Paris. Franek.

20 Rigaltique.

Ibid. l. 16. Ita et haereses de nostro fructificaverunt, non nostrae, degeneres veritatis grano, et mendacio sylvestres] Sic edit. ante Rigaltianam, nisi quod in edit. prima Rhenani exstiterat *varietatis* pro *veritatis*, quod mutare in *vanitatis* volebat Junius; sed *veritatis* jam reposuerat Rhenanus in edit. sua ultima ex Codice Gorziensi, dum Paterniacensis habebat *varietatis*. Posuit Rigaltius, 'Ita et haereses de nostro frutice non nostro genere, veritatis grano, sed mendacio sylvestres.' Ego cum Lupo et Thomasio veterem

25 lectionem revocavi. Quod et fecisse nunc video abbatem de Gourey in edit. sua Apologiae et Praescript. Haeret. Tertulliani, anno 1780 Parisiis typis impressa.

Ibid. l. 27. quod — haereticorum nomine admittunt] Haec est lectio Ante-Rigaltiana, quam cum Lupo et Thomasio et abbate de Gourey revocavi. Junii conjecturam nomina recepit Rigaltius. Nomen vult Semlerus. Sed haereticorum nomine valet quatenus haeretici, qui sunt homines ex arbitrio suo dogmata sibi eligentes. Est porro, non a Christo habendo pro eo, quod est, a Christo

30 non habendo.

P. 153. l. 1. Mea est possessio] Verba haec, quae absunt ab edit. principe, neque nimis necessaria sunt, omisit Lupus, quod et olim fecerat Quintinus, teste, sed non consen-

* [In Editionis secundae Corrigendis, lectionem *potat* restituendam voluit Routhius.]

tiante, Pamelio. Mox una voce *fideicommissum* vult imprimendum ex Jurecoss. usu Junius, cui obtemperavi.

P. 153. l. 15. *necessitas instituit*] Hoc ex Rhenani edit. ultima recepi et Paris. prima. Exhibet ejusdem Rhenani editio princeps *instituit*, quam quidem lectionem Junius 5 praetulit illi editionum posteriorum, *eos necessitas coegit*.

Ibid. l. 19. ita et nobis] Additum est post haec a Rigaltio *et a nobis*, quod cum Lupo atque Thomasio omisi, undecunque huc advectum.

Ibid. l. 25. ex illis sumus, antequam nihil aliter fuit, quam sumus. Voces *jam inde* addidi ex Ursini Codice apud Wouwerium, 10 quas quidem neglexit Rigaltius. Habent vocem *inde*, sed ante *Scripturae* positam, edd. Rhenani et Paris. prima. Quum aberat autem vox utraque ab editt. Paris. 2nda et Franek. cujus est textus Pamelii, legendum coniecit Junius, 15 *unde Scripturae ab initio suo*.

Ibid. l. 26. ex illis sumus, antequam nihil aliter fuit, quam sumus. Quid denique fuit, antequam a nobis interpolarentur] Sic editt. ante Rigaltium, nisi quod praepositio *a* ante *nobis* in edd. Rhenani et Paris. prima deest. Ad marg. ed. 20 suae tertiae Rhenanus pro vocibus *antequam nihil* ait legendum *anteque nihil*. Reponit vero Junius, *antiquum nihil*, haud male. Rigaltius autem mancam lectionem secutus quae ex repetitione verbi *fuit* orta est, hoc tantum habet, 'Ex illis sumus, antequam aliter fuit, antequam a vobis interpo- 25 lantur.'

P. 154. l. 1. et primi et ex ipsis] Hanc editionis principis lectionem, et Junio probatam, praetuli illi editionum Rhenanianam et Paris. primam subsequentium, *a principio et primi*. Paulo ante scripserat auctor, *ex illis* [Scripturis] *sumus*. 30

Ibid. l. 14. Haec sunt ingenia] Ita editt. Rigaltianam praecedentes; in illa enim Rigaltii exstat *Erant* pro *haec sunt*. Alteram vero lectionem cum Lupo atque Thomasio revocaui.

Ibid. l. 21. quo jus] Sic editt. Rhenani. Habent edd. Paris. 2nda et Franek. *vis*, pro *quo jus*. Junius vult legere 35 *Quivis—componit*, quod quidem jam reposuerat Quintinus in edit. sua hujus tractatus anno 1561 typis mandata, Pamelio teste in notis. Ait vero Wouwerius Codicem MS. habere *quovis*, seque emendandum censere, *qua vides*; quod et in ed. Paris. prima exstitisse nunc video. Edidit *vides* sine 40 *qua* Rigaltius. Mihi quidem videtur, quum facilis sit harum vocum inter se mutatio, nam in cap. 2 libri de Spectaculis *vides* pro *vis* recte repositum est, legendum esse *quo vides*, ut construaturs relativum *quo* cum voce *exemplum*. Antiqua manus, nec male, judice quidem Semlero, adscripsit *cujus*. 45

P. 154. l. 25. Hosidius Geta] Liber Agobardi, *Vosidius*, Ursini, *Osidius*. Apud Dionem scribitur *Γωσίδος ὁ Σιδίος Γέρας*, legendum, Γρ. *᾽Οσίδιος*. Fertur Senatus consultum sub Claudio Caes. factum, Cn. Hosidio Geta, L. Vagellio
 5 Coss., erutum Neapoli anno Chr. M.DC.III, adversus eos qui negotiandi caussa emissent quod aedificium, ut diruendo plus acquirerent quam quanti emissent. RIGALT. *Ovidius* citra edd. Rhenani. *Osidius Geta* ed. Paris. utraque, *Ovidius Geta* ed. Franck. ubi monuit Junius, si nomen Geta
 10 retineatur, legendum fore *C. Didius*, qui floruit tempore Claudii, nominatque in hac re Dionem. Alioquin legisset idem Junius *Ovidius ita Medeam*. Ceterum digna est quae hic memoretur Proba Falconia, ab Hieronymo aliisque Patribus laudata, cujus exstat opusculum e Virgili carmini-
 15 bus excerptum et concinnatum, ad explicationem praecipuorum locorum Veteris Novique Testamenti.

Ibid. l. 28. Homero-centonas etiam vocare solent] Substituerat Rigaltius, *Homero-centones* etiam *vocari* solent. Minus recte, ut opinor.

20 P. 155. l. 4. Sed quaeritur, a quo intellectus intervertatur eorum, quae ad haereses faciant] Posuerat Rigaltius *sequitur pro sed quaeritur*. Hoc vero cum Lupo atque Thomasio revocavi. Porro, praecunte eodem Lupo, *intervertatur* recepi pro edito *interpretetur*, idque praeter morem
 25 meum, ex conjectura tantum Latini Latini a Junio comprobata. Hoc vero postulare videbatur loci sensus; etiamsi verbum *interpretor* cum passiva significatione apud Tertullianum reperitur.

Ibid. l. 7, in idolorum mysteriis] Praepositionem a Rigaltio omissam cum Lupo et Thomasio revocavi. Infra habes, — 'tam aemulanter Dei adfectavit exprimere in negotiis
 30 idololatriae,' cap. 40.

Ibid. l. 9. expositionem delictorum] Sic pro *expiatione delictorum* priori lectione Rigaltius e libro Agobardi; ἀπό-
 35 θετικ. SEMLER. *Expiationem* quidem reduxerunt Lupus et Thomasius. Sed, ut alia opera taceam, Epistola illa Firmiliani, quam his Collectaneis additurus sum, vox altera firmatur. Ibi enim exstat—'non ablutis per Ecclesiae lava-
 ' crum sordibus, nec peccatis expositis.' cap. 15.

40 Ibid. l. 10. et si adhuc initiat Mithra] Habet *et si adhuc meminit Mithrae*, probante Junio, ed. princeps. Edidit Rigaltius, *et si adhuc memini, Mithra*. Exstat vero in ed. ultima Rhenani et in ed. utraque Paris. et Franck. *et sic adhuc initiat Mithrae*; sed Delacerda et Lupus
 45 Thomasiusque *si pro sic* posuerunt. Hoc denique se-

cutus sum, dum tamen *Mithra* pro *Mithrae* cum Rigaltio scripsi.

P. 155. l. 13. sub gladio redimit coronam] Martyrii mimo. Quod pluribus explicavit sub finem operis de Corona, p. 131. RIGALT.

Ibid. l. 14. in unis nuptiis statuit] *In unius nuptiis posuit*, Rigaltius. Et ad editionem principem, in qua vox *nuptiis* sola exstat, sine *unis* vel *unius*, refert Rhenanus Hirsaugiense exemplum habere *in unius nuptiis*, lectionem hanc probans. Eandem praestat edit. Paris. utraque. Sed lectionem alteram *in unis nuptiis* in edit. Franek. exstantem, quam se edidisse Pamelius ait ex MS. Angelico Codice Joan. Clementis, cum Lupo atque Thomasio recepi. *Unae* enim aeque ac *primae* nuptiae Latine dicitur. 'Homo Dei Adam et mulier Dei Eva *unis* inter se *nuptiis* defuncti sunt,' scribit Tertullianus in lib. de Exhortatione Castitatis, cap. 5. Vid. et cap. 9. Ceterum exigit Apostolus in Epistolis ad SS. Timotheum et Titum, ut *μίας γυναῖκος ἀντὶς* ordinetur Episcopus, ita et Diaconus; quod quidem praeceptum ad literam, ut aiunt, nuper solebat injungere Papis seu Sacerdotibus suis Ecclesia Graeca. Nullum ergo hic exstare Montanismi vestigium, quidquid sibi visus sit detegisse vir cl. Petrus Allixius, fidenter dicerem. Cons. Dissertationem ejus de Tertulliani Vita et Scriptis, cap. vii.

Ibid. l. 17. sacrificantium ministeria] Quum ipse dicat Rigaltius, se malle quod est in libro Ursini, *sacrificantium*, pro edita lectione *sacrificialia*, tum quia vox *sacrificantia* in editt. Rhenani et Paris. prima legatur, idcirco *sacrificantium* in textum recepi.

Ibid. l. 26. sacramentorum Christianorum] Hoc protuli ex edit. Paris. utraque pro voce *sanctorum* quae exstat in edit. quidem principe; sed in tertia Rhenani editione positum hoc est ad marg. ejus, 'Forte *sacrorum* vel *sacramentorum*.' In ultima vero editione sua idem Rhenanus ad voces *sanctorum Christianorum* adnotavit, 'sicut dicimus sancta sanctorum.' Porro de scriptura *sacramentorum*, quam tamen haud primus induxerat Gelenius, sic Pamelius; 'Legimus ex MS. 3 Vaticano, cum Rhenano in prima editione et Adnotationibus, *sanctorum*, pro eo quod Gelenius substituit *sacramentorum*.' Haec Pamelius, ideoque in editt. Franek. atque Rigaltiana appellatio *sanctorum* apparet. Illustrare quoque pergit Lupus hunc, ut ait, antiquorum Christianorum titulum verbis Paulinis ad Ephesios, *Omnibus sanctis, qui sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Jesu*. His non obstantibus, edit. utriusque Parisiensis lectionem,

sacramentorum, amplectendam esse censeo. Habebas proxime ante *sacramenta Christi*; et conferas inferius Firmiliani Epistolam, §. 8. Significari interea videntur Scripturae Sacrae his vocibus *instrumenta divinarum rerum et sacramentorum Christianorum*. Mox praepositionem *de* pro *ex* adhibet more suo Tertullianus.

P. 156. l. 2. aliter eum disserunt quam in vero est] Videsis quae jam supra notavi ad cap. 30. Ad phrasin vero quod attinet, *quam in vero est*, habet auctor in lib. suo de Resur. Carnis, 'Porro etsi ita *in vero* habeatur,' cap. 11. et—'non enim hanc esse *in vero*,' c. 18. Anglice dicimus, *as in truth it is*, ut in vero est.

Ibid. l. 3. Itaque omne mendacium de Deo vel natio quodammodo sexus, est idololatriae] Sic se habet editio princeps; sed ad ultimam editionem suam Rhenanus ait, ausum se esse pro *vel natio* scribere *variatio*, huc se trahentibus Paterniacensis Codicis vestigiis. Hinc *variatio* et ita pro itaque in edit. prima Parisiensi, similiter atque in Rhenani illa, exstant. Substitutum autem est in edit. illas sequentibus, quod posuit et Rigaltius, 'Itaque omne mendacium quod de Deo dicimus, quodammodo genus est idolatriae,' nisi quod abest vox quodammodo ab edit. Paris. 1566. At vero in notis calci editionis Franek. adjectis praetulit Junius lectionem editionis principis, tantum addito *vel* ante quodammodo, ut vox natio in sensum generis accipiatur, *sexus* in sensum partis, h. e. aut totum aut pars mendacii. Sic ille. Semlero autem vera lectio nondum eruta videtur; ad *προβολὰς* vero haereticorum respicere voces, natio, *sexus*, idem vir doctissimus opinatur. Ferenda editionis principis lectio mihi videtur, si modo reponas, *vel ratio quodammodo sexus*, habito nimirum ad *προβολὰς* istas, ut ait Semlerus, respectu. 'Habes,' inquit Tertullianus, 'ogdoadem, tetradem duplicem, ex conjugationibus masculorum et feminarum.' Adv. Valentinianos, cap. 7.

35 Ibid. l. 18. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti] Hoc est, Ante *τέλειοι* sunt οἱ κατηχούμενοι, quam fidei dogmatibus instructi.

Ibid. l. 21. fortassean] Hoc mediae aetatis vocabulum pro edito *forsitan*, jussi ponendum, quum exstaret in edit. princeps, sed divisim, *fortasse an*.

Ibid. l. 23. nunc saeculo obstrictos] Negotiis atque officiis implicatos.

Ibid. l. 28. cras alius] Vel diverso, vel nullo fortasse munere functus, ut sequentia ostendunt.

45 P. 157. l. 5. Adime illis in Legem Moysis et Prophetas et

in Creatorem Deum accusationem, et loqui non habent] Ita locum restitui. Vulgo editum est, *Adime illis Legem Moysi et Prophetas et creatorem Deum, accusationem eloqui non habent.* Quum vero exstaret in edit. Paris. 2nda in *Lege*, et haberet Codex Wouwerii *et in creatorem*, positumque sit in edit. Rhenani et Paris. prima *et loqui* pro *eloqui*, vix dubitabam quin, ita ut vides, locus emendari deberet. Rhenanus quidem ad tertiam suam editionem legendum conjicit *ad cautionem* pro *accusationem*, sed frustra.

P. 157. l. 12. quia quum sint, non parent] Et haec est causa, 10 quare inter eos non sint schismata, non quod vere non sint dissentiones, sed quia quum omnes pro libidine efficiunt quod cuique placitum, non apparent, et ideo ipsissima unitas videtur, quum sit multiplicitas sententiarum. DELACERDA.

Ibid. l. 13. Schisma est unitas ipsis] Schisma, quod est 15 divisio a catholicis, vinculum ipsis est unitatis, quemadmodum ante scripserat auctor: 'Nihil interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem 'conspirent,' cap. 41.

Ibid. l. 15. proinde] Fors. *perinde*. Voces a librariis 20 mutari solent.

Ibid. l. 24. quasi sine lare vagantur] Voculam *quasi* ex editione principe aliisque restitui. In eadem tamen mendose positum est, *quasi sibi latae*, in ed. tertia Rhenani *quasi sibi late*, in ultima Rhenani *quasi late*, in ed. Paris. 25 prima *quasi sibilatae*, in Paris. 2nda *sibi late*, omisso *quasi*, in ed. Franek. *quasi sibi late*, ut in tertia Rhenani. Tandem edidit Rigaltius ex Wouwerii vet. libro *sine lare*, omisso *quasi*. Ait doctissimus ille Wouwerius in Emendatt. suis anno 1608 editis, 'Aliorum editiones, *quasi sibi* 30 '*late vagantur*. Hanc scripturam sequutus vir illustris [an Scaliger?] emendavit *quasi Abii late vagantur*. Ingeniose, 'ut omnia. Fortasse non rejicienda conjectura qua scribebam, '*orbi fide, extorres, Cybiratae vagantur*; sed minime discedendum arbitror a vet. Cod.' Haec ille. Recepit vero istud, 35 *quasi Abii late vagantur*, in edit. suam Christianus Lupus; nihilominus cum Rigaltio facit Thomasius.

P. 158. l. 3. diligentia adtonita] Quae semper est in metu ne quid peccet. RIGALT.

Ibid. l. 4. adlectio explorata] Adlegendorum, scilicet in 40 ordinem ecclesiasticum. RIGALT. Adlectio, ordinatio, ἐπι-κλήρεϊν. SEMLER.

Ibid. l. 6. apparitio devota] Apparent Episcopis Presbyteri, Diaconi. Apparent magistratibus scribae, praecones, accensi. Glossae Philoxeni, *Apparitores*, 'Εκβιβασταί. Εὐρίν 45

δὲ ὑπὲρταὶ τοῖς ἀρχουσιν προσεδρεύοντες. *Apparitio*, Ἐκβασμός. Eo sensu dixit Septimius noster libro de Spectaculis, p. 98, aures et oculos apparere spiritui: 'Quum spiritui appareant aures et oculi, nec possit mundus praestari, 5' cujus apparitores inquinantur.' RIGALT.

P. 158. l. 6. processio modesta] Procedebant in publicum Christiani modesto habitu vultuque. Sic lib. II. de Cultu Feminar. 'Vobis autem nulla procedendi causa non 10' trica. Aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermō administratur &c.' p. 80. RIGALT.

Ibid. l. 16. de saevis et perversis doctrinis] *Seris*. Sic optime liber Ursini. Antea, *saevis*. Nullo sensu. Sernas doctrinas dicit Antichristi, cujus tempora excipiet consum- 5' matio saeculi. Tria tempora in Tertulliani scriptis cunctas hominum aetates dividunt: Naturae, Legis, et Evangelii. Itaque ultimum est Evangelii tempus, subrepente Antichristo et saeculi fine. Haec RIGALTIUS, qui *seris* recepit. Attamen, exstante in praecedentibus editionibus *saevis*, haud 10' spernenda, immo amplectenda est, conjectura Junii *scaevis* reponentis. Glossae Vett. Σκαῖος, *scaevis*, *vanus*, *pravus*. *Saevis* in editionem suam revocavit Thomasius, adscripta altera lectione *seris* ad oram.

Ibid. l. 27. Itaque veniam merebuntur] Ironice haec dicta, 25' sicut notavit Semlerus.

Ibid. l. 33. semel] h. e. ἀπαξ, tantum semel, non iterum.

P. 159. l. 2. sed quum vos non crederetis] Particula negativa cuius sensum auctoris bene perpendenti amovenda 30' videbitur. Ceterum illud animadvertendum est, posita fuisse haec verba in editt. vetustissimis post vocem *mandaveram*; ac displicuisse Junio transpositionem, quae eorundem postea facta est. Ita enim scribit: 'Falluntur, qui hic 35' transponunt auctoris verba. Ego primam editionem et manuscriptorum consensum sequens, ita legendum censeo: 'Discentibus, id est, discipulis, *meis eadem ad vos prae-* 40' *dicare mandaveram*, nimirum solummodo viva voce; *sed quum vos non crederetis*, praedicationi illorum, *semel Evan-* *gelium, et ejusdem regulae doctrinam Apostolis meis de-* *legaveram*, puta literarum monumentis consignandam, et 45' deponendam in Ecclesia mea. *Sed libuit mihi postea aliqua inde mutare*, nempō ut post ab illis haereseon auctoribus fuit factitatum. Sic integra omnia.' Haec Junius, quibus tamen haud assentior. Sin vero vetus sen-

tentiarum ordo revocari debeat, acque tamen scribendum foret, *sed quum vos crederetis*.

P. 159. l. 10. qui exorbitant, et fidei veritatis periculum non cavent] Legendum putabat Junius *fide*, non *fidei*; exstatque in ipsa hujus libelli clausula, quam post Junii 5 tempora Rigaltius adjecit, locutio *in fide veritatis*. Porro scribit S. Paulus ἐν ἀγίᾳ πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας, 2 Thess. ii. 13. Quapropter locum ita refingo, *qui exorbitantes fide veritatis, periculum non cavent*. Caeterum illud, *capit opinari*, pro eo quod est, *potest fieri, ut talia opinentur*, 10 *qui exorbitantes* &c. more Tertulliani est positum.

Ibid. l. 16. etiam specialiter quibusdam respondebimus] Hoc vero praestitit libris adversus Marcionem, adversus Valentinianos, adversus Praxeam &c. Minime autem sequenti opusculo, nam eo tantum indicantur haereses, non 15 confutantur. RIGALT.

Ibid. Haec in fide veritatis &c.] Voces usque ad ultimum verbum *Explicit* primus addidit Rigaltius in editione sua librorum novem Tertulliani. Hae vero ideo omissae esse in multis Codicibus videntur, ut melius cum 20 hoc opere cohaereret libellus, de quo illico dicturi sumus. In clausula autem ista, *Haec in fide veritatis ei..... legentibus pax et gratia Domini nostri Jesu Christi in aeternum*, lacuna hoc vel alio quodam modo supplenda est, *citra cavillationem legentibus*. 25

CONTRA HAERETICOS EXPLICIT] in Codice Agobardi non ultra pergit liber De Praescriptione Haereticorum, neque ulla fit mentio sequentis opusculi, quod incipit, *Quorum haereticorum, ut plura praeteream* &c. Et jacebit ἀκέφαλον, nisi dicimus sic a Tertulliano adnexum fuisse operi de Prae- 30 scriptione Haereticorum, ut eo absoluto, quum aliquis adscripsisset *Explicit de Praescriptione Haereticorum*, idem quisquis ille fuerit, ejus aevi scriptor, pro titulo sequentis opusculi subjecerit *Quorum haereticorum*; daturus scilicet catalogum eorum, quos generali praescriptione submovendos 35 censeret; ac deinde incipiat opusculum, *Taceo enim Judaismi haereticos*, quod idcirco portio ac sequela praecedentis habeatur, proptereaque nullibi citatum ab autore separatim reperitur. Stilus certe non absimilis videtur Septimiano. In quibusdam vero exemplaribus praecedit librum de 40 Praescri. Haereticorum. RIGALT. Si, ut opinantur Allixius, Noesseltus, alique, post Tertulliani lapsum compositus fuit hic liber de Praescriptione, hinc sane duo isti tractatus diversos auctores habeant omnino necesse est. Haud

pauca enim contra Montani haeresim in subsequentis opus-
 culi cap. penult. afferuntur. Rem vero aliter se habere
 circa compositionem, quam crepant, libri de Praescriptione
 post Tertulliani lapsum, supra exposui; porro scriptum
 5 fuisse iisdem fere temporibus utrumque librum, omnes,
 quod sciam, consentiunt. At vero, etsi egregium et pro-
 babile opus est catalogus iste haeticorum, adversus Omnes
 Haereses appellatus, multaque in se bonae frugis, nequa-
 quam alibi reperta, continet; ac praeterea ab Hieronymo, ut
 10 indicabit Rigaltius, adductus est; immo fortasse Tertulliano
 ipsi ab Optato in lib. primo de Schismate Donatistarum
 attributus, haud satis tamen convenire idem videtur cum
 opere a Tertulliano supra promisso, in quo singulis haere-
 sibus se responsurum esse ait; nec vim salesque orationis
 15 Septimianae satis assequitur. Certe pars hujus libelli de
 Praescriptione non est; neque a Lupo aut Thomasio, qui
 post Rigaltii tempora hunc de Praescriptione ediderunt,
 libris suis conclusus est.

IN LIBELLUM
ADVERSUS OMNES HAERESES
ANNOTATIONES.

P. 161. l. 3. QUORUM haereticorum &c.] Quae nunc sequuntur in Hirsaugiensi Codice praecedebant librum de Praescriptionibus, quod Rhenanus librarii incuria factum putat. In Paternaciensi Codice erat separatus libellus ἀντίγραφος, in altero autem libro titulum habebat, Adversus Omnes Haereses. Atque sub hoc titulo in editione Rhenani ista omnia separatim excusa sunt, quum in ceteris editionibus uno tenore cum superioribus junguntur. 10
SEMLER. Libellus iste una cum Vincentii Lirinensis Commonitorio, et Tertulliani de Praescriptionibus, sed separatim a Tertulliani opere, typis excusus est sub titulo Catalogi Haereticorum a Carolo Barbiellini, Romae, anno 1765. 15
Volui quidem titulum, qui in edit. principe huic opusculo datus est, *Adversus Omnes Haereses, seu potius, de Haeresibus Liber*, eidem partim saltem praefigere, Codice MS. a Rhenano supra commemorato nixus; verum neglectu meo *Haereticos* pro vocabulo *Haereses* in titulo positum est; 20
id tamen magis convenit cum initio opusculi, quam alterum *Haereses*.

Ibid. l. 4. Taceo enim Judaismi haereticos] Haec legerat Hieronymus, quum, adversus Luciferianos agens, 'Taceo,' inquit, 'de Judaismi haereticis, qui ante adventum Christi 25
'Legem traditam dissiparunt, quod Dositheus Samaritanorum princeps Prophetas repudiavit' &c. Et infra, [l. 15.] 'Ad eos me converto.' Hieronymus eod. 'Ad eos venio haereticos, qui Evangelia laniaverunt.' RIGALT.

Ibid. l. 18. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum] Similiter scribit de Simone Tertullianus, libro de Anima, cap. 34, *et se quidem finxit summum Patrem*. Referente quoque Irenaeo lib. II. advs. Haereses, cap. 8, dicebat Simon iste, *semetipsum esse summum Deum*.

Ferunt Apostolorum Actus, Simonem ipsum λέγειν εἶναι τινα λατὸν μέγαν, ceteros vero omnes de eo dicere, Οὐτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη. cap. viii. comm. 9, 10.

- P. 151. l. 21. ac daemone se oberrante qui esset sapientia, 5 descendisse quaerendum] Ita se habet editio princeps. Sed in duabus posterioribus Rhenani editionibus, quas secutae sunt editt. Paris. ambae et Franek. et Rigaltiana, exstat a daemone se oberrante, qui esset sapientia, descendisse quaerendum, nisi quod edit. Paris. secunda aberrante habet, 10 Rigaltius autem qua pro qui. Reponendum mihi quidem videtur, ac Aeone a se aberrante, qui esset sapientia, descendisse se ad quaerendum. Conferendus enim Irenaeus in lib. primo advs. Haereses, capp. 23 et 24 de Simone, deque exsiliante ex eo prima mentis ejus conceptione. Junius 15 vero in notis calci edit. Franek. adjectis legendum conjecit, ad daemonem secum errantem, qui esset sapientia descendisse se quaerendum. Locum autem sic constituere vult Rigaltius, Ad oves aberrantes se, qui esset sapientia, descendisse quaerendum. Denique Semlerus ait, se ex Irenaeo 20 lib. III. ausum scribere, Ad ennoeam se aberrantem, quae esset sapientia, descendisse quaerendum. Quod ad voces attinet Apud Judaeos &c. eas, prout postea distinxit in annotationibus suis Rigaltius, conjunxi cum sequentibus. Vide enim, quae de Basilide paulo infra et de Carpocrate, 25 cap. 4, scribat auctor.

Ibid. l. 24. se in phantasmate Dei non passum] Fortasse Deum reponendum, cum hoc interpretamento; Se modo imaginario, vel putativo, ut loquitur Tertullianus, non passum sed esse quasi passum, Deus quum fuerit.

- 30 P. 162. l. 4. Angelos inferiores mundum fecisse] Posuit in edit. sua pro veteri scriptura inferiorem Rigaltius. Quum vero postea in cap. 3 angelos inferiores hominem finxisse scribat hic auctor, lectionem alteram revocavi. Habes infra, in ultimis quidem Angelis, et qui hunc fecerunt 35 mundum; atque initio cap. 4, Angelos atque virtutes, quos distantes longe a superioribus virtutibus mundum istum in inferioribus partibus condidisse dicit. Attamen in cap. 7 mentio facta est mundi superioris atque inferioris. Supra Junius conjecit emendandum, in summis illis et infinitis 40 partibus, pro, in summis et illis infinitis, sed fortasse nihil mutandum est.

Ibid. l. 6. ad similitudinem illius luminis] Post similitudinem interposuit has voces Rigaltius, illam superiorem propter, quas quidem, ut ex sequentibus perperam huc

translatas, expungendas jussi. Dein vox *Angelos* male repetita fuisse videtur, prout Rhenanus jam adnotaverat, et post eum Wouwerius in Emendationibus Epidict. Fine opusculi simile quid huic clausulae habes, quam Victorinus corroborare curavit.

P. 162. l. 9. cujus lumen illud, et virtutem illam superiorem propter misericordiam, scintillam salvam esse] Sic editt. ante Rigaltium, qui quidem voces *illam superiorem propter* omisit. Sed locum mancum et corruptum Junius hoc modo supplevit atque emendavit: Cui lumen illud et virtutem illam superiorem propter misericordiam vitae scintillam immisisse; hanc scintillam salvam esse. Convenit haec emendatio tam cum iis quae in cap. 3 sequuntur, quam cum Tertulliano, in lib. de Anima cap. 23, atque Irenaeo lib. 1. contra Haereses, cap. 22, ubi de Saturnini scitis agitur. Interea a Junio locum praeclare emendante, rectius, ni fallor, positum fuisset *scintillam vitae*, quam *vitae scintillam*, siquidem propter τὸ ὁμοιοτελεῦσθαι, seu vocis *scintillae* repetitionem, omissio vocum interjectarum contigisse videatur. Dixi, similia exstare in capite proxime sequente.

Ibid. l. 32. frequenter] An *frequentare*? SEMLER. Alioquin adverbium cum *concutere* construendum foret. Sed fortasse scribendum, et seditione res *frequenter* et bello *concutere*, pro et seditiones *frequenter* et bella *concutere*.

P. 163. l. 6. ne quis confiteatur in Simonem credidisse] Fors. reponendum, *conficiatur*, h. e. colligatur, vel, concludatur.

Ibid. l. 13. ex hac permixtione, pudor est dicere quae foeda et immunda sunt et cetera obscoena; omnes enim refert quosdam turpitudinis natos, &c.] Ita se habet edit. princeps. In edit. Rhenani ult. Paris. utraque et Franek. sunt cum sequentibus positum est. In hunc autem modum locum repraesentavit Rigaltius, *Ex hac permixtione pudor est dicere quae foeda et immunda sunt. Homines enim refert quosdam turpitudinis natos.* Quum vero omnia haec et plura post voces *ex hac permixtione* usque ad illas, *natos praeterea daemones*, παρὲνθετικῶς collocata videantur, totum locum velim ita refingere atque distinguere: *Ex hac permixtione (pudor est dicere, quae foeda et immunda. Sunt et caetera obscoena; omne enim refert quasdam turpitudinis notas, et complexus, et permixtiones execrables, obscoenasque conjunctas [hoc est, conjunctiones], et quaedam ex ipsis adhuc turpiora,) natos praeterea daemones et deos &c.* Hoc mihi quidem placet. Sed Rigaltius, qui ipse homines pro omnes

posuit, in notis suis refert, monuisse virum eruditissimum, legendum *Aeones*, propter Epiphanium in *Haeres.* Καὶ ἐκ τούτου τοῦ Αἰῶνος τοῦ αἰσχροῦ καὶ τῆς μητρὸς γεγονέναι Θεοῦς τε καὶ τοὺς Ἀγγέλους καὶ δαίμονας. Scribere autem jusserrat
 5 Latinus Latinus, *communes* pro *omnes*, quod probat Junius. Recte praestat, *quasdam turpitudinis notas*, editio Halensis, sed unde acceptum nescio.

P. 163. l. 18. conjunctas] Hoc est *conjunctiones*. RIGALT.

Ibid. l. 21. et jam praeterimus] Sic cum editore Romano
 10 lego, pro *etiam praeterimus*. Vult Semlerus reponere, *Si etiam praeterimus, satis est nobis* &c. Supra in lin. 20 Junius vocem sustulit *satis* ante *sacrilega*. Sed neutram approbo conjecturam.

Ibid. l. 23. gravissima sententiae auctoritate] An reponendum *gravissimae*?

P. 164. l. 1. imitatur] Magis conveniret huic loco verbum *intimat*.

Ibid. l. 4. ad benedicenda eucharistia sua] Mutandum censuit Pamelius *eucharistia* in *eucharistica*; sed, retenta
 20 pristina lectione, ait Rigaltius, 'Sic habet Codex Divionensis. Atque ita etiam Indiculus Haeres. Hieronymi, [a Menardo editus.] *Et ipse illis eucharistia sanctificat*.'

Ibid. l. 11. gravitate materiae permixta sibi] Legendum videtur *permixtae*.

Ibid. l. 13. in medietate relictum extendisse totum, effecisse sic coelum] Sic editum est. Sed conjecit scribendum
 30 *extendisse* se Semlerus et ante eum Latinus Latinus, qui et recte censuit ponendum esse *et fecisse* pro *effecisse*. Fortasse igitur ita legendus est locus, *in medietate vero relictum extendisse* se totum, et fecisse sic coelum.

Ibid. l. 17. quem oclusisse] Conjecerat legendum, *atque oclusisse* Junius. Malim *queis* vel *quibus* reponere.

Ibid. l. 28. et similitudinem serpentis] Fors. legendum, *ad similitudinem serpentis*.

P. 165. l. 20. per passionem Christi] Hoc est, si patere-
 35 tur Christus.

Ibid. l. 28. dum Abel interfectum dicerent] Nonne *quum* et *disceret* reponenda? Apud Epiphanium in *Haeres.* xxxix, *Sethianorum*, de hac matre hoc positum est, *γνοῦσα ὅτι*
 40 *ἀπέκτανται Ἀβελ, ἐνθυμηθεῖσα ἐποίησε γεννηθῆναι τὸν Σήθ, καὶ ἐν τούτῳ ἔθηκε τὴν αὐτῆς δύναμιν.* c. ii. p. 284, ed. Petav.

Ibid. l. 32. Permixtiones enim dicunt Angelorum et hominum iniquas fuisse] h. e. impares, inaequales. Nisi forte reponendum est, *impias*, quum voces inter se facile
 45 mutantur.

P. 166. l. 8. etiam semen Cham] Sic cum edit. principe Rigaltius. Atque haec notavit ad edit. Halensem Semlerus. 'Cain, Fran. Paris. ut jam conjiciebat Rhenanus. At Rigalt. et Veneta [nupera editio] retinent *Cham*, quam lectionem etiam Junius ex Epiphanio comprobat.' Εισέδυσαν 5 [Angeli] τὸν Χάμ εἰς τὴν κλίστρον ὄντα τοῦ αὐτῶν σπέρματος, inter Epiphanii verba sunt in *Haeresi* xxxix. cap. 3. Habent *Chain* Rhenani edd. 3 et 4. *Chain* et *Cham* valde similia sunt. *Cain* ed. Paris. prima, forsitan recte.

Ibid. l. 23. eo quod et firmior et robustior ex ceteris fuerit, et quo colligeret tentata animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones] Sic edit. princeps. Sed vulgo cum abest *ex* ante *ceteris*, tum recte *ex* pro *et* ante quo positum est. Legendum puto *robustior* ea *ceteris* fuerit. Meliusque mihi videretur, *ex quo colligeret, attentata*. 15 Dein ait Semlerus, 'ex quo colligere est retenta animarum sola salute &c. legendum censet Junius; *retenta* jam reposita Latinus.' Scribendum coniecit annotator ad edit. Romanam hujus tractatus, *constituta tantum*, vel *admissa animarum*. 20

Ibid. l. 32. non Dominum, sed angelum promens] *Deum* reponere velim. Fortasse supra legendum est *ab angelis* pro *ab illis*, nisi subaudiendum hoc verbum est.

P. 167. l. 4. Legem esse proponit] Sic editt. Rhenani, seu principes; sed posterae editt. Paris. priorem secutae 25 habent *etiam* pro *esse*. Legerim, *legem* et jam *esse proponit*. Quomodo vero hoc collegerit Ebion ex verbis quae adducuntur Scripturae sacrae, ambegissem, nisi suppeditaret istaec Indiculus Haeresium S. Hieronymo adscriptus, a Menardo editus, quem Rigaltius hic attulit: 'Carpocras, Cerin- 30 'thus, et Hebion. Hi tres tibi successerunt, docentes omnia secundum Legem, circumcidi, observare sabbata, et dies festos Judaicos; Christus enim haec omnia observavit. Sufficere dicentes ita esse doctorem' [an significat auctor magistri discipulum, aliorum doctorem?] 'ut magistrum.' Matt. x. 25. 35 Ebionitae, ait Eusebius, docuerunt, δεῖν πάντως αὐτοῖς τῆς νομικῆς θρησκείας, ὥς μὴ ἂν διὰ μόνης τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως, καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν βίου, σωθησόμενοι. *Hist. Eccl.* iii. 27.

Ibid. l. 9. circumcidens] Vulgo *circumducens*, cui quidem lectioni, sicut alteri *circumdicens*, praetuli ego *circumcidens*, 40 quod ut lectio varians ad marg. edit. principis exstat, in qua *circumdicens* legitur. *Circumducere* vult rescribere Latinus.

Ibid. l. 13. Semen] Legit Ciaconius processione *mentem* et *veritatem*, argute conjiciens vocem *semen* ex fine vocis 45

praecedentis et principio sequentis inscite conflata esse; atque hanc conjecturam non possum quin probem. JUNIUS, cui quidem adsentit Semlerus. At vero vocem *semen* retinendam hoc loco esse, cuique patebit Tertullianum inspicienti in libro advs. Valentinianos, capp. 7. et 25, ubi de his nugis disputatur.

P. 167. l. 16. de Sermone autem et vita] Scilicet his, quos proxime ante appellaverat *Verbum et vitam*, λόγον καὶ ζωὴν.

10 Ibid. l. 23. in defectionem] * Fortasse hic, et postea, in *defectione* legendum, prout in edd. aliquot scribitur. Attamen infra habes in Firmiliani Epistola, cap. 8, in *extasin constituta*. Ceterum ait Tertullianus, advs. Valentinianos cap. 10, * Hujus [Hori] praedicant opera, et repressam ab inli-
35 'citis, et purgatam a malis, et deinceps confirmatam Sophiam; et conjugio restitutam, et ipsam quidem in pleromatis censu 'remansisse. Enthymesin vero' [quam et Achamoth vocant, verba Irenaei sunt lib. 1. init. cap. 4, quocum consentit Tertullianus, cap. 14. et alibi] 'ejus et illam appendicem Pas-
20 'sionem ab Horo relegatam et crucifixam, et extra eum factam; malum, quod aiunt, foras.' Haec Tertullianus.

Ibid. l. 26. dicto Jao; hoc pronuntiatio appellat] Vocem *Jao* nescierunt editiones ante Pamelium, qui Macereum secutus est, Gallicum hujus libelli Interpretem, ex Irenaeo et
25 Epiphanio locum corrigentem. Legendum vero *missus* pro *mississet*, quod habent editt. Rhenanianae et Paris. utraque, post Rhenanum proposuerat Latinius. Ad verba, *Hoc pronuntiatio* appellat, adnotat Pamelius; '— Addens [Ma-
'cereus in Annotationibus], *Hoc pronuntiatio appellat*, ac
30 'si dicat, tale sortitur nomen ille pleromatis custos, alludit 'ad Heracleonitarum et Marcosiorum haeresin, quae, Irenaeo lib. 1. c. 9, et Epiphanio Haer. 34, testibus, hoc ad-
'struebat, quod primus ille pater, qui infra vocatur *Pro-
'pator Bythos*, pronunciando et aperiendo os Verbum emi-
35 'sit, quod adstans quemlibet *Aeonem* nomine suo appella-
'bat. Quare recte Rhenanus lectorem remisit ad illud 'infra de Heracleone; *sed novitate quodam pronuntiatio-
'nis vult videri alia sentire. Introducit enim imprimis
'illud fuisse quod pronuntiat.*' Infra. Rigaltius autem ait;
40 'Videtur aliquid deesse, quod suppleri posset ex iis quae
'leguntur lib. adversus Valentinianos pag. 296. *Tam im-
'portune filiae occurrisset, ut etiam inclamarit in eam, Jao,
'quasi, Porro Quirites! aut, Fidem Caesaris! Inde inveni-*

* [Editio prima 'in defectionem (for. defectione)' in contextu exhibuerat.]

‘*tur Jao in Scripturis.*’ cap. 14. Haec ille. Antea ibid. cap. 9, scripserat Tertullianus: ‘Quaedam et huic [Horo] vis est, ‘fundamentum, universitatis illius extrinsecus custos, quem et ‘crucem appellant, et Lytroten, et Carpisten.’ Denique vocum illarum, *Pronuntiatio appellat*, significatio haec videtur esse, 5 Pronuntiatione vocis, *Jao*, h. e. *qui existit*, Demiurgus, sive Creator, non Bythos ipse, appellatione donatur. Interea vix dubitem, quin vox *Jao*, quam, ut dixi, nesciverunt editiones vetustissimae, in pronomen *hoc* male conversa esset, atque idcirco disparere *hoc* atque expelli e contextu debuisset. 10

P. 167. l. 31. contristatus est] Sic edd. Rhenani et Paris. utraque, sed postea, Pamelio primo mutante, ut patet ex notis ejus, praestiterunt edd. Franek. et Rigaltiana *contristata est*. Ut vero monet Semlerus, in masculino subauditur Aeon. Itaque in hac Valentini *phœa contristatus* restitu- 15 endum curavi. Sed Tertullianus, advs. Valentinianos cap. 9, mutato vicissim genere scribit, ‘Namque ex illis duodecim ‘Aeonibus, quos Homo et Ecclesia ediderant, *novissima nata* ‘Aeon, viderit soloeecismus, Sophia enim nomen est—pro- ‘rumpit in patrem inquirere.’ Pertinere vero omnia mox 20 dicta ad istum tricesimum Aeonem Jao nominatum et Achamoth in defectione factum, mea fert sententia; sed conjicit Pamelius, interserendam vel subaudiendam post illa verba *Hinc fecit*, vocem *Demiurgus*, cujus mater est Achamoth, ut conveniat cum Irenaeo et Epiphanio, immo cum Tertulliano, 25 auctor. Et huic quidem Pamelii opinioni favere videntur verba post paulo sequentia; ‘quoniam quidem ipse fuerit ‘de aporiatione [*ἀπορίᾳ*] conceptus atque prolatus. Hunc ‘tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quos Achamoth vel pavendo, vel timendo, vel contristando, vel sudando 30 ‘praestiterat.’ Inest quidem his verbis ambiguitas quaedam, perinde ac fit in fabula illa Achamoth et filii Demiurgi. Haec enim scribit Tertullianus, cap. 18 ejusdem libri advs. Valentinianos, ubi Ptolemaei, de quo paulo infra, sententias recenset: ‘Ab illo enim, [Demiurgo] si tamen ab illo, et non ab 35 ‘ipsa potius Achamoth, a qua occulto, nihil sentiens, ejus, ‘et velut sigillario extrinsecus ductu, in omnem operationem ‘movebatur. Denique ex hac personarum in operibus ambiguitate nomen illi Metropatoris miscuerunt, distinctis appellationibus caeteris &c.’ Ait ibidem, infra cap. 25, ‘Inerat 40 ‘autem in Achamoth, ex substantia Sophiae matris, peculium ‘quoddam seminis spiritalis; sicut et ipsa Achamoth in filio ‘Demiurgo sequestraverat, ne hoc quidem gnaro.’ Apud hunc vero scriptorem Anonymum Jao tantum et Achamoth vel nominari vel designari videntur. 45

P. 168. l. 3. de Aporiatione conceptus atque prolatus] Aporiatio, *haesitatio, metus, confusio*. Irenaeus: *dehinc expavisse, et aporiatam*, id est, *confusam*. RIGALT. qui et in Indice Glossarum Tertulliani posuit *Aporiatio, angustia*,
5 *anxietas*.

Ibid. l. 10. humida fontium fluminum materia, marisque] Fors. legendum *fontium et fluminum*.

Ibid. l. 17. sed alterius] Latinius legit, *sed non alterius*. Junius autem, *hujus carnis*. *Sed ulterius legis*. Malim,
10 *sed alterius partis*, scil. animae, ut cap. 51. Haec SEMLER.

Ut vero praedicabant Valentiniani carnalium, quos vocabant, atque animalium interitum, quod constat ex Tertulliani libro adversus illos, capite 32, sic corporis spiritualis salutem sodalibus suis promittebant, quomodo ostendit Epiphanius Haeres. xxxii. cap. 7: Τὸ δὲ ἐαυτῶν τάγμα πνευμα-
15 τικὸν δν. σώζεσθαι σὺν σώματι ἄλλῳ ἐνδυτέρῳ ὄντι, ὅπερ αὐτοῖς σῶμα πνευματικὸν καλοῦσι, φανταζόμενοι. Quapropter in hunc sensum verba interpreter; Resurrectionem hujus, vel nostrae, carnis negat Valentinus, sed corporis alterius,
20 vel spiritualis, approbat. De Ptolemaeo autem et Secundo quae proxime sequuntur, conferenda ea sunt cum Tertulliano advs. Valentinianos, capp. 33, 38. De Valentini Evangelio videsis quae ad Reliquiar. Sacr. vol. I. p. 432 annotavi.

Ibid. l. 33. in primis illud fuisse quod pronuntiat] Ait
25 Semlerus deesse nomen αὐτοῦν, aut simile. Lucem praebebit Philastrius de Haeresibus cap. 41. 'Post hunc [Secundum] 'Heracleon, discipulus ipsius, surrexit, dicens, Principium 'esse unum, quem Dominum appellat. Deinde de hoc natum 'aliud, deque his duobus generationem multorum assumit prin-
30 'cipiorum, cum suis itidem delirans doctoribus.' p. 91 ed. Fabricii. Sic Philastrius de Heracleone ipso; itidem de Apelle scribit infra Anonym. noster, *aliam virtutem, quam dicit, Dominum dicit*, cap. 7. Itaque legendum hoc loco videtur, *quod Dominum pronuntiat*. Sed locum aliter exposuit
35 Pamelius supra in nota ad voces, *dicto Iao; pronuntiatio appellat*, a me allatus ad pag. 167, lin. 26. Certe male Annotator ad ed. Romanam addere vult nomen *Valentinus post pronuntiat*.

P. 169. l. 11. denique Jesum Christum descendisse] Ad-
40 dendum in ante *Jesum* monuit Semlerus.

P. 170. l. 5. Hic ex occasione &c.] Hunc Scripturae Sacrae locum cum quaestione de origine mali conjungens Marcion, duos Deos, Cerdonem imitatus, propterea statuit.

P. 170. l. 8. eadem dicere] Forte, *eadem dicens*, nisi quis forte velit, *eademque dicere*. JUNIUS. Ita Rhenanus *eadem dicere* retinere voluerat, verbo *conatus est* ex praecedentibus subaudito. Supplere *et* ante *eadem* vult Annotator ad edit. Romanam. Sed fortasse *eadem dicens* praefendum est. 5

Ibid. l. 14. in carnem suam lapsus est] Superius annotata vide ad Tertulliani de Praescr. cap. 30.

Ibid. l. 16. infinitis superioribus partibus] Legere vult Junius *infiniti*. Malim reponere in *infinitis superioribus partibus*. Habes supra, *in summis et illis infinitis partibus*, 10 cap. ii. p. 162.

Ibid. l. 19. Hoc vult videri] Legendum *hinc*, vel *ab hoc*. Junius. An *huic*, i. e. *ab hoc*? SEMLER. Praefendum videtur, *ab hoc*.

P. 171. l. 1. animarum solarum dicit salutem] An *docet* 15 pro *dicit* legendum?

Ibid. l. 2. privatas] Esotericas. Fortasse in vocibus sequentibus, *sed extraordinarias*, pro *sed* scribendum *et*.

Ibid. l. 16. Sunt enim qui—dicantur,—pronuntiantur.] Si quid refert me hoc fecisse, revocavi ex editionibus 20 Rhenani et Parisina utraque *dicantur* pro *dicuntur*, et ex ed. Rhenani ultima et Parisina utraque (deficit enim in ed. principe alterum orationis membrum) *pronuntiantur* pro indicativo *pronuntiantur*. Primus Pamelius ex MS. Vaticano *dicuntur* substituit. 25

Ibid. l. 20. et communem quidem illam] Melius abesset particula *et*, fortasse ex praecedente *et* orta, quae quidem a Priorio in editione sua Rigaltiana et a Romano editore male omissa est.

Ibid. l. 29. Blastus accedens &c.] Ut ex Irenaeo constat, 30 Blastum separasse se ab Ecclesia, quippe quum idem sanctus Pater epistolam ad eum miserit De Schismate inscriptam, ita vicissim ex hoc loco causa eruitur, cur hic homo se separaverit. Nondum vero Asiatici Quartadecimani ob tempus sibi fere proprium servandi paschatis ab ecclesia 35 schismatici judicati erant. De Blasto confer Eusebii Hist. Eccl. v. 15, 20; et notam supra ad Irenaei Fragmentum, p. 39.

P. 172. l. 2. Christum pro nomine adprehensus negavit] Editionis principis lectionem revocavi, ad quam notavit 40 Rhenanus, 'pro nomine, hoc est, ob professionem nominis 'Christiani.' Nam istud *ἐπὶ τοῦ ὀνόματος*, subaudito *τοῦ Χριστοῦ*, phrasis est scriptoribus veteribus solennis, quae sumpta ex Scriptura S. videtur. Videsis Reliquias Sacr.

- vol. iv. p. 56. in notis ad S. Petrum Alex. Veruntamen postea, Rhenanus in ultima sua editione haec substituit, *qui posteaquam Christi pro nomine adprehensus est in Christum blasphemare non destitit*. Exstat haec lectio in subsequentibus editionibus. Deinde Pamelius ex Codice edidit Vaticano, *Christi pro nomine comprehensus negavit*. Hoc secutus est Rigaltius. Voluerat quoque Latinus legere, *Christi pro nomine*, non *Christum pro nomine*. Sed hac de re aliter sentio; et ipsa quoque lectionis quae exstat varietas ex corruptela locutionis parum intellectae orta esse videtur. Phrasis hujus exemplum exstat in Tertulliani libro de Patientia, *nomen cum familia ipsius persequentes*, cap. 2, et in lib. contra Gnosticos, cap. 11. Ad vocem *adprehensus* quod attinet, verba habes, *ut adprehensum Dominum destituerint*, 15 in cap. ult. libri de Baptismo. Ceterum refert Rigaltius, emendatum a se esse librum de Praescr. Haeret. locis quinque et nonaginta ex Codicibus Agobardi et Ursini. Ego in illo tractatu cum hoc libello simul conjuncto a recensione Rigaltiana plus octogies discessi.
- 20 P. 172. l. 7. nullo alio prae ceteris nisi sola justitiae auctoritate] Sic edd. Rhenaniana et Paris. utraque: *nulla alia* editt. Franek. et Rigaltiana. Scribendum videtur, *nullo alio praecellentem ceteris, nisi sola justitiae auctoritate*.
- 25 Ibid. l. 26. Victorinus] De hoc Victorino nihil apud alios scriptores. ANNOTATIO ad edit. hujus libelli Romanam. Contra Praxeam Tertullianus scripsit.

I

FIRMILIANI
EPISTOLA AD S. CYPRIANUM,
CONTRA
EPISTOLAM STEPHANI EPISCOPI ROMANI,
E GRAECO ANTIQUITUS CONVERSA.

FIRMILIANUS.

GUIL. CAVIUS, Hist. Lit. vol. I. p. 123.

FIRMILIANUS^a, vir genere, pietate, atque eruditione illustris, circa an. 233 Caesareae Cappadocum Episcopus factus est. Multa ei cum Origene tunc docendi munere Caesareae in Palaestina fungente familiaritas intercessit: immo tam propenso erga Origenem animo fuit, ut modo illum in suam provinciam ad Ecclesiarum utilitatem evocaret, modo
10 ad ipsum visendum Judaeam usque proficisceretur, et cum eo aliquamdiu maneret, ut majorem rerum divinarum cognitionem perciperet. [Euseb. lib. VI. c. 26, 27.] Tanti ab omnibus habitus est, ut gravioribus Ecclesiae negotiis eo tempore agitatis sem-
15 per interfuerit. Magnas cum Stephano Romano Pontifice ob dogma de Haereticis Rebaptizandis lites exercuit. Coacta enim Episcoporum Galatiae, Phrygiae, Ciliciae, et proximarum provinciarum Synodo Iconiensi, Cypriani sententiam haereticos
20 denuo esse rebaptizandos adversus Stephanum constanter contendentis confirmavit: propterea a Stephano male habitus, qui rupto pacis ecclesiasticae vinculo eum ab Ecclesiae suae communione abscidit.

^a Conf. Tillemont, Memor. Eccles. ad Vit. Firmilian. vol. IV.

Anno 265, Synodo orientalium Antiochiae adversus Paulum Samosatenum ejusdem urbis Episcopum habitae interfuit, et magna pars erat; in qua dogmatis a Paulo invecti novitatem quidem damnavit, hominem vero ipsum sententiam se mutaturum promittentem damnare distulit, ab homine nullius fidei deceptus, speransque sine ullo religionis dispendio rem optime posse constitui. Synodi istius epistola synodica a Turriano tenebris eruta exstat Gr. Lat. Concil. tom. I. Auctuar. Bibliothec. PP. Paris. 1624. 10 tom. I. pag. 302. [Edita apud Concilium Antioch. contra Paulum Samosatenum, in vol. III. Reliquiar. Sacr. p. 289.] Quum vero anno 270 ad secundam Synodum Antiochenam adversus eundem Paulum collectam iter faceret, et jam Tarsum usque pervenerat, ibi grandaevus decessit; uti Synodi istius Patres in literis suis encyclicis testantur^b. Exstat inter Epistolas Cyprianicas^c Firmiliani ad Cyprianum Epistola, a Cypriano, cujus stylum plane sapit, Latine, ut videtur, versa; qua confirmata Cypriani de²⁰ Haereticorum Baptismo sententia, Stephanum Papam ob inhumanitatem, audaciam, insolentiam, aliaque ab eo improbe gesta acerbè perstringit. Firmiliani libros, quos post se reliquit, citat Basilius de Spiritu S. cap. xxix, p. 360; quot vero, vel quinam²⁵ fuerint non dicit^d.

^b Ap. Euseb. lib. VII. cap. 30.

^c Conf. Fabr. Bibl. Med. et Infim. Latinit. lib. VI. vol. II. p. 499.

^d [Videsis notas ad Firmiliani Epistolam.]

FIRMILIANI

EPISCOPI CAESAREAE CAPPADOCIAE

AD

CYPRIANUM CONTRA EPISTOLAM STEPHANI.

5 I. **FIRMILIANUS** Cypriano fratri in Domino salutem. Accepimus per Rogatianum carissimum nostrum, Diaconum a vobis missum, literas quas ad nos fecisti, frater dilectissime, et gratias propter hoc Domino maximas egimus, quod contigerit, ut
10 qui corpore ab invicem separamur, sic spiritu adunemur quasi non unam tantum regionem tenentes, sed in una atque in eadem domo simul inhabitantes. Quod et decet dicere, quia et spiritalis domus Dei una est. *Erit enim in novissimis*, ait Propheta, *Isai. ii. 2.*
15 *diebus manifestus mons Domini et domus Dei super vertices montium.* In quam convenientes cum jucunditate adunantur, secundum quod et in Psalmo hoc postulatur a Domino, *inhabitare in domo Dei per* *Ps. xxvi. 7.*
omnes dies vitae. Unde et in alio loco manifestatum
20 est, esse apud sanctos magnam voluntatis caritatem [*fors. alacritatem*] in unum convenire: *Ecce*, inquit, *Ps. cxxxii.*
quam bonum et voluptabile est, ut habitent fratres in
25 *unum.* Adunatio enim et pax et concordia, non solum hominibus fidelibus et cognoscentibus veritatem, sed et Angelis ipsis coelestibus voluptatem maximam praestat; quibus dicit Sermo divinus,
esse gaudium in uno peccatore poenitentiam agente, *Luc. xv. 10.*
et ad unitatis vinculum revertente. Quod utique

non diceretur de Angelis, conversationem in coelis habentibus, nisi ipsi quoque essent nobis adunati, qui nostra adunatione laetantur: sicut e contrario utique contristantur, quando vident diversas quorundam mentes, et scissas voluntates; quasi non 5 tantum unum et eundem Deum simul invocent, sed separatis et divisus ab invicem, nec confabulatio jam possit esse aut sermo communis. Nisi quod nos gratiam referre Stephano in isto possumus, quod per illius inhumanitatem nunc effectum sit, ut fidei 10 et sapientiae vestrae experimentum caperemus. Sed non enim si nos propter Stephanum hanc beneficii gratiam cepimus, statim Stephanus beneficio et gratia digna commisit. Neque enim et Judas perfidia sua et proditione, qua scelerate circa Sal- 15 vatorem operatus est, dignus videri potest, quasi causam bonorum tantorum ipse praestiterit, ut per illum mundus et gentium populus passione Domini liberaretur. Sed haec interim quae ab Stephano gesta sunt praetereantur, ne, dum audaciae et 20 insolentiae ejus meminimus, de rebus ab eo improbe gestis longiorem moestitiam nobis inferamus. De vobis autem cognoscentes, quod secundum regulam veritatis et sapientiam Christi, hoc de quo nunc quaeritur disposueritis, cum magna laetitia exsul- 25 tavimus et Deo gratias egimus, quia invenimus in fratribus tam longe positis tantam nobiscum fidei et veritatis unanimitatem.

Ab Unitate
Divina pen-
det Christi-
anorum
unitas.

II. Potens est enim gratia Dei copulare et con-
jungere caritatis atque unitatis vinculo, etiam ea 30
quae videntur longiore terrarum spatio esse divisa.
Secundum quod et olim intervallo temporum sepa-
ratos, ab Job et Noe qui in primis fuerant, Eze-

Chielem et Danielelem, posteriores aetate, ad unanimi-
tatis vinculum virtus divina conjunxit, ut quamvis
temporibus longis discreti essent, eadem tamen di-
vina inspiratione sentirent. Quod et nunc in vobis
animadvertimus, ut qui longissimis regionibus a no-
bis separati estis, sensu tamen et spiritu copulatos
vos esse nobiscum probaretis. Quod totum hoc fit
divina unitate. Nam quum Dominus unus atque
idem sit qui habitat in nobis, conjungit ubique et
copulat suos vinculo unitatis. Unde *in universam* Ps. xix. 4.
terram exivit sonus eorum qui a Domino missi sunt,
unitatis spiritu velociter currentes. Sicut e con-
trario nihil prodest aliquos proximos et junctos sibi
esse corporibus, si animo et mente dissideant;
quando adunari animae omnino non possint, quae
se a Dei unitate dividerint. *Ecce enim, inquit, qui* Ps. lxxii.
longinquant se abs te, peribunt; sed tales 26.
judicium Domini pro merito suo subibunt, recedentes a verbis
eius qui Patrem pro unitate deprecatur, et dicit,
20 *Pater, da ut quomodo ego et tu unum sumus, sic et hi* Jo. xvii. 22.
in nobis unum sint.

III. Nos vero ea quae a vobis scripta sunt, quasi
nostra propria suscepimus, nec in transcurso legi-
mus, sed saepe repetita memoriae mandamus; ne-
que obest utilitati salutari, aut eadem retexere ad
confirmandam veritatem, aut et quaedam addere ad
cumulandam probationem. Si quid autem a nobis
additum fuerit, non sic additur quasi a vobis aliquid
minus dictum sit, sed quoniam sermo divinus hu-
manam naturam supergreditur, nec potest totum et
perfectum anima concipere; idcirco et tantus est
numerus Prophetarum, ut multiplex divina sapi-
entia per multos distribuatur. Unde et tacere prae-

1 Cor. xiv.
30.

capitur primo in prophetia loquenti, si secundo fuerit revelatum. Qua ex causa necessario apud nos fit, ut per singulos annos seniores et praepositi in unum conveniamus ad disponenda ea quae curae nostrae commissa sunt, ut si qua graviora sunt, communi consilio dirigantur; lapsis quoque fratribus et post lavacrum salutare a diabolo vulneratis, per poenitentiam medela quaeratur; non quasi a nobis remissionem peccatorum consequantur, sed ut per nos ad intelligentiam delictorum suorum convertantur, et Domino plenius satisfacere cogantur. Quoniam vero legatus iste a vobis missus regredi ad vos festinabat, et hibernum tempus urgebat, quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus.

Refellitur
assertio
Stephani
dicentis,
quod Apo-
stoli ab
haereticis
venientes
baptizare
prohibue-
rint.

IV. Et quidem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit, quasi Apostoli eos qui ab haeresi veniant baptizari prohibuerint, et hoc custodiendum posteris tradiderint, plenissime vos respondistis, neminem tam stultum esse qui hoc credat Apostolos tradidisse, quando etiam ipsas haereses constet execrabiles ac detestandas postea exstitisse. Quum et Marcion Cerdonis discipulus inveniatur, sero post Apostolos et post longa ab eis tempora, sacrilegam adversus Deum traditionem induxisse. Apelles quoque blasphemiae ejus consentiens, multa alia nova et graviora, fidei ac veritati inimica addiderit. Sed et Valentini et Basilidis tempus manifestum est, quod et ipsi post Apostolos et post longam aetatem, adversus Ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellaverint. Ceteros quoque haereticos constat pravas suas sectas et inventiones perversas prout quisque errore ductus est, postea induxisse; quos omnes manifestum est a semetipsis damnatos esse, et

Tit. iii. 14.

ante diem iudicii inexcusabilem sententiam adversus semetipsos dixisse; quorum baptisma qui confirmat, quid aliud quam cum ipsis se adjudicat, et se ipse participem talibus faciendo condemnat?

- 5 V. Eos autem qui Romae sint non ea in omnibus Ecclesia Romana observare quae sunt ab origine tradita, et frustra tanquam Apostolorum auctoritatem praetendere, scire quis custos tra- etiam inde potest, quod circa celebrandos dies ditionum Paschae, et circa multa alia divinae rei sacramenta, minus dili- videat esse apud illos aliquas diversitates, nec ob- gens de- servari illic omnia aequaliter, quae Hierosolymis observantur. Secundum quod in ceteris quoque plurimis provinciis, multa pro locorum et nominum [*fors. hominum, Baluz.*] diversitate variantur; nec
 15 tamen propter hoc ab Ecclesiae catholicae pace atque unitate aliquando discessum est. Quod nunc Stephanus ausus est facere, rumpens adversum vos pacem, quam semper antecessores ejus vobiscum amore et honore mutuo custodierunt: adhuc etiam
 20 infamans Petrum et Paulum beatos Apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint, qui in epistolis suis haereticos Rom. xvi. exsecrati sunt, et ut eos evitemus monuerunt. Unde 17. apparet traditionem hanc humanam esse, quae hae- 2 Pet. iii. 17. reticos asserit, et baptisma quod non nisi solius Ec-
 25 clesiae est, eos habere defendit.

- VI. Sed et ad illam partem bene a vobis re- Ratio red- sponsum est, ubi Stephanus in Epistola sua dixit: ditur quare 'Haereticos quoque ipsos in baptismo convenire, et haeretici 'quod alterutrum ad se venientes non baptizent, sed alterutrum ad se veni- entes non baptizent.
 30 'communicent tantum,' quasi et nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etsi vos jam probastis satis ridiculum esse, ut quis sequatur errantes, illud tamen ex abundanti addimus, non esse mirum si sic

haeretici agant, qui etsi in quibusdam minoribus discrepant, in eo tamen quod est maximum, unum et eundem consensum tenent, ut blasphement Creatorem, quaedam somnia sibi et phantasmata ignoti Dei confingentes : quos utique consequens est sic⁵ consentire in baptismi sui vanitate, ut consentiunt in repudianda divinitatis veritate. De quibus quoniam longum est ad singula eorum, vel scelesta vel supervacua respondere, satis est breviter illud in compendio dicere, eos qui non teneant verum Domi-¹⁰ num Patrem, tenere non posse nec Filii nec Spiritus Sancti veritatem. Secundum quod etiam illi qui Cataphrygas appellantur, et novas prophetias usurpare conantur, nec Patrem possunt habere, nec Filium, nec [Spiritus Sanctum ; *Vid. not.*] a quibus si quae-¹⁵ ramus quem Christum praedicent, respondebunt eum se praedicare qui miserit Spiritum, per Montanum et Priscam locutum. In quibus quum animadvertamus non veritatis Spiritum sed erroris fuisse, cognoscimus eos qui falsam illorum prophetiam contra²⁰ Christi fidem vindicant, Christum habere non posse. Sed et ceteri quique haeretici, si se ab Ecclesia Dei sciderint, nihil habere potestatis aut gratiae possunt, quando omnis potestas et gratia in Ecclesia constituta sit, ubi praesident majores natu, qui et bapti-²⁵ zandi et manum imponendi et ordinandi possident potestatem. Haeretico enim sicut ordinare non licet, nec manum imponere, ita nec baptizare, nec quicquam sancte nec spiritaliter gerere, quando alienus sit a spiritali et deifica sanctitate. Quod totum³⁰ nos jam pridem in Iconio, qui Phrygiae locus est, collecti in unum, convenientibus ex Galatia et Cilicia et ceteris proximis regionibus, confirmavimus

tenendum contra haereticos firmiter et vindicandum, quum a quibusdam de ista re dubitaretur.

Et quoniam Stephanus et qui illi consentiunt, contendunt dimissionem peccatorum et secundam
 5 nativitatem in haereticorum baptisma posse procedere, apud quos etiam ipsi confitentur Spiritum Sanctum non esse, considerent et intelligant spiritalem nativitatem sine Spiritu esse non posse; secundum quod et beatus Apostolus Paulus eos qui
 10 ab Joanne baptizati fuerant, priusquam missus esset Spiritus Sanctus a Domino, baptizavit denuo spiritali baptismo, et sic eis manum imposuit ut acciperent Spiritum Sanctum. Quale est autem ut quum Paulum post Joannis baptisma iterato discipulos suos
 15 baptizasse videamus, nos eos qui ab haeresi ad Ecclesiam veniunt, post illicitam et profanam eorum functionem baptizare dubitemus? Nisi si his Episcopis, quibus [*fors.* qui sunt] nunc, minor fuit Paulus; ut hi quidem possint per solam manus impositionem venientibus haereticis dare Spiritum Sanctum;
 20 Paulus autem idoneus non fuerit, qui ab Joanne baptizatis Spiritum Sanctum per manus impositionem daret, nisi eos prius etiam Ecclesiae baptismo baptizasset.

25 VII. Illud quoque absurdum, quod non putant quaerendum esse quis sit ille qui baptizaverit, eo quod qui baptizatus sit gratiam consequi potuerit, invocata trinitate nominum Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Deinde, haec erit sapientia quam scribit Paulus esse in his qui perfecti sunt, ut qui est in
 30 Ecclesia perfectus et sapiens, hoc aut defendat, aut credat, quod invocatio haec nominum nuda sufficiat ad remissionem peccatorum, et baptismi sanetifica-

Stephanus. eo quod agnoscat haereticos Sp. Sanctum dare non posse, convincitur eos nec baptizare in remissionem peccatorum.

Act. xix.

Non satis videtur in nomine Patris et Filii et Sp. Sancti baptizare, si constet illis vocibus alios quam qui in Evangelio praedicantur designari.

1 Cor. ii. 6.

tionem. Quum haec tunc utique proficiant, quando et qui baptizat habet Spiritum Sanctum, et baptisma quoque ipsum non sit sine Spiritu constitutum. Sed dicunt eum qui quomodocunque foris baptizatur, mente et fide sua, baptismi gratiam consequi posse: 5 quod et ipsum sine dubio ridiculum est, quasi de coelo adducere ad se possit aut mens prava justorum sanctificationem, aut fides falsa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Christi invocant, audiri, et invocationem suam [*fors. invocatione sua*] 10 consequi aliquid gratiae posse, Dominus ipse manifestat, dicens, *Multi venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, et multos fallent*: nulla quippe differentia est inter pseudoprophetam et haereticum. Nam ut ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in 15 sacramento baptismi fallit. Mendacio uterque nititur ad decipiendas hominum voluntates.

Marc. xiii.
6.

Historia
mulieris
energumē-
nae, Sacra-
menta ad-
mini-
strantis.

VIII. Volo autem vobis et de historia [*fors. addend. rei*] quae apud nos facta est exponere, ad hoc ipsum pertinente. Ante viginti enim et duos fere 20 annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multae istic conflictationes et pressurae acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel privatim Christianis; terrae etiam motus plurimi et frequentes exstiterunt, ut et per Cappadociam et per Pontum 25 multa subruerent, quaedam etiam civitates in profundum receptae, dirupti soli hiatu devorarentur, ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos Christiani nominis fieret. Quae post longam retro aetatis pacem repente oborta, de inopinato et insueto 30 malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. Serenianus tunc fuit in nostra provincia praeses, acerbus et dirus persecutor. In hac autem

perturbatione constitutis fidelibus, et huc atque illuc
 persecutionis metu fugientibus, et patrias suas relin-
 quentibus, atque in alias partes regionum transeun-
 tibus (erat enim transeundi facultas, eo quod perse-
 cutio illa, non per totum mundum, sed localis fuisset),
 emersit istic subito quaedam mulier, quae in extasin
 constituta, propheten se praeferret, et quasi Sancto
 Spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium
 daemoniorum impetu ferebatur, ut per longum
 10 tempus sollicitaret et deciperet fraternitatem, admi-
 rabilia quaedam et portentosa perficiens, et facere se
 terram moveri polliceretur. Non quod daemoni
 tanta esset potestas, ut terram movere aut elemen-
 tum concutere vi sua valeret; sed quod nonnun-
 15 quam spiritus nequam praesciens et intelligens
 terrae motum futurum, id se facturum esse simu-
 laret, quod futurum videret. Quibus mendaciis et
 jactationibus subegerat mentes singulorum, ut sibi
 obedirent, et quocunque praeciperet et duceret
 20 sequerentur, faceret quoque mulierem illam cruda
 hyeme nudis pedibus per asperas nives ire, nec
 vexari in aliquo aut laedi illa discursione; diceret
 etiam se in Iudaeam et Hierosolymam festinare, fin-
 gens tanquam inde venisset. Hic et unum de Pres-
 25 byteris rusticum, item et alium Diaconum fefellit,
 ut eidem mulieri commiscerentur, quod paulo post
 detectum est. Nam subito apparuit illi unus de ex-
 orcistis, vir probatus et circa religiosam disciplinam
 bene semper conversatus, qui exhortatione quoque
 30 fratrum plurimorum, qui et ipsi fortes ac laudabiles
 in fide aderant, excitatus, erexit se contra illum spi-
 ritum nequam revincendum [*fors. ad revincendum*];
 qui subtili fallacia etiam hoc paulo ante praedixerat,

venturum quendam aversum et tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, et esse illum nequissimum spiritum qui prius sanctus putabatur ostendit. Atqui illa mulier, quae prius per praestigias et fallacias daemonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cetera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemptibili sanctificare se panem et eucharistiam facere simularet, et sacrificium Domino non sine sacramento solitae praedicationis offerret; baptizaret quoque multos usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Quid igitur de hujus baptismo dicemus, quo nequissimus daemon per mulierem baptizavit? Nunquid et hoc Stephanus, et qui illi consentiunt comprobant? maxime cui nec symbolum Trinitatis, nec interrogatio legitima et ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data, aut lavacri salutaris regeneratio rite perfecta, ubi omnia quamvis ad imaginem veritatis, tamen per daemonem gesta sunt? nisi si et daemonem in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, gratiam baptismi dedisse contendunt, qui haereticorum baptisma defendunt. Apud quos sine dubio idem error est, daemonum fallacia ipsa est; quando apud illos omnino Spiritus Sanctus non est. Illud etiam quale est, quod vult Stephanus, his qui apud haereticos baptizantur, adesse praesentiam et sanctimoniam Christi? Nam si non mentitur Apostolus, dicens, *Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis*, utique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum; si autem induit Christum, accipere potuit et Spiritum Sanctum

Gal. iii. 27.

qui a Christo missus est, et frustra illi venienti ad accipiendum Spiritum manus imponitur; nisi si a Christo Spiritum induit, [*fors. non ducit, Vid. notam,*] ut apud haereticos sit quidem Christus, non sit autem illic Spiritus Sanctus.

IX. Decurramus vero breviter et cetera quae a vobis copiose et plenissime dicta sunt, festinante vel maxime ad vos Rogatiano, Diacono carissimo nostro. Sequitur enim illud, quod interrogandi sunt a nobis

Haeretici qui adulterant fidem, filios Deo generare non possunt.

10 qui haereticos defendunt, utrum carnale sit eorum baptisma, an spiritale. Si enim carnale est, nihil differunt a Judaeorum baptismo, quo sic illi utuntur, ut eo tanquam communi et vulgari lavacro tantum sordes laventur. Sin autem spiritale est, quomodo

15 apud illos esse baptisma spiritale potest, apud quos Spiritus Sanctus non est? Ac per hoc, aqua qua tinguntur lavacrum est illis carnale tantum, non baptismi sacramentum. Quod si baptisma haereticorum habere potest regenerationem secundae nativitatis, 20 non haeretici, sed filii Dei computandi sunt, qui apud illos baptizantur. Secunda enim nativitas quae est in baptismo filios Dei generat. Si autem sponsa Christi una est, quae est Ecclesia catholica, ipsa est quae sola generat Dei filios. Neque enim

25 multae sunt sponsae Christi, quum dicat Apostolus, *Despondi vos uni viro, virginem castam assignare* 2 Cor. xi. 2. *Christo. Et, Audi, filia, et vide, et inclina aurem* Ps. xlv. 10. *tuam, et obliviscere populi tui, quia desideravit Rex speciem tuam. Et, Veni, sponsa, de Libano, advenies* Cant. iv. 8. 30 *et pertransibis a principio fidei. Et, Ingressus sum* Cant. v. 1. *in hortum meum, soror mea, sponsa. Videmus unam personam ubique proponi, quia et sponsa est una. Non est autem una nobiscum haereticorum syna-*

goga, quia nec sponsa est, adultera et fornicaria; unde nec potest filios Dei parere. Nisi si, secundum quod Stephano videtur, haeresis quidem parit et exponit, expositos autem Ecclesia suscipit, et quos non ipsa pepererit pro suis nutrit, quum filiorum⁵ alienorum mater esse non possit. Et ideo Christus Dominus noster unam esse manifestans sponsam suam, et unitatis ejus sacramentum declarans, ait,

Luc. xi. 23. *Qui non est mecum, adversus me est, et qui non mecum colligit, spargit.* Si enim nobiscum est Christus,¹⁰ haeretici autem non sunt nobiscum, pro certo adversus Christum sunt haeretici; et si nos colligimus cum Christo, non colligunt autem nobiscum haeretici, sine dubio spargunt.

Ecclesia
hortus con-
clusus, et
arca extra
quam non
est salus.
Cant. iv. 12

XI. Sed nec illud praetereundum est a nobis,¹⁵ quod a vobis necessario dictum est, quod Ecclesia, secundum Canticum Canticorum, *hortus sit conclusus, et fons signatus, paradus cum fructu pomorum.* Qui autem nunquam in hunc hortum introierunt, neque paradusum a Deo Creatore plantatum²⁰ viderunt, quomodo de fonte, qui intus inclusus est et divino sigillo signatus est, aquam vivam lavacri salutaris praebere alicui poterunt? Quum vero et arca Noe nihil aliud fuerit quam sacramentum Ecclesiae Christi, quae tunc, omnibus foris pereuntibus,²⁵ eos solos servavit qui intra arcam fuerunt, manifeste instruimur ad Ecclesiae unitatem perspiciendam, quemadmodum et Apostolus Petrus posuit, dicens,

1 Pet. iii.
21.

Sic et nos similiter salvos faciet baptisma, ostendens, quoniam quomodo qui cum Noe in arca non fu-³⁰erunt, non tantum purgati et salvati per aquam non sunt, sed statim diluvio illo perierunt, sic et nunc quicumque in Ecclesia cum Christo non sunt, foris

peribunt, nisi ad unicum et salutare Ecclesiae lavacrum per poenitentiam convertantur.

XII. Qualis vero error sit, et quanta sit caecitas ^{Ecclesia} ^{super pe-} ^{tram soli-} ^{data, in} ^{symbolum} ^{unitatis} ^{Petro com-} ^{mendata.} ejus qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas haereticorum dari posse, nec permanet in fundamento unius Ecclesiae, quae semel a Christo supra petram solidata est, hinc intelligi potest, quod soli Petro Christus dixerit, *Quaecunque ligaveris super* ^{Matt. xvi.} *terram, erunt ligata et in coelis; et quaecunque sol-* ¹⁹

¹⁰ *veris super terram, erunt soluta et in coelis; et iterum in Evangelio quando in solos Apostolos insufflavit Christus, dicens, Accipite Spiritum Sanctum; Jo. xx. 22. si cujus remiseritis peccata, remittentur illi; et si cujus tenueritis, tenebuntur.* Potestas ergo peccato-

¹⁵ rum remittendorum Apostolis data est, et Ecclesiis quas illi a Christo missi constituerunt, et Episcopis qui eis ordinatione vicaria successerunt. Hostes autem unius catholicae Ecclesiae in qua nos sumus, et adversarii nostri qui Apostolis successimus, sacer-

²⁰ dotia sibi illicita contra nos vindicantes, et altaria profana ponentes, quid aliud sunt quam Chore et Dathan et Abiron, pari scelere sacrilegi, et easdem quas et illi poenas daturi cum his qui sibi consentiunt? secundum quod etiam tunc illorum participes

²⁵ et fautores pari cum eis morte perierunt. Atque ego in hac parte juste indignor ad hanc tam apertam et manifestam Stephani stultitiam, quod qui sic de Episcopatus sui loco gloriatur et se successionem Petri tenere contendit, super quem fundamenta Ecclesiae collocata sunt, multas alias petras inducat, et Ecclesiarum multarum nova aedificia constituat, dum esse illic baptisma sua auctoritate defendit. Nam qui baptizantur, complent sine dubio

Ecclesiae numerum. Qui autem baptismum eorum probat, de baptizatis et Ecclesiam illic esse confirmat. Nec intelligit obfuscari a se et quodam modo aboleri Christianae petrae veritatem, qui sic prodit et deserit unitatem. Judaeos tamen, quamvis ignorantia caecos et gravissimo facinore constrictos, zelum Dei Apostolus habere confitetur: Stephanus, qui per successionem cathedram Petri habere se praedicat, nullo adversus haereticos zelo excitatur, concedens illis non modicam sed maximam gratiae potestatem, ut dicat eos et asseveret per baptismi sacramentum sordes veteris hominis abluere, antiqua mortis peccata donare, regeneratione coelesti filios Dei facere, ad aeternam vitam divini lavacri sanctificatione reparare. Qui sic magna et coelestia Ecclesiae munera haereticis concedit et tribuit, quid aliud agit quam communicat eis, quibus tantum gratiae defendit ac vindicat? Et frustra jam dubitat in ceteris quoque consentire eis et particeps esse, ut et simul cum eis conveniat, et orationes pariter cum eisdem misceat, et altare ac sacrificium commune constituat. Sed in multum, inquit, proficit nomen Christi ad fidem et baptismi sanctificationem, ut quicumque et ubicunque in nomine Christi baptizatus fuerit, consequatur statim gratiam Christi. Quando huic loco breviter occurri possit et dici, quoniam si in nomine Christi valuit foris baptismus ad hominem purgandum, in ejusdem Christi nomine valere illic potuit et manus impositio ad accipiendum Spiritum Sanctum. Et incipient cetera quoque quae apud haereticos aguntur justa et legitima videri, quando in nomine Christi gerantur, secundum quod vos in epistola vestra exsecuti estis, non nisi in Ecclesia

sola valere posse nomen Christi, cui uni concesserit
Christus coelestis gratiae potestatem.

XIII. Quod autem pertinet ad consuetudinem ^{Veritas}
refutandam, quam videntur opponere veritati, quis ^{consuetu-}
5 tam vanus sit ut veritati consuetudinem praeferat? ^{dini prae-}
aut, qui perspecta luce tenebras non derelinquat?
Nisi si et Judaeos Christo adventante, id est, veri-
tate, adjuvat in aliquo antiquissima consuetudo,
quod relicta [*fors.* rejecta] nova veritatis via in
10 vetustate permanserint. Quod quidem adversus
Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate
errorem vos consuetudinis reliquisse. Ceterum nos
veritati et consuetudinem jungimus, et consuetudini
Romanorum consuetudinem, sed veritatis, opponi-
15 mus, ab initio hoc tenentes quod a Christo et ab
Apostolis traditum est. Nec meminimus hoc apud
nos aliquando coepisse, quum semper istic observa-
tum sit, ut non nisi unam Dei Ecclesiam nossemus,
et sanctum baptisma non nisi sanctae Ecclesiae
20 computaremus. Plane quoniam quidam de eorum
baptismo dubitabant, qui et si novos prophetas re-
cipiunt, eosdem tamen Patrem et Filium nosse no-
biscum videntur, plurimi simul convenientes in Ico-
nio diligentissime tractavimus, et confirmavimus re-
25 pudiandum esse omne omnino baptisma, quod sit
extra Ecclesiam constitutum.

XIV. Ad illud autem quod pro haereticis ponunt, ^{Apostoli}
et aiunt Apostolum dixisse, *Sive per occasionem*, ^{verba,}
sive per veritatem, Christus annuncietur, ut respon- ^{Phil. i. 18,}
30 deamus, ineptum est; quando manifestum sit, Apo-
stolum in epistola sua qua hoc dixit, neque haere-
ticorum, neque baptismi eorum mentionem fecisse,
sed locutum esse de fratribus tantum, sive perfide
^{elucidan-}
^{tur.}

secum loquentibus, sive in fide sincera perseverantibus. Nec oporteat hoc longo tractatu excutere, sed ipsam satis sit epistolam legere, et quid Apostolus dixerit, de ipso Apostolo recognoscere. Quid ergo, inquit, fiet de his qui ab haereticis venientes sine 5 Ecclesiae baptismo admissi sunt? Si de saeculo excesserunt, in eorum numero qui apud nos catechizati quidem sunt, sed priusquam baptizarentur obierunt, habentur. Non modo dicunt [*fors.* Non modicum, *Vid. notam*] emolumentum veritatis et fidei, ad quam 10 relicto errore pervenerant, etsi consummationem gratiae consecuti non sunt, morte praeventi. Qui autem adhuc in saeculo permanent, baptizentur Ecclesiae baptismo, ut remissionem peccatorum consequi possint, ne per alienam praesumptionem in 15 pristino errore manentes, sine gratiae consummatione moriantur.

Baptisma temere admissum temerariam Eucharistiae participationem post se trahit.
1 Cor. xi. 27.

XV. Ceterum quale delictum est, vel illorum qui admittunt, vel eorum qui admittuntur, ut non ablutis per Ecclesiae lavacrum sordibus, nec peccatis 20 expositis, usurpata temere communicatione contingant corpus et sanguinem Domini, quum scriptum sit, *Quicumque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini?* Nos etiam illos quos hi qui prius in Ecclesia ca- 25 tholica Episcopi fuerant, et postmodum sibi potestatem clericae ordinationis assumentes baptizaverant, pro non baptizatis habendos judicavimus. Et hoc apud nos observatur, ut quicumque ab illis tincti ad nos veniunt, tanquam alieni et nihil consecuti, 30 unico et vero Ecclesiae catholicae baptismo apud nos baptizentur, et lavacri vitalis regenerationem consequantur. Et tamen multum interest inter eum

- qui invitus et necessitate persecutionis coactus succubuit, et illum qui sacrilega voluntate audax contra Ecclesiam rebellat, vel in Patrem et Deum Christi, et totius mundi conditorem, impia voce
 5 blasphemat. Et non pudet Stephanum hoc asserere, ut per eos qui ipsi in omnibus peccatis sint constituti, dicat posse remissionem peccatorum dari? Quasi possit esse in domo mortis lavacrum salutis. Ubi ergo erit quod scriptum est, *Ab aqua* Prov. ix. 19.
 10 *aliena abstine te, et a fonte alieno ne biberis*, si, relicto Ecclesiae fonte signato, alienam aquam pro tua suscipis, et profanis fontibus Ecclesiam polluis? Quando enim baptismo haereticorum communicas, quid aliud quam de voragine et coeno illorum bibis,
 15 et ipse Ecclesiae sanctificatione purgatus alienarum sordium contactibus inquinaris? Nec metuis iudicium Dei haereticis testimonium contra Ecclesiam perhibens, quum scriptum sit, *Falsus testis non erit* Prov. xix. 5.
impunitus?
 20 XVI. Quin immo tu haereticis omnibus peior es, Quia haereticorum baptisma pro
 nam quum inde multi cognito errore suo ad te veniant, ut Ecclesiae verum lumen accipiant, tu rato habet, illos a poenitentia avertit.
 venientium errores adjuvas, et obscurato lumine ecclesiasticae veritatis, tenebras haereticae noctis
 25 accumulas. Quumque se illi in peccatis esse, et nihil gratiae habere se, ac propterea ad Ecclesiam venire fateantur, tu eis remissionem peccatorum subtrahis quae in baptismo datur, dum dicis eos jam baptizatos, et extra Ecclesiam Ecclesiae gratiam consecutos; nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri, quum iudicii dies venerit, qui sitientibus Ecclesiae potum negasti, et volentibus vivere causa mortis fuisti. Et insuper indignaris.

Quod rationum momentis dest, ira et furore solet suppleri.

XVII. Vide qua imperitia reprehendere audeas eos, qui contra mendacium pro veritate nituntur.

Quis enim justius indignari contra alterum debuit?

Utrumne qui hostes Dei asserit, an vero qui adversus eum qui hostes Dei asserit pro Ecclesiae veritate consentit [*fors. contendit*]? Nisi quod imperitos etiam animosos atque iracundos esse manifestum est, dum per inopiam consilii et sermonis ad iracundiam facile vertuntur, ut de nullo alio magis quam de te dicat Scriptura divina, *Homo animosus parat lites, et vir iracundus exaggerat peccata.* Lites enim et dissensiones quantas parasti per Ecclesias totius mundi! Peccatum vero quam magnum tibi exaggerasti, quando te a tot gregibus scidisti! Excidisti enim teipsum: noli te fallere.

Prov. xxix. 22.

Ille maxime schismaticus qui alios inmerito tanquam schismaticos abstinet.

XVIII. Siquidem ille est vere schismaticus, qui se a communione ecclesiasticae unitatis apostatam fecerit. Dum enim putas omnes a te abstineri posse, solum te ab omnibus abstinuisti. Nec te informare ad regulam veritatis et pacis vel Apostoli praecepta

Eph. iv. 1.

potuerunt, monentis et dicentis: *Obsecro ergo vos ego vinctus in Domino, digne ambulare vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate sensus et lenitate, cum patientia sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem Spiritus in conjunctione pacis. Unum corpus, et unus Spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestrae. Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et Pater omnium, qui super omnes, et per omnia, et in omnibus nobis.* Haec Apostoli mandata et monita salutaria, quam diligenter Stephanus implevit, humilitatem sensus et lenitatem primo in loco servans! Quid enim humiliter aut lenius quam cum tot Episcopis

per totum mundum dissensisse; pacem cum singulis vario discordiae genere rumpentem, modo cum orientalibus, quod nec vos latere confidimus, modo vobiscum, qui in meridie estis? A quibus legatos
 5 Episcopos patienter satis et leniter suscepit, ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret, adhuc insuper dilectionis et caritatis memor, praeciperet fraternitati universae, ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non solum
 10 pax et communio, sed et tectum et hospitium negaretur. Hoc est servasse unitatem Spiritus in conjunctione pacis, abscindere se a caritatis unitate, et alienum se per omnia fratribus facere, et contra sacramentum et fidem contumacis furore discordiae
 15 rebellare. Apud talem potest esse unum corpus et unus Spiritus, apud quem fortasse ipsa anima una non est, sic lubrica et mobilis et incerta? Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus.

XIX. Executiamus potius id de quo maxima
 20 quaestio est. Qui contendunt ab haereticis baptizatos sic recipi oportere tanquam legitimi baptismi gratiam consecutos, unum nobis atque illis baptismam dicunt esse, et in nullo discrepare. Sed quid ait Apostolus Paulus? *Unus Dominus, una fides, unum*
 25 *baptisma, unus Deus.* Si unum atque idem est cum nostro baptismam haereticorum, sine dubio et fides una est; si autem fides una est, utique et Dominus unus est; si Dominus unus est, consequens est dicere, quia [*fors. addend. Deus, Vid. not.*] unus
 30 est. Si autem haec unitas, quae separari omnino et dividi non potest, etiam apud haereticos ipsa est, quid ultra contendimus? ut [*fors. aut*] quid illos haereticos, et non Christianos vocamus? Porro quum

Occurritur
 objectioni
 quod, quum
 unum ubi-
 que sit bap-
 tisma, pari-
 ter ubique
 ratum esse
 debet.
 Eph. iv. 5.

nobis et haereticis nec Deus unus sit, nec Dominus unus, nec una Ecclesia, nec Fides una, sed nec unus Spiritus, aut Corpus unum, manifestum est nec Baptisma nobis et haereticis commune esse posse, quibus nihil est omnino commune. Et tamen non 5 pudet Stephanum talibus adversus Ecclesiam patrocinium praestare, et propter haereticos asserendos fraternitatem scindere; insuper et Cyprianum pseudochristum, et pseudoapostolum, et dolosum operarium dicere. Quae omnia in se esse conscius prae-
 venit, ut alteri ea per mendacium objiceret, quae ipse ex merito audire deberet. Bene te valere omnibus nobis cum [*fors. vobiscum,*] universis qui in Africa sunt Episcopis, et cunctis clericis, et omni fraternitate universi optamus, ut perpetuo unanimes 1 et unum sentientes habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos.

Matt. xxiv.
24.

2 Cor. xi.
13.

Exstat haec Epistola apud S. Cyprianum, edit. Benedictin. Paris. 1726. p. 142.

IN

FIRMILIANI

EPISCOPI CAESAREAE CAPPADOCUM

AD S. CYPRIANUM EPISTOLAM

ANNOTATIONES.

- P. 231. l. 1. FIRMILIANI] Eusebius, Hist. Eccl. lib. vi, cap. 26, Διέπρεπε ἐν τούτῳ [tempore Imp. Alexandri Severi] Φιρμιλιανὸς Καισαρέας τῆς Καππαδοκῶν Ἐπίσκοπος. Ubi haec annotavit Henricus Valesius, 'Vir doctissimus et inter
10 ' scriptores ecclesiasticos celebris fuit Firmilianus. Hujus
' testimonio utitur Basilius in libro de Spiritu Sancto. Ταύ-
' τήν καὶ Φιρμιλιανῶ τῷ ἡμετέρῳ μαρτυροῦσι τὴν πίστιν οἱ λόγοι
' οὗς κατέλιπε. Ejusdem meminit in Epistola Canonica ad
' Amphiloχium. Hodie unica superest Firmiliani Epi-
15 ' stola ad Cyprianum. Mirum est tamen nec ab Hieronymo
' nec a Bellarmino inter scriptores ecclesiasticos cum re-
' censi. Ac de Bellarmino facile est conjicere quam ob
' causam illum praetermiserit. Ideo scilicet quod Stepha-
' num Papam acerbius perstrinxisset.' Haec Valesius.
20 Primum inter Praesules nominat Firmilianum Eusebius, qui
Concilio Antiocheno adversus Paulum Samosatenum habito
interfuerunt. Et ipsa quoque Synodus in epistola sua syn-
odica Firmilianum jam mortuum cum laude commemorat.
Magno porro hoc praeconio eum ornavit Theodoretus: Καὶ
25 Φιρμιλιανὸς ὁ Καισαρέων τῆς Καππαδοκίας Ἐπίσκοπος περι-
φανὴς ἀνὴρ, καὶ γνώσιν ἐκατέραν ἔχων καὶ τὴν θύραθεν καὶ τὴν
θείαν. Haeret. Fab. iv, 8. Et referente Cavo in Hist. Lit.
vol. i, voce *Magnes*, p. 135, Φιρμιλιανὸς ὁ θαυμασίως appel-
latur a Germano Patriarcha CP. in Dogmatico ad Anthi-
30 mum MS. apud Galeum, ubi patres Synodi Antiochenae re-
censet. Is denique in Menologio Graecorum una cum Mal-
chione presbytero Antiocheno die 28 Octobris commemo-
ratur. Firmiliano quidem attribuit Moses Chorenensis in

Historia Armeniaca, quam ediderunt cum interpretatione Latina Guil. et Georg. Whistonii, librum de Ecclesiae Persecutionibus; an vero opus tale quid ille composuerit, dubium videri possit annotationes legenti ad Aristonem Pellaem in Reliquiis Sacris, vol. I, p. 101.

P. 231, l. 4. AD CYPRIANUM EPISTOLAM] Hanc epistolam, quam primus protulit Morellius, habebant etiam ii qui Romae praefuerunt editioni operum Sancti Cypriani in officina Pauli Manutii. Illi autem, ut ait Latinus Latinus, non probaverunt uti e tenebris proferretur; hujusque consilii auctorem se et suasorem fuisse ipse testatur ingenue, quum majorum exempla secutum, tum hominis, id est, Firmiliani, cujus ea Epistola est, petulantiam detestatum. Postea Pamelius, qui illam repererat in sex antiquis Codicibus, eam recudit, innuens tamen, quo erat in rempublicam Christianam et ecclesiasticam affectu, se illam omisurum fuisse, quod paulo vehementius et acerbius quam Episcopum deceat scripta sit, nisi jam a Morellio fuisset edita. Scilicet Romanos et Pamelium commoverunt liber Firmiliani stylus et excandescencia adversus Papam Stephanum diverse ab eo sentientem. At si attente considerassent quanti et quam vehementes soleant esse affectus quum agitur de causa religionis et fidei, considerassent etiam quam vehemens et acerbus fuerat Stephanus scribens adversus Cyprianum, profecto hanc excandescenciam condonassent Firmiliano, neque propterea tenebris damnandum esse putassent illustre hoc antiquitatis ecclesiasticae monumentum, in quo sane bene multa sunt magni momenti quibus hodie careremus cum grandi rerum nostrarum dispendio, ut in simili argumento censuit Sirmondus, edens in lucem libellum precum Marcellini et Faustini adversus Papam Damasum. Neque illa Romanorum aut Pamelii cura impedivisset in hac luce litterarum quin Epistola illa prodiret in publicum. Quum enim certum sit illam ex veteri libro editam fuisse a Morellio, extiterit etiam in sex Codicibus Pamelio visis, in iis in quibus inventa est a Latinio, in septem quibus usi sunt Angli in sua editione, in decem cum quibus ego contuli opera Sancti Cypriani, manifestum est illam non potuisse semper latere, etiamsi Morellius non edidisset. Codices autem, cum quibus illam contuli, sunt unus Remigianus, duo Compendienses, duo Victorini, unus Pithoeanus, unus monasterii Becensis, Laetiensis, Bigotianus, et unus meus. Assentior autem Pamelio et Rigaltio existimantibus illam Graece scriptam fuisse a Firmiliano, versam autem Latine a Sancto Cypriano. Epistola ergo Firmiliani inventa est in viginti

sex Codicibus manuscriptis. STEPH. BALUZIUS. Seripsisse eam Firmilianum anno 256, ingravescente tempore hiberno, ostendit Pearsonius in Annal. Cyprianicis ad ann. 256, sect. x. Obiit anno 272. Litem autem Stephanum inter et Ecclesias orientales exortam de haereticis rebaptizandis memoravit in epistola ad Xystum Romanum S. Dionysius Alexandrinus his verbis, 'Ἐπέσταλκεν μὲν οὖν [Stephanus] πρότερον καὶ περὶ Ἑλένου καὶ περὶ Φιρμιλιανοῦ καὶ πάντων τῶν τε ἀπὸ τῆς Κιλικίας καὶ Καππαδοκίας καὶ Γαλατίας, καὶ πάντων τῶν ἐξῆς ὁμο-
 10 ρούτων ἐθνῶν' ὥς οὐδὲ ἐκείνοις κοινωνήσων, διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην αἰτίαν, ἐπειδὴ τοὺς αἱρετικούς, φησὶν, ἀναβαπτίζουσι. apud Eusebium Hist. Eccl. vii, 5. Porro unus de Firmiliani successoribus in Caesariensi sede S. Basilus M. hujus atque Cypriani de rebaptizandis haereticis sententiam commemo-
 15 ravit in Epistola sua Canonica ad Amphiloichium in Beveregii Synodico posita. Quid, quod Cypriani et quorundam orientalium litteras, quae apud haereticos et schismaticos datum baptismum improbant, suo superesse tempore significat S. Augustinus? Vid. Lib. ejus iii contra Cresconium, cap.
 20 1, et Librum ejus contra Petilianum, cap. 14. Plura autem contra adversarios Epistolae, quae in editionem Conciliorum Florentinam nunc demum recepta est, infra annotabimus.

P. 231. l. 12. in una atque in eadem domo] Vulgo *ipsa* pro *una*, quod mutavi, fide nixus Codicis Simonis Goulartii, qui Cyprianum edidit anno 1593, idemque faciendum suasit. Graeca fuerant, ἐν ἐνὶ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ. Conf. infra, §. 2 init. et S. Irenaeum, I, x, 2.

Ibid. l. 20. magnam voluntatis caritatem, in unum convenire] Haec verba mendo non carere videntur. Quid si
 30 pro isto *voluntatis caritatem*, reponamus *voluntatis alacritatem*? Exstat apud Apostolum, in Epist. ejus posteriore ad Corinthios, ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, vii. 11; et in Glossariis Vett. habes Ἡ προθυμία, *alacritas*.

P. 232. l. 6. quasi non tantum unum &c.] Afferenda
 35 sunt, quae de hoc loco scripsit vir eruditus Prudentius Maranus in Vita S. Cypriani editioni Baluzianae, seu Benedictinae, praemissa. 'Haec Firmiliani Epistola quae Latine reddita exstat inter Cyprianicas septuagesima quinta, sic Cypriani stilum redolet, ut non alium interpretem habuisse
 40 videatur. Fidus interpret Graecae linguae ingenium nonnullis in locis retinuit. Paulo post initium, *Contristantur* [Angeli] *quando vident diversas quorundam mentes et scissas voluntates, quasi non tantum unum et eundem Deum simul invocent, sed separatis et divisus ab invicem*
 45 *nec confabulatio jam possit esse, aut sermo communis*: id

‘est, quasi non tantum unum et eundem Deum simul non invocent; quae postrema negatio nonnunquam omittitur ‘apud Latinos, sed saepius apud Graecos.’ §. xxxi, p. cxviii. Tum pergit vir cl. ad alios locos similes indicandos, de quibus ordine suo posthac.

P. 232. l. 27. Invenimus in fratribus nostris tam longe positis] Sententiae Cypriani super haereticorum baptismo favebant non solum per Africam, Numidiam, et Mauritaniam Ecclesiae quamplurimae, verum etiam omnes fere quae in Oriente magno numero Christianam pietatem profitebantur. In iis autem Episcopi nobilium civitatum celeberrimi nominatim indicati Epistola ad Stephanum, quae prima est de septem illis Dionysii Alexandrini *περὶ Βαπτίσματος* ab Eusebio memoratis. Et in ea quidem Epistola magnus ille Dionysius Stephanum certiores faciebat, sedatos esse motus quos in Oriente Novatiani concitaverant, itaque omnes Ecclesias in eo consentire, ut lapsis poenitentia daretur; verum adjecerat aliquid de poenitentibus, qui ab haereticis redirent, baptizandis, quod praetermisit Eusebius; unde Baronius [hic addendus est Pamelius Baronium secutus in notis ad Cyprianum,] occasionem sumpsit affirmandi pro certo, sic omnes illas Ecclesias acquiescere Stephano, ut in ejus decretum, de non baptizandis haereticis, abdicata Cypriani sententia convenirent; quod adeo non est ab Dionysio traditum, ut defuncto postmodum Stephano idem ille Dionysius Xystum Stephani successorem per alteram Epistolam diligenter ac serio monuerit, consideraret attentius quaestionis pondus et causae difficultatem: Stephanum quidem Heleno et Firmiliano, caeterisque per Ciliciam et Cappadociam et finitimas Ecclesias Episcopis nunciassse per litteras, minime communicaturum se cum iis, eo quod haereticos rebaptizarent. Veruntamen esse magni momenti negotium, *οὕτως γὰρ δόγματα περὶ τούτου γέγονεν ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν Ἐπισκόπων Συνόδοις, ὥς πυνθάνομαι, ὥστε τοὺς προσόντας ἀπὸ αἱρέσεων, προκατηχηθέντας, εἴτα ἀπολούεσθαι καὶ ἀποκαθαί- 3* ρεσθαι τὸν τῆς παλαιᾶς καὶ ἀκαθάρτου ζύμης ῥύπον. Pergit Dionysius, aitque, hoc se ab Antiochiae, Caesareae, Aeliae, Tyri, Laodiceae, Tarsi Episcopis rogatum scribere Xysto, quin et compresbyteris suis Dionysio et Philemoni, qui fuerant ejusdem cum Stephano sententiae, scripsisse hac de re 4 plenius et uberius. RIGALTIVS.

P. 233. l. 24. mandamus] Hoc pro praeterito *mandavimus* ex quinque Codd. scriptis posui, e quibus tres in edit. Oxon. memorantur, quartus Bodleianus, quintus Novi Collegii est.

P. 234. l. 21. postea exstitisse] Verum hoc est, si modo 45

sermo sit de haereticis illis, quorum causa tunc temporis agebatur, quosque hic nominat Firmilianus, maxime quidem tempore ejus vigentibus; sed aequè verum est, haereses haud minus pestíferas in apostolico aevo exstitisse. Dignus 5 autem est, qui de hac re conferatur Tertullianus supra in lib. de Praescript. Haeret. capp. 33 et 34.

P. 234. l. 26. Sed et Valentini et Basilidis tempus &c.] Variæ sunt opiniones virorum doctorum de tempore quo Basilidis dogma suum disseminavit. Qua de controversia 10 vide quæ docte et erudite scripsit amicus olim noster Joannes Baptista Cotelerius in epistolam Ignatii ad Trallianos, ubi tempus Basilidis revocat ad imperium Adriani. Vide etiam viri doctissimi Renati Massueti observationes ad Irenaeum, pag. 59, §. 112. Ineptos Basilidis errores, quos 15 portenta vocat, graviter exagitat Hieronymus in epitaphio Lucinii Baetici et in libro adversus Vigilantium. Illum idem Hieronymus, lib. II adversus Jovinianum, vocat magistrum luxuriæ et turpissimorum complexuum, et in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos commemorat impietatem Basilidis. BALUZ. Videsis quæ de his Firmiliani verbis ad Hegesippi Fragmenta apud Reliquias Sacr. I. pp. 258, 259, annotavi. De iisdem notabilia habet Pearsonius Vindic. Ignat. vol. II. cap. 7, p. 87.

P. 235. l. 13. locorum et nominum diversitate] Quamvis 25 hæc lectio constans sit in omnibus antiquis exemplaribus, puto tamen legendum esse *hominum*. BALUZ.

Ibid. l. 14. nec tamen propter hoc ab Ecclesiae catholicae pace atque unitate aliquando discessum est] Ait cl. Constantius, Firmiliani verba afferens in nota ad S. Irenaei 30 Epistolam ad Romanum Episcopum Victorem, qui Asianos Pascham die 14 mensis celebrantes ab Ecclesia separare conatus fuerat, 'Celeritas, quippe qua, ut credere est, pax 'ad modicum interturbata, in integrum restituta est, unitatis ruptae oblivionem ita peperit, ut ab ea aliquando 35 'discessum esse Cypriani aetate ne recoleretur quidem.' Rom. Pontif. Epistolae, p. 99. Quinetiam testatus est Anatolius Laodicensis, is qui ante Concilium floruit Nicaenum, contentionem istam de Paschate exortam ab Irenaeo pacatam esse, 'utrisque partibus,' inquit, 'in sua regula perseverantibus, nec a coepto antiquitatis more declinantibus.' 40 Vide Anatolii locum ibidem adductum.

Ibid. l. 29. 'alterutrum ad se venientes] Ad Cypriani Epistolam ad Pompeium, ubi Stephani verba adhuc plenius afferuntur, hoc annotavit Rigaltius, 'Rectissima est hæc 45 'scriptura. Hoc est, neque venientem a Marcione baptizat

‘ Montanus, neque venientem a Montano baptizat Marcion.

‘ Non rebaptizant alterutrum ad se venientes.’

P. 236. l. 15. nec [Spiritus Sanctum]] Certum est haec duo vocabula non exstare in libris nostris nec in quatuor Anglicanis. Ita etiam de uno suo testatur Pamelius, qui tamen illa addidit ex Codice edito, in cujus marginibus Joannes Cauchius Ultrajectinus apposuerat castigationes ex variis Codicibus manuscriptis. Remanet tamen adhuc dubium an haec duo vocabula addita fuerint ex libro veteri, an vero ex conjectura Cauchii tantum. Nam quia in veteribus libris post vocem *Filium* additur *nec*, ita ut videantur aliqua deesse, conjecerat Pamelius addenda esse duo illa vocabula, et addidit, videns conjecturam suam confirmatam auctoritate libri Cauchiani. In Codice porro Cauchii annotatas fuisse non solum varias lectiones veterum librorum, sed etiam conjecturas ejus, monet ipse Pamelius in annotationibus suis. Itaque nos haec duo vocabula, quae posita sunt sine auctoritate, ex conjectura tantum, uncis conclusimus. BALUZ. Indicant quidem Var. Lectt. apud edit. Oxon. collectae tria verba *nec Spiritum Sanctum* in quatuor illis libris Anglicis deesse; sed revera in duobus ex illis, hi sunt Bodleianus et Novi Collegii Codex, apparet *nec* post vocem *Filium* cum sequentibus conjunctum. In altero autem Epistolarum Cypriani Codice, qui penes est idem Collegium, laud exstat Firmiliani Epistola.

P. 236. l. 25. ubi praesident majores natu] Graece, *ὅπου προκἀθηναι οἱ Πρεσβύτεροι*. Sic et jam supra Firmilianus, *Mos apud nos fuit*, inquit, *ut per singulos annos Seniores [οἱ Πρεσβύτεροι] et praepositi in unum conveniamus*. §. iii, p. 224. Utroque loco designantur, ni fallor, superioris ordinis, seu qui praesident, Presbyteri. Praesidentem nominat Episcopum Tertullianus in lib. de Pudicitia, cap. 14, et illo quidem Presbyterorum nomine Episcopi a veteribus interdum appellantur: raro vicissim, idque accommodatione tantum ad Vet. Test. locum, Episcoporum titulo donantur Presbyteri. Confer. Annotatt. ad Concil. contra Noetum, vol. iv. Reliquiar. Sacr. p. 247, ubi tamen minus recte dubitasse me fateor, utrum plures Episcopi in unum, sive in provinciali Concilio, collecti, Presbyteri tertio saeculo Ecclesiae nominarentur. Porro apud Episcopum sitam esse potestatem ritus omnes administrandi, baptizandi, offerendi, manum imponendi, ordinandi, credebant antiqui; sed et Presbyteris licere, ut muniti auctoritate Episcopi baptizarent atque offerrent. ‘Dandi quidem [baptismum] habet jus summus sacerdos, qui est Episcopus. Dehinc Presbyteri et Diaconi, non tamen sine Episcopi

‘auctoritate propter Ecclesiae honorem. Quo salvo, salva
 ‘pax est. Alioquin etiam laicis jus est, &c.’ Haec Tertul-
 lianus in lib. de Baptismo, c. 17, haud finito saeculo Ecclesiae
 secundo docuit. Ad solos vero Episcopos ordinandi jus per-
 5 tinere, consentit cum Hieronymo universa antiquitas. Adde
 quod idem hic Firmilianus, qui Episcoporum ordinem *Pres-
 byterorum* nomine his locis appellavit, singulos Episcopos,
 Presbyteros, Diaconos, alibi in Epistola sua titulis suis dis-
 tinxit. Porro ait infra, §. 12, Episcopos ordinatione vicaria
 10 successisse Apostolis.

P. 236. l. 29. nec spiritaliter gerere] Edit. princeps prae-
 stat aut pro nec, firmantibus illud MSto Novi Collegii ac
 Bodleiano; quin et fortasse revocandum.

Ibid. l. 31. in Iconio] Dionysius Alexandrinus hoc Ico-
 15 niense idque in Synnada Concilium sanxisse rursus tingendos
 esse haereticos, in tertia Epistola ad Philemonem Romanum
 commemorat. Verba ejus, apud Eusebium H. E. vii, 7, haec
 sunt: Μεμάθηκα καὶ τοῦτο, ὅτι μὴ νῦν οἱ ἐν Ἀφρικῇ μόνον
 τοῦτο παρεισήγαγον, ἀλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν
 20 Ἐπισκόπους ἐν ταῖς πολυανθρωποτάταις Ἐκκλησίαις καὶ ταῖς
 Συνόδοις τῶν ἀδελφῶν, ἐν Ἰκονίῳ καὶ Συννάδοις καὶ παρὰ πολ-
 λοις τοῦτο ἔδοξεν ὥν &c. Apud Iconium autem maxime ob
 Montanistarum Baptismum motam esse quaestionem istam,
 constat ex Firmiliani verbis infra in cap. 13.

25 P. 237. l. 18. quibus nunc] *de quibus nunc*. Praepositio
 deest in omnibus exemplaribus antiquis et in editione Mo-
 relliana. Illam Pamelius adjecit ex conjectura, quia existi-
 mabat sensum absque ea non posse constare. BALUZIUS,
 qui praepositionem delevit. Ait Prudentius Maranus in Vita
 30 S. Cypriani editioni Baluzianae praemissa, §. xxxi, p. cxviii,
 ‘Nisi si his Episcopis quibus nunc minor fuit Paulus: le-
 gendum putavit Pamelius *de quibus nunc*, sed manifestus est
 ‘Hellenismus, τοῖς τοῖς Ἐπισκόποις τοῖς νῦν, his Episcopis nunc
 ‘existentibus.’ Haec ille, quae quidem haud prohibent, ne
 35 sentiam reponendum esse *qui sunt nunc*, pro isto *quibus*
nunc, quum absit praepositio *de* ante *quibus* a Codd. scriptis,
 quod sciam, omnibus.

Ibid. l. 30. ut qui est in Ecclesia perfectus et sapiens,
 hoc aut defendat, aut credat] *At quis est in Ecclesia per-*
 40 *fectus et sapiens, qui hoc aut defendat aut credat?* Ita
 emendavit Pamelius ex libro Cauchii. Nam in editione Mo-
 relliana, quae prima est, legitur, *perfecti sunt, ut qui est in*
Ecclesia perfectus et sapiens. Hoc autem defendat et credat
 &c. In tribus antiquis Codicibus scriptum est *perfecti sunt, ut*
 45 *qui est in Ecclesia perfectus et sapiens hoc autem defendat.*

Sic etiam alii libri veteres, nisi quod pro *et sapiens* habent aut *sapiens*. BALUZ. Optime Novi Collegii Codex, ut qui est in ecclesia perfectus et sapiens hoc aut defendat aut credat. In tribus quoque Codd. scriptis in edit. Oxon. nominatis, qui pro quis legitur, et qui ante hoc abest. Quapropter posthabita Pamelii lectione, quae fortasse ex Cauchii conjectura tantum orta est, Morellianam istam revocavi, posito tamen ex fide Codicis Novi Collegii aut pro autem ante verbum defendat. Ceterum paulo ante pro poterit, priorem lectionem, potuerit revocavi.

P. 238. l. 10. invocationem suam] Rectius foret invocatione sua.

Ibid. l. 18. de historia quae apud nos facta est] Excidisse vox rei post historia videtur. Est nescit Novi Coll. MS.

Ibid. l. 21. Alexandrum Imperatorem] Qui perit an. 235.

Ibid. l. 27. ut ex hoc persecutio quoque gravis &c.] Quasi irati Dii mala haec orbi invexissent propter Christianos.

P. 239. l. 24. unum de Presbyteris rusticum] Sic edidit in hujus Epistolae edit. principe Morellius, tanquam si rusticus nomen appellativum fuerit; sed quasi nomen proprium, Pamelius et Rigaltius. Aliter Fellus. Dubitat Baluzius. Fortasse significat hoc loco vox rusticus, non agrestem ut opinatur Fellus, sed ruralem, ἐπιχώριον. Ἐπιχώριοι Πρεσβύτεροι, Presbyteri ruris, in Canone decimo tertio Concilii Neocaesareae memorantur. Sed Graece scripsisse Firmilianus ἀγροικικόν videtur, quum in decimo septimo Chalcedonensi ἀγροικικὰς παροικίας ἢ ἐγχωρίους habeas.

Ibid. l. 32. revincendum] An ad revincendum?

P. 240. l. 10. non sine sacramento solitae praedicationis] Hanc esse veram lectionem [nam omissa est particula non in MSis et editt. omnibus praeter illam ab ipso Fello adornatam] ex contextu satis est manifestum; subjungitur enim, baptizaret quoque multos, usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Et quidem vis argumenti periret, si verba solennia, Eucharistiae administrationi praestituta, non fuissent retenta. Praedicatio solita videtur ista ἀνάμνησις, quam Dominus fieri mandabat, et de qua D. Paulus, 1 Cor. ii, 26, καταγγέλλετε τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. De τῇ παρὰ ἐχάλι supra in Epist. ad Caecil. dictum. Rem hanc exsequi videtur Justinus Martyr Apol. 2. [1.] ubi dicit, προσφέρεσθαι τῷ προεστῶτι τὸν ἄρτον καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κρέματος, καὶ οὗτος λαβὼν αἶνον καὶ δόξαν τῷ Πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀπα-

πέμπει &c. Rigaltius ait, legendum videtur, *sive sacramentum solitae precationis offerret. Sacramentum pre-*

5 *cationis* dicit, quemadmodum Tertullianus, *sacramentum orationis*. FELLUS. Eruditissimum hunc virum sequi par fuit, cui et in hac re obtemperavit Tillemontius, Mem. Eccl. in Vita Firmiliani, tom. iv, p. 129. ed. Bruxel. Particulam igitur negativam, quae in textu Baluziano perperam omissa est, verbis praeinisi, quum in voce antecedente *Domino* olim absorpta fuisse eadem videretur. Verumtamen cl.

10 Marano in Vit. sua Cypriani ex imitatione Graecorum orta locutio videtur. Is ibidem opponens se Rigaltio, qui pro vocibus, *sine sacramento solitae praedicationis*, voluerat ponere *sive sacramentum solitae precationis*, ex Basilio M. monere pergit, 'Preces in sacrificio fieri solitae vocantur
15 'apud Basil. Ep. cexli, ἐκκλησιαστικὰ κηρύγματα, praedi-
'*cationes ecclesiasticae.*' p. cxviii.

P. 240. l. 25. Apud quos] Haereticos.

P. 241. l. 2. nisi si a Christo Spiritum induit] Haec scripsit in loco plus semel memorato cl. Maranus: 'Quum

20 'existimaret Firmilianus adversarios suos in baptismo foris
'ab adultis suscepto Christi gratiam agnoscere, sic eos re-
'fellit, *Nam si non mentitur—Spiritus Sanctus*. Illud
'*nisi si a Christo Spiritum induit*, idem valet ac post
'Christum; nec probabilis est conjectura Cauchii et Pamelii,
25 'qui legendum putant, *Nisi si a Christo Spiritum non*
'*induit.*' Quae Marani mihi quidem haud satisfaciunt.
Quid si *non ducit* latet in voce *induit*?

Ibid. l. 24. Neque enim multae sunt sponsae Christi] Verbum *sunt* addidi ex Bodleiano ac Novi Collegii MSto.

30 P. 242. l. 29. Sic et nos similiter] Textum sacrum, Cyprianique Codices quinque in var. lectt. edit. Oxon. commemoratos secutus, *nos pro vos* imprimendum curavi.

P. 243. l. 2. convertantur] De celebri quaestione hoc unum monebo; existere argumenta ab altera parte tempo-
35 ribus illis allata, quibus Firmiliani suorumque rationes convelluntur, et baptismus nomine S. Trinitatis a quovis administro celebratus firmatur, cum alibi, tum in adnotationibus S. Augustini ad Carthaginiense septimum Concilium. Haec in libris ejusdem patris de Baptismo legi possunt.

40 Ib. l. 27. manifestam Stephani stultitiam] Hunc certe Firmilianus minime opinatus est fuisse universalem Ecclesiae pastorem, et controversiarum infallibilem judicem, ejus personam et definitionem tam incivilliter tractavit. FELLUS.

Hoc pulchre vidit, ut olim Raymundus Missorius, sic nuper
45 alius quoque Romanae communionis sacerdos, Stephanus

Morcelli, qui quidem vir disertissimus, elegantioribus sane litteris exquisite doctus, in Africa sua Christiana exinde collegit, non posse fieri, ut Firmilianus, vir sanctus, ut ait, et a multis commendatus, has litteras scripserit, quia adeo contra Petri successorem Stephanum contumeliosae atque improbae sint, quales ab haeretico nequam et infami compositae. Insigne exemplum fallaciae, quae dicitur petitionis principii! Fac autem esse, qui hujusmodi argumentis scientes prudentesque in rebus tanti momenti usi sint, unde fiat totius fidei historicae interitus, quidni Deum deprecet meae animae, ne sit in futuro saeculo cum tam iniquis et improbis sophistis? Verumtamen, quod alibi dixi, ineptas illas Missorii contra hanc Epistolam cavillationes alii scriptores Romano-Catholici inter Italos quoque degentes respuerunt. Conferas et Baluzii notam, quam ad finem Epistolae adduxi.

P. 244. l. 7. confitetur] Vulgo *profitetur*. Mutavi ego ex quinque scriptis Codicibus.

P. 245. l. 21. et si novos Prophetas recipiunt] *Non ut vos* [prius *novos*]. Hanc lectionem, quam puto esse optimam, inveni in uno libro meo vetere. Morellius posuit *non vos*; eamque lectionem ego reperi in quatuor Codicibus antiquis. Pamelius emendavit ex conjectura et scripsit *novos Prophetas*, tum quia conjecturam suam confirmatam reperit auctoritate Codicis Anglicani quo ipse utebatur, tum quod antea Firmilianus novarum prophetiarum meminerit. Itaque ex editione Pamelii emersit vulgaris. Videtur autem Firmilianus respexisse ad haeresim Marcionitarum, quos Epiphanius ait repudiasse Legem ac Prophetas. Monet praeterea Pamelius in Codice suo Anglicano legi *et Spiritum Sanctum post Patrem et Filium*. Quod ego in nullo eorum veterum exemplarium reperi quibus usus sum in hac epistola recensenda. Rejecit autem Pamelius hoc additamentum, quia Cataphrygae non eundem Spiritum Sanctum cum Catholicis agnoscebant, utpote qui non illum sed Montanum esse Paracletum a Christo promissum dicerent. BALU-
ZIUS. Statuenti hic Baluzio respexisse Firmilianum ad Marcionitas recte opponas, veteres Patres id semper solitos esse pro certo statuere, alium ac diversum Deum agnoscere Marcionitas, qui Christi Patrem negarent creavisse mundum. Audi Tertullianum adhuc Catholicum in hac ipsa de Baptismi quaestione idem suggerentem; 'Non debeo,' inquit, 'in illis [haereticis] agnoscere quod mihi est praeceptum, quia non idem Deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est, 'idem.' de Baptismo cap. 15. Itaque veterem revocavi lectionem, quae cum melior apparet, tum exstat in Codice Bodleiano, 45

atque illo Novi Collegii, ceterisque fortasse MStis qui in editione Oxon. adferri solent, quippe quum nulla sit varietas lectionis ibidem notata. Ceterum additamentum illud, et *Spiritum Sanctum*, in Codd. quinque repertum fuisse novimus ex eadem editione. Ostendit vero hic ipse Firmiliani locus recte sensisse de Patre Filioque hos quidem Montanistas.

P. 246. l. 9. Non modo dicunt] Ad verba superiora, in eorum numero habentur, haec adnotavit Baluzius; Sic restitimus hunc locum auctoritate vetusti Codicis Compendiensis et Michaelini, in quibus vox *habentur* est transposita, sed tamen cum nota veteri quae ostendit ubi ponenda sit, nimirum post vocem *numero*. Itaque cadit conjectura Rigaltii hunc locum emendantis. BALUZ. Quum post verbum *obierunt* posita esset ante Baluzii mutationem vox *habentur*, Rigaltius locum sic emendandum voluit, *Habent non modo discunt emolumentum*. Affert vero Fellus longam sed satis contortam interpretationem verborum, *non modo dicunt emolumentum*. Ausim ergo reponere, *Non modicum emolumentum*; Graece, Οὐ μέτριον κέρδος ἀληθείας καὶ πίστεως. Exstant voces, *non modicum*, supra, §. 12. Et postquam haec scripsi, visis Marani verbis gavisus sum, quod ante me eodem fere modo is locum corrigere voluisset. 'Alium locum,' inquit, 'longe difficiliorem emendare conabor. De iis qui foris baptizati sine novo Baptismo in Ecclesia obierunt, sic statuit Firmilianus. *Si de saeculo—non sunt morte praeventi*. Existimat Rigaltius verbum *habent* reponendum post *habentur*, et sic emendat: *Habent non modo discunt emolumentum veritatis et fidei*; sed multo aptius legi posset, *Habent non modicum emolumentum*, pro *'non modo dicunt aut non modo discunt.'* Haec Maranus in Vit. S. Cypriani §. xxxi, p. cxviii. Sed haud necesse esse, ut addatur *habent*, opinor.

P. 247. l. 1. necessitate persecutionis coactus succubuit] Hic, quod constat ex superioribus, clericus designatur. Clericus autem lapsus ordine sacro moveri solitus est, neque ei licuit ut baptizandi ritum administraret.

Ibid. l. 3. Patrem et Deum Christi] Ista sic ponuntur tanquam si Deus esset conditor Christi et totius mundi. Videndum igitur an lectio veteris libri Remigiani et duorum Anglicanorum praeferenda sit, qui pro *Christi* habent *Dominum nostrum*. At si ea lectio placet, tollenda est conjunctio. In uno meo legitur *Domini Christi*. BALUZ. Ex edit. Oxon. constat exstare verba *Dominum Christum*, non, ut ait Baluzius, *Dominum nostrum*, in Codd. Ar. et Novi

Collegii. Ab hoc quidem MSto, sicut a Cod. Bodleiano, haud male abest particula *et* ante voces *totius mundi*. Ad verba autem quod attinet, *Patrem et Deum Christi*, similiter locutus est Dominus ipse ad Mariam Magdalenam in S. Joannis Evangelio, xx. 17. Similiter scripserunt Apostoli ejus. Confer Rom. xv. 6, 2 Cor. xi. 3, Ephes. i. 3. 17, Coloss. i. 3, Heb. i. 9, 1 Pet. i. 3.

P. 247. l. 6, qui ipsi in omnibus peccatis sint constituti] Veterem lectionem restitui. Primus edidit Fellus post Codices scriptos *qui cum ipsi* pro *qui ipsi*, quod quidem ex duplici lectione ortum videtur. Posuit autem Pamelius *sunt* pro *sint* ex Cauchii vel Codice vel conjectura ejusdem.

P. 248. l. 5. pro Ecclesiae veritate consentit] Forsitan legendum *contendit*.

Ibid. l. 8. consilii et sermonis] Forsitan scripserat Firmilianus, *συνέσεως καὶ λόγου*.

P. 249. l. 4. A quibus legatos Episcopos &c.] Haud dubium videtur, quin ab Afris, potius quam ab Orientalibus, Romam missi sint legati. Contrarium tamen affirmant Baronius in Annalibus, et Natalis Alexander in Hist. Ecclesiastica. Sed hoc in Afros gestum a Stephano fuisse, post Pearsonium retulerunt Pagius, Tillemontius, Basnagius. 'Quid ex illorum verborum serie exploratius,' inquit Pearsonius in Annalibus Cyprianicis, ad an. cclvi, 'quam Legatos eos Episcopali honore conspicuos, non ab Orientalibus, sed ab iis qui *in meridie* erant, hoc est, Afris, missos fuisse? Neque aliter illa Firmiliani verba [quae citata praecedunt,] intelligenda esse sentio, *Nisi quod nos gratiam referre Stephano in isto possumus quod per illius inhumanitatem nunc effectum sit, ut fidei et sapientiae vestrae experimentum caperemus*. [Supra, p. 232.] Illa enim inhumanitas nihil aliud erat quam Legatorum rejectio, per quam *nec confabulatio jam posset esse, aut sermo communis*. . . Illi Legati missi sunt a Synodo Carthaginiensi secunda.' §. vii.

Ibid. l. 28. si Dominus unus est, consequens est dicere, quia unus est] Hoc membrum omissum est in editione Rigaltii, restitutum in Anglicana. Sed nescio quonam modo factum est ut Angli absque ullius libri veteris auctoritate, contra fidem veterum exemplarium et editionis Morellianae, scripserint *consequens est quia unitas est*; nisi si maluerunt amplecti conjecturam Pamelii, qui monuerat in margine suae editionis legendum esse *unitas*, vel auctoritatem Goulartii, qui eam vocem posuit in contextu, nulla Pamelii mentione. Reinhartus in sua editione reposuit *unus*. BALUZ. Exstat in Novi Coll. Codice *quia unus est*, quod edidit Balu-

zium. Legerim, quia Deus unus est, id quod sequentia verba suadent. Quia pro quod apud hos scriptores poni solet.

P. 250. l. 8. pseudochristum] Imitatum est istud ex capite undecimo Epistolae Secundae Pauli ad Corinthios. Hinc patet, inquit Pamelius, vehementiam Epistolae Stephani Papae in causa fuisse cur tam vehementer etiam contra eum scriberent Cyprianus et Firmilianus. Recte sane. Non enim aliud causae exstitit, cur Firmilianus, qui in tota Epistola summum amorem unitatis declarat, sic tamen in Stephanum invehatur, ut eum disputationis aestu abreptum fuisse pateat. Nihil lenius ac placabilius Cypriano; ejusque animi moderatio cum in omnibus aliis rebus, tum maxime in hac de Baptismo controversia enituit; sed tamen eum interdum a summa illa lenitate ad vehementiorem causae defensionem transiisse perspicitur ex Epistola ad Pompeium. Videtur autem Cyprianum et Firmilianum illud in primis offendisse, quod Stephanus putaret abstinendos rebaptizantes. Propter haec autem verba, quae putat non esse Stephani, dubitare se ait Christianus Lupus in scholiis suis ad librum Tertulliani de Praescriptionibus adversus haereticos an Epistola Firmiliani sit vera. Tamen nemo hactenus ante Lupum id sibi sumsit, ut dicere auderet eam esse falsam aut de ejus auctoritate dubitaret. Et certe ista facilitas accusandi falsitatis scripta veterum valde temeraria est et periculosa. Nam si cuique liceat inanes ejusmodi conjecturas sequi, nullum erit antiquitatis monumentum, quod iniquas suspiciones effugiat. BALUZ. Ita Baluzius. Haud interea mihi visus est voluisse hoc scribere Christianus Lupus, Firmiliani Epistola an germana sit, se dubitare; de appellationibus autem probrosis Cypriano a Stephano attributis, an hae ab eo revera prolatae fuerint, se haesitare. Vid. Scholia ejus ad Tertulliani cap. iv, p. 121. At cogitandum, quibus dieteriis ipsum, ut videtur, Cyprianum lacessiverit vetus quidam Stephanianae de haereticorum Baptismo sententiae stator, qui est Auctor de Rebaptismate, ad fin. Opp. S. Cypriani. Conferas quae de Firmiliani Epistola supra annotantur.

Ibid. l. 10. Quae omnia] Ita legendum olim duxi, priusquam sic se habere novissem editionem principem, siquidem postea Pamelius qui pro quae ex MSto suo edidit, aliis, fa- teor, libris scriptis consentientibus. Sed fortasse Graece scripserat Firmilianus ἀ δὴ πάντα, vel τὰδε δὲ πάντα.

Ibid. l. 13. omnibus nobis] Haec mihi videntur esse luxata. Quid si legatur carissime frater? errore irrepente ex ignorantia notarum, ut etiam adnotavit Hieronymus in Epistola ad Avitum de erroribus Origenis, ubi ait difficile esse no-

tarum posse servare compendia. Simon Goulartius monuit in Codice Episcopi Acconensis scriptum fuisse, *Bene te valere cum universis qui in Africa sunt Episcopis et cunctis clericis et omni fraternitate optamus*. Quam lectionem, ut meliorem, posuit Reinhartus. Et nihilominus ego praefero conjecturam meam. Nihil tamen ausus sum mutare destitutus auctoritate veterum exemplarium. BALUZ. Vide annon recte emendari possit, *Bene te valere omnibus vobiscum, universis &c.* [Forsitan, *Bene valere omnibus vobiscum, universis qui . . . et omni fraternitati universi &c.*]

S. CAECILII CYPRIANI

LIBRI

**DE IDOLORUM VANITATE,
DE MORTALITATE, SIVE PESTE,
DE OPERE ET ELEEMOSYNIS,
DE ZELO ET LIVORE.**

S. CYPRIANUS.

S. Hieronymus, Lib. de Viris Illustribus, cap. lxvii.
pag. 150 ed. FABRICII, an. 1718, Hamburg.

CYPRIANUS Afer, primum gloriose rhetoricam^a
5 docuit, exinde suadente Presbytero Caecilio a quo
et cognomentum^b sortitus est, Christianus factus,
omnem substantiam suam pauperibus erogavit^c, ac
post non multum temporis electus in Presbyterum,
etiam Episcopus^d Carthaginiensis constitutus est.
10 Hujus ingenii superfluum est indicem^e texere, quum
sole clariora sint ejus opera. Passus est sub Va-
leriano et Galieno Principibus^f, persecutione oc-
tava, eodem die quo Romae Cornelius, sed non eodem
anno^g.

15

Joan. Alberti Fabricii Notae.

^a Non rhetoricam adeo in scholis docuisse, quam in foro exer-
cuisse Cyprianus videtur. Confer quae ipse de se Cyprianus
libro ad Donatum, non longe ab initio.

^b Quemadmodum liberti olim a dominis manumittentibus so-
20 lebant cognomentum adsciscere, sic Cyprianus, a Caecilio Pres-
bytero Carthaginiensi vindicatus ex ethnicismo in lucem ac li-
bertatem Christianam, Caecilius cognominari gaudebat. De Caecilio illo vide Acta Sanctor. 3 Junii, tom. 1, p. 270. Ad Chris-
tianos accessisse S. Cyprianus videtur A. C. 246, ut in Annalibus
25 Cyprianicis colligit Joannes Pearsonius.

^c De hoc plura Pontius in S. Cypriani vita.

^d Utrumque non diu post factum idem Pontius innuit : ‘ Ad probationem operum solum hoc arbitror satis esse, quod iudicio Dei et plebis favore ad officium sacerdotii [Presbyteri] et Episcopatus gradum adhuc neophytus, et ut putabatur novellus electus est.’ Ceterum Pearsonius Presbyterum factum conjicit anno exeunte 247, Episcopum a. 248.

^e *Indicem ingenii* pro indice scriptorum sive monumentorum ingenii poni ab Hieronymo est perspicuum. Mihi vero, post Guil. Caveum aliosque qui de scriptis sancti Martyris fuse ac diligenter tractarunt, nihil aliud hoc loco reliquum est commemorare, quam post curas in castigandis atque illustrandis Cypriani scriptis collocatas ab Erasmo, a Paulo Manutio, Latino Latinio, Jac. Pamelio, Nic. Rigaltio, Philippo Priorio, et novissime a Joanne Fello Oxoniensi Episcopo, novam operum S. Martyris editionem jam exspectari ab accuratissimae eruditionis sene et de Ecclesiastica antiquitate meritissimo Stephano Baluzio, qui triginta amplius Codices MSS. eum in usum contulisse se est professus. [Prodiit Parisiis anno 1726, post mortem Baluzii.] Praeclara Joannis Felli editio, vulgata Oxoniae a. 1682, Jo. Pearsonii Annales Cyprianicos praefixos habet : eidem separatim deinde H. Dodwelli dissertationes Cyprianicae accesserunt, in repetitis editionibus Brem. 1690, et Amstelod. 1699, etiam subjunctae. Ceterum non obstante Cypriani de rebaptizandis haereticis sententia per Ecclesiam rejecta, nihilominus pro Sancto semper habitum probat Jo. Launojus, lib. viii, Epist. 15.

^f A. C. 258, 14 Sept. ad decretum Pro Cos. ‘ Thascium Cyprianum gladio animadverti placet.’ [Hoc die amborum Martyrum commemoratio.]

^g Cornelius Centumcellis Hetruriae in exilio obierat 14 Sept. a. 252, ut ad cap. 66 jam notare me memini. [Ad Cornelii martyrium, siccum an cruentum fuerit, pertinentia quaedam conguessi, ad Concil. Carthag. sub Cypriano IV, in Reliquiis Sacris vol. iii, pp. 161, 162. Digna autem sunt quae iis addantur verba S. Paciani, qui saeculo Ecclesiae quarto ad finem vergente floruit, in Epistola ii, §. vii, p. 26, tom. vii Bibliothecae Patrum Gallandianae.]

S. CAECILII CYPRIANI

LIBER

DE IDOLORUM VANITATE.

*Quod idola dii non sint, et quod Deus unus sit, et
quod per Christum salus credentibus data sit.*

I. **DEOS** non esse quos colit vulgus hinc notum Dii gen-
tium Reges
vita de-
functi.
est: reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam
coli apud suos postmodum etiam in morte coepe-
runt. Inde illis instituta templa, inde ad defunc-
torum vultus per imaginem detinendos expressa
simulacra; et immolabant hostias, et dies festos
tanto honore celebrabant. Inde posteris facta sunt
sacra quae primis fuerant assumpta solatia. Et vi-
deamus an sit et haec apud singulos veritas. Meli-
certes et Leucothea praecipitantur in maria, et fiunt
postmodum maris numina. Castores alternis mori-
untur ut vivant. Aesculapius ut in Deum surgat
fulminatur. Hercules ut hominem exuat Oeteis
ignibus concrematur. Apollo Admeto pecus pavit.
Laomedonti muros Neptunus instituit, nec merce-
dem operis infelix structor accepit. Antrum Jovis
in Creta visitur, et sepulcrum ejus ostenditur, et
ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: inde

Latium de latebra ejus nomen accepit. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit: inde aerarium Saturni vocatur. Et rusticitatis hic cultor fuit: inde falcem ferens pingitur. Hunc fugatum hospitio Janus exceperat, de cujus nomine Janiculum dictum est, et mensis Januarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus annum incipientem pariter et recedentem spectare videatur. Mauri vero manifeste reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen obtexunt. 10

Cultus iste per gentes varius, et subinde mutatus: porro absurdus et cultoribus inutilis.

II. Inde per gentes et provincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non unus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique majorum suorum cultura servatur. Hoc ita esse Alexander magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suae potestatis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum, quod majorum et regum memoria servata sit: inde colendi et sacrificandi ritus inoleverit. Si autem aliquando dii nati sunt, cur non hodieque nascuntur? Nisi si forte Jupiter senuit, aut partus in Junone defecit. Cur vero deos putas pro Romanis posse, quos videas nihil pro suis adversus eorum arma valuisse? Romanorum enim vernaculos deos novimus. Est Romulus pejerante Proculo deus factus, et Picus, et Tiberinus, et Pilumnus, et Consus, quem deum fraudis, velut consiliorum deum, coli Romulus voluit, postquam in raptum Sabinarum perfidia provenit. Deam quoque Cloacinam Tatius et invenit et coluit, Pavorem Hostilius atque Pallorem. Mox a nescio quo Febris dedicata, et Acca et Flora meretrices. Hi dii Romani. Ceterum Mars Thracius, et Jupiter Creticus, et Juno vel Argiva vel Samia vel Poena, et Diana Taurica, et deorum 15 20 25 30

Inater Idaea, et Aegyptia portenta, non numina, quae
Utique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum
Regna servassent. Plane sunt apud Romanos et
Victi Penates, quos Aeneas profugus advexit. Est et
5 Venus calva, multo hic turpius calva quam apud
 Homerum vulnerata.

III. Regna autem non merito accidunt, sed sorte
 variantur. Ceterum imperium ante tenuerunt et
 Assyrii et Persae, et Graecos et Aegyptios regnasse
10 cognovimus. Ita vicibus potestatum variantibus,
 Romanis quoque ut et ceteris imperandi tempus
 obvenit. Ceterum si ad originem redeas, erubescas.
 Populus de sceleratis et nocentibus congregatur, et
 asylo constituto facit numerum impunitas criminum.
15 Nunc ut rex ipse principatum habeat ad crimina,
 fit Romulus parricida, atque ut matrimonium fa-
 ciant, rem concordiae per discordias auspicantur.
 Rapiunt, ferociunt, fallunt ad copiam civitatis au-
20 gendum. Nuptiae sunt illis rupta hospitii foedera
 et cum soceris bella crudelia. Est et gradus sum-
 mus in Romanis honoribus consulatus: sic consula-
 tum coepisse videmus ut regnum. Filios interficit
 Brutus ut crescat de suffragio sceleris commendatio
 dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec de
25 auspiciis aut auguriis Romana regna creverunt; sed
 acceptum tempus certo fine custodiunt. Ceterum
 et Regulus auspicia servavit, et captus est; et Man-
 cinus religionem tenuit, et sub jugum missus est.
 Pullos edaces Paulus habuit, et apud Cannas tamen
30 caesus est. C. Caesar ne ante brumam in Africam
 navigia transmitteret auguriis et auspiciis reniten-
 tibus, sprevit, et eo facilius et navigavit et vicit.
 Horum autem omnium ratio est illa quae fallit et

Regna mi-
 nime Nu-
 minum
 istorum be-
 neficio con-
 cessa aut
 retenta.

decipit, et praestigiis caecantibus veritatem, stultum et prodigum [*fors.* proditum] vulgus inducit: spiritus sunt insinceri et vagi, qui postea quam terrenis vitiis immersi sunt, et a vigore coelesti terreno contagio recesserunt, non desinunt perditum perdere et 5 depravati errorem pravitatis infundere.

A plerisque pro
daemoniis
agnita.

IV. Hos et poëtae daemonas norunt, et Socrates instrui se et regi ad arbitrium daemonis praedicabat. Et magis inde est ad perniciosam vel ludicram potentiam; quorum tamen praecipuus Hostanes et formam 10 veri Dei negat conspici posse, et angelos veros [*fors.* servos, *Vide not.*] sedi ejus dicit assistere. In quo et Plato pari ratione consentit, et unum Deum servans, ceteros angelos vel daemonas dicit. Hermes quoque Trismegistus unum Deum loquitur, eumque incom- 15 prehensibilem atque inaestimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statu et imaginibus consecratis delitescunt. Hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper in- 20 volvunt, nam et falluntur et fallunt, vitam turbant, somnos inquietant. Irrepentes etiam spiritus in corporibus occulte mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbis lacessunt ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium et rogis pecorum sa- 25 ginati, remissis quae constrinxerant curasse videantur. Haec est de illis medela quum illorum cessat injuria, nec aliud illis studium est quam a Deo homines avocare et ad superstitionem sui ab intellectu verae religionis avertere; et quum sint ipsi poe- 30 nales, quaerere sibi ad poenam comites quos ad crimen suum fecerint terrore participes. Hi tamen adjurati per Deum verum a nobis, statim cedunt et

fatentur et de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce et operatione majestatis occultae flagris caedi, igne torreri, incremento poenae propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari; unde
 5 veniant et quando discedant ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; et vel exsiliunt statim, vel evanescunt gradatim, prout fides patientis adjuvat aut gratia curantis adspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, ut nos odisse incipiant homines
 10 antequam nosse, ne cognitos aut imitari possint aut damnare non possint.

V. Unus igitur omnium Dominus Deus. Neque
 enim illa sublimitas potest habere consortem, quum
 sola omnem teneat potestatem. Ad divinum impe-
 15 rium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando unquam regni societas aut cum fide coepit aut sine cruore desiit? Sic Thebanorum germanitas rupta, et permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia. Et Romanos geminos unum non capit
 20 regnum, quos unum uteri cepit hospitium. Pompeius et Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis foedus in aemula potestate tenuerunt. Nec hic tu de homine mireris, quum in hoc omnis natura consentiat. Rex unus est apibus, et dux unus
 25 in gregibus, et in armentis rector unus. Multo magis mundi unus est rector, qui universa quaecunque sunt verbo jubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est; nec comprehendi, tactu purior est; nec aestimari, sensu major
 30 est. Et ideo sic eum digne aestimamus, dum in-aestimabilem dicimus. Quod vero templum habere possit Deus cujus templum totus est mundus? et quum homo latius [*fors. laxius*] maneat, intra unam

S. CYPRIANI

aediculam vim tantae majestatis includam? In nostra dedicandus est mente, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen Deo quaeras: Deus nomen est illi. Illic vocabulis opus est ubi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo, 5 qui solus est, Dei vocabulum totum [*fors. solum*] est. Ergo unus est, et ubique ipse diffusus est. Nam et vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, quum mens et anima sui Auctoris et Principis admonetur. Dici frequenter audimus, *O Deus*, et *Deus videt*, et 10 *Deo commendo*, et *Deus tibi reddat*, et *quod vult Deus*, et *si Deus dederit*. Atque haec est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis.

Verae Religionis origo et derivatio.

VI. QUOD vero Christus sit, et quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio. Judaeis pri- 15 mum erat apud Deum gratia. Sic olim justi erant, sic majores eorum religionibus obediebant. Inde illis et regni sublimitas floruit, et generis magnitudo provenit. Sed illi [*negligentes et*] [*fors. delend. Vid. not.*] indisciplinati et superbi postmodum facti, et fiducia 20 patrum inflati, dum divina praecepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quam vero fuerit illis prophana vita, quae contracta sit violatae religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur. Dispersi et palabundi vagantur, 25 soli et coeli sui profugi per hospitia aliena jactantur. Necnon Deus ante praedixerat, fore ut vergente saeculo et mundi fine jam proximo ex omni gente et populo et loco cultores sibi allegeret Deus multo melioris obsequii et fidei fortioris, qui indulgentiam de divi- 30 nis muneribus haurirent, quam acceptam Judaei contemptis religionibus perdidissent. Hujus igitur gratiae

disciplinaeque arbiter et magister Sermo et Filius Dei mittitur, qui per Prophetas omnes retro illuminator et deductor humani generis praedicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia ejus et
 5 gloria. Hic in virginem delabitur, carnem Spiritus Sanctus induitur, Deus cum homine miscetur. Hic Deus noster hic Christus est, qui, mediator duorum, hominem induit quem perducatur ad Patrem. Quod homo est esse Christus voluit, ut et homo possit
 10 esse quod Christus est. Sciebant et Judaei Christum esse venturum. Nam hic illis semper Prophetis monentibus adnuntiabatur. Sed significato duplici ejus adventu, uno qui exercitio et exemplo hominis fungeretur, altero qui Deum fateretur, non intelli-
 15 gendo primum adventum, qui in passione praecessit occultus, unum tantum credunt qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Judaeorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit. Sic erant sapientiae et intelligentiae caecitate multati, ut
 20 qui vita indigni essent haberent vitam ante oculos, nec viderent.

VII. Itaque quum Christus Jesus, secundum a
 Prophetis ante praedicta, verbo et vocis imperio dae-
 monia de hominibus excuteret, paralyticos restrin-
 25 geret, leprosos purgaret, illuminaret caecos, claudis
 gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi
 elementa famulari, servire ventos, maria obedire, in-
 feros cedere, Judaei, qui illum crediderant hominem
 tantum de humilitate carnis et corporis, existima-
 30 bant magum de licentia potestatis. Hunc magistri
 eorum atque primores, hoc est, quos et doctrina ille
 et sapientia revincebat, accensi ira et indignatione
 provocati insecuti sunt, et postremo detentum Pontio
 Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procu-

Christi mi-
 racula, pas-
 sio, resur-
 rectio,
 ascensio,
 Evange-
 lium.

rabat, tradiderunt, crucem ejus et mortem suffragiis violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos et ipse praedixerat, et Prophetarum omnium testimonium sic ante praecesserat, oportere illum pati, non ut sentiret mortem, sed ut vinceret, et, 5 quum passus esset, ad superos denuo regredi, ut vim divinae majestatis ostenderet. Fidem itaque rerum cursus implevit. Nam et crucifixus 'praevento carnificis officio' spiritum sponte dimisit, et die tertio rursus a mortuis sponte surrexit. Apparuit disci- 10 pulis suis qualis et fuerat, agnoscendum se videntibus praebuit simul junctis; et substantiae corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, ut de eo ad praecepta vitalia instrui possent, et discerent quae docerent. Tunc in coelum circumfusa 15 nube sublatus est, ut hominem quem dilexit, quem induit, quem a morte protexit, ad Patrem victor imponeret jam venturus e coelo ad poenam diaboli et ad censuram generis humani ultoris [*fors. in ultoris*] vigore et judicis potestate; per orbem vero discipuli, 20 magistro et [*fors. et delend.*] Deo monente, diffusi praecepta in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, caecos et ignaros ad agnitionem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minus solida et de Christo delicata confessio, per tormenta, 25 per cruces, per multa poenarum genera tentantur. Dolor, qui veritatis testis est, admovetur ut Christus Dei Filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum praeconio vocis, sed et passionis testimonio praedicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc se- 30 quimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, coelum pariter et Patrem quae- rentibus et credentibus pollicentem. Quod est Christus erimus Christiani, si Christum fuerimus secuti.

S. CAECILII CYPRIANI

LIBER

DE MORTALITATE, SIVE PESTE.

I. **ETSI** apud plurimos vestrum, fratres dilectissimi, mens solida est et fides firma et anima devota, quae ad praesentis mortalitatis copiam non movetur, sed tanquam petra fortis et stabilis turbidos impetus mundi et violentos saeculi fluctus frangit potius ipsa, nec frangitur, et tentationibus non vincitur, sed probatur; tamen quia animadverto in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate, vel dulcedine saecularis vitae, vel sexus mollitie, vel, quod majus est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pectoris sui divinum atque invictum robur exserere, dissimulanda res non fuit nec tacenda quominus, quantum nostra mediocritas sufficit, vigore pleno et sermone de Dominica lectione concepto delicatae mentis ignavia comprimatur, et qui homo Dei et Christi esse jam coepit, Deo et Christo dignus habeatur. Agnoscere enim se debet, fratres dilectissimi, qui Deo militat, qui positus in coelestibus castris divina jam sperat, ut ad procellas et turbines mundi trepidatio nulla sit in nobis, nulla turbatio, quando haec ventura praedixerit Dominus. Providae

Inter calamitates id imprimis considerandum quod praedictae sunt.

vocis hortatu instruens et docens et praeparans atque corroborans Ecclesiae suae populum ad omnem tolerantiam futurorum, bella et fames et terrae motus et pestilentias per loca singula exsurgere praenuntiavit et cecinit. Et ne inopinatus nos et novus 5 rerum infestantium metus quateret, magis ac magis in novissimis temporibus adversa crebescere ante praemonuit. Fiunt ecce quae dicta sunt; et quando fiunt quae ante praedicta sunt, sequentur et quaecunque promissa sunt, Domino ipso pollicente et di- 10 cente, *Quum autem videritis haec omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei.*

Luc. xxi.
31.

Porro quod
regnum
Dei appropinquare
ostendant.

II. Regnum Dei, fratres dilectissimi, esse coepit in proximo. Praemium vitae et gaudium salutis aeternae, et perpetua laetitia, et possessio Paradisi 15 nuper amissa, mundo transeunte jam veniunt; jam terrenis coelestia et magna parvis et caducis aeterna succedunt. Quis hic anxietatis et sollicitudinis locus est? Quis inter haec trepidus et moestus est, nisi cui spes et fides deest? Ejus est enim mortem 20 timere qui ad Christum nolit ire. Ejus est ad Christum nolle ire qui se non credat cum Christo incipere regnare, Scriptum est enim *justum fide vivere*. Si justus es et fide vivis, si vere in Christum credis, cur non, cum Christo futurus et de Domini 25 pollicitatione securus, quod ad Christum voceris amplecteris, et quod diabolo careas gratularis? Symeon denique ille justus, qui vere justus fuit, qui fide plena Dei praecepta servavit, quum ei divinitus responsum fuisset quod non ante moreretur quam 30 Christum vidisset, et Christus infans in templum cum matre venisset, agnovit in spiritu natum esse jam Christum, de quo sibi fuerat ante praedictum,

Rom. i. 17.

quo viso, scivit se cito esse moriturum. Laetus itaque de morte jam proxima, et de vicina accersitione securus, accepit in manus puerum, et benedicens Dominum exclamavit et dixit, *Nunc dimittis servum* Luc. ii. 29.

¶ *tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Probans scilicet atque contestans tunc esse servis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quando de istis mundi turbinibus extracti sedis et securitatis
 ✠ aeternae portum petimus, quando expuncta hac morte ad immortalitatem venimus.

III. Illa est enim vera pax, illa fida tranquillitas, illa stabilis et firma et perpetua securitas. Ceterum quid aliud in mundo quam pugna adversus diabolum
 15 quotidie geritur, quam adversus jacula ejus et tela conflictationibus assiduus dimicatur? Cum avaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressio est; cum carnalibus vitiis, cum illecebris saecularibus assidua et molesta luctatio est. Obsessa
 20 mens hominis et undique diaboli infestatione vallata vix occurrit singulis, vix resistit. Si avaritia prostrata est, exurgit libido. Si libido compressa est, succedit ambitio. Si ambitio contempta est, ira exasperat, inflat superbia, vinolentia invitat [*fors. irritat*], in-
 25 vidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abscindit. Cogereis maledicere, quod divina Lex prohibet. Compelleris jurare, quod non licet. Tot persecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus urgetur; et delectat hic inter diaboli gladios diu stare, quum
 30 magis concupiscendum sit et optandum ad Christum, subveniente velocius morte, properare, ipso instruente nos et dicente, *Amen amen dico vobis, quoniam vos* Joan. xvi. 20.
plorabitis et plangetis, saeculum autem gaudebit; vos

tristes eritis, sed tristitia vestra in laetitiam veniet. Quis non tristitia carere optet, quis non ad laetitiam venire festinet? Quando autem in laetitiam veniat nostra tristitia Dominus denuo ipse declarat, dicens, *Iterum videbo vos, et gaudebit cor vestrum et gaudium 5 vestrum nemo auferet a vobis.* Quum ergo Christum videre gaudere sit, nec possit esse gaudium nostrum nisi quum viderimus Christum, quae caecitas animi quaeve dementia est amare pressuras et poenas et lacrymas mundi, et non festinare potius ad gaudium 10 quod nunquam possit auferri.

Joan. xvi.
22.

Ex infidelitate fit quod mortem adeo aversemur.

IV. Hoc autem fit, fratres dilectissimi, quia fides deest, quia nemo credit vera esse quae promittit Deus, qui verax est, cujus sermo credentibus aeternus et firmus est. Si tibi vir gravis et laudabilis 15 aliquid polliceretur, haberes utique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires. Nunc Deus tecum loquitur, et tu mente incredula perfidus fluctuas? Deus tibi de hoc mundo recedenti 20 immortalitatem atque aeternitatem pollicetur, et tu dubitas? Hoc est Deum omnino non nosse, hoc est Christum credentium magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est in Ecclesia constitutam fidem in domo fidei non habere. Quantum prosit exire de 25 saeculo Christus ipse salutis atque utilitatis nostrae magister ostendit, qui quum discipuli ejus contristarentur quod se jam diceret recessurum, locutus est ad eos dicens, *Si me dilexissetis, gauderetis utique, quoniam vado ad Patrem; docens et ostendens, 30* quum cari quos diligimus de saeculo exeunt, gaudendum potius quam dolendum. Cujus rei memor beatus Apostolus Paulus in epistola sua ponit et

Joan. xiv.
28.

dicit, *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum*; lu-Phil. i. 21.
 erum maximum computans jam saeculi laqueis non
 teneri, jam nullis peccatis et vitiis carnis obnoxium
 fieri, exemptum pressuris angentibus, et venenatis
 5 diaboli faucibus liberatum, ad laetitiam salutis aeter-
 nae Christo vocante proficisci.

V. Atenim quosdam movet quod aequaliter cum Inepta est querela Christianorum, quod cum Gentilibus plectantur.
 Gentilibus nostros morbi istius valitudo corripit;
 quasi ad hoc crediderit Christianus ut immunis a
 10 contactu malorum, mundo et saeculo feliciter per-
 fruatur, et non omnia hic adversa perpessus ad fu-
 turam laetitiam reservetur. Movet quosdam quod
 sit nobis cum ceteris mortalitas ista communis.
 Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum
 15 ceteris, quamdiu adhuc secundum legem primae na-
 tivitatis manet caro ista communis? Quoadusque
 istic in mundo sumus, cum genere humano carnis
 aequalitate jungimur, spiritu separamur. Itaque
 donec *corruptivum istud induat incorruptionem*, et 1 Cor. xv.
 20 *mortale hoc accipiat immortalitatem*, et Spiritus ⁵³
 nos perducatur ad Deum Patrem, quaecunque sunt
 carnis incommoda sunt nobis cum humano genere
 communia. Sic quum foetu sterili terra jejuna est,
 neminem fames separat. Sic quum irruptione hostili
 25 civitas aliqua possessa est, omnes simul captivitas
 vastat. Et quando imbrem nubila serena suspen-
 dunt, omnibus siccitas una est. Et quum navem
 scopulosa saxa constringunt, navigantibus naufra-
 gium sine exceptione commune est. Et oculorum
 30 dolor, et impetus febrium, et omnium valitudo mem-
 brorum cum ceteris communis est nobis quamdiu
 portatur in saeculo caro ista communis. Quinimmo
 si qua conditione, qua lege crediderit Christianus

noscat et teneat, sciet plus sibi quam ceteris in saeculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. Docet et praemonet Scriptura divina dicens, *Fili, accedens ad servitutem Dei, sta in iustitia et timore, et praepara animam tuam ad tentationem*; et iterum, *In dolore sustine, et in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur aurum et argentum, homines vero receptibiles in camino humiliationis.*

VI. Sic Job, post rerum damna, post pignorum funera, vulneribus quoque et vermibus graviter afflictus, non victus est, sed probatus; qui in ipsis conflictationibus et doloribus suis patientiam religiosae mentis ostendens ait, *Nudus exivi de utero matris, nudus etiam ibo sub terram. Dominus dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino visum est ita factum est. Sit nomen Domini benedictum. Et quum eum uxor quoque compelleret ut vi doloris impatiens aliquid adversus Deum querula et invidiosa voce loqueretur, respondit et dixit, Tanquam una ex ineptis mulieribus locuta es. Si bona excepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quae contigerunt ei nihil peccavit Job labiis suis in conspectu Domini. Itaque illi Dominus Deus perhibet testimonium, dicens, Animad-vertisti puerum meum Job? Non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor.* Et Tobias, post opera magnifica, post misericordiae suae multa et gloriosa praeconia, caecitatem luminum passus, timens et benedicens in adversis Deum, per ipsam corporis sui cladem crevit ad laudem; quem et ipsum uxor sua depravare tentavit, dicens, *Ubi sunt iustitiae tuae? Ecce quae pateris!*

Ecd. ii. 1.

Ecd. ii. 4.

Job non
magis pie-
tate quam
calamitati-
bus nota-
bilis.

Job. i. 21.

Job. ii. 10.

Pariter To-
bias acri-
mus ex-
ercitatus.

Tob. ii. 14.

At ille circa timorem Dei stabilis et firmus, et ad omnem tolerantiam passionis fide religionis armatus, tentationi uxoris invalidae in dolore non cessit, sed magis Deum patientia majore promeruit; quem
 5 postmodum Raphael Angelus collaudat, et dicit, *Opera Dei revelare et confiteri honorificum est.* Nam Tob. xii. quando orabas tu et Sarra nurus tua, ego obtuli memoriam orationis vestrae in conspectu claritatis Dei. Et quum sepelires tu mortuos simpliciter, et
 10 quia non es cunctatus exurgere et derelinquere prandium tuum, et abisti, et coddidisti mortuum, missus sum tentare te, et iterum me misit Deus curare te et Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael, unus ex septem Angelis sanctis qui assistimus et conver-
 15 samur ante claritatem Dei.

VII. Hanc tolerantiam justi semper habuerunt, Tolerantiam justi semper habuerunt.
 hanc Apostoli disciplinam de Domini lege tenuerunt, non mussitare in adversis, sed quaecunque in saeculo accidunt fortiter et patienter accipere; quum
 20 Judaeorum populus hinc semper offenderit quod adversus Deum frequentius murmuraret, sicut testatur in Numeris Dominus Deus, dicens, *Desinat murmuratio eorum a me, et non morientur.* Murmurandum Num. xviii. 10.
 non est in adversis, fratres dilectissimi, sed patienter et fortiter quicquid acciderit sustinendum,
 25 quum scriptum sit, *Sacrificium Deo spiritus contritus, cor contritum et humiliatum Deus non despicit.* In Deuteronomio quoque monet per Moysen Spiritus Sanctus, et dicit, *Dominus Deus tuus re-* Deut. viii.
 30 *abit te, et famem injiciet tibi, et cognoscetur in corde* ^{2.} *tuo si bene custodieris praecepta ejus, sive non.* Et iterum, *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si* Deut. xiii.
diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro ^{3.}

Gen. xxii. *et ex tota anima vestra.* Sic Abraham Deo placuit, qui, ut placeret Deo, nec amittere filium timuit, nec gerere parricidium recusavit. Qui filium non potes lege et sorte mortalitatis amittere, quid faceres si filium jubereris occidere? 5

Calamitates omnis generis illustrandae virtuti inserviunt.

VIII. Ad omnia te paratum facere timor Dei et fides debet. Sit licet rei familiaris amissio, sit de infestantibus morbis assidua membrorum et cruenta vexatio, sit de uxore, de liberis, de excedentibus caris funebris et tristis avulsio, non sint tibi scandala ista, sed proelia; nec debilitent aut frangant Christianam fidem, sed potius ostendant in collucatione virtutem, quum contemnenda sit omnis injuria malorum praesentium fiducia futurorum bonorum. Nisi praecesserit pugna, non potest esse victoria. 15
Quum fuerit in pugnae congressione victoria, tunc datur vincentibus et corona. Gubernator in tempestate dignoscitur, in acie miles probatur. Delicata jactatio est quum periculum non est. Conflictatio in adversis probatio est virtutis. Arbor quae alta 30
radice fundata est ventis incumbentibus non movetur; et navis quae forti compage solidata est pulsatur fluctibus, nec foratur; et quando area fruges terit, ventos grana fortia et robusta contemnunt, inanes paleae flatu portante rapiuntur. Sic et Apo- 25
stolus Paulus post naufragia, post flagella, post carnis et corporis multa et gravia tormenta, non vexari sed emendari se dicit adversis, ut dum gravius
2 Cor. xii. 7. affligitur, verius probaretur. *Datus est mihi, inquit, stimulus carnis meae, angelus Satanae qui me 30*
colaphizet, ut non extollar. Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet a me, et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur.

Quando ergo infirmitas et imbecillitas et vastitas aliqua grassatur, tunc virtus nostra perficitur, tunc fides, si tentata perstiterit, coronatur, sicut scriptum est, *Vasa figuli probat fornax, et homines justos* Ecc. xxvii.
 5 *tentatio tribulationis.* Hoc denique inter nos et ^{5.} ceteros interest qui Deum nesciunt, quod illi in adversis queruntur et murmurant, nos adversa non avocant a virtutis et fidei veritate, sed corroborant in dolore. Hoc quod nunc corporis vires solutus
 10 in fluxum venter eviscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exaestuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur, quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes vel aliquae membrorum partes contagio morbidæ putredinis
 15 amputantur, quod per jacturas et damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruitur, vel caecatur aspectus, ad documentum proficit fidei. Contra tot impetus vastitatis et mortis inconcussi animi virtutibus congregi,
 20 quanta pectoris magnitudo est, quanta sublimitas inter ruinas generis humani stare erectum, nec cum eis quibus spes in Deum nulla est jacere prostratum! Gratulari magis oportet et temporis munus amplecti, quod dum nostram fidem fortiter promimus, et
 25 labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, præmium viae ejus et fidei ipso judicante capiamus.

IX. Mori plane timeat, sed qui ex aqua et spiritu Mors fortassis Ethnicis timenda, minime Christianis.
 non renatus, gehennæ ignibus mancipatur. Mori
 30 timeat qui non Christi cruce et passione censetur. Mori timeat qui ad secundam mortem de hac morte transibit. Mori timeat quem de saeculo recedentem perennibus poenis aeterna flamma torquet. Mori

timeat cui hoc mora longiore confertur, ut cruciatus ejus et gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de saeculo liberantur. Mortalitas ista ut Judaeis et gentilibus et Christi hostibus pestis est, ita Dei servis salutaris excessus est. Hoc quod sine ullo discrimine generis humani cum injustis moriuntur et justi, non est quod putetis bonis et malis interitum esse communem. Ad refrigerium justi vocantur, ad supplicium rapiuntur injusti. Datur 10 velocius tutela fidentibus, perfidis poena. Improvidi et ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad divina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutae cum gloria sua virgines, venientis antichristi minas et corruptelas et lupa- 15 naria non timentes; pueri periculum lubricae aetatis evadunt, ad continentiae atque innocentiae praemium feliciter perveniunt; tormenta jam non timet delicata matrona, metum persecutionis et manus cruciatusque carnificis moriendi celeritate lucrata. Pavore 20 mortalitatis et temporis [*fors.* terroribus] accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, gentiles coguntur ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens et copiosus exercitus robore 25 fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis quum proelium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit.

Multis de
causis uti-
lis est Pes-
tis.

X. Quid deinde illud, fratres dilectissimi, quale est, quam pertinens, quam necessarium, quod pestis 30 ista et lues, quae horribilis et feralis videtur, explorat justitiam singulorum, et mentes humani generis examinat, an infirmis serviant sani, an propinqui

cognatos pie diligant, an misereantur servorum languentium domini, an deprecantes aegros non deserant medici, an feroces violentiam suam comprimant, an rapaces avaritiae furentis insatiabilem semper ardorem vel metu mortis exstinguant, an cervicem flectant superbi, an audaciam leniant improbi, an pereuntibus caris, vel sic aliquid divites indigentibus largiantur et donent sine haerede morituri. Ut nihil aliud mortalitas ista contulerit, hoc Christianis
 10 et Dei servis plurimum praestitit, quod martyrium coepimus libenter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista, non funera; dant animo fortitudinis gloriam, contemptu mortis praeparant ad coronam.

15 XI. Sed fortasse aliquis opponat et dicat: Hoc me ergo in praesenti mortalitate contristat, quod qui paratus ad confessionem fueram, et ad tolerantiam passionis toto me corde et plena virtute devoveram, martyrio meo privor, dum morte praevenior. Primo
 20 in loco non est in tua potestate sed in Dei dignatione martyrium, nec potes te dicere perdidisse quod nescis an merearis accipere. Tunc deinde Deus, scrutator renis et cordis et occultorum contemplator et cognitor, videt te et laudat et comprobatur, et qui perspicit apud te paratam fuisse virtutem, reddet pro virtute mercedem. Numquid Cain quum Deo munus offerret jam peremerat fratrem? Et tamen parricidium mente conceptum Deus providus ante damnavit. Ut illic cogitatio mala et
 5 perniciosa conceptio Deo providente prospecta est, ita et in Dei servis, apud quos confessio cogitatur et martyrium mente concipitur, animus ad bonum deditus Deo iudice coronatur. Aliud est martyrio

Nec hoc nomine Pestisaversanda, quod a Martyrio excludat.

animum deesse, aliud animo defuisse martyrium. Qualem te invenit Dominus quum vocat, talem pariter et judicat, quando ipse testetur et dicat, *Et scient omnes Ecclesiae quia ego sum scrutator renis et cordis.* Nec enim sanguinem nostrum quaerit Deus, ⁵ sed fidem. Nam nec Abraham, nec Isaac, nec Jacob occisi sunt, et tamen fidei ac justitiae meritis honorati inter patriarchas primi esse meruerunt, ad quorum convivium congregatur quisquis fidelis et justus et laudabilis invenitur.

Id unum nobis incumbit, ut ad Dei voluntatem nos componamus.

Matt. viii. 11.

XII. Meminisse debemus voluntatem nos, non nostram, sed Dei facere debere, secundum quod nos Dominus quotidie jussit orare. Quam praeposterum est quamque perversum ut quum Dei voluntatem fieri postulemus, quando evocat nos et accersit de ¹² hoc mundo Deus, non statim voluntatis ejus imperio pareamus! Obnitimur et reluctamur, et pervicacium more servorum ad conspectum Domini cum tristitia et moerore perducimur, exeuntes istinc necessitatis vinculo, non obsequio voluntatis; et volumus ab eo praemiis coelestibus honorari, ad quem venimus inviti. Quid ergo oramus et petimus ut adveniat regnum coelorum, si captivitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus et poscimus ut acceleret dies regni, si majora desideria et vota potiora sunt servire istic diabolo quam regnare cum Christo?

Notabilis historia mortis cujusdam Episcopi.

XIII. Denique ut manifestius divinae providentiae indicia clarescerent, quod Dominus praescius futurorum suis consulat ad veram salutem, quum quidam de collegis et consacerdotibus nostris infirmitate defessus et de appropinquante jam morte sollicitus comneatum sibi precaretur, adstitit deprecanti et

jam paene morienti juvenis honore et majestate venerabilis, statu celsus, et clarus aspectu, et quem assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre jam poterat de saeculo recessurus. Atque ille non sine quadam animi et vocis indignatione infremuit et dixit, 'Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis?' Increpantis vox est et monentis; qui de persecutione sollicitus, de accersitione securus, non consentit ad praesens desiderium, sed consulit in futurum. Audivit frater noster et collega moriturus quod ceteris diceret. Nam qui moriturus audivit, ad hoc audivit ut diceret. Audivit non sibi ille, sed nobis. Nam quid sibi disceret jam recessurus? Didicit immo remanentibus, ut dum sacerdotem qui commeatum petebat increpitum esse comperimus, quid cunctis expediat agnosceremus.

XIV. Nobis quoque ipsis minimis et extremis quoties revelatum est, quam frequenter atque manifeste de Dei dignatione praeceptum est ut contesterer assidue et publice praedicarem fratres nostros non esse lugendos accersitione Dominica de saeculo liberatos, quum sciamus non eos amitti, sed praemitti, recedentes praecedere, ut proficiscentes, ut navigantes solent, desiderari eos debere, non plangi, nec accipiendas esse hic atras vestes, quando illi ibi indumenta alba jam sumpserint, occasionem dandam non esse Gentilibus ut nos merito ac jure reprehendant quod quos vivere apud Deum dicimus, ut extinctos et perditos lugeamus, et fidem quam sermone et voce depromimus cordis et pectoris testimonio non probemus.

XV. Spei nostrae ac fidei praevaricatores sumus; Spei et fidei

Cypriano
divinitus
revelatum,
ut contra
mortis me-
tum fratres
armaret.

simulata, ficta, fucata videntur esse quae dicimus.

Nihil prodest verbis praeferre virtutem et factis destruere veritatem. Improbatur denique Apostolus Paulus et objurgatur et culpatur si qui contristentur in

hess. iv. excessu suorum: *Nolumus, inquit, ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contristemini sicut et ceteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Jesus mortuus est et resurrexit, sic et Deus eos qui dormierunt in Jesu adducet cum illo. Eos contristari dicit in excessu suorum qui spem non habent.*

Qui autem spe vivimus, et in Deum credimus, et Christum passum esse pro nobis et resurrexisse confidimus, in Christo manentes, et per ipsum atque in ipso resurgentes, quid aut ipsi recedere istinc de saeculo nolumus, aut nostros recedentes quasi per-

an. xi. ditos plangimus ac dolemus, ipso Christo Domino et Deo nostro monente, ac dicente, *Ego sum resurrectio et vita. Qui credit in me, licet moriatur, vivet; et omnis qui vivit et credit in me non morietur in aeternum?* Si in Christum credimus, si

fidem verbis et promissis ejus habemus, et non morimur in aeternum, ad Christum, cum quo et victuri et regnaturi semper sumus, laeta securitate veniamus. Quod interim morimur, ad immortalitatem morte transgredimur; nec potest vita aeterna succedere, nisi hinc contigerit exire. Non est exitus iste, sed transitus, et temporali itinere decurso ad aeterna transgressus. Quis non ad meliora festinet? Quis non mutari et reformari ad Christi speciem, et ad coelestis gloriae dignitatem venire citius exoptet,

philipp. iii. Paulo Apostolo praedicante, et dicente, *Nostra autem conversatio, inquit, in coelis est, unde et Dominum expectamus Jesum Christum, qui transformabit corpus*

Humilitatis nostrae conformatum corpori claritatis suae? Tales nos futuros et Christus Dominus pollicetur, quando ut cum illo simus, et cum illo in aeternis sedibus vivamus, atque in regnis coelestibus gaudeamus, Patrem pro nobis precatur, dicens, *Pater, quos mihi dedisti, volo ut ubi ego fuero et ipsi sint mecum, et videant claritatem quam mihi dedisti prius quam mundus fieret.* Joan. xvii. 24.

XVI. Venturus ad Christi sedem, ad regnorum coelestium claritatem, lugere non debet nec plan- gere, sed potius secundum pollicitationem Domini, secundum fidem veri, in profectione hac sua et translatione gaudere. Sic denique invenimus Justissima gaudii causa quod mortis interventa Christo jungatur fidelis. et Enoch translatum esse, qui Deo placuit, sicut in Genesi testatur et loquitur Scriptura divina, *Et placuit Enoch Deo, et non est inventus postmodum, quia Deus illum transtulit.* Gen. v. 24. Heb. xi. 5. Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, de hoc contagio saeculi meruisse transferri. Sed et per Salomonem docet Spiritus Sanctus eos qui Deo placeant maturius istinc eximi et citius liberari, ne dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. *Raptus est, inquit, ne malitia mutaret intellectum illius, placita enim erat Deo anima ejus: propter hoc properavit educere eum de media iniquitate.* Sap. iv. 11. Sic et in Psalmis ad Dominum properat spiritali fide Deo suo anima devota dicens, *Quam dilectissimae habitationes tuae, Deus virtutum! Desiderat et properat anima mea ad atria Dei.* Ps. lxxxiv. Ejus est in mundo diu velle remanere quem mundus oblectat, quem saeculum blandiens atque decipiens illecebris terrenae voluptatis invitat.

XVII. Porro quum mundus oderit Christianum, Quod etiam a mundi hostili in- quid amas eum qui te odit, et non magis sequeris

curso libe-
retur.

1 Joan. ii.
15.

Christum, qui te et redemit et diligit? Joannes in epistola sua clamat et loquitur, et ne carnalia desideria sectantes mundum diligamus hortatur: *No- lite, inquit, diligere mundum, neque ea quae in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas 5 Patris in illo: quia omne quod in mundo est concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum et ambitio saeculi, quae non est a Patre, sed ex concupiscentia mundi; et mundus transibit et concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet 10 in aeternum, quomodo et Deus manet in aeternum. Potius, fratres dilectissimi, mente integra, fide firma, virtute robusta, parati ad omnem voluntatem Dei simus; pavore mortis excluso, immortalitatem quae sequitur cogitemus. Hoc nos ostendamus esse 15 quod credimus, ut neque carorum lugeamus excessum, et quum accersitionis propriae dies venerit, incunctanter et libenter ad Dominum ipso vocante veniamus.*

Praeser-
tim quum
jam, in fine
saeculi, ma-
la gravissi-
ma impen-
deant.

XVIII. Quod quum semper faciendum fuerit Dei 20
servis, nunc fieri multo magis debet, corrue[n]te jam mundo et malorum infestantium turbinibus obsesso; ut qui cernimus coepisse jam gravia, et scimus imminere graviora, lucrum maximum computemus, si istinc velocius recedamus. Si in habitaculo tuo 25
parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremarent, domus jam fatigata, jam lassa, aedificiis senectute labentibus, ruinam proximam minaretur, nonne omni celeritate migrares? Si navigante te turbida et procellosa tempestas fluctibus violentius excitatis prae- 30
nuntiaret futura naufragia, nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat et labitur, et ruinam sui non jam senectute rerum sed fine testatur; et

tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis, quod exitu maturiore subtractus, ruinis et naufragiis et plagis imminentibus eximaris?

XIX. Considerandum est, fratres dilectissimi, et identidem cogitandum, renuntiassse nos mundo, et tanquam hospites et peregrinos hic interim degere. Amplectamur diem qui assignat singulos domicilio suo, qui nos istinc ereptos et laqueis saecularibus exsolutos Paradiso restituit et regno. Quis non peregre constitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad suos navigare festinans ventum prosperum cupidius optaret, ut velociter caros liceret amplecti? Patriam nostram Paradisum computamus, parentes patriarchas habere jam coepimus. Quid non properamus et currius ut patriam nostram videre, ut parentes salutare possimus? Magnus illic nos carorum numerus expectat; parentum, fratrum, filiorum frequens nos et copiosa turba desiderat, jam de sua incolumitate secura, adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum et complexum venire quanta et illis et nobis in commune laetitia est! Qualis illic coelestium regnorum voluptas sine timore moriendi, et cum aeternitate vivendi quam summa et perpetua felicitas! Illic Apostolorum gloriosus chorus, illic Prophetarum exsultantium numerus, illic Martyrum innumerabilis populus ob certaminis et passionis victoriam coronatus, triumphantes Virgines, quae concupiscentiam carnis et corporis continentiae robore subegerunt, remunerati misericordes, qui alimentis et largitionibus pauperum justitiae opera fecerunt, qui Dominica praecepta servantes ad coelestes thesauros terrena patrimonia

transtulerunt. Ad hos, fratres dilectissimi, avida
cupiditate properemus, ut cum his cito esse, ut cito
ad Christum pervenire contingat, optemus. Hanc
cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum
mentis et fidei Dominus Christus aspiciat, daturus
eis gloriae suae ampliora praemia quorum circa se
fuerint desideria majora.

S. CAECILII CYPRIANI

LIBER

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

I. **MULTA** et magna sunt, fratres carissimi, beneficia divina, quibus in salutem nostram Dei Patris et Christi larga et copiosa clementia et operata sit et semper operetur, quod conservandis ac vivificandis nobis Pater Filium misit, ut reparare nos posset, quodque Filius missus esse et hominis filius fieri voluit ut nos Dei filios faceret. Humiliavit se, ut populum qui prius jacebat erigeret. Vulneratus est, ut vulnera nostra curaret. Servivit, ut ad libertatem servientes extraheret. Mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa haec sunt et magna divinae misericordiae munera. Sed adhuc qualis providentia illa et quanta clementia est, quod nobis salutaris ratione prospicitur, ut homini qui redemptus est, reservando plenius consulatur! Nam quum Dominus adveniens sanasset illa quae Adam portaverat vulnera, et venena serpentis antiqua curasset, legem dedit sano, et praecepit ne ultra jam peccaret, ne quid peccanti gravius eveniret. Coartati eramus et in angustum innocentiae praescriptione conclusi. Nec haberet quid fragilitatis hu-

Inter praecipua Dei beneficia reputandum est, quod nobis licet aliis benefacere.

Joan. v. 14.

manae infirmitas atque imbecillitas faceret, nisi iterum
 pietas divina subveniens, justitiae et misericordiae
 operibus ostensis, viam quandam tuendae salutis ape-
 riret, ut sordes postmodum quascunque contrahimus
 eleemosynis abluamus. Loquitur in Scripturis di-
 Tob. iv. 5
 Prov. xv. 29. *vinis Spiritus Sanctus, et dicit, Eleemosynis et fide
 delicta purgantur.* Non utique illa delicta quae fue-
 rant ante contracta. Nam illa Christi sanguine
 et sanctificatione purgantur. Idem denuo dicit,
 Eccl. iii. 38. *Sicut aqua exstinguit ignem, sic eleemosyna exstin-* 10
quit peccatum. Hic quoque ostenditur et probatur
 quia sicut lavacro aquae salutaris gehennae ignis ex-
 stinguitur, ita et eleemosynis atque operationibus
 justis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in
 baptismo remissa peccatorum datur, assidua et jugis 15
 operatio baptismi instar imitata Dei [*fors. Deum*]
 rursus indulgentiam largitur. Hoc et in Evangelio
 Dominus docet. Nam quum denotarentur discipuli
 ejus quod ederent, nec prius manus abluissent, re-
 Luc. xi. 41. *spondit, et dixit, Qui fecit quod intus est fecit et quod* 20
foris est. Verum date eleemosynam, et ecce, vobis
munda omnia. Docens scilicet et ostendens non
 manus lavandas esse, sed pectus, et sordes intrinsecus
 potius quam extrinsecus detrahendas, verum qui
 purgaverit quod est intus, eum quoque id quod foris 25
 est repurgasse, et emundata mente, cute quoque et
 corpore mundum esse coepisse. Porro autem monens
 et ostendens unde mundi et purgati esse possimus,
 addidit eleemosynas esse faciendas. Misericors docet
 et monet misericordiam fieri; et quia servare quaerit 30
 quos magno pretio redemit, post baptismi gratiam
 sordidatos docet denuo posse purgari. Agnoscamus
 itaque, fratres carissimi, divinae indulgentiae munus

salubre, et emundandis purgandisque peccatis nostris, qui sine aliquo conscientiae vulnere esse non possumus, medelis spiritalibus vulnera nostra curamus.

5 II. Nec quisquam sic sibi de puro atque immaculato pectore blandiatur, ut innocentia sua fretus medicinam non putet adhibendam esse vulneribus, quum scriptum sit, *Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse a*
 10 *peccatis?* et iterum in epistola sua Joannes ponat et dicat, *Si dixerimus quia peccatum non habemus,*
 nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est. Si autem nemo esse sine peccato potest, et quisquis inculpatum se esse dixerit aut superbus aut
 15 stultus est, quam necessaria, quam benigna est divina clementia, quae quum sciat non deesse sanatis quaedam postmodum vulnera, dedit curandis denuo sanandisque vulneribus remedia salutaria.

III. Nunquam denique, fratres dilectissimi, ad
 20 monitio divina cessavit et tacuit quo minus in Scripturis sanctis tam veteribus quam novis semper et ubique ad misericordiae opera Dei populus provocaretur; et canente atque exhortante Spiritu Sancto quisquis ad spem regni coelestis instruitur, facere
 25 eleemosynas jubetur. Mandat et praecipit Esaiae Deus: *Exclama*, inquit, *in fortitudine et noli parere. Sicut tuba exalta vocem tuam, et annuntia*
plebi meae peccata ipsorum, et domui Jacob facinora eorum. Et quum peccata eis sua exprobrari prae-
 30 cepisset, quumque eorum facinora pleno indignationis impetu protulisset, dixissetque eos nec si orationibus et precibus et jejuniis uterentur satisfacere pro delictis posse, nec si in cilicio et cinere volverentur,

Frustra innocentiam jactat aliquis, quasi misericordia Divina illi non esset opus. Prov. xx. 9.

1 Joan. i. 10.

In officiis misericordiae exigendis, minime cessant divina eloquia.

Esa. lviii. 1.

iram Dei posse lenire, in novissima tamen parte demonstrans solis eleemosynis Deum posse placari, addidit, dicens, *Frangere esurienti panem tuum, et egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti eum, et domesticos seminis tui non despicias. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, et vestimenta tua cito orientur, et praeibit ante te iustitia, et claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, et Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris, dicet, Ecce, adsum. Remedia propitiando Dei ipsius Dei verbis data sunt, quid deberent facere peccantes magisteria divina docuerunt, operationibus iustis Deo satisfieri, misericordiae meritis peccata purgari. Et apud Salomonem legimus, *Conclude eleemosynam in corde pauperis, et haec pro te exorabit ab omni malo.**

— 13. Et iterum: *Qui obturat aures ne audiat imbecillum, et ipse invocabit Deum, et non erit qui exaudiat eum.* Neque enim promereri misericordiam Domini poterit qui misericors ipse non fuerit, aut impetrabit de divina pietate aliquid in precibus qui ad precem pauperis non fuerit humanus. Quod item in Psalmis Spiritus Sanctus declarat et probat, dicens, *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus.* Quorum praeceptorum memor Daniel, quum rex Nabuchodonosor adverso somnio territus aestuaret, pro avertendis malis ad divinam opem impetrandam remedium dedit, dicens, *Propterea, rex, consilium meum placeat tibi, et peccata tua eleemosynis redime et injustitias tuas miserationibus pauperum, et erit Deus parcens peccatis tuis.* Cui rex non obtemperans adversa quae viderat et infesta perpeccatus est, quae evadere et vitare potuisset, si peccata sua eleemosynis redemisset. Raphael quoque

Angelus paria testatur, et ut eleemosyna libenter ac largiter fiat hortatur, dicens, *Bona est oratio cum* Tob. xii. 8. *jejunió et eleemosyna: quia eleemosyna a morte liberat, et ipsa purgat peccata.* Ostendit orationes nostras ac jejunia minus posse nisi eleemosynis adjuventur, deprecationes solas parum ad impetrandum valere, nisi factorum et operum accessione satientur. Revelat Angelus et manifestat et firmat eleemosynis petitiones nostras efficaces fieri, eleemosynis vitam de periculis redimi, eleemosynis animas a morte liberari.

IV. Nec sic, fratres carissimi, ista proferimus ut non quod Raphael Angelus dixit veritatis testimonio comprobemus. In Actibus Apostolorum facti fides posita est; et quod eleemosynis, non tantum a secunda, sed a prima morte animae liberentur, gestae et impletae rei probatione compertum est. Tabitha operationibus justis et eleemosynis praestandis plurimum dedita quum infirmata esset et mortua, ad cadaver exanime Petrus accitus est, qui quum impigre pro apostolica humanitate venisset, circumsteterant eum viduae flentes et rogantes, pallia et tunicas et omnia illa quae prius sumpserant indumenta monstrantes, nec pro defuncta suis vocibus, sed ipsius operibus deprecantes. Sensit Petrus impetrari posse quod sic petebatur, nec defuturum Christi auxilium viduis deprecantibus, quando esset in viduis ipse vestitus. Quum itaque genibus nixus orasset, et viduarum ac pauperum idoneus advocatus legatus sibi preces ad Dominum pertulisset, conversus ad corpus, quod in tabula jam lotum jacebat, *Tabitha, inquit,* Act. ix. 40. *exsurge in nomine Jesu Christi.* Nec defuit Petro quo minus statim ferret auxilium qui in Evangelio

Eleemosynae non tantum a secunda, sed etiam a prima morte liberant.

dari dixerat quicquid fuisset ejus nomine postulatum. Mors itaque suspenditur, et spiritus redditur, et mirantibus ac stupentibus cunctis ad hanc mundi denuo lucem redivivum corpus animatur. Tantum poterunt misericordiae merita, tantum opera justa valuerunt. Quae laborantibus viduis largita fuerat subsidia vivendi, meruit ad vitam viduarum petitione revocari.

Nullum
mandatum
a Domino
crebrius
praecipitur,
aut
acrius
urgetur,
quam
ut
insistamus
Eleemosynis.

Luc. xii. 33.
Matt. vi.
19.

Matt. xix.
21.

Matt. xiii.
45.

V. Itaque in Evangelio, Dominus, doctor vitae nostrae, et magister salutis aeternae, vivificans credentium populum, et vivificatis consulens in aeternum, inter sua mandata divina et praecepta coelestia nihil crebrius mandat et praecipit quam ut insistamus eleemosynis dandis, nec terrenis possessionibus incubemus, sed coelestes thesauros potius recondamus.

Vendite, inquit, res vestras, et date eleemosynam. Et iterum, Nolite vobis condere thesauros super terram, ubi tinea et comestura exterminat, et ubi fures effodiunt et furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in coelo, ubi neque tinea neque comestura exterminat, et ubi fures non effodiunt nec furantur. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit et cor tuum. Et quum observata Lege perfectum et consummatum vellet ostendere, Si vis, inquit, perfectus esse, vade et vende omnia tua, et da egenis, et habebis thesaurum in coelo, et veni, sequere me. Item alio loco negotiatorem coelestis gratiae et comparatorem salutis aeternae, distractis omnibus rebus suis, pretiosam margaritam, hoc est, vitam aeternam Christi cruore pretiosam, de quantitate patrimonii sui dicit debere mercari. Simile est, inquit, regnum coelorum homini negotiatori quaerenti bonas margaritas. Ubi autem invenit pretiosam margaritam,

abiit, et vendidit omnia quae habuit, et emit illam.
 Eos denique et Abrahae filios dicit quos in juvandis
 alendisque pauperibus operarios cernit. Nam quum
 Zachaeus dixisset, *Ecce, dimidium ex substantia mea* Luc. xix. 8.
 5 *do egenis, et si cui quid fraudari, quadruplum reddo,*
 respondit Jesus, et dixit, *Quia salus hodie huic domui*
facta est, quoniam et hic filius est Abrahae. Nam
 si Abraham credidit Deo, et deputatum est ei Gen. xv. 6.
 ad justitiam, utique qui secundum praeceptum Dei
 10 eleemosynas facit, Deo credit, et qui habet fidei
 veritatem, servat Dei timorem; qui autem Dei ti-
 morem servat, in miserationibus pauperum Deum
 cogitat. Operatur enim ideo quia credit, quia scit
 vera esse quae praedicta sunt verbis Dei, nec Scrip-
 15 turam sanctam posse mentiri; arbores infructuosas, Matt. iii. 10.
 id est, steriles homines, excidi et in ignem mitti,
 misericordes autem ad regnum vocari. Qui et alio
 in loco operarios et fructuosos fideles appellat, in-
 fructuosos vero et sterilibus fidem derogat, dicens,
 20 *Si in injusto mammona fideles non fuistis, quod est* Luc. xvi. 11.
verum quis credet vobis? Et si in alieno fideles
non fuistis, quod est vestrum quis dabit vobis?

VI. Sed vereris et metuis ne si operari plurimum Inanis me-
 coeperis, patrimonio tuo larga operatione finito ad tus quo
 25 penuriam forte redigaris: esto in hac parte intre- quis vere-
 pidus, esto securus: finiri non potest unde in usus tur, ne
 Christi impenditur, unde opus coeleste celebratur. larga ope-
ratione ad
 Nec hoc tibi de meo spondeo, sed de sanctarum penuriam
 Scripturarum fide et divinae pollicitationis auctori- redigatur.
 30 tate promitto. Loquitur per Salomonem Spiritus
 Sanctus et dicit, *Qui dat pauperibus, nunquam egebit,* Prov.
qui autem avertit oculum suum, in magna penuria xxviii. 27.
erit; ostendens misericordes atque operantes egere

non posse, magis parcos et steriles ad inopiam postmodum devenire. Item beatus Apostolus Paulus,
2 Cor. ix. 10. *Dominicae inspirationis gratia plenus, Qui administrat, inquit, semen seminanti, et panem ad edendum praestabit, et multiplicabit seminationem vestram, et augebit incrementa frugum justitiae vestrae, ut in omnibus locupletemini.* Et iterum, *Administratio hujus officii non tantum supplebit ea quae sanctis desunt, sed et abundabit per multam gratiarum actionem in Deum.* Quoniam dum gratiarum actio ad Deum 10 pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur. Et Dominus in Evangelio jam tunc ejusmodi hominum corda considerans, et perfidis atque incredulis praescia voce denuntians, 15 contestatur, et dicit, *Nolite cogitare, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Haec enim nationes quaerunt. Scit autem Pater vester quia omnium horum indigetis. Quaerite primum regnum Dei et justitiam ejus, et omnia ista apponentur vobis.* 20 Eis omnia apponi dicit et tradi, qui regnum et justitiam Dei quaerunt. Eos enim Dominus, quum judicii dies venerit, ad percipiendum regnum dicit admitti qui fuerint in Ecclesia ejus operati. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si 25 operari ex eo largiter coeperis, et nescis, miser, quia dum times ne res familiaris deficiat, vita ipsa et salus deficit; et dum ne quid de rebus tuis minuatur attendis, non respicis quod ipse minuaris, amator magis mammonae quam animae tuae; ut 30 dum times ne pro te patrimonium tuum perdas, ipse pro patrimonio tuo pereas. Et ideo bene Apostolus 1 Tim. vi. 7. clamat, et dicit, *Nihil intulimus in hunc mundum,*

rerum nec auferre quid possumus. *Habentes itaque exhibitionem et tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem et in muscipulam et desideria multa et nocentia, quae mergunt hominem in perditionem et in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis.*

- VII. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, Non vanus tantum sed impius praetextus a futurae inopiae metu ducitur. Prov. x. 3. 3 Reg. xvii. 6. Dan. xii. apud Lxx.
- 10 si operari ex eo largiter coeperis? Quando enim factum est ut justo possent deesse subsidia, quum scriptum sit, *Non occidet fame Dominus animam justam?* Helias in solitudine corvis ministrantibus pascitur, et Danieli in lacu ad leonum praedam
- 15 jussu regis incluso prandium divinitus apparatur; et tu metuis ne operanti tibi et Dominum promerenti desit alimentum, quando ipse in Evangelio, ad exprobrationem eorum quibus mens dubia est et fides parva, contestetur, et dicat, *Aspicite volatilia* Matt. vi. 26.
- 20 *coeli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, et Pater vester coelestis alit illa. Nonne vos pluris illis estis?* Volucres Deus pascit, et passeribus alimenta diurna praestantur; et quibus nullus divinae rei sensus est, eis nec potus nec
- 25 cibus deest. Tu Christiano, tu Dei servo, tu operibus bonis dedito, tu Domino suo caro aliquid existimas defuturum? nisi si putas quia qui Christum pascit, a Christo ipse non pascitur, aut eis terrena deerunt quibus coelestia et divina tribuuntur.
- 30 VIII. Unde haec incredula cogitatio, unde impia et sacrilega ista meditatio? Quid facit in domo fidei perfidum pectus? Quid qui Christo omnino non credit appellatur et dicitur Christianus? Phari-

Cogitatio haec Pharisaeo congruit, non Christiano.

Luc. xvi.
14.

saei tibi magis congruit nomen. Nam quum Dominus in Evangelio de eleemosynis disputaret, et ut nobis amicos de terrestribus lucris provida operatione faceremus, qui nos postmodum in tabernacula aeterna susciperent, fideliter ac salubriter praemoneretur, addidit post haec Scriptura, dicens, *Audiebant autem haec omnia Pharisei, qui erant cupidissimi, et irridebant eum.* Quales nunc quosdam in Ecclesia videmus, quorum praeclusae aures et corda caecata nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittunt; de quibus mirari non oportet quod contemnant in tractatibus servum, quando a talibus ipsum Dominum videamus esse contemptum.

Sterilitatem sola
avaritia
efficit.

IX. Quid tibi in istis ineptis et stultis cogitationibus plaudis, quasi metu et sollicitudine futurorum ab operibus retarderis? Quid umbras et praestigias quasdam vanae excusationis obtendis? Confitere immo quae vera sunt, et quia scientes non potes fallere, secreta et abdita mentis exprome. Obsederunt animum tuum sterilitatis tenebrae, et recedente inde lumine veritatis, carnale pectus alta et profunda avaritiae caligo caecavit. Pecuniae tuae captivus et servus es, catenis cupiditatis et vinculis alligatus es, et quem jam solverat Christus, denuo vinctus es. Servas pecuniam, quae te servata non servat. Patrimonium cumulas, quod te pondere suo onerat; nec meministi quid Deus responderit diviti exuberantium fructuum copiam stulta exultatione

Luc. xii. 20.

jactanti: *Stulte, inquit, hac nocte expostulatur anima tua a te. Quae ergo parasti cujus erunt?* Quid divitiis tuis solus incubas, quid in poenam tuam patrimonii tui pondus exaggeras, ut quo locupletior saeculo fueris, pauperior Deo fias? Reditus tuos divide

eum Domino Deo tuo, fructus tuos partire cum Christo, fac tibi possessionum terrestrium Christum participem, ut et ille te sibi faciat regnorum coelestium cohaerem.

- 5 X. Erras et falleris quisquis te in saeculo divitem credis. Audi in Apocalypsi Domini tui vocem ejus-
modi homines justis objurgationibus increpantem: *Dicis, inquit, dives sum, et dilatus sum, et nullius rei egeo; et nescis quoniam tu es miser, et misera-*
10 *bilis, et pauper, et caecus, et nudus. Suadeo tibi emere a me aurum ignitum de igni ut sis dives, et vestem albam ut vestiarius, et non appareat in te foeditas nuditatis tuae, et collyrio inunge oculos tuos ut videas. Qui ergo locuples et dives es, eme tibi*
15 *a Christo aurum ignitum, ut sordibus tuis tanquam igne decoctis, esse aurum mundum possis, si eleemosynis et justa operatione purgeris. Ene tibi albam vestem, ut qui secundum Adam nudus fueras, et horrebas ante deformis, indumento Christi can-*
20 *dido vestiarius. Et quae matrona locuples et dives es, inunge oculos tuos, non stibio diaboli, sed collyrio Christi, ut pervenire ad videndum Deum possis, dum Deum et operibus et moribus promereris. Ceterum quae talis es, nec operari in Ecclesia potes;*
25 *egentem enim et pauperem non vident oculi tui superfusi nigroris tenebris et nocte contexti.*

- XI. Locuples et dives es, Dominicum celebrare te credis, quae *Corban* omnino non respicis, quae in Dominicum sine sacrificio venis, quae partem de sacrificio quod pauper obtulit sumis? Intuere in
30 Evangelio viduam praeceptorum coelestium memorem inter ipsas pressuras et angustias egestatis operantem, in gazophylacium duo quae sola sibi fuerant

Solus ille dives qui in opere largus. Alii omnes pauperes, caeci, et miseri. Apoc. iii. 17.

Res nullo modo excusanda, ut quis ad Eucharistiam sine oblatione accedat.

minuta mittentem, quam quum animadverteret Dominus et videret, non de patrimonio sed de animo opus ejus examinans, et considerans non quantum
 Luc. xxi. 3. sed ex quanto dedisset, respondit, et dixit, *Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti ex eo quod abundavit illis miserunt in dona Dei. Haec autem de inopia sua omnem quemcunque habuit victum misit.* Multum beata mulier et gloriosa, quae etiam ante diem judicii meruit Judicis voce laudari. Pudeat divites sterilitatis atque infelicitatis suae. Vidua et inops in opere invenitur. Quumque universa quae dantur pupillis et viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere, ut sciamus quae poena sterilem divitem maneat, quando hoc ipso documento operari etiam pauperes debeant. Atque ut intelligamus haec opera Deo dari et eum quisquis haec faciat Dominum promereri, Christus illud *Dei dona* appellat, et in *dona Dei* viduam duos quadrantes misisse significat, ut magis ac magis possit esse manifestum quia *qui miseretur pauperis Deum foenerat.*

Familiae
 cura mini-
 me excusat. XII. Sed nec illa res, fratres carissimi, a bonis operibus et justis refraenet et revocet Christianum, quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum, quando in impensis spiritalibus Christum cogitare, qui accipere se professus est, debeamus, nec conservos liberis nostris sed Dominum praeferamus,
 Matt. x. 37. ipso instruente et monente. *Qui diligit, inquit, patrem aut matrem super me, non est me dignus; et qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus.* Item in Deuteronomio ad corroborationem fidei et dilectionem Dei paria conscripta sunt: *Qui dicunt, inquit, patri aut matri, non novi te, et filios*

Deut.
 xxxiii. 9.

suos non agnoverunt, hi custodierunt praecepta tua, et testamentum tuum servaverunt. Nam si Deum toto corde diligimus, nec parentes nec filios Deo praeferre debemus. Quod et Joannes in epistola
 5 sua ponit, caritatem Dei apud eos non esse quos videamus operari in pauperes nolle: *Qui habuerit,* ^{1 Joan. iii. 17.} *inquit, substantiam mundi, et viderit fratrem suum desiderantem, et clausit viscera sua, quomodo caritas Dei manet in illo?* Si enim Deus eleemosynis
 10 pauperum foeneratur, et quum datur minimis Christo datur, non est quod quis terrena coelestibus praeferat nec divinis humana praeponat.

XIII. Sic vidua illa in tertio Regnorum libro, ^{Quantum sit ex hoc dispendio compendium, exemplis monestatur.} quum in siccitate et fame consumptis omnibus de
 15 modico farre et oleo quod superfuerat fecisset subcinericium panem, quo assumpto moritura cum liberis esset, supervenit Helias, et petiit sibi prius ad edendum dari, tunc quod superfuisset inde illam cum filiis suis vesci. Nec obtemperare illa dubita-
 20 vit, aut Heliae filios mater in fame et egestate prae-
 posuit. Fit immo in conspectu Dei quod Deo pla- ^{Tob. xiv. 10.} ceat; prompte ac libenter quod petebatur offertur; nec de abundantia portio, sed de modico totum datur, et esurientibus liberis alter prius pascitur, neque
 25 in penuria et fame cibus ante quam misericordia cogitatur; ut dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur, spiritualiter anima servetur. Helias itaque typum Christi gerens, et quod ille pro misericordia vicem singulis reddat ostendens, respondit, et
 30 dixit, *Haec dicit Dominus, Fidelia farris non de-* ^{3 Reg. xvii. 14.} *ficiet, et capsaces olei non minuetur usque in diem* quod abit Dominus imbrem super terram. Secundum divinae pollicitationis fidem multiplicata sunt viduae

et cumulata quae praestitit, et operibus justis a misericordiae meritis augmenta et incrementa supplementibus, farris et olei vasa completa sunt. Nec filiis abstulit mater quod Heliae dedit, sed magis contulit filiis quod benigne et pie fecit. Et illa nondum Christum sciebat, nondum praecepta ejus audierat, non cruce et passione ejus redempta cibum et potum pro sanguine rependebat; ut ex hoc appareat quantum in Ecclesia peccet qui se et filios Christo anteponebat divitias suas servat, nec patrimonium copiosum cum indigentium paupertate communicat.

Multitudo liberorum beneficentiam uberiori suadere debet.

XIV. Sed enim multi sunt in domo liberi, et retardat te numerositas filiorum quo minus largiter bonis operibus insistas. Atqui hoc ipso operari amplius debes quo multorum pignorum pater es. Plures sunt pro quibus Dominum deprecaberis, multorum delicta redimenda sunt, multorum purgandae conscientiae, multorum animae liberandae. Ut in hac vita saeculari alendis sustinendisque pignoribus quo major est numerus, hoc major et sumptus est, ita et in vita spiritali atque coelesti, quo amplior fuerit pignorum copia, esse et operum debet major impensa. Sic et Job sacrificia numerosa pro liberis offerebat; quantusque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo et numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in conspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant, quibus possent peccata tergeri. Probat Scriptura divina, dicens, *Job homo verus et justus habuit 30 filios septem et filias tres, et emundabat illos, offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, et pro peccatis eorum vitulum unum.* Si ergo

Job. i.

vere filios tuos diligis, si eis exhibes plenam et paternam dulcedinem caritatis, operari magis debes ut filios tuos Deo justa operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem qui et temporarius
 5 et infirmus est, sed illum pares qui aeternus et firmus filiorum spiritalium Pater est. Illi assigna facultates tuas quas haeredibus servas. Ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes injurias saeculares divina majestate protector. Patrimonium
 10 Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus invadit, nec calumnia aliqua forensis evertit. In tuto haereditas ponitur quae Deo custode servatur. Hoc est caris pignoribus in posterum providere, hoc est futuris haeredibus paterna pietate consulere secundum fidem Scripturae sanctae dicentis, *Junior fui, et* Ps. xxxvi.
seniui, et non vidi justum derelictum, neque semen ejus egens pane. Tota die miseretur et foenerat, et semen ejus in benedictione est. Et iterum, Qui con- Prov. xx.
versatur sine vituperatione in justitia, beatos post
 20 *se filios relinquet.*

XV. Praevaricator itaque et proditor pater es, nisi Male filiiis
 filiis tuis fideliter consulas, nisi conservandis eis re-consultant,
 ligiosa et vera pietate prospicias. Qui studes ter-qui non
 reno magis quam coelesti patrimonio, filios tuos dia-thesauros
 25 bolo magis commendare quam Christo, bis delin-cum foen-
 quis, et geminum ac duplex crimen admittis, et-dere red-
 quod non praeparas filiis tuis Dei Patris auxilium, apud pau-
 et quod doces filios patrimonium plus amare quam-peres re-
 Christum. Esto potius liberis tuis pater talis qualis-
 30 Tobias exstitit. Da utilia et salutaria praecepta pig-
 noribus qualia ille filio dedit, manda filiis tuis quod
 et ille filio mandavit, dicens, *Et nunc, fili, mando* Tob. xiv. 10.
tibi, servi Deo in veritate, et fac coram illo quod illi

placet, et filiis tuis manda ut faciant justitiam et eleemosynas, et sint memores Dei, et benedicant nomen ejus omni tempore. Et iterum, Omnibus diebus vitae tuae, fili dilectissime, Deum in mente habe, et noli praeterire praecepta ejus. Justitiam fac omnibus diebus vitae tuae, et noli ambulare viam iniquitatis; quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, et noli avertere faciem tuam ab ullo paupere. Ita fiet ut nec a te avertatur facies Dei. Prout habueris, fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam. Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris quum facis eleemosynam. Praemium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis, quia eleemosyna a morte liberat, et non patitur ire in gehennam. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui facient eam coram summo Deo.

Eleemo-
syna Dei
spectacu-
lum, cum
gentilium
et diaboli
muneribus
compara-
tur.

XVI. Quale munus est, fratres carissimi, cujus editio Deo spectante celebratur! Si in gentilium munere grande et gloriosum videtur proconsules vel imperatores habere praesentes, et apparatus ac sumptus apud munerarios major est ut possint placere majoribus, quanto illustrior muneris et major est gloria Deum et Christum spectatores habere! Quanto istic et apparatus uberior et sumptus largior exhibendus est ubi ad spectaculum conveniunt coelorum virtutes, conveniunt Angeli omnes, ubi munerario non quadriga vel consulatus petitur, sed vita aeterna praestatur, nec captatur inanis et temporarius favor vulgi, sed perpetuum praemium regni coelestis accipitur! Atque ut pigros et steriles et cupiditate nummaria nihil circa fructum salutis operantes magis pudeat, ut plus conscientiam sordidam

dedecoris ac turpitudinis suae rubor caedat, ponat
 unusquisque ante oculos suos diabolum cum servis
 suis, id est, cum populo perditionis ac mortis, in
 medium prosilire; plebem Christi, praesente et judi-
 5 cante ipso, comparationis examine provocare, dicen-
 tem, Ego pro istis quos mecum vides nec alapas
 accepi, nec flagella sustinui, nec crucem pertuli, nec
 sanguinem fudi, nec familiam meam pretio passionis
 et cruoris redemi; sed nec regnum illis coeleste
 10 promitto, nec ad paradisum restituta immortalitate
 denuo revoco; et munera mihi quam pretiosa, quam
 grandia, quam nimio et longo labore quaesita sump-
 tuosissimis apparatibus comparant, rebus suis vel
 obligatis in muneris comparatione vel venditis; ac
 15 nisi editio honesta successerit, conviciis ac sibilis
 ejiciuntur, et furore populari nonnunquam paene la-
 pidantur. Tuos tales munerarios, Christe, demon-
 stra, illos divites, illos copiosis opibus affluentes, an
 in Ecclesia praesidente et spectante te ejusmodi
 20 munus edant, oppigneratis vel distractis rebus suis,
 immo ad coelestes thesauros mutata in melius pos-
 sessione translatis. In istis muneribus meis caducis
 atque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo
 cibi alicujus aut potus solatio sustinetur. Cuncta
 25 inter furorem edentis et spectantis errorem prodiga
 et stulta voluptatum frustrantium vanitate deper-
 eunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris et pascaris,
 tu aeternam vitam operantibus polliceris; et vix tui
 meis pereuntibus adaequantur, qui a te divinis mer-
 30 cedibus et praemiis coelestibus honorantur. Quid ad
 haec respondemus, fratres carissimi? Sacrilega steri-
 litate et quadam tenebrarum nocte coopertas divi-
 tum mentes qua ratione defendimus, qua excusa-

tione purgamus, qui diaboli servis minores sumus, ut Christo pro pretio passionis et sanguinis vicem nec in modicis rependamus?

In die iudicii pro beneficentiae ratione sententia fertur.

XVII. Praecepta ille nobis dedit, quid facere servos suos oporteret instruxit; operantibus praemium⁵ pollicitus, et supplicium sterilibus comminatus, sententiam suam protulit, quid iudicaturus sit ante praedixit. Quae potest excusatio esse cessanti, quae defensio sterili, nisi quod non faciente servo quod praecipitur, Dominus faciet quod minatur? qui et¹⁰ dicit, *Quum venerit Filius hominis in claritate sua, et omnes Angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suae, et colligentur ante eum omnes gentes, et segregabit eos ab invicem, quemadmodum pastor segregat oves ab haedis, et statuet oves ad dexteram¹⁵ suam, haedos autem ad sinistram. Tunc dicet Rex iis qui ad dexteram suam erunt, Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi; esurivi enim, et dedistis mihi manducare; sitivi, et potastis me; hospes fui, et²⁰ adduxistis me; nudus, et vestistis me; infirmatus sum, et visitastis me; in carcere fui, et venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem et pavimus, sitientem et potavimus? quando te vidimus hospitem, et ad-²⁵ duximus? nudum, et vestivimus? quando autem te vidimus infirmari et in carcere, et venimus ad te? Tunc respondens Rex dicet eis, Amen dico vobis, quamdiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet et illis qui ad sinis-³⁰ tram ejus erunt, Discedite a me, maledicti, in ignem aeternum quem paravit Pater meus diabolo et angelis ejus; esurivi enim, et non dedistis mihi manducare;*

Matt. xxv.
31.

sitiri, et non potastis me; hospes fui, et non adduxistis me; nudus, et non vestistis me; infirmus et in carcere, et non visitastis me. Tunc respondebunt et ipsi, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem aut sitientem, aut hospitem aut nudum, aut infirmum aut in carcere, et non ministravimus tibi? Et respondebit illis, Amen dico vobis, quamdiu non fecistis uni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem aeternam, justi autem in vitam aeternam.

XVIII. Quid potuit nobis majus Christus edicere? Quomodo magis potuit justitiae ac misericordiae nostrae opera provocare quam quod praestari dixit sibi quicquid egenti praestatur et pauperi, et se dixit offendi nisi egenti praestetur et pauperi; ut qui respectu fratris in Ecclesia non movetur, vel Christi contemplatione moveatur, et qui non cogitat in labore atque in egestate conservum, vel Dominum cogitet in ipso illo quem despicit constitutum? Et idcirco, fratres carissimi, quibus metus in Deum pronus est, et spreto calcatoque jam mundo ad superna et divina animus erectus est, fide plena, mente devota, operatione continua, promerendo Domino obsequium praebeamus. Demus Christo vestimenta terrena, indumenta coelestia recepturi. Demus cibum et potum saecularem, cum Abraham et Isaac et Jacob ad convivium coeleste venturi. Ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti aeternae dum tempus est consulamus, Paulo Apostolo admonente, et dicente, *Ergo dum tempus* Gal. vi. 10. *habemus operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus; tempore enim suo metemus.*

Summa
operum mi-
sericordiae
commen-
datio, quod
Christo
praestari
dicantur.

Apostoli-
corum tem-
porum ex-
emplum
proponitur.

XIX. Cogitemus, fratres dilectissimi, quid sub Apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia majoribus virtutibus mens vige-
bat, quando credentium fides novo adhuc fidei calore
fervebat. Domicilia tunc et praedia venundabant,⁵
et dispensandam pauperibus quantitatem libenter ac
largiter Apostolis offerebant, terreno patrimonio
vendito atque distracto fundos illuc transferentes
ubi fructus caperent possessionis aeternae, illic com-
parantes domos ubi inciperent semper habitare.¹⁰
Talis tunc fuit in operationibus cumulus qualis in
dilectione consensus, sicut legimus in Actis Aposto-
lorum: *Turba autem eorum qui crediderunt anima
ac mente una agebant, nec fuit inter illos discrimen
ullum, nec quicquam suum judicabant ex bonis quae¹⁵
eis erant, sed fuerunt illis omnia communia.* Hoc
est nativitate spiritali vere Dei filios fieri, hoc est
lege coelesti aequitatem Dei Patris imitari. Quod-
cunque enim Dei est in nostra usurpatione com-
mune est, nec quisquam a beneficiis ejus et mune-²⁰
ribus arcetur quo minus omne humanum genus
bonitate ac largitate divina aequaliter perfruatur.
Sic aequaliter dies illuminat, sol radiat, imber rigat,
ventus aspirat; et dormientibus somnus unus est, et
stellarum splendor ac lunae communis est. Quo²⁵
aequalitatis exemplo qui possessor in terris reditus
ac fructus suos cum fraternitate partitur, dum largi-
tionibus gratuitis communis ac justus est, Dei Patris
imitator est.

Merces de-
mun fu-
tura pro-
ponitur.

XX. Quae illa erit, fratres carissimi, operantium³⁰
gloria, quam grandis et summa laetitia, quum popu-
lum suum Dominus coeperit recensere, et meritis
atque operibus nostris praemia promissa contribuens,

pro terrenis coelestia, pro temporalibus sempiterna,
 pro modicis magna praestare! offerre nos Patri, cui
 nos sua sanctificatione restituit, aeternitatem nobis
 immortalitatemque largiri, ad quam nos sanguinis
 5 sui vivificatione reparavit, reduces ad paradisum
 denuo facere, regna coelorum fide et veritate suae
 pollicitationis aperire! Haec haereant firmiter sen-
 sibus nostris, haec intelligantur plena fide, haec
 corde toto diligantur, haec indesinentium operum
 10 magnanimitate redimantur. Praeclara et divina res
 [*fors. res est*], fratres carissimi, salutaris operatio,
 solatium grande credentium, securitatis nostrae sa-
 lubre praesidium, munimentum spei, tutela fidei,
 medela peccati, res posita in potestate facientis, res
 15 et grandis et facilis, sine periculo persecutionis,
 corona pacis, verum Dei munus et maximum, in-
 firmis necessarium, fortibus gloriosum, quo Chris-
 tianus adjutus perfert gratiam spiritalem, promeretur
 Christum judicem, Deum computat debitorem. Ad
 20 hanc operum salutarium palmam libenter ac prompte
 certemus, omnes in agone justitiae Deo et Christo
 spectante curramus, et qui saeculo et mundo majores
 esse jam coepimus, cursum nostrum nulla saeculi et
 mundi cupiditate tardemus. Si expeditos, si celeres,
 25 si in hoc operis agone currentes dies nos vel re-
 ditionis vel persecutionis invenerit, nusquam Do-
 minus meritis nostris ad praemium deerit. In pace
 vincentibus coronam candidam pro operibus dabit,
 in persecutione purpuream pro passione geminabit.

S. CAECILII CYPRIANI

LIBER

DE ZELO ET LIVORE.

Invidia hoc
ipso gra-
vius malum
est, quod
leve vide-
tur.

I. **ZELARE** quod bonum videas et invidere me-
lioribus leve apud quosdam et modicum crimen
videtur, fratres dilectissimi; dumque existimatur
leve esse et modicum, non timetur; dum non time-
tur contemnitur; dum contemnitur, non facile vita-
tur, et fit caeca et occulta pernicies: quae dum minus
perspicitur ut caveri a providentibus possit, impro-
vidas mentes latenter affligit. Porro autem Domi-
nus prudentes esse nos jussit, et cauta sollicitudine
vigilare praecepit ne adversarius vigilans semper et
semper insidians, ubi in pectus obrepserit, de scin-
tillis confleret incendia, de parvis maxima exaggeret, **1**
et dum remissis et incautis leniore aura et flatu
molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis,
ruinas fidei et salutis ac vitae naufragia moliatur.
Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque
omnibus viribus elaborandum ut inimico saevienti, **20**
et jacula sua in omnes corporis partes quibus percuti
et vulnerari possumus dirigenti, sollicita et plena
vigilantia repugnemus, secundum quod Petrus Apo-
stolus in epistola sua praemonet et docet, dicens,

Sobrii estote et vigilate, quia adversarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit, aliquem decorare quaerens. Circuit ille nos singulos, et tanquam hostis clausos obsidens, muros explorat, et tentat an sit pars aliqua murorum minus stabilis et minus fida, cujus aditu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices et faciles voluptates, ut visu destruat castitatem. Aures per canora musica tentat, ut soni dulcioris auditu solvat et molliat Christianum vigorem. Linguam convicio provocat, [*fors.* provocat ad petulantiam,] manum injuriis lacerantibus ad petulantiam [*fors.* violentiam. *Vid. not.*] caedis instigat; ut fraudatorem faciat, lucra opponit injusta; ut animam pecunia capiat, ingerit perniciose compendia; honores terrenos promittit ut coelestes adimat; ostentat falsa ut vera subripiat; et quum latenter non potest fallere, exserte atque aperte minatur, terrorem turbidae persecutionis intentans, ad debellandos Dei servos; inquietus semper et semper infestus, in pace subdolus, in persecutione violentus. Quamobrem, fratres dilectissimi, contra omnes diaboli vel fallaces insidias vel apertas minas stare debet instructus animus et armatus, tam paratus semper ad repugnandum quam est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt tela ejus quae latenter obrepunt, magisque occulta et clandestina jaculatio quo minus perspicitur, hoc et gravius et crebrius in vulnera nostra grassatur; ad haec quoque intelligenda et depellenda vigilemus ex quibus est zeli et livoris malum. Quod si quis penitus inspiciat, inveniet nihil magis Christiano cavendum, nihil cautius providendum, quam ne quis invidia et livore capiat, ne quis fallentis inimici

Zelus et
livor, tan-
quam ipse
diabolus
fugiendi.

caecis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia convertitur, gladio suo nescius ipse perimatur. Quod ut colligere plenius et manifestius perspicere possimus, ad caput ejus atque originem recurramus.

Ad origi-
nem Zeli
recurritur.

II. Videamus unde zelus et quando et quomodo coeperit. Facilius enim a nobis malum tam perniciosum vitabitur, si ejusdem mali et origo et magnitudo noscatur. Hinc diabolus inter initia statim mundi et periit primus et perdidit. Ille angelica majestate subnixus, ille Deo acceptus et carus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum malivolo livore prorupit, non prius alterum dejiciens instinctu zeli quam ipse zelo ante dejectus, captivus antequam capiens, perditus antequam perdens, dum stimulante livore homini gratiam datae immortalitatis eripit, ipse quoque id quod prius fuerat amisit. Quale malum est, fratres dilectissimi, quo Angelus cecidit, quo circumveniri et subverti alta illa et praeclara sublimitas potuit, quo deceptus est ipse qui decepit! Exinde invidia grassatur in terris, dum livore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum qui zelat imitatur, sicut scriptum est, *Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum*. Imitantur ergo illum qui sunt ex parte ejus. Hinc denique novae fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda coeperunt, dum Abel justum Cain zelat injustus, dum bonum malus invidia et livore persequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris aemulationis furor ut nec caritas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec poena delicti cogitaretur. Injuste oppressus est qui justitiam primus ostenderat, odia perpessus est qui odisse non noverat, occisus est

Sap. ii. 24.

Gen. iv. 5.

impie qui moriens non repugnabat. Et quod Esau Gen. xxvii.
fratri suo Jacob inimicus exstitit, zelus fuit. Nam ^{41.}
quia ille benedictionem patris acceperat, hic in
odium persecutionis facibus livoris exarsit. Et quod Gen.
5 Joseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de xxxvii. 11.
aemulatione descendit. Postquam id quod sibi in
visionibus prosperum fuerat ostensum simpliciter
ut fratribus frater exposuit, in invidiam malivulus
animus erupit. Saul quoque rex ut David odisset, 1 Reg. xviii.
10 ut persecutionibus saepe repetitis innocentem, mise- 8.
ricordem, miti lenitate patientem necare cuperet,
quid aliud quam zeli stimulus provocavit? Quia 1 Reg. xviii.
Goliath interfecto, et ope ac dignatione divina tanto 8.
hoste deleto, populus admirans in laudes David
15 praedicationis suffragio prosiliit, Saul simultatis at-
que insectationis furias de livore concepit. Et ne
longum faciam singulos recensendo, pereuntis simul
populi attendamus interitum. Judaei nonne inde
perierunt dum Christo malunt invidere quam cre-
20 dere? Obtrectantes magnalibus quae ille faciebat,
zelo excaecante decepti sunt, nec ad divina nos-
cenda cordis oculos aperire potuerunt.

III. Quae nos considerantes, fratres dilectissimi, Eorum ex-
contra tantam mali perniciem vigilanter et fortiter emplis qui
25 dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors pro- per Zelum
ficiat ad nostram salutem, imprudentium poena pro- perierunt,
videntibus conferat sanitatem. Non est autem quod oportet ut
aliquis existimet malum istud una specie contineri nos munia-
aut brevibus terminis et angusto fine concludi. Late mus. Ne-
30 patet zeli multiplex et foecunda perniciēs. Radix que enim
est malorum omnium, fons cladium, seminarium unum sed
delictorum, materia culparum. Inde odium surgit, multiplex
animositas inde procedit. Avaritiam zelus inflam- malum est.

mat, dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditio- rem. Ambitionem zelus excitat, dum cernit quis alium in honoribus altio- rem. Zelo ex- caecante sensus nostros atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magis-5 terium Christi negligitur, iudicii dies non provi- detur. Inflat superbia, exacerbatur saevitia, perfidia praevaricatur, impatientia concutit, furit discordia, ira fervescit; nec se jam potest cohibere vel regere qui factus est potestatis alienae. Hinc Dominicae 10 pacis vinculum rumpitur, hinc caritas fraterna vio- latur, hinc adulteratur veritas, unitas scinditur, ad haereses atque ad schismata prosilitur, dum obtrec- tatur sacerdotibus, dum Episcopis invidetur, dum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut de-15 dignatur alterum ferre praepositum. Hinc recalci- trat, hinc rebellat de zelo superbus, de aemulatione perversus, animositate et livore non hominis, sed honoris, inimicus.

Nihil invi-
do injus-
tius; nihil
justius in-
vidia, quae
certissimas
poenas ma-
levolo re-
poscit.

IV. Qualis vero est animae tinea, quae cogita-20 tionum tabes, pectoris quanta rubigo, zelare in al- tero vel virtutem ejus vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria vel beneficia divina, in malum proprium bona aliena convertere, illustrium prospe- ritate torqueri, aliorum gloriam facere suam poe-25 nam, et velut quosdam pectori suo admove- re carni- fices, cogitationibus et sensibus suis adhibere torto- res, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta malivolentiae unguibus pulsent. Non cibus talibus laetus, non potus potest esse jucundus. Sus-30 piratur semper et ingemiscitur et doletur; dumque ab invidis nunquam livor exponitur, diebus ac noc- tibus pectus obsessum sine intermissione laniatur.

Mala cetera habent terminum, et quodcumque delinquitur delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro, in latrone conquiescit scelus homicidio admissio, et praedoni rapacitatem statuit praeda possessa, et falsario modum ponit impleta fallacia. Zelus terminum non habet, permanens jugiter malum et sine fine peccatum; quantoque ille cui invidetur successu meliore profecerit, tanto invidus in majus incendium livoris ignibus inardescit. Hinc vultus minax, torvus aspectus, pallor in facie, in labiis tremor, stridor in dentibus, verba rabida, effraenata convicia, manus ad caedis violentiam prompta, etiamsi a gladio interim vacua, odio tamen furiatae mentis armata. Et idcirco

15 Spiritus Sanctus dicit in Psalmis, *Noli zelare bene* Psalm. xxxvi.
ambulantem in via sua. Et iterum, *Observabit peccator* 7. 12.
justum, et stridebit ad eum dentibus suis. *Deus*
autem irridebit eum, quoniam providet quia veniet
dies ejus. Hos beatus Apostolus Paulus designat

20 et denotat, dicens, *Venenum aspidum sub labiis* Rom. iii. 13.
eorum, et os eorum maledictione et amaritudine plenum est. *Veloces ad effundendum sanguinem pedes*
eorum, contritio et calamitas in viis eorum qui viam
pacis non agnoverunt, nec est timor Dei ante oculos

25 *eorum.* Multo malum levius et periculum minus est quum membra gladio vulnerantur. Facilis cura est ubi plaga perspicua est, et cito ad sanitatem medela subveniente perducitur quod videtur. Zeli vulnera abstrusa sunt et occulta; nec remedium

30 curae medentis admittunt quae se intra conscientiae latebras caeco dolore clauserunt. Quicumque es invidus et malignus, videris quam sis eis quos odisti insidiosus, perniciosus, infestus. Nullius magis quam

tuæ salutis inimicus es. Quisquis ille est quem zelo persequeris, subterfugere et vitare te poterit. Tu te non potes fugere: ubicunque fueris, adversarius tuus tecum est, hostis semper in pectore tuo est, pernicies intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus et vinctus es, zelo dominante captivus es, nec solatia tibi ulla subveniunt. Perseverans malum est hominem persequi ad Dei gratiam pertinentem. Calamitas sine remedio est odisse felicem.

10

Ut emulationem omnem amputaret Dominus, illum maximum fore spondet qui minimus est. Luc. ix. 48.

V. Et idcirco, fratres dilectissimi, huic periculo consulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret, quum eum discipuli interrogarent quis inter illos major esset, *Qui fuerit, inquit, minimus in omnibus vobis, hic erit magnus.* Amputavit omnem aemulationem responso suo, omnem causam et materiam mordacis invidiæ eruit et abscidit. Discipulo Christi zelare non licet, non licet invidere. Exaltationis apud nos non potest esse contentio. De humilitate ad summa crescimus, didicimus unde placeamus. Denique et Apostolus Paulus instruens et monens ut qui illuminati Christi lumine tenebras nocturnæ conversationis evasimus, in factis atque in operibus luminis ambulemus, scribit et dicit, *Nox transivit, dies autem appropinquavit; abjiciamus ergo opera tenebrarum, et induamus arma lucis. Tanquam in die decenter ambulemus, non in comensationibus et ebrietatibus, non in concupiscentiis et impudicitiis, non in certaminibus et zelo.* Si recesserunt de pectore tuo tenebrae, si nox inde discussa est, si caligo deteresa est, si illuminavit sensus tuos splendor diei, si homo lucis esse coepisti, quæ sunt Christi gere; quia lux et dies Christus est.

Rom. xiii. 12.

25

30

Quid in zeli tenebras ruis, quid te nubilo livoris involvis, quid invidiae caecitate omne pacis et caritatis lumen exstinguis, quid ad diabolum cui renuntiaveras redis, quid Cain similis existis? Homicidii namque
 5 facinore constringi eum qui zelaverit et odio haberit fratrem suum declarat Joannes Apostolus in epistola sua, dicens, *Qui fratrem suum odit, homicida est; et scitis quia omnis homicida non habet*^{15.}
in se vitam manentem. Et iterum, *Qui dicit se in*¹ *Joan. ii. 9.*
 10 *luce esse, et fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc, et in tenebris ambulat, et non scit quo eat, quoniam tenebrae excaecaverunt oculos ejus.* Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris ambulat, et non scit quo eat. It enim nescius in gehennam,
 15 ignarus et caecus praecipitatur in poenam, recedens scilicet a Christi lumine monentis, et dicentis, *Ego*^{Joan. viii.}
sum lumen mundi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitae.^{12.} Sequitur autem Christum qui praeceptis ejus insistit, qui
 20 per magisterii ejus viam graditur, qui vestigia ejus atque itinera sectatur, qui id quod Christus et docuit et fecit imitatur, secundum quod Petrus quoque hortatur et monet, dicens, *Christus passus*¹ *Pet. ii. 21.*
est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequa-
 25 *mini vestigia ejus.*

VI. Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet. *Oves* nominat, ut innocentia Christiana ovibus aequetur; *agnos* vocat, ut agnorum naturam
 30 simplicem simplicitas mentis imitetur. Quid sub vestitu ovium lupo latitat, quid gregem Christi qui se Christianum mentitur infamat? Christi nomen induere, et non per Christi viam pergere, quid aliud

Non temere discipulos suos oves appellabat Dominus.
 Joan. x.
 Luc. x. 3.

quam praevaricatio est divini nominis, quam desertio itineris salutaris, quando ipse doceat et dicat

Matt. xix. eum ad vitam venire qui mandata servaverit, et

17.

Matt. vii. eum esse sapientem qui verba ejus audierit et fecerit,

24.

doctorem quoque eum maximum in regno coelorum

Matt. v. 19. vocari qui fecerit et sic docuerit, tunc praedicanti

profuturum quod bene atque utiliter praedicatum

fuerit, si id quod ore promitur factis sequentibus

impleatur. Quid vero insinuavit crebrius discipulis

suis Dominus, quid inter salutaria monita et prae-

cepta coelestia custodiendum magis servandumque

mandavit, quam ut eadem dilectione qua discipulos

Joan. xiii. ipse dilexit nos quoque invicem diligamus? Quo-

34. xv. 12.

modo autem vel pacem Domini vel caritatem tenet,

qui intercedente zelo nec pacificus potest esse nec

carus? Ideo et Apostolus Paulus, quum pacis et cari-

tatis merita depromeret, quumque asseveraret firmiter

et doceret nec fidem sibi nec eleemosynas nec pas-

sionem quoque ipsam confessoris et martyris pro-

futuram, nisi caritatis foedera integra atque inviolata

1 Cor. xiii. 4. servasset, adjecit et dixit, *Caritas magnanima est,*

caritas benigna est, caritas non zelat. Docens sci-

licet et ostendens eum posse caritatem tenere quis-

quis magnanimus fuerit et benignus et zeli ac livoris

alienus. Item alio loco, quum moneret ut homo

jam Sancto Spiritu plenus et nativitate coelesti

Dei filius factus non nisi spiritalia et divina sec-

1 Cor. iii. 1. tetur, ponit et dicit, *Et ego quidem, fratres, non*

potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi car-

nalibus, tanquam infantibus in Christo. Lacte vos

potavi, non cibo; nondum enim poteratis, sed ne-

que nunc potestis. Adhuc enim estis carnales; ubi

enim in vobis zelus et contentio et dissensiones sunt,

nonne carnales estis et secundum hominem ambulatis?

VII. Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia et peccata carnalia, et terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcanda, ne dum iterum ad veteris hominis conversationem revolvimur, lethalibus laqueis implicemur, Apostolo hoc idem providenter et salubriter praemonente: *Itaque, inquit, fratres, non secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori. Si autem Spiritu opera carnis mortificaveritis, vivetis. Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt. Si filii Dei sumus, si templa ejus esse jam coepimus, si accepto Spiritu Sancto sancte et spiritaliter vivimus, si de terris oculos ad coelum sustulimus, si ad superna et divina plenum Deo et Christo pectus ereximus, non nisi quae sunt Deo et Christo digna faciamus, sicut et Apostolus excitat et hortatur: Si consurrexistis, inquit, cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quae sursum sunt sapite, non quae super terram. Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Quum autem Christus apparuerit, vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria. Qui ergo in baptismo secundum hominis antiqui peccata carnalia et mortui et sepulti sumus, qui regeneratione coelesti Christo consurrexinus, quae sunt Christi et cogitemus pariter et geramus, sicut idem Apostolus docet rursus et monet, dicens, Primus homo de terrae limo, secundus homo de coelo. Qualis ille de limo, tales et qui de limo; et qualis coelestis, tales et coelestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus*

Zelus et livor, seu certissima opera carnis, obtinendi et conculcandi. Rom. viii. 12.

Coloss. iii. 1.

1 Cor. xv.

47.

et imaginem ejus qui de coelo est. Imaginem autem coelestem portare non possumus, nisi in eo quod esse jam coepimus Christi similitudinem praebeamus. Hoc est enim mutasse quod fueras, et coepisse esse quod non eras, ut in te divina nativitas luceat, ut ad Patrem Deum deifica disciplina respondeat, ut honore et laude vivendi Deus in homine clarescat, ipso exhortante et monente et eis qui se clarificant vicem mutuam pollicente. *Eos, inquit, qui clarificant me clarificabo; et qui spernit me spernetur.* Ad quam clarificationem formans nos ac praeparans Dominus et Filius Dei, similitudinem Dei Patris insinuans in Evangelio suo dicit, *Audistis quia dictum est, Diliges proximum tibi, et odio habebis inimicum tibi. Ego autem dico vobis, Diligite inimicos vestros, et orate pro iis qui vos persequuntur, ut sitis filii Patris vestri qui in coelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos.* Si hominibus laetum est et gloriosum filios habere consimiles, et tunc magis generasse delectat, si ad patrem lineamentis paribus soboles subseciva respondeat, quanto major in Deo Patre laetitia est quum quis sic spiritaliter nascitur ut in actibus ejus et laudibus divina generositas praedicetur! Quae justitiae palma est, quae corona, esse talem de quo Deus non dicat, *Filios generavi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me!* Collaudet te potius Christus, et invitet ad praemium, dicens, *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.*

1 Reg. ii.
30.

Matt. v. 43.

Isai. i. 2.

Matt. xxv.
34.

Officii sui
erga Pa-
trem coe-
lestem et
praemii re-

VIII. His meditationibus corroborandus est animus, fratres dilectissimi, ejusmodi exercitationibus contra omnia diaboli jacula firmandus. Sit in ma-

30

nibus divina lectio, in sensibus Dominica cogitatio, positi me-
mor Chris-
tianus pa-
cem et cari-
tatem sec-
tetur.
Oratio jugis omnino non cesset. Salutaris operatio
perseveret. Spiritualibus semper actibus occupemur,
ut quotiescunque inimicus accesserit, quoties adire
5 tentaverit, et clausum adversum se pectus inveniat
et armatum. Non enim Christiani hominis corona
una est quae tempore persecutionis accipitur. Habet
et pax coronas suas, quibus de varia et multiplici
congressionem victores prostrato et subacto adver-
10 sario coronantur. Libidinem subegisse continentiae
palma est. Contra iram, contra injuriam repug-
nasse corona patientiae est. De avaritia triumphus
est pecuniam spernere. Laus est fidei fiducia fu-
tutorum mundi adversa tolerare. Et qui superbus
15 in prosperis non est, gloriam de humilitate conse-
quitur. Et qui ad pauperum fovendorum miseri-
cordiam pronus est, retributionem thesauri coelestis
adipiscitur. Et qui zelare non novit, quique una-
nimis et mitis fratres suos diligit, dilectionis et pacis
20 praemio honoratur. In hoc virtutum stadio quo-
tidie currimus, ad has justitiae palmas et coronas
sine intermissione temporis pervenimus; ad quas ut
pervenire tu etiam possis, qui fueras zelo et livore
possessus, omnem illam malitiam qua prius tene-
25 baris abjice, ad viam vitae aeternae vestigiis salu-
taribus reformare. Evelle de pectore tuo spinas et
tribulos, ut te Dominicum semen fertili fruge locu-
pletet, ut divina et spiritalis seges in copiam foe-
cundae messis exuberet. Venena fellis evome, dis-
30 cordiarum virus exclude, purgetur mens quam ser-
pentinus livor infecerat, amaritudo omnis quae intus
insederat Christi dulcedine leniatur. Si de sacra-
mento crucis et cibum sumis et potum, lignum quod

Exod. xv.
25.

apud Merrham profecit in imagine ad saporis dulcedinem, tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem, nec ad medelam prosperandae validitudinis laborabis. Unde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos ante oderas, dilige illos quibus injustis obtrectionibus invidebas. Bonos imitare, si sectari potes. Si sectari non potes, collaetare certe et congratulare melioribus. Fac te illis adunata dilectione participem, fac te consortio caritatis et fraternitatis vinculo cohaerentem. Dimittentur tibi debita, quando et ipse dimiseris; accipientur sacrificia tua, quum pacificus ad Deum veneris. Sensus atque actus tui divinitus dirigentur, quando ea quae divina et justa sunt cogitaveris, sicut scrip-

Prov. xvi.
9.

tum est: *Cor viri cogitet justa, ut a Domino dirigantur gressus ejus.* Habes autem multa quae cogites. Paradisum cogita, quo Cain non redit, qui

Gen. iv.

zelo fratrem peremit. Cogita coeleste regnum, ad quod non nisi concordēs atque unanimes Dominus admittit. Cogita quod filii Dei hi soli possint vocari qui sint pacifici, qui nativitate coelesti et lege divina ad similitudinem Dei Patris et Christi respondeant adunati. Cogita sub oculis Dei nos stare, spectante ac judicante ipso conversationis ac vitae nostrae curricula decurrere, pervenire nos tunc demum posse ut eum videre contingat, si ipsum nunc videntem delectemus actibus nostris, si nos dignos gratia ejus et indulgentia praebeamus, si placituri semper in regno, in hoc mundo ante placeamus.

IN
S. CYPRIANI
LIBRUM
DE IDOLORUM VANITATE
ANNOTATIONES.

P. 269. l. 2. LIBER DE IDOLORUM VANITATE] Difficile est certo statuere quid in titulo istius libri posuerit Cyprianus, si quid tamen posuit, praesertim si vera sit opinio Erasmi existimantis esse tantum fragmentum maioris operis, quia incipit ex abrupto. Plures sane libri veteres, et ii quidem optimi, initium operis constituunt in his verbis, *Deos non esse quos colit vulgus*. Apud Angelum Politianum, cap. 34 Miscellaneorum, vocatur Liber de origine et generibus Idolorum. Posterorum diligentia titulum illi fecit DE IDOLORUM VANITATE, atque ita se invenisse in exemplaribus antiquis testatur Rigaltius. Ego, quamquam hunc titulum nusquam repererim in Codicibus manuscriptis, retinui tamen propter commoditatem studiorum. In edendo autem initio ipsius libri secutus sum scripturam veterum librorum et veterum editionum. Quamquam sunt aliqui libri veteres qui incipiunt *Deos non esse*, priora non habent.

Pauca hujus libri mentio reperitur in scriptoribus antiquis, quippe quem nusquam reperio citatum quam apud Hieronymum et Augustinum. Et Augustinus quidem ita scribit in libro de Unico Baptismo adversus Petilianum, cap. 4, 'Hujus regulae apostolicae sectator Episcopus Cyprianus, de uno vero Deo adversus multorum deorum falsorumque cultores disputans, multa profert testimonia de libris eorum quos praeclaros auctores habent: hoc est, ex illa veritate quam in iniquitate detinent.' Citat etiam lib. vi de

Baptismo adversus Donatistas cap. 44. Hieronymus autem in epistola ad Magnum, ponens in principio sermonis materiam istius libri, tanquam si titulus esset, sic scribit: 'Cyprianus quod idola dii non sint, qua brevitatem, qua historia-
'rum omnium scientia, quorum verborum et sensuum splen-
'dore perstrinxit!' Ad eundem librum respexisse videtur quibusdam Pontius diaconus in Vita sancti Cypriani scribens per illum gentiles, percussis in se iis quae nobis ingerunt, victos fuisse. Verum quum ista Pontii verba convenire etiam possint libro ad Demetrianum, in quo sanctus Martyr 10 adversus gentiles ingerit querelas eorum de Christianis, non audeo affirmare verba Pontii intelligenda tantum esse de libro de Vanitate Idolorum. Potuit enim Pontius respexisse ad utrumque opus. Porro adversus cultum Idolorum nihil est elegantius Jove tragoedo Luciani. BALUZIUS. 15

P. 269. l. 4. *Quod idola dii non sint, et quod Deus unus sit, et quod per Christum salus credentibus data sit*] Quum in nonnullis Codd. scriptis, atque veteribus aliquot ante Baluzianam seu Benedictinam editionibus omnia haec pro titulo seu potius argumento operis recte seorsum po-
sita sint, ita imprimenda ea curavi. Ceterum ad tertium quod attinet hujus tituli articulum, qui, qualis hic exstat, editioni Manutianae primitus debetur, consimiliter scribit auctor in sequentibus, *Quod vero et Christus sit, et quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio.* 25

Ibid. l. 11. et dies festos tanto honore celebrabant.] Locum hunc sic restituere ausus sum, reposito *tanto* pro *dando* ex duobus Codd. scriptis, uno Vossiano inter lectiones variantes in editione Oxoniensi seu Fellina adducto, altero meo, quem ex bibliotheca Tewaterana nuper comparavi. Pro voce 30 *honore* praestabant *honores* vel *honorem* editiones ante Baluzium, exceptis vetustissimis illis ante Erasmianam.

Ibid. l. 14. an sit et haec apud singulos veritas] Ita ediderat, qui ante Baluzium ornavit suam hujus libelli editionem Jacobus Gronovius, posito *an sit et haec* pro vulgato, 35 *an stet haec*. Firmantque hanc emendationem neglectam a Baluzio, si modo unquam venerit ea ad notitiam ejus, Codices duo Cypriani apud Novum Collegium in Oxonio conservati, numeris 2 et 3 a me designati. Exstat in eodem Collegio alius praeterea Cypriani liber scriptus; sed vero 40 nullius horum Codicum lectiones variantes ad hunc quidem quod attinet libellum in Oxoniensi editione comparent. Consentit et cum lectione emendatorii Codex Cypriani MStus ex bibliotheca el. Drury nunc a me comparatus.

Ibid. l. 19. Apollo Admeto pecus pavit] Hoc pro vulgato 45

Admeti posuerat Gronovius in jam dicta edit. hujus libelli, quae Minucio Felici adjecta anno 1705 circiter viginti annos ante Cypriani editionem Baluzianam prodiit. Suffragantibus dictis duobus Novi Collegii MStis hanc praetuli lectionem. Ubiunque autem ab editione illa Baluzii in his Cypriani opusculis discedam, id vero, prout jam feci in Firmiliani epistola, nusquam non adnotaturus sum, raro alibi lectionis varietatem adducens.

P. 270. l. 4. inde falcem ferens pingitur] Vulgo additur *senex* post *ferens*, quod in edit. sua recte omiserat Gronovius. Primus vocem recepit Pamelius ex MSto Cambonensi, sed nesciunt eam quatuor Codices in edit. Oxon. adducti, praeter tres illos Novi Collegii MStos, meumque Codicem jam supra memoratum, olim Tewateranum, et vetustissimas Cypriani editiones. Quapropter vocem praetermisi. Nunc addere licet duos Codices Drurianos, alterumque olim cl. Meermannii jam meum, duodecimo saeculo scriptum.

Ibid. l. 14. Hoc ita esse Alexander M.] Rigaltius contendit, haec revera ad alterum Alexandrum, nimirum Polyhistorum, pertinere: quae conjectura in tantum ipsi placuit, ut ter ingesserit. Nimirum hic loci, in notis ad Tertullianum, et etiam ad Minutium. Decepti erant nimirum Cyprianus, Athenagoras, Minutius, Augustinus, immo probatissimi etiam apud ethnicos scriptores, qui omnes literas ab Alexandro Magno matri Olympiadi scriptas referunt, in quibus arcanum hoc de numinum natalibus, metu ipsius potentiae extortum perhibetur.—Sed litem dirimat Plutarchus, in Alexandri rebus si quis alius versatissimus, et in historia testis locuples. Is, in Alexandri Vita, ait 'Αλέξανδρος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν μητέρα φησὶν, γεγονέναι τινὰς αὐτῷ μαντείας ἀπορρήτους, ἃς αὐτὸς ἐπαυελθὼν φράσει πρὸς μόνην ἐκείνην &c. λέγεται δὲ καὶ Ψάμμονος ἐν Αἰγύπτῳ τοῦ φιλοσόφου διακούσας, ἀποδέξασθαι μάλιστα τῶν λεχθέντων, ὅτι πάντες ἄνθρωποι βασιλεύονται ὑπὸ Θεοῦ, τὸ γὰρ ἄρχον ἐν ἐκάστῳ καὶ κρατοῦν θεῖόν ἐστι, &c. FELLUS. De epistolis visis a Plutarcho aliisque veteribus scriptoribus, non de iis quae hodie circumferuntur nomine Alexandri insignitae, haec et plura adnotavit doctissimus Oxonii Episcopus. Male autem omit- titur post *ita* verbum *esse*, et post *scribit* punctum in textu Baluziano, unde, ut olim monui, errores isti transiverant in meum.

Ibid. l. 31. meretrices] Postea sequitur in editione quae dicitur Gravii, in Pameliana, Rigaltiana, et Anglicana: Interdum vero deum vocabula apud Romanos finguntur ut

' sit apud illos Viduus deus, qui anima corpus viduet, qui
' quasi feralis et funebris intra muros non habetur, sed foris
' collocatur, et nihilominus, quia extorris factus, damnatur
' potius Romana religione quam colitur. Est et Scansus ab
' ascensibus dictus, et Foreulus a foribus, et a liminibus Li- 5
' mentinus, et Cardea a cardinibus, et ab orbitatibus Orbana.'
Ea vero nos sustulimus, quia ea in nullo veterum exemplarium
reperimus quibus usi sumus, quia desunt in pluribus
Anglicanis, quia non exstant in antiquis editionibus neque
in Minucio, et quia sensum, ut Rigaltius ait, abrumpunt. 10
BALUZ. In editionibus multis, quae Baluzianam praece-
dunt, verba haec uncis inclusa sunt, neque agnoscuntur vel
tribus Codd. scriptis Novi Collegii aut duobus olim Dru-
rianis aut Meermannano; exstant vero in codice Tewate-
rano, quem supra commemoravi. 15

P. 271. l. 4. Est et Venus calva] Lactantius lib. 1 Div.
Instit. cap. 20. ' Urbe a Gallis occupata, obsessi in Capitolio
' Romani, quum ex mulierum capillis tormenta fecissent,
' aedem Veneri calvae consecrarunt.' Hunc locum post Fel-
lum attulit Baluzius. Verum, dum plures causae hujus ap- 20
pellationis ab auctoribus afferuntur, ob causam aliquam mi-
nus honestam ita vocatam fuisse Venerem, hic innuit Cy-
prianus.

Ibid. l. 9. Et Assyrii et Persae] *Et Assyrii et Medi et
Persae*. Ita veteres editiones, et quidam libri veteres, tum 25
etiam Minucius. Alii veteres praeferunt *Syri*. Alii xxvi
omittunt mentionem Medorum. Sed alii quatuor illam ha-
bent, itemque Minucius, [ex quo multa sumpsit Cyprianus].
Praeterea Codex Veronensis et Codex sancti Eligii Attre-
batensis addunt *Tyrios*; Medorum regni mentio deest etiam 30
in editionibus Manutii et Morellii. Assyrii qui primo dicti
sunt postea Syrii sunt appellati. Vide Renati Massueti Dis-
sertationes ad Irenaeum pag. 71, §. 142. Arbactus imperium
ab Assyriis ad Medos transtulit, et postea translatum est ad
Persas. Ita docet Justinus lib. 1, cap. 3. BALUZIUS. 35
Quum voces *et Medi* omnes paene MSti omittant, editionem
principem hic secutus sum. Sed *Syri* pro *Assyrii* plurimi
Codices scripti praestant.

Ibid. l. 17. faciant—auspiciantur] Pluralia haec pro vul-
gatis *faciat* et *auspicatur* posuit Jacobus Gronovius Cella- 40
rium secutus, qui Veronensem Codicem in sua edit. hujus
libelli Minucio Felici affixi, appellat. Halae anno 1699 haec
Cellarii edit. typis mandata est. Sed lectionem Codicis Ve-
ronensis jam ante cum laude attulerat Rigaltius in Notis
ad Cyprianum. Addendi MStus Novi Collegii 2, Tewa- 45

teranus et vetustior ex Drurianis. Retulit interim Mabilonius, in Itinere suo Italico p. 23, istum Codicem Veronensem majusculis literis ante annos mille scriptum fuisse.

P. 271. l. 26. sed acceptum tempus certo fine custodiunt]
5 Videlicet, tempus sibi assignatum, fine fixo ac determinato, regna Romana habent.

Ibid. l. 28. et sub jugum missus est] *et victus*. Addidi istud ex libro Fuxensi. Audaciam istam mihi fecit Minucius, apud quem ita legitur, *Mancinus religionem tenuit, et sub signum missus est et deditus*. Pro eo quod Minucius dixit *deditus* liber Fuxensis habet *victus*. BALUZIUS. Verba haec neglexi, quae sine idonea causa addita sunt a Baluzio, quaeque interea praeter ejus mentem in editione illa postuma Baluzii post voces *et captus est* locata sunt.

15 Ibid. l. 32. et eo facilius et navigavit et vicit] Particulam *et* in Oxoniensi aliisque edit. vocibus *eo facilius* praefixam restitui; eadem vero particula ante verbum *navigavit* in iisdem libris omissa est. Utroque loco eam servavit Codex Novi Collegii, quem nomino secundum; itidem MS. Drury
20 recentior ille; sed omittit particulam ante *navigavit* vetustior ejus MS. aliter quam MS. Meerman.

P. 272. l. 1. stultum et prodigum vulgus] *Credulum*. Ita scribendum esse arbitratus sum, quin ita scriptum inveni in tribus codicibus, et in editione quae dicitur Gravii, pro eo
25 quod editiones et quidam libri veteres habent, *prodigum*. Etiam falsa lectio libri Turonensis [et Corbiensis] quae habet *crudelem*, ostendit istam esse veram. Vulgatissimum est inveniri frequenter in veteribus libris Manuscriptis *crudelem* pro *credulo* et e converso, *credulitatem* etiam pro *crudelitate*,
30 et e converso, ut monui jam pag. 483. Vide tom. 2 in Capitularium, pag. 1119. BALUZIUS. Haec Baluzius, qui *credulum*, lectionem quidem faciliorem, praeposuit alteri lectioni *prodigum*, quam praestant editiones omnes praeter Gravii illam, omnesque fere libri manuscripti. Et voces conjunctae infra
35 videntur, *Cuncta prodiga et stulta*, inquit Cyprianus, *voluptatum frustrantium depereunt*, De Op. et Eleemos. cap. 16. In Codice autem meo nuper Tewaterano *incredulum* exstat. *Perditum* quidem pro *prodigum* scriptum olim fuisse conjecit Rigaltius; et habes in eodem capite *cum populo* perditionis
40 *ac mortis*, sed malim ego pro *prodigum* reponere *proditum*. Cicero in Epist. ad Atticum III, 15, 'Ego proditus, inductus, conjectus in fraudem.' Vide Forcellini Lexic. in v.

Ibid. l. 10. Hostanes] Plinius lib. xxx Hist. Nat. cap. 2, 'Primus, quod exstet, ut equidem invenio, commentatus de

‘ ea [magia] Osthanes, Xerxem regem Persarum bello, quod
 ‘ is Graeciae intulit, comitatus : ac velut semina artis por-
 ‘ tentosae sparsisse, obiter infecto, quacunque commeaverat,
 ‘ mundo. Diligentiores paulo ante hunc ponunt Zoroastrem
 ‘ alium Proconnesium. Quod certum est, hic maxime Osthanes 5
 ‘ ad rabiem, non aviditatem modo scientiae ejus, Graecorum
 ‘ populos egit.’ Attulit Plinianum hunc locum Fellus, nunc
 vero ex Harduini editione repraesentatum.

P. 272. l. 11. et angelos veros sedi ejus dicit assistere] *Nostros pro veros* habet codex MS. in Var. Lectt. edit. Oxon. 10
 Fortasse olim in *veros* corrupta est vox *servos*.

Ibid. l. 17. consecratis] In textu Baluziano exstat *consecrati*, et habet quidem *congregati* unus MS. in edit. Oxon. adductus, Codexque Novi Collegii numero 1 a me designatus. Porro ut lectio varians ad marg. edit. Erasmianae 15 *conservati* positum est. Quum vero optimam esse censeam superiorum editionum lectionem *consecratis*, quam quidem firman duo alteri Novi Collegii Codices, meusque olim Tewateranus, et MS. Drurianus uterque, hanc eandem a Cellario positam, tum a Joanne quoque Lindnero in edit. sua 20 retentam, pro Baluzii lectione *consecrati* huc ego revocavi.

Ibid. l. 24. morbis lacesunt] Vulgo *morbos lacesunt*. Ex Cod. 2 Novi Collegii locum correxi.

Ibid. l. 29. ad superstitionem sui] Hoc est, daemonum ; supra scripsit auctor, *ad cultum sui*. 25

Ibid. l. 32. fecerint terrore participes] Vulgo *errore* ; quod cum *terrore*, fide MSu Coll. Nov. 3 nixus, mutavi. Ad oram quoque Codicis, quem Codicem Novi Collegii secundum nomino, haec lectio adscripta est. De daemonibus agens posuit Laetantius in Epitome sua, cap. 28, ‘ somnia immit- 30
 ‘ tunt aut plane terrores.’

P. 273. l. 3. incremento poenae propagantis extendi] Idem dixit verbis iisdem, Epist. ad Donatum. RIGALTIVS.

Ibid. l. 12. Unus igitur omnium Dominus Deus] Vulgo existente verbo *est* post *Dominus*, idem suasu trium MSto- 35
 rum Novi Collegii atque Erasmianae editionis delevi. Nunc addere licet MS. Drurianum utrumque. Habet MStus Tewateranus, *Unus ergo omnium Dominus, unus Deus*. Addunt *unus est* ante *Deus* Cellarii, Gronovii, et Lindneri editiones. 40

Ibid. l. 22. Nec hic tu de homine mireris] Posuit Baluzius *Nec hoc tu de homine mireris*, pro lectione Fellina, *Nec hoc tantum de homine mireris*, a Gronovio, Cellario, Lindnero-
 que praelata. Sententia mea est debere lectionem editionis

principis *nec hic tu* revocari. In MSto quoque Tewaterano super vocem *hoc* eadem manu *hic* ut lectio varians posita est.

P. 273. l. 29. sensu major est] Scribendum *censu* pro
5 *sensu* conjecerat aliquis apud Marshalli Interpretationem
Opp. S. Cypriani Anglicam. Dixi olim voces istas inter
se saepe confundi, et *censum* vocem Cyprianicam esse ag-
novi. Veruntamen nil mutandum esse Lactantii verba
ostendunt in Epitome Div. Instit. cap. 2. 'Unus igitur Deus
10 ' est—quem nec aestimare sensu valeat humana mens, nec
' eloqui lingua mortalis. Sublimior enim ac major est, quam
' ut possit aut cogitatione hominis aut sermone comprehendere.'

Ibid. l. 33. et quum homo latius [*fors. laxius*] maneat] Mi-
nucius, cap. xxxii, §. 1, *quum homo laxius maneam*. Sic ibi
15 cum Fulvio Ursino expressimus, quia Cicero, quem imitari
solet Minucius, *habitare lare*, pro Domo sua, cap. 44. dixit.
Codices vero omnes Cypriani, si transcripsit Felicem, prae-
se *latius* ferunt, ut dubitare incipiam an nec prior ille, *la-*
tius, ut Sabaens et Fr. Balduinus legunt, scripserit. CELLA-
20 RIUS, afferente Lindnero. Utrique auctori adscribendum
laxius existimo, quod in *latius* vel *laci*us, hoc enim habent
MSti, facile transibat. 'Jam fluxisse,' questus est apud Imp.
Dioecletianum Galerius, 'annos quindecim, in Illyricum vel ad
' ripam Danubii se relegatum cum gentibus barbaris luctatum
25 ' esse, quum alii intra *laxiores* et quietiores terras delicate im-
' perarent.' Lactantius De Mortibus Persecutorum, cap. 18.

P. 274. l. 6. Dei vocabulum totum est] Obscurius dic-
tum. Fortasse pro *totum* rescribendum *solum* est. 'Pro-
' prio vocabulo non indigere Deum,' ait quoque Lactantius in
30 Epitome his verbis usus, 'eumque esse sine nomine, quod pro-
' prio vocabulo non indigeat quia solus sit,' cap. 4. Omi-
serunt vocem Codices Novi Collegii 2 et 3. Habent *Deus*
non *Dei* editiones post Pamelium et ante Baluzium, qui *Dei*
revocavit. *Deus* MS. Drury recentior, *Dei* autem vetustior.
35 Porro, quum in versu sequenti ante vocem *diffusus* scriba-
tur *ipse* pro *totus* in vetustissimis editionibus, et in Codici-
bus quinque in edit. Oxon. commemoratis, aliisque omnibus
MStis quibus in hoc libello edendo usus sum, vocem *ipse*,
praeceunte Gronovio, ponendam curavi.

40 Ibid. l. 7. Nam et vulgus in multis Deum naturaliter
confitetur] Haec res peculiari commentario Tertulliani ar-
gumentum fecit, nimirum, de Testimonio Animae. FELL.

Ibid. l. 14. Quod vero et Christus sit, &c.] In verbis, *sic*
est ordo, sic ratio, verbum *est* ante *ratio* delevi, quod addidit
45 reclamantibus caeteris Baluzius.

P. 274. l. 20. *indisciplinati et superbi postmodum facti*] *Negligentes et indisciplinati* &c. [Baluzii edit.]. Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Eorum nonnulla et veteres editiones habent *negligentes disciplinae superbi postmodum facti*. Alia omittunt vocem *negligentes* et vocem *superbi*, habent autem tantum *et indisciplinati postmodum*. Fuxense, *sed illi negligentes disciplinam postmodum inobedientes facti*. BALUZ. Cod. Vossii in edit. Oxon. adductus meusque MStus Tewateranus *negligentes disciplinarum* praestant. Duo autem Novi Collegii Codices *negligentes disciplinam*. Alter vero ejusdem Collegii Codex, *sed illi postmodum indisciplinati facti, et fiducia patrum inflati*, exhibet, quomodo MS. Drurianus vetustior se habet. In textum recepta est lectio *indisciplinati* in editione Cypriani Morelliana, quae anno 1564 typis impressa est. Porro de eadem voce hoc notavit in editione sua hujus tractatus Cellarius, usum ea fuisse vulgatum Interpretem in Sapientiae lib. cap. xvii, comm. 1, et Glossas vet. habere *indisciplinatus, ἀπαθής*. Ego interea ablegatis verbis *negligentes et*, quae tamen et MS. Meerman. agnoscit, Cyprianum scripsisse existimo, *Sed illi indisciplinati, et superbi postmodum facti, ut istud, negligentes disciplinarum, vel, disciplinae, vocis Cyprianicae indisciplinati* interpretamentum habeatur.

Ibid. l. 26. soli et coeli sui profugi] Tertullianus Apologet. cap. 21, 'Dispersi, palabundi, et coeli et soli qui extorres vagantur per orbem.'

Ibid. l. 30. multo melioris obsequii et fidei fortioris] *Multo fidelioris et melioris obsequii* [Baluzii edit.]. Tertullianus in Apologetico loquens de Judaeis, qui culpa sua amiserant gratiam Dei, quum coeli et soli sui extorres essent, ait sanctas voces illis praenuntiasse 'uti sub extremis curriculum saeculi ex omni gente et populo et loco cultores sibi adlegeret Deus multo fideliores.' Lactantius, cap. 43 Epitomes, 'aliam sibi plebem fidelio rem de exteris gentibus congregaret.' Plures libri veteres et editiones haec apud Cyprianum praeferunt *multo meliores*. In Fuxensi legitur, *multo meliores obsequio et fide fortiores*. In Burgundico, in Tornacensi, et in Gratianopolitano, *multo melioris obsequii et fidei fortioris*. Atque ita se legisse in antiquo exemplari testatur Rigaltius in observationibus suis ad Apologeticum Tertulliani. Alii tres antiqui, *multo fidelioris et melioris obsequii*. Turonensis, *multo fidei fortiores*. Carnotensis, *multo faciliores*. At *feliciores pro faciliores* scriptum est in Codice sancti Arnulphi. BALUZ. Ex Codicibus Novi Collegii 2 et 3, meoque MSto olim Tewaterano verba, me-

lioris obsequii et fidei fortioris in textum recepi. In Cod. vero Novi Coll. dicto 1, et in cod. Druriano vetustiori posita sunt tantum verba *multo fideliores*, omissis illis, *melioris obsequii et fidei fortioris*, quod et factum est in editione Gronovii. *Melioris obsequii et fidei fortioris* MS. Drurianus recentior, omissa voce *multo*. Cum lectione Baluziana consentit MS. meus olim Meermannii.

P. 275. l. 2. illuminator et deductor humani generis] Vulgo *doctor*; sed *deductor* receperunt olim Cellarius et Gronovius, recentiusque Lindnerus, dum diu ante Rigaltius hoc annotaverat: '*deductor humani generis*': sic legitur 'antiquissimis Cypriani et Tertulliani exemplaribus.' Exstat porro *deductor* in Codd. duobus Novi Collegii, Drurianoque vetustiori ac Tewaterano meis. Vox Tertulliani est, cum alibi exstans tum etiam in ipso hoc Apologetici loco, quem huc transtulit Cyprianus. Pro eadem, *rector* habet MS. Drurianus recentior, *doctor* Meermannianus.

Ibid. l. 4. Hic est virtus Dei, &c.] Tertullianus, Apologet. cap. 23, 'Dei virtus, et Dei spiritus, et sermo, et sapientia, et ratio, et Dei Filius.' Confer et initium lib. ejus de Oratione, supra pag. 101. Ita et in sequentibus multa huc translata sunt ex cap. 20 ejusd. Apologetici, quemadmodum in superioribus plurima jam ante debuerat auctor Minucio Felici.

Ibid. l. 5. in virginem delabitur] Quoniam hoc, pro vulgato *illabitur*, tres exhibent Codices in edit. Oxon. adducti, et tres illi apud Novum Collegium, meique itidem Manuscripti, idem ego praetuli, quod et fecit Lindnerus Cellarium secutus. Verbum praestat Tertullianus.

Ibid. l. 10. Sciebant et Judaei] Ista et quae sequuntur ferme sumta sunt omnia ex capite 21 Apologetici Tertulliani. BALUZ.

Ibid. l. 12. monentibus adnuntiabatur] Hanc editionis principis lectionem, quam firmant septem saltem Codices manuscripti, pro voce *admonentibus* reposui.

Ibid. l. 13. uno qui exercitio et exemplo hominis fungetur.] Quod obscurius hic scripsit auctor in omnibus libris exstat.

Ibid. l. 29. existimabant magum de licentia potestatis] Positum est *licentia potestatis* pro eo quod est amplitudo ejus. Tertullianus, cap. 20 Apologetici, 'Quem igitur solummodo hominem praesumpserant de humilitate, sequebatur

'ut magum existimarent de potestate.' Tertullianum imitatus est Cyprianus, hunc vicissim Arnobius, l. 1, c. 46.

P. 275. l. 30. Hunc magistri eorum—tradiderunt] Hic locus nonnihil aliter repraesentatur in editione Manutiana, faventibus quidem Codicibus scriptis quibus ego usus sum, 5 verbisque Tertulliani in cap. 21 Apologetici, quae imitatur Cyprianus; haud vero operae pretium videtur, ut moveantur voces hic receptae idemque significantes. Tertullianus haec inter, quomodo in priore libelli parte, Minucium auctorem sibi proposuit.

Ibid. l. 34. Syriam procurabat] Bene, *procurabat*, quia Tacitus Pontium Pilatum *procuratorem* dixit xv, 44; minus autem vere *Syriam*, quae sub legato consulari erat, nominavit. Pilatus enim Palaestinae tantum, nec illi omni, sed Archelai ethnarchiae in provinciam redactae, sive Ju- 15 daeae et Samariae, praefectus fuit. Josephus, lib. 11 de Bello, cap. 14 ineunte, Περὶ τοῦ ἐπὶ τῇ Ἰουδαίᾳ ἐπιτροπὸς ἐπὶ Τιβερίῳ Πιλάτος. Missus autem a Tiberio Pilatus in Judaeam procurator. CELLARIUS. Cyprianum cum Tertulliano in hac re errare monuit Lindnerus. Iis addas Lactantium. 20

P. 276. l. 8. Nam et crucifixus praevento carnificis officio &c.] Tertullianus, in Apologet. cap. 21, 'Et tamen suffixus spiritum cum verbo sponte dimisit, praevento carnificis officio.'

Ibid. l. 11. qualis et fuerat] Sic Codd. Novi Coll. 2 et 3. 25 Edidit Baluzius *talis qualis et fuerat*, quum prius exstitisset vel, *talis ut fuerat*, vel, *talis ut ante fuerat*. Habent *talis ut fuerat* Codex Novi Coll. 1, et MSS. Meerman. Tewater. et Drurianus vetustior. *Ut fuerat* sine *talis* MS. Drurianus recentior. In Cod. Nov. Coll. 1, secunda manu *ut* positum est. 30

Ibid. l. 12. simul junctis] Exstare hanc lectionem in Codicibus Regio et Veronensi monuit Rigaltius in Notis. '*Junctis* est,' ait ille, 'illud Lucae, συνθηροῦσθαι τοῖς ἑνδεκα: Luc. 'xxiv. 33.' Idemque ante me recepit, Cellarium secutus, Lindnerus. *Junctus* exhibent Manutii, Felli, Gronoviique 35 editiones, Pamelii MSti et aliquot Codices Baluziani, Codex Novi Coll. 1, meusque, nuper Tewateranus, et Drurianus recentior. Sed *vinctus* est editionis principis scriptura, faventibus Codice Novi Coll. 2 meisque scriptis Meermanano et Druriano vetustiori, et novem praeterea libris 40 scriptis, quos adducit Baluzius, cui quidem ita placuit, ut ipsam in edit. suam revocaverit: 'tanquam si Christus 'discipulis suis apparuisset cum fasciis et vestitu in quibus corpus ejus positum fuerat in sepulchro, cum sindone

‘in quo Joseph ab Arimathea corpus illius involverat.’ Haec ille; quae tamen a sacra historia nimis dissentirent. Sed in editione Veneta, quae prodiit anno quo princeps illa Cypriani editio Romana, quaeque vix alibi, quod sciam, ab 5 ea discedit, positum est *victus*. Haec vox itidem in editione quadam vetusta sine loco et anno comparet, in editione quoque Erasmi et in Cod. Nov. Coll. 3, sine sensu tamen. Quam facilis interea transitus esset vocis *junctus*, vel *junctis*, in alteram *vinctus* inde patet, quod in Codice Novi Coll. 1, 10 apud Firmiliani epistolam, hae voces inter se confunduntur. Vid. § 2. In Cod. Nov. Coll. 3 scribitur *intus*.

P. 276. l. 19. ultoris vigore et judicis potestate] Fortasse legendum est, *in ultoris*. Paulo supra scribit Cyprianus, ‘Non intelligendo primum adventum qui in passione prae- 15 cesserit occultus, unum tantum credunt, qui erit in potestate ‘manifestus.’ Confer Tertullian. cap. ult. libri adversus Judaeos. Exstat *ut ultoris* in Cod. Nov. Coll. 1.

Ibid. l. 21. magistro et Deo] Fortasse delendum *et*. Habet Codex Veronensis, probante Rigaltio, *non magistro sed* 20 *Deo*, Codexque Novi Coll. 1, *Domino Deo*. Sed malim legere *magistro Deo*, auctore Tertulliano, quem Cyprianus hic produxit, ‘Discipuli,’ inquit, ‘quoque diffusi per orbem ex ‘praecepto magistri Dei paruerunt.’

Ibid. l. 24. ocularent] Visum darent. Tertulliani ver- 25 bum, quo magistro saepe Cyprianus usus est. Libro de Poenitentia, cap. 12, ‘Hirundo si excacaverit pullos, novit ‘illos oculare rursus de suo chelidonio.’ Et metaphoricè, libro de Pudicitia, cap. 8, ‘in vestibus purpurae oculandis.’ CELLARIUS.

Ibid. l. 34. si Christum fuerimus secuti] *Imitati* [edit. 30 Baluz. Felli edit. aliaeque]. Veteres editiones et plures libri veteres habent *secuti*. Aliam lectionem inveni in editione quae dicitur Gravii et in aliquot vetustis exemplaribus, Libellus precum Marcellini et Faustini: ‘Perdit enim in se 35 ‘Christiani nominis appellationem qui Christi non sequitur ‘disciplinam.’ BALUZ. Revocandam judicavi pristinam lectionem *secuti*, quam praestabant Codices sex scripti in edit. Oxon. nominati, liberque Novi Coll. 1, duoque ex meis, Meermann. et Drurianus vetustior. Addas Codicem Vin- 40 dobonensem, saec. ix, ut ex Catalogo Denis. constat, vol. 1, col. 582. Quidni altera lectio *imitati* hujus interpretationem censeatur?

IN
S. CYPRIANI
LIBRUM
DE MORTALITATE
ANNOTATIONES.

P. 277. l. 2. LIBER DE MORTALITATE] Sive Lue mortifera. Tertull. de Resurrect. Carn. c. 51, definite explicat. 'Aliud,' inquit, 'mortale et aliud mortalitas; aliud enim quod patitur, 'aliud quod pati efficit.' Revera morbus iste epidemicus tam varia et erratica habuit symptomata, ut ad pestis proprie dictae typum minime responderet. 'Corporis vires solutus in fluxum venter eviscerabat. In faucium vulnera conceptus medullitus ignis exaestuabat. Assiduo vomitu intestina quatiebantur, oculi vi sanguinis inardescabant, quorundam pedes vel aliquae membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputabantur, debilitabatur incessus, obstruebatur auditus, caecatus fuit aspectus.' Teterrima hæc lues in Arabia primum nata, deinde in Aegyptum devecta, postmodum in Africam processit, et exinde per occidentales Romani imperii partes grassabatur; furore Atheniensis illius, quam describit Thucydides æmulo, itinere consueto et via quasi prætoria; ait enim Plinius lib. vii, c. 50, 'Observatum a meridianis partibus, ad occasum solis pestilentiam semper ire.' Imperantibus Gallo et Volusiano hoc malum contigit, testibus Euseb. in Chron. Oros. lib. vii, et Zonar. 25 Annal. lib. ii. Porro pacis tempore hoc evenisse docet Euseb. lib. vii, c. 22, ex literis Dionys. Alex. τῇ Χριστοῦ πάλιν ἐνηνφράνθημεν εἰρήνῃ, ἣν μόνοις ἡμῖν ἔδωκε. Βραχυτάτης δὲ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν τυχόντων ἀναπνοῆς, ἐπικατέσκηψεν ἡ νόσος αὕτη. Quibus præstructis, librum hunc anno 252³⁰ conscriptum, idque ante redintegratam persecutionem, ad-

stipulante tractatus totius tenore, pronunciamus. Scripti
 hujus meminit Pontius, qui et egregiam a Cypriano peste
 laborantibus et exinde mortuis navatam operam pluribus
 exsequitur. Augustinus. lib. de Praedestin. Sanct. ait, 'Cy-
 5 'priani librum de Mortalitate, multis ac paene omnibus qui
 'ecclesiasticas literas amant, laudabiliter notum.' Citat etiam
 Ep. 107, ad Vital. nec non lib. II adv. Julian. cont. 2 Epist.
 Pelag. lib. IV, c. 8. Pariter laudat Euseb. aut saltem Hie-
 ron. in Chron. FELLUS. Hujus libri cum laude men-
 10 tionem saepe facit sanctus Augustinus, in primis vero in
 libro de Praedestinatione Sanctorum, c. 14, inquit illum
 multis ac paene omnibus qui ecclesiasticas litteras amant
 laudabiliter notum. Idem in epistola ad Vitalem ait Cy-
 priani in hoc loco totam intentionem esse ut sciamus bonis
 15 fidelibus gratulandum esse morientibus, quando vitae tenta-
 tionibus auferuntur, deinceps in beatissima securitate man-
 suri. Ejusdem libri meminit Eusebius in Chronico: 'Pesti-
 'lens morbus,' inquit, 'multas totius orbis provincias occu-
 'pavit, maximeque Alexandriam et Aegyptum, ut scribit
 20 'Dionysius, et Cypriani de Mortalitate testis est liber.' Ubi
 vide notas Josephi Scaligeri. Eadem habet etiam Jornandes
 in libro de Rebus Geticis, ubi scribit hanc cladem lacryma-
 biliter expositam a Dionysio, 'quam et noster,' inquit, 'con-
 'scripsit venerabilis Martyr Christi Episcopus Cyprianus in
 25 'libro cui titulus est de Mortalitate.' Eam pestilentiam Eu-
 sebius ponit post mortem Papae Corneli; Petavius, lib. XIII
 de Doctrina Temporum, anno superiore. Et tamen Christo-
 phorus Sandius hunc Cypriani tractatum reponit inter eos
 qui suppositi sunt sancto Martyri. Egrege vero illum re-
 30 futat clarissimus Pearsonius in Annalibus Cyprianicis. Ni-
 mia miseria est audacem esse hominem nimis. BALUZIUS.
 Recte additum fuisse a doctissimo Fello quod ille de Hie-
 ronymo posuit notae suae fine, ostendit Versio Armeniaca
 Eusebiani Chronici, quae his demum temporibus publici juris
 35 facta est, ubi nullum exstat verborum ab Hieronymo addi-
 torum vestigium. Vide Eusebiani Chronici edit. Jo. Baptista
 Aucher, Venetiis an. 1818, vol. II, p. 299.

P. 277. l. 13. veritatis errore] Habet Tacitus, Hist. II, 72,
 errore veri, h. e. ignorantia rei vel facti. Cons. Forcellini
 40 Lexicon Lat. voce *Error*.

P. 278. l. 15. perpetua laetitia] Exstat in textu Baluziano
perpetua securitas, sed invenitur lectio altera, quam revo-
 cavi, cum in omnibus libris editis, tum in scriptis, quos con-
 sulere mihi licuit, duobus nempe Novi Collegii Codicibus, et
 45 quatuor penes me membraneis, e quibus Meermannanus duo-

decimo saeculo scriptus est, praeter Drurianum recentiore, quem non possideo. Exstat itidem vox *laetitia* in Codice quodam Vindobonensi saeculi xiii. Vid. Denis Catal. vol. ii, col. 2129. Adde quod nulla varietas hoc loco notata est in lectionibus edit. Oxon. subjectis.

P. 278. l. 23. incipere regnare] Codex Sorbonicus *in perpetuo*. Alius vetus, *cum Christo perpetuo regnaturum*. BALUZ. Olim scripsit Joan. Fred. Gronovius Observatt. de Scriptoribus Ecclesiast. post adductum hunc Cypriani locum: '*Incipere regnare*. Membranae; qui se non cre-
' dat cum Christo in perpetuo regnare. Quod credo mu-
' tasse, quibus videbatur incommode positum solum *regnare*,
' quasi jam nunc regnent. At optimis auctoribus praesens
' infinitivi pro futuro usitatum. Cicero lib. iv ad Atticum:
' 'Cato tamen affirmat se vivo illum non triumphare.' Livius
' lib. xxxiv, 'Postero die Nabis Argis se cedere ac deducere
' praesidium, quando ita Romanis placeret, et captivos et
' perfugas redditurum dixit.' Plantus Rudente, 'Sive leno-
' nem facere hoc quod fecit.' cap. xiv, p. 150 ed. Daventr.
Verum tamen ita scribit Cyprianus infra, *illic comparantes*
domos, ubi inciperent semper habitare, de Opere et Eleemos.
cap. penult. Porro habent aliqui apud S. Paulum ad Ro-
manos, viii, 13, *Si enim secundum carnem vixeritis, inci-*
pietis mori, μέλλετε ἀποθνήσκειν. Neque mutant quid hoc
Cypriani loco Codices quibus usus sum MSti.

P. 279. l. 24. vinolentia invitat] Fors. legend. *irritat*.

Ibid. l. 26. Cogaris maledicere] Etiam Christo interdum.

Ibid. Compelleris jurare, quod non licet] Per genium
Caesaris, aut fortunam ejus. Sic Proconsul apud Euseb.
lib. iv, c. 15, loco praelaudato, Polycarpo ingerit *Ὁμοσον*
τὴν Καίσαρος τύχην, cui ille respondit *μετὰ παρρησίας, Ἄκουε,*
Χριστιανός εἰμι. Proinde Tertullianus, in Apol. c. 32, dicit
' Christianos jurare, sicut non per genios Caesarum, ita per
' salutem eorum [hoc est Deum] quae est augustior omnibus
' geniis.' Interim tamen non est dissimulandum, verba haec
ad maledicentiam et jurandi usum, in communi vita, recte
posse referri. FELLUS. Cyprianus, de Bono Patientiae,
p. 252, ed. Baluzii—'deinde ut non jures, neque maledicas,
' ut tua ablata non repetas, ut accepta alapa et alteram max-
' illam verberanti praebeas, ut fratri in te peccanti &c.' Sed,
quanquam minime negandum est quin plurimi veteres scrip-
tores *κατὰ τὴν λέξιν* interpretati sint Christi et Apostoli
Jacobi de non jurando praeceptum, discimus tamen lectis
aliis auctoribus ecclesiasticis, apud Christianos semper in-
valuisse rite et religiose jurandi morem. Cons. enim, prae-

ter Tertullianum supra allatum, Constitut. Apost. vii. 3; Fr. Balduin. de Legibus Constantini M. lib. ii, p. 209, ed. Lips.; Optatum de Schismate Donatist. lib. ii, c. 22, p. 45 ed. Dupin; S. Gregorium Naz. Epistola 219. Conferas et de eadem re S. Scripturae locos quos hic memorabo, Apoc. x, 6; Heb. vi, 16, 17; 1 Thess. v, 27.

P. 279. l. 29. et delectat hic &c.] Ἑρωτηματικῶς legenda.

P. 280. l. 23. Christum credentium magistrum] Vulgo, *Christum credentium Dominum et magistrum*. Sed vero nescientibus hoc additamentum tam editionibus Cypriani vetustioribus, quam libris scriptis quos ipse contuli, praeter alios novem, quorum varietas in edit. Oxon. adducta est, idem istud expunxi. Simili de causa vocem *scilicet* post *docens*, lin. 27, delendam censi. Idem porro utroque loco in editione nuper factum esse video S. Cypriani Epistolarum ad Martyres et Confessores, in usum Confessorum Ecclesiae Gallicanae, Lond. 1792. Ubi edit. Oxoniensem secutum se esse, sed tamen variantes lectiones eidem subjectas nonnumquam selegisse, editor profitetur.

P. 281. l. 20. et Spiritus nos perducatur ad Deum Patrem] *Et Christus nos perducatur ad Deum Patrem*. Sic scripsi ex fide quatuor veterum exemplarium pro eo quod antea legabatur *Spiritus*. In duobus autem ex iis quatuor Codicibus scriptum est *Christus* eo modo quo per compendium quandoque solet scribi *Spiritus*, et supra lineam scriptum est *vel Spiritus*. Porro saepe in antiquis Codicibus manuscriptis operum sancti Cypriani et aliorum veterum scriptorum ecclesiasticorum vidi scriptum *Spiritus* pro *Christus* et e converso, inprimis vero apud auctorem libri de Rebaptismate, qui, pag. 364, referens locum ex Epistola prima Joannis in quo legitur *Christus est veritas*, posuit *Spiritus est veritas*. Scio Christum alibi vocari Spiritum, etiam apud Cyprianum, Sed quum habeamus aliam lectionem faciliorem, necesse non est eam retinere quae potest habere difficultatem et inducere obscuritatem. Haec BALUZIUS. At propter antecedentia verba veterem reduxi lectionem, quae firmatur scriptis Codicibus, quos sciam, omnibus praeter paucos ex plus triginta Baluzianis. Quinetiam, dum hunc quidem locum mutat, oblitus est vir doctissimus canonis artis criticae, qui obscuriorem, caeteroquin probam, lectionem jubet nos amplecti.

P. 282. l. 3. Scriptura divina, dicens &c.] Videsis infra quae de hoc libro Ecclesiastico, ad libellum de Opere et Eleemosyna §. 1, annotavimus.

P. 283. l. 28. monet—dicit] Haec verba pro editis *monent dicat*, ex Codice Novi Collegii 2, ac quatuor de meis MStis recepi.

P. 284. l. 12. Christianam fidem] Vulgo *Christiani fidem*. In Codice Novi Coll. 2 et in duobus meis, non *Christiani*, sed *Christianam* inveni, quod hoc loco fortasse melius.

Ibid. l. 17. Gubernator] *Navis gubernator*. Hunc locum antea mutilum, quum legeretur *Nam* pro *Navis*, nos supplevimus ope duorum veterum exemplarium. In tribus deest vocabulum *Nam*, quod alibi et in editionibus ponitur ante *gubernator*. Error est; sed tamen error ille ostendit veram esse lectionem, quam nos afferimus. Haec BALUZIUS. Sed praeterquam quod orta possit esse particula *nam*, in editionibus veteribus reperta, ex antecedente voce *corona*, neutra vox, vel *nam* vel *navis*, ullis fere MStis agnoscitur, quippe quum ea neque in tribus illis Baluzianis, neque in libris editionis Oxoniensis gratia collatis, neque in septem, quos ego inspexi, Codicibus compareant; ad oram tantum MSti Tewaterani collocata vox *navis* est. Hanc ergo ut interpretamentum marginale contextu eliminandam censui, quae primum a Baluzio inducta est. Adde quod Floro Lugdunensi ante medium saeculum nonum scribenti ignota vox fuit. Etenim abest a Codice vetusto Commentarii ejus inediti in Epistolas Paulinas, qui ex Cypriano aliisque undecim Patribus contextus est, ubi verba Cypriani afferuntur. Aliud praeter hoc meum, ut obiter id notem, Floriani operis exemplum penes Majorem Carthusiam exstare memorat el. Mabillonius in Disquisitione De Bedae et Flori Diaconi Lugdunensis Commentario in Paulum ex Augustino, alio nimirum ejusdem Flori, non Bedae, ut vulgo censetur, commentario. Vide p. 488 novae edit. Vet. Analectorum Mabillonii.

Ibid. l. 19. Conflictatio in adversis probatio est virtutis] Vulgo *veritatis*, quae quidem lectio in Codice Novi Coll. 1 exstat, sed ex uno Bodleiano in Variis Leett. edit. Oxon. memorato, Codice altero Novi Coll. meoque Tewaterano *virtutis*, id quod olim conjeceram legendum, recepi. Ad oram autem Codicis Novi Coll. altera lectio *veritatis* exstat, et aliud nescio quid in uno de meis MStis positum est.

Ibid. l. 22. solidata est] *Solida est* habet editio Baluziana perinde atque Oxoniensis; quum vero in duodecim scriptis Codicibus, quos Oxoniensis commemorat, vox *solidata* exstet, astipulantibus utroque Novi Collegii Codice et quatuor meis, hanc principis ceterarumque vetustiorum

editionum lectionem revocandam esse censui. Idem quoque factum nunc vidi in editione, ejus modo mentionem feci, in usum Ecclesiae Gallicae confessorum adornata.

P. 285. l. 26. praemium viae ejus] Pro praemium *vitalis*
5 praemium *vitalis* ex tribus Codd. scriptis in edit. Oxon. memoratis, et Novi Coll. MS. 1 libens recepi.

P. 286. l. 20. Pavore mortalitatis et temporis] Delendam esse particulam *et olim opinabar*, eo quod legeretur paulo post, *tempore mortalitatis*. Nunc malim pro *temporis*
10 rescribere *terroribus*.

P. 287. l. 30. perniciose conceptio Deo providente perspecta est] Ante omnia saecula vocavit unumquemque hominum Deus ad salutem, et vocando providit atque prospexit cogitationes nostras, sive bonas sive malas, et exinde
15 malos damnavit, bonos coronavit. Talem providentiam, vel potius provisionem, talem prospectionem, tale praescitum, minus apto vocabulo praedestinationem dixere magistri, disputandi artifices. RIGALT.

P. 288. l. 5. Nec enim sanguinem nostrum quaerit Deus,
20 sed fidem] *Nec enim Deus sanguinem nostrum desiderat sed fidem quaerit*. Et istud *desiderat* adjecimus ex quibusdam Codicibus nostris, et ex quibusd. Anglicanis. Potest tamen esse glossema. BALUZ. Scripturam principis aliarumque editionum atque unius Codicis membranei mei reposui. Di-
25 verso tantum ordine verborum habet Novi Coll. cod. 1, *Nec enim quaerit sanguinem Deus nostrum, sed fidem*. Et MS. olim Meerman. *Nec enim sanguinem Deus nostrum, sed fidem quaerit*. Itidem edit. Oxon. *Nec enim Deus sanguinem nostrum, sed fidem quaerit*. Sed in libro meo olim Te-
30 waterano hoc positum est: *Nec enim sanguinem nostrum Deus desiderat, sed tantum fidem*. Cumque lectione Baluziana consentiunt MS. Novi Coll. 2, et MS. olim Drurianus recentior ille; sed alter vetustior habet, *Nec enim sanguinem Deus noster, sed fidem quaerit*.

35 Ibid. l. 33. commeatum sibi precaretur] Veniam absentiae longioris a Domino; hoc est vitae hic in terris moram. FELL. Doloris mortisve remissionem *commeatum* antiqui dixerunt. Senecae illud afferunt Lexicographi; 'Longum
' mihi *commeatum* dederat valetudo, repente me invasit.'

40 P. 289. l. 9. de persecutione sollicitus, de accersitione securus] Ita scribendum conjeceram pro ablativis *sollicitis* et *securis*, antequam hanc lectionem in meis Novique Coll. Codicibus, quibus addas quinque Pamelianos, deprehendi. Sensus loci videtur esse, Illorum gratia de persecutione sollicitus,
45 ne vi ejus coacti fidem denegent: de accersitione securus,

utpote certus, eos accersitione divina de saeculo liberatos fore. Vid. paulo infra; et jam supra sub initium §. 2 habes, 'Laetus itaque de morte jam proxima, et de vicina accersitione securus.' Immo geminum istud fine libelli exstat: 'Jam de sua immortalitate secunda, adhuc de nostra incolumitate sollicita.' At vero Fellius ad verba, de persecutione sollicitis, de accersitione securis, hoc adnotavit, "Mar-
tyrii coronam refugiunt, coelestia gaudia non expetunt." Utrum mavis accipe.

P. 289. l. 15. didicit immo remanentibus] Fide nixus MSti Tewaterani aliorumque quatuordecim in edit. Oxon. memoratorum, in quibus sunt duo illi Novi Collegii Codices, tractatus omnes Cypriani continentes, pronomen nobis in excusis additum ante remanentibus, sed obscuriorem faciens sermonem, expunxi. Idem nescit MS. uterque Drurianus.

P. 290. l. 3. Improbat denique Apostolus Paulus] Hanc omnium editionum lectionem Baluzius nescio quare cum altera increpat commutavit. In edit. Oxon. quae, pariter ac ceterae, praestat improbat, duo tantum Codices memorantur in quibus exstat verbum increpat; verum ibidem sine causa annotatum est, 'Forte legendum impropere.' Porro tumentur lectionem improbat Codices scripti, quibus utor, omnes.

Ibid. l. 28. Quis non ad meliora festinet?] Positum est in contextu Baluziano, Quis non ad meliora venire festinet? Quum vero verbum venire frustra quaerendum sit vel in libris editis, vel scriptis illis quibus usus sum, illud delendum videtur. Adde quod neque Pamelius, neque Variæ Lectiones in edit. Oxon. positæ ejus mentionem faciunt. Ita et proxime post, ob eandem causam reformari pro transformari quod exstat in Baluziano textu, reducere visum est.

P. 291. l. 12. secundum fidem veri] Haec lectio, quam exhibent undecim exemplaria, in quibus pono Seguierianum, est optima. In duobus aliis scriptum est verbi. Morellius adnotat, se vidisse scriptum in antiquis veri alias verbi. Quod confirmat nostram lectionem. In Codice Beccensi et in editione Morellii legitur veritatis. Haec BALUZIUS, qui veri pro lectione vulgata veritatis primus posuit, faventibus quoque Codice Novi Coll. 2, et Tewaterano meo. Sed quoniam praeter Baluzianos duos MStos praestat et Codex vetustior Drurianus vocem verbi, dubito annon reponendum sit, secundum fidem verbi veritatis. Exstat tamen infra, si quid id refert, in lib. de Opere et Eleemosynis, cap. 4, qui habet fidei veritatem servat Dei timorem.

P. 292. l. 11. quomodo et Deus manet in aeternum] Omis

sum est hoc S. Scripturae additamentum in Codice Cypriani Tewaterano, sicut in vetustiore saltem Druriano, sed idem adductum est in Cypriani libro iii Testimoniorum, cap. 2, et in aliorum Patrum operibus.

- 5 P. 293. l. 3. eximaris] Hanc lectionem pro vulgata *exuaris* reposui, fide nixus Codicis unius inter lectiones editionis Oxon. variantes; sed forsitan nonnullis lectio altera ferenda esse videbitur, nisi auctoris verba p. 291, l. 20, aliud persuadeant. Nunc porro praelatum esse video verbum *eximaris* in editione ad usum exsulum Gallicorum a
10 me modo commemorata.

Ibid. l. 6. hic interim degere] Lectionem editionis principis aliarumque pro *istic*, quod sine causa suffectum est, fide plurimorum Codicum scriptorum nixus revocavi.

- 15 Ibid. l. 19. adhuc de nostra salute sollicita] Delevi particulam *et* ante *adhuc* vulgo positam, quam nesciunt edit. princeps, et septem illi scripti quos contuli. Sed omisit voces *et adhuc* MS. Tewater. habetque *sed adhuc* Codex unus in edit. Oxon. adductus.

- 20 Ibid. l. 25. Prophetarum exsultantium] Cogitabat Cyprianus Evangelistae Joannis illud, *Abraham pater vester exsultavit videre diem meum: vidit et gavisus est.* Joan. viii. 56.

- Ibid. l. 27. triumphantes Virgines] Vulgo *triumphantes*
25 *illic Virgines*, sed servato meliore vocum ordine, *illic triumphantes Virgines* MS. olim Tewateranus; dum correctius fortasse nesciunt adverbium *illic* edit. princeps, et sex, quos contuli, Codices manuscripti. Sed et voci *remunerati* prae-fixit *illic* MS. Tewater.

- 30 P. 294. l. 2. ut cum his cito esse] Addunt quidem *possimus* edit. princeps, aliaeque antiquae; quum vero verbum istud agnoscat tantum unus ex Codd. scriptis in usum edit. Oxon. collatis, et tantum unus de meis, ipsum fortasse recte ego nunc duco relinquendum; etsi aliter visum est editori
35 nupero nonnullorum Cypriani opusculorum, cujus supra feci mentionem.

IN
S. CYPRIANI
LIBRUM
DE OPERE ET ELEEMOSYNIS
ANNOTATIONES.

P. 295. l. 2. LIBER DE OPERE ET ELEEMOSYNIS] Nulla magis re emicuit primaeva pietas, quam illa effusa largitione qua pauperum necessitatibus succurrebatur. Nec in officiis ullis plebi Christianae commendandis magis desudavit aut Apostolorum aut S. Patrum diligentia. Et quidem quae de hac materia in libello isto egregie sunt congesta, non sine numine aliquo videntur scripta, ut paratiores essent fratrum Carthaginensium mentes ad opem ferendam laborantibus Numidis qui a barbaris hac tempestate erant capti; cujus rei mentio occurrit Ep. 62, ad Pameliū numeros 60. Libellum hunc ante illam cladem scriptum fuisse satis inde conficitur, quod inter hortamenta, nulla occurrat mentio causae tam favorabilis. Tractatum igitur ipsum an. 254 assignamus, qui praedictam barbarorum incursionem videtur praecessisse. Librum hunc laudat D. Hieronym. Epist. ad 20 Pammach. nec non D. August. contra Pelagianos, cont. Julian. et alibi passim. Ejusdem meminisse videtur Pontius sub titulo libri de Misericordia. FELLUS. De hoc libro sic loquitur sanctus Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinae: ‘Quantas vires habeat misericordia, et quibus donanda sit praemiis, et beatus Cyprianus ‘grandi volumine prosequitur, et Danielis consilium probat, ‘qui Regem impiissimum, si audire voluisset, dicit pauperum ‘sustentatione salvandum.’ BALUZIUS.

Multa et magna—mortalibus exhiberet] Hic locus 30

in Graecam linguam versus prolatus est in Concilio Ephesino inter testimonia Patrum et Martyrum adversus haeresim Nestorii. Itaque in antiqua versione istius Concilii non describuntur Cypriani verba, sed alia translata ex Graeco sermone. Exstat ea versio inter opera Marii Mercatoris pag. 180 editionis nostrae. Hunc porro locum lectum fuisse in Concilio testatur etiam Vincentius Lirinensis. BALUZ.

P. 295. l. 17. homini—reservando] Pro eo quod est, denuo servando.

10 Ibid. l. 19. Adam portaverat] Apportaverat, inflixit. D. August. hunc locum saepius laudat, dicitque duas Pelagianorum falsitates hic redargui, ‘unam qua dicunt nihil vitiorum ex Adam trahere genus humanum, quod sit sanandum curandumque per Christum: alteram qua dicunt, nullum
15 post baptismum sanctos habere peccatum.’ cont. 2 Epist. Pelag. ad Bonif. l. 4, c. 8. FELL.

P. 296. l. 9. denuo dicit [h. e. Spiritus Sanctus] Olim inter legendum mihi constitit, librum dictum Ecclesiasticum, qui hic et alibi a Cypriano affertur, a Patribus tam Graecis
20 quam Latinis, eo quod in interpretatione τῶν ο’ exstaret, ut S. Scripturae partem θεόπνευστον semper adductum fuisse, usque dum veneris ad Eusebium, qui contra inter τοὺς ἀντιλεγόμενους ipsum recensuit. Solus Melito excipendus est, cujus catalogus librorum Vet. Testamenti apud
25 eundem Eusebium exstat. Et posteris quoque temporibus receptum eum fuisse in auctoritatem, maxime ab Ecclesia orientali, ostendit S. Augustinus de Civitate Dei, lib. xvii, cap. 2. At contra auctoritatem libri canonicam praeter illa Melitonis atque Eusebii sunt et alia in hac re testi-
30 monia afferenda; etenim Concilium Laodicenum, ante Augustini tempora quod habitum est, post commemoratos Veteris Testamenti libros, nullis eorum adjectis qui Apocryphi vulgo dicuntur, hunc librum Siracidae Ecclesiasticum junioribus discendum tantum proposuit; tum vero S. Hieronymus, etsi Hebraicum hujus libri exemplar repererat,
35 eundem tamen, propterea quod a Judaico Scripturarum canone abesset, libris canonicis excludendum esse censuit; neque auctoritatem eidem inesse ad dogmata fidei confirmanda agnovit. Vid. Proleg. ejus in Libros Solomon.
40 Neque aliter statuere Rufino Aquileiensi visum est. Vid. Expos. ejus in Symbolum Apost. §. xxxviii, p. 26, ad calcem edit. Oxon. Opp. S. Cypriani. Hi enim ambo legendum librum in Ecclesia tantum propter aedificationem, ut loquuntur, existimabant; quemadmodum statuit Aelfricus abbas
45 in Tractatu suo de Vet. atque Novo Testamento, pag. 17,

edit. Lisle, qui quidem tractatus Aedgari regis Angliae temporibus compositus est. Unde constat parum curasse Aelfricum vel decretum illud Innocentii I, Romani Episcopi, vel Africani Concilii de libris canonicis definitionem. Ad librum Tobit quod attinet, etsi is supra pariter atque hoc loco 5 Ecclesiasticus a Cypriano tanquam Scriptura sacra adductus est, attamen, quod in sequentibus de efficacia eleemosynae dicit Raphael Angelus, id demum Tabithae resurrectione in Actibus narrata Apostolorum sanctus Pater it probatum. Vid. §. iv, p. 299.

P. 296. l. 16. operatio] Hac voce passim designat auctor omne illud, quod apud nos bonorum operum notatione intelligitur, unde sic in libri hujus titulo adhibetur, ut idem sit cum eleemosyna; et caput primum tertii libri ad Quirin. inscribitur, de Bono Operis et Misericordiae. Ubi vide quae 15 dicta. FELL. Proxime post, scribendum puto *imitata Deum*, videlicet qui in baptismo remissionem peccatorum condonat.

P. 297. l. 1. salubre et emundandis purgandisque peccatis] Jam docuit Cyprianus, *illa delicta quae fuerant ante con-* 20 *tracta* [h. e. ante baptismum] *Christi sanguine et sanctificatione purgari.* At vero Joannes Apostolus in epistola sua, de omnibus et singulis peccatis agens, ait cap. ii, comm. 1 et 2, *Filioli mei, haec scribo vobis, ut non peccetis. Sed et si quis peccaverit, advocatum habemus Jesum Christum* 25 *justum. Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris.* Etenim Christus, Deus et homo, *hostia est non tantum pro peccato originis, sed etiam pro omnibus actualibus hominum peccatis*; prout in Articulis Fidei suae Ecclesia Anglicana profitetur. Fide in Christi sanguinem peccata omnia purgantur, 30 ac fide opera bona fiunt efficacia ad justificationem. Confer S. Jacobi Epist. ii. 24, et S. Pauli ad Titum iii. 8, 14. Porro *operatur ideo quia credit*, bene ait Cyprianus ante medium hunc libellum, §. 5; sed fere ibidem statuit admonetque, ‘vitam aeternam Christi cruore pretiosam de patrimonio suo’ 35 ‘quemque debere mercari.’ Et est, fateor, ut eleemosynae vim et efficaciam in tollendis peccatis nimis efferre recentioribus quidem theologis videatur Cyprianus, Origenem in hac re aliosque veteres scriptores imitatus. Sed etiam Polycarpus, in egregia sua epistola, §. 10, hoc monuit, *Quum* 40 *potestis benefacere, nolite differre, quia eleemosyna de morte liberat*, testem citans, quemadmodum Cyprianus, librum Tobit xii. 4. Et Christus ipse opera misericordiae ac beneficia, quae in suos collata fuerint, aeterna felicitate remuneraturum se esse pollicetur. At vero hoc fiet, non propter 45

meritum eorundem operum, sed propter Christi mortem, pactionemque ejus cum hominibus misericordem.

P. 297. l. 12. *veritas in nobis non est*] Postea additur in vulgatis editionibus, *Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis et justus est Dominus qui nobis peccata dimittat*. Veruntamen, etsi ea exstent in quibusdam Codicibus antiquis, quum desiderentur in sexdecim nostris, in primis in Seguieriano, in sex Anglicanis, et apud sanctum Augustinum in locis supra laudatis, putavi ea non esse Cypriani, sed a quodam studioso huc translata ex epistola Sancti Joannis. Certe absque iis non minus constat sensus. BALUZ. Sex Codicibus Anglicis in edit. Oxon. commemoratis addendi sunt Codd. duo Novi Collegii, Meermannianus nunc meus, et uterque Drurianus, a quibus absunt verba a Baluzio praetermissa; verum exstant in edit. Cypriani principe et duobus alteris penes me MStis.

P. 299. l. 15. non tantum a secunda, sed a prima morte] Prima mors, corporis, secunda animae. Ait igitur, eleemosynis, bonis operationibus, primam illam corporis mortem suspendi, exemplo Tabithae; secundam vero, quae est animae, mortem evitari adeptione vitae aeternae, quae promittitur fidelibus bonas operationes operantibus. RIGALT.

Ibid. l. 28. et viduarum ac pauperum] Particulam *et*, quae huic sententiae in principe aliisque editionibus, et in septem illis Codicibus quos ipse contuli, praefixa est, quae vero in edit. Baluziana et Oxon. male omissa est, revocavi, quum fortasse in MStis voce praecedente *orasset* absorpta esset.

Ibid. l. 33. *exsurge in nomine Jesu Christi*] Istud *in nomine Jesu Christi* addunt nonnullae Versiones, simul cum his Patribus, Cypriano, Ambrosio, Cassiodoroque.

P. 300. l. 22. *illic erit et cor tuum*] *Illic* pro *ibi* ex Codicibus scriptis reposui, quia in ipsius Cypriani lib. III Testimoniorum S. Scripturae, p. 59 edit. Oxon. sic locus Evangelistae affertur.

P. 301. l. 23. Sed vereris et metuis] Restituit priorem lectionem, *Si vereris et metuis*, Baluzius, quam mutaverat, fide nixus quatuor Manuscriptorum, Fellus. Iis alios septem nunc addo, lectionem quae mihi placet, praestantes, atque ita prorsus constituta est oratio mox infra, ubi verbum *metuis* occurrit.

P. 303. l. 11. subsidia] Addunt *vitalis* editiones Manutianae secutae, sed vocem delevi, idcirco quod monuit Pamelius praeter Manut. nullum Codicem ipsam legere. Attamen in editione Lugdunensi, quae Manutianae praeivit,

eandem inveni. Porro autem vocem *tibi* post *operanti* nesciunt Codices quos ipse inspexi, quod ideo noto, quia vox non valde desideratur.

P. 304. l. 33. Reditus tuos divide] Scripturam correctiorem revocavi, verum in Cypriani editionibus et manuscriptis frequenter scribitur *redditus*; tueturque Baluzius.

P. 305. l. 20. quae matrona locuples] *Quae matrona in Ecclesia Christi locuples*. Valde puto ista in *Ecclesia Christi*, quae desunt in antiquis editionibus, in decem Codicibus nostris, et in quinque Anglicanis, addita vero sunt a Manutio, non debere esse in hoc loco. Non tamen ausus sum expungere, quia ea reperi in undecim vetustis exemplaribus. BALUZ. Exstant quoque in MStis Tewaterano ac Meermaniano meis, una cum altero ex Drurianis. Quum vero eadem omittant undecim fortasse codices Baluzii, et quinque Anglici, neque in vetustiori ex Drurianis, neque altero meo MS. neque in cod. 1 Novi Coll. exstent, istaec verba importuna et editionibus vetustissimis ignota relinquenda judicavi.

Ibid. l. 27. Dominicum celebrare te credis] Respicere videtur auctor noster locum D. Pauli, 1 Cor. xvi, 2, ubi jubentur singuli fideles *prima Sabbati*, sive quavis die Dominica, *seponere quod eis beneplacuerit*. Et morem hac ex parte Ecclesiae Christianae explicat Justinus Martyr, Apol. 2: Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένη ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλιν ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται. Quumque praeum et Eucharistiae solennia descripsisset, subjungit, οἱ εὐποροῦντες δὲ καὶ βουλόμενοι, κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ, ὃ βούλεται δίδωσι, καὶ τὸ συλλεγόμενον παρὰ τῷ προεστῶτι ὑποτίθεται, καὶ αὐτὸς ἐπικουρεῖ ὀρφανοὺς τε καὶ χήρας, &c. Observandum venit, *Dominici* voce tria significari apud veteres. 1. Diem ipsam; ita habetur Apoc. i. 9, et Ignat. Ep. ad Trallian. 2. Ecclesiam; ita Concil. Neocaes. Can. 5, jubet catechumenum ingredientem εἰς τὸ Κυριακόν, in loco catechumenorum subsistere; et Hieron. in Chronico sic voce *Dominici* utitur. Et in vernaculis nostris linguis, nostratium Church, et Germanorum *Dohm*, ex hoc fonte liquido deducuntur. 3. Ponitur pro mysteriis loco et tempore praedictis celebrari solitis: ita *Κυριακὸν τελεῖν*, est sacris Christianis operari. Et fortasse huc facit, quod hic dicitur, *Dominicum celebrare te credis*? Certe adeo arctus erat nexus inter Eucharistiae perceptionem et jus oblationes participandi, ut pari semper passu procederent, et abstenti viderentur quibus hoc privilegium κοινωνίας μετὰ προσφορᾶς negatum: qua de re videatur Concil. Ancyrr. can. 5, nec non quae dicuntur in Ep. 2. In hanc mentem locutus videtur D. Au-

gust. Serm. 213 de Temp. ' Oblationes quae in altario conse-
 ' crantur offerte, erubescere debet homo idoneus, si de aliena
 ' oblatione communicat.' FELL. Eucharistiam, quae est
 Coena Dominica, hoc loco significari cum Fello statuendum
 5 est. Interea quum particulam *et ante Dominicum* positam,
 quam nesciunt edd. princeps et Erasmiana, simul ac scripti
 libri nostri, jam olim decrevissem ejicere, postea illam in tri-
 bus aliis MStis deesse sensi.

P. 305. l. 28. *Corban*] Ita scriptum vidi in novem Codici-
 10 bus manuscriptis, etiam in Seguieriano. Alii habent *Cor-*
bonam vel *Corbanam*. Fuxensis, *Corban et Corbanam*. In
 capite septimo Evangelii secundum Marcum, et in epistola
 Hieronymi ad Geruntiam de Monogamia, *Corban, quod est*
domum. Bona quoque potest esse lectio Codicis Pithoeani
 15 in quo scriptum est, *quae ut orba omnino non respicis*.
 Nam paulo ante Cyprianus dixit matris illius oculos super-
 fusos esse nigroris tenebris et nocte contextos. Vide notas
 Cotelerii ad librum secundum Constitutionum Apostolica-
 rum, cap. 36, et Samuelis Basnagii Exercitationes in Baro-
 20 nium, pag. 597. BALUZ. *Corban* hoc loco dona et obla-
 tiones sunt, quae Deo dicabantur, ut in usus pauperum et
 clericorum erogarentur.

Ibid. in *Dominicum*] Id est in domum in quam Christiani
 conveniunt ad celebranda mysteria. Constitutio Galerii
 25 Maximini pro Christianis apud Rufinum l. ix. c. 9: ' Sed et
 ' orationum domos, id est Dominica sua, ut instaurent pro
 ' voluntate sua permittimus.' Et lib. x. cap. 3, quidam con-
 fessor qui vicerat philosophum ait: ' Surge et sequere me
 ' ad Dominicum, et hujus fidei signaculum suscipe.' Hiero-
 30 nymus in Chronico: ' In Antiochia Dominicum quod vocatur
 ' aureum aedificari coeptum.' Sanctus Hilarius in extremo
 libro ad Constantium, qui incipit *Benignifico*, ait de Arri-
 anis: ' Verentur igitur populi judicium, a Dominico ad pala-
 ' tium transeunt.' Vide Beveregii annotationes in Canonem
 35 15 Concilii Ancyranum, et Joannem Stephanum Durantum,
 lib. l. cap. 1, de Ritibus Ecclesiae Catholicae. BALUZ.

P. 306. l. 11. infelicitatis] Vulgo *infidelitatis*. ' Parum
 ' abfuit,' ait Baluzius, ' quin ponerem *infelicitatis* juxta
 ' lectionem veterum editionum, quam confirmant viginti et
 40 ' duo exemplaria nostra et undecim Anglicana. Manu-
 ' tius posuit *infidelitatis*. Aliter Pamelio visum est.' Haec
 Baluzius. Vix dubito quin reduci ad hunc locum debeat
 vox *infelicitatis*, quae cum illa *sterilitatis* jungi soles; *ste-*
rile enim *atque infelix solum* haud raro dicitur. Hanc
 45 igitur vocem revocavi Rigaltio quoque probatam, et in sex

MStis mihi visam; sed in alio quodam Codice meo legitur *infidelitatis*.

P. 306. l. 11. Vidua et inops in opere invenitur] *Vidua, et vidua inops rebus, dives in opere invenitur*. Ita restitui hunc locum ex fide Codicis Burgundici et sancti Arnulphi. 5 Ceterum mala non est lectio Gratianopolitani et unius mei, in quibus scriptum est: *Vidua et inops non vidua in opere invenitur*. Porro vox *larga*, quam Manutiana editio inseruit, nusquam reperitur in antiquis exemplaribus nostris neque in Anglicanis. BALUZ. Ante Baluzium praestabant 10 editi plerique *vidua et inops vidua in opere larga invenitur*. Praetuli ego Codicum meorum scripturam paene omnium; tantum in Cod. Novi Coll. 1 et in utroque Druriano vox *vidua* repetita est, dum *dives in opere* praestat Cod. Novi Coll. 2; in vocibus enim *inops et opere* fit paronomasia, ut 15 rhetores loquuntur. Nescit vocem *larga* editio Erasmi.

Ibid. l. 18. Christus illud *Dei dona* appellat] Referendum videtur *illud* ad gazophylacium supra, p. 305 l. ult.

P. 309. l. 32. Et nunc, fili, mando &c.] Ad oram MSti Druriani recentioris scripsit librarius, *Mandata Tobiae ad 20 filios saluberrima*. Mox pro vocibus *in gehennam* substituerat ex Codicibus MStis Fellus *in tenebras*, sed etiam libri scripti inter se hic variant.

P. 310. l. 28. quadriga] Majorum magistratuum honores et insignia. *Curules*, inquit Festus, *equi quadrigales*. FELL. 25

P. 311. l. 14. ac nisi editio honesta successerit] Sic lib. ad Donatum: 'Stulta prorsus et vana jactura, frustrantis 'spectaculi voluptate id parare voluisse, quod nec populus 'acciperet, et perderet magistratus.' FELL.

Ibid. l. 28. et vix tui meis pereuntibus adaequantur] Nu- 30 mero, ut mox apparet.

P. 314. l. 25. aequalitatis] Ita Erasmus et alii post eum. Nolui autem mutare, quamvis in omnibus fere Codicibus antiquis et in vetustioribus editionibus legatur *aequitatis*. BALUZ. Recte praestant *aequalitatis* Cod. Novi Coll. 2, 35 et MS. meus nuper Tewateranus, cum recentiori ex Drurianis. Quibus libris simul addo Flori Lugdunensis Commentarium penes me ineditum, quem prius memoravi, super Epistolas Paulinas. Proxime scripserat auctor, *aequaliter*.

P. 315. l. 10. Praeclara et divina res] Melius procederet 40 oratio, si legeretur *res est*.

Ibid. l. 25. Dies nos vel reditionis] *Dies nos vel redditionis*. Tertullianus, de Resurrect. Carnis c. 32, *redhibitionem* ponit. Altera lectio quae *reditionem* habet, Rigaltio non displicet: ut 'reditio, quae spontanea videtur, persecutioni 45

'opponatur, quae est violenta. Vel potius, ut per *reditionem*
 'intelligatur in paradisum aditus, unde expulsus peccator
 'Adamus, et progenies Adami infecta peccato. Hoc pec-
 'catum abolevit Christus, atque inde boni Christiani re-
 5 'deunt in paradisum, quo Cainus fratricida non rediit, in-
 'quit Cyprianus, de Zelo et Livore sub finem.' FELL. Cy-
 prianus jam ante in hoc libello *reduces ad paradisum facere*
 habet, et sub finem lib. de Mortalitate, *nos paradiso resti-*
tuit et regno. p. 281. Vid. et fin. epistolae ad Demetrianum.
 10 Primus Pamelius vocem *reditionis* ex MStis et Joannis
 Costeri castigationibus recepit. Exstat quidem ea in Cod.
 Novi Coll. 2, atque idem significat quod *retributio*, quae
 quidem Cypriani vox est. Veruntamen ego cum Rigaltio
 probans veterem lectionem *reditionis* eam revocare statui,
 15 quae in sex libris scriptis apud ed. Oxon. et in quatuor MStis
 meis, nam in Tewaterano primitus scripta fuerat, reperta
 est. Vocem *reditionis* agnoscit Plautus. Et conveniunt
 voces *reditio* et *persecutio* hoc loco positae cum illis *accer-*
sitio et *persecutio*, quae supra in libro de Mortalitate nobis
 20 occurrebant, §. 13.

IN
S. CYPRIANI
LIBRUM
DE ZELO ET LIVORE
ANNOTATIONES.

P. 316. l. 2. LIBER DE ZELO ET LIVORE] Liber iste, ejusdem fere argumenti cum lib. de Patientia, ex eadem occasione etiam scriptus videtur. Sed quum in epistola ad Jubaianum tractatus de Patientia, non autem hujus de Zelo et Livore, meminerit Cyprianus, par est credere, i tempore scriptionis istius epistolae, alterum duorum tractatum solummodo fuisse elucubratum. Proinde auctorem nostrum hunc non ante annum proxime sequentem, nimirum 256, edidisse. Ulterius autem illud opus minime dilatum, exinde suadetur, quod statim persecutio ingrueret, i quae publica clade privatas simultates, quemadmodum ruinae solent incendia, exstingueret; quaeque etiam Cyprianum ipsum perculit, et Curubas amandavit. Libellum hunc Pontius evidenter designat, quando ait: 'Quis livorem de 'venenata invidiae malignitate venientem, dulcedine remedii 2' 'salutaris inhiheret?' Ejusdem meminit Hieron. in Comment. in Epist. ad Galat. c. 5, ubi appellat librum de Zelo et Livore 'vald eoptimum,' hoc addito elogio, 'quam qui le- 'gerit, non dubitabit annumerare operibus carnis invidiam.' Pariter laudat Augustin. lib. iv. c. 8, 9, 11, de Baptism. cont. 25 Donatistas, et etiam lib. v. c. 14. Citat etiam Beda nostras in 1 Epist. D. Petri c. ult. FELLUS. Quum Sanctus Augustinus initium et quaedam alia hujus libri loca retulisset in libro quarto de Baptismo contra Donatistas, cap. 8, postea ait: 'Haec verba Cypriani in epistola populis nota quam vera 30 'quam fortia sint recognoscimus. Vere decuit Cyprianum

‘de zelo et livore et arguere graviter et monere, a quo tam
‘mortifero malo cor ejus penitus alienum tanta caritatis abun-
‘dantia comprobavit.’ Idem [sic recte reposuit pro Hiero-
nymo Baluzius] in caput quintum Epistolae ad Galatas:
5 ‘Scripsit et beatus Cyprianus librum de Zelo et Livore opti-
‘mum, quem qui legerit, non dubitaverit annumerare ope-
‘ribus carnis invidiam.’ Vide Hinemarum in libro 55
Capitulorum c. 47. p. 566. BALUZIUS.

P. 317. l. 3. Circuit ille &c.] Hinc firmatur optima con-
10 jectura cl. Oberthuri fine lib. Tertulliani de Oratione, supra
p. 121. Item respice ad loc. supra p. 279, l. 20.

Ibid. l. 10. Linguam convitio provocat] Oratio fortasse
integrior esset, si ex sequentibus adderetur *ad petulantiam*,
et pro voce *petulantiam* ibi inventa rescriberetur *violen-*
15 *tiam*. Habes infra §. 4 *manus ad caedis violentiam*
prompta.

Ibid. l. 21. vel fallaces insidias vel apertas minas] *Vel*
ante *fallaces* revocavi, quod omisum est a Baluzio, suffra-
gantibus mihi Codice Novi Coll. 2 et MSto utroque meo,
20 pariter atque editt. ante Baluzianam. Nunc addo Codices
scriptos Meermannianum et utrumque Drurianum.

P. 318. l. 20. dum diabolus qui zelat imitatur] *Zabu-*
lum non diabolus praestat de Codicibus meis unus, isque
membraneus, et in editt. aliquot Cypriani ita vox scribitur.
25 ‘Zabolus is est diabolus, pro *diā* enim Aetoles ζα dixere.’
Gesneri Ling. Lat. Thes. in voce.

P. 319. l. 4. in odium persecutionis facibus livoris exar-
sit] *Odium persecutionis*, quae est librorum tam scriptorum
quam editorum lectio, odium significat ex quo orta per-
30 secutio sit.

Ibid. l. 11. miti lenitate patientem] Etsi reducta fuit
vox *mitem* pro *miti* in editionem Benedictinam, praetuli
nunc ego lectionem alteram, Codicibus scriptis meis fir-
matam.

35 Ibid. l. 17. simul] In uno libro meo vetere scriptum est
semel et supra lineam *vel simul*. Hinc ergo, uti jam non
semel diximus, orta est discrepantia quae istic reperitur in
Codicibus manuscriptis, quorum nonnulli habent *semel*, alii
simul. BALUZ. *Simul*, quae edit. principis scriptura est,
40 adstipulante ei uno ex MStis meis, revocavi, etsi interdum
semel pro *prorsus* et *in perpetuum* veteres ponunt. Habet
sibi pro *simul* Codex meus olim Tewateranus, anno 1396
scriptus, et *singula* pro *singulos*. Mox lin. 30 *videris* pro
perspice, cogita, posuit auctor; et sect. 6 verba, *qui Christ-*
45 *ianum se mentitur*, quorum ordinem sic sine causa primus

mutavit Manutius, *qui se Christianum mentitur*, ex edit. vetustioribus restitui.

P. 324. l. 24. et zeli ac livoris alienus] Vocis *alienus* cum genitivis istis constructioni, quam primus recepit Manutius, patrocinantur Cod. uterque Novi Collegii ac meus Tewatera-⁵ nus. Nunc addo MS. utrumque Drurianum et Meermannanum cum Flori Lugdunensis Commentario inedito in Pauli Epistolas. Alteram vero constructionem, quae posita est in edit. Manutianam praecedentibus, *et a zelo ac livore alienus*, unus de libris meis habet. Proxime post, in Apostoli ¹⁰ *ῥῆται*, voces, *carnalibus, tanquam*, quae a textu Baluziano forte exciderant, restitui.

P. 325. l. 30. *secundus homo de coelo*] De hac varietate consulas Novi Testamenti editiones; easque et infra adi de scriptura illa *portemus* pro *portabimus*, siquidem in Graecis ¹⁵ plurimi Codices scripti et Patres *φορέσωμεν* habent pro *φορέσωμεν*.

P. 326. l. 26. *esse talem*] Exstat in edit. Baluziana, *esse se talem*, non, ut prius positum erat, *esse te talem*. Sed expunxi *se*, quod ex priori voce ortum esse possit, auctori-²⁰ tate nixus Codd. duorum apud edit. Oxon. et MS. Novi Coll. 2, et duorum meorum. Habet vero *esse te talem* MS. Novi Coll. 1. Nunc adde utrumque Drurianum et Meermannanum. Mox post vocem *firmendus*, lin. 33. positum est in MSto olim Tewater. *et ornandus*.²⁵

P. 327. l. 2. Salutaris operatio] h. e. eleemosyna salutis aeternae efficax. Jam ante idem loquendi modus reperitur sub finem libri de Opere et Eleemosyna.

Ibid. l. 32. de sacramento Crucis et cibum sumis et potum] Per sacramentum Crucis hic intelligit Cyprianus to-³⁰ tum Christi in corpore humano commeatum, quo redemptionem Israelis peregit. Exemplum scilicet et verba sive mandata Christi, quorum observatione alimur in vitam aeternam; ac praesertim per Crucem, hoc est passionem et mortem. RIGALT. Hic mentionem facit auctor tum esus ³⁵ potusque in sacramento Crucis seu mortis Christi, quae Eucharistia est, tum vero virtutem clementiae, pacis, charitatis, quae cum sacramento illo conjunguntur. Porro aquas apud Merrham per lignum dulces factas, imaginem seu figuram esse earundem virtutum dicit.⁴⁰

P. 328. l. 4. laborabis] Praeferunt *labores* editio princeps et e Codicibus meis unus, quod mihi olim minus recte placuit. Est autem *prosperanda valetudo*, quae eget ut firmitior fiat.

Ibid. l. 7. Si sectari non potes] Vulgo, *Si autem eos* ⁴⁵

sectari non potes. Editionum vetustiorum lectionem revocavi, quae Rigaltio probata, Codicibus quinque apud edit. Oxon., Codice utroque Novi Collegii, et Tewaterano firmata est. Nunc addo Codicem antiquissimum Meermannanum, et
5 vetustiore ex duobus Drurianis. Ab altero autem atque alio praeterea MSto membrum hoc abest.

P. 328. l. 17. quo Cain non redit] Recepit in editionem suam Baluzius *quo Cain non ingreditur*, atque hanc lectionem, quam habent tres libri veteres, putare se esse opti-
10 mam, alteram vero, quae est *redit*, falsam. Cain enim, qui natus est postquam parentes ejus ejecti fuerant e paradiso, non posse dici rediisse in paradysum, quum in illo numquam fuisset. Itaque non dubitasse se addit, quin lectio horum trium librorum praeferenda sit. At vero laud ita valere
15 hanc rationem crediderim, ut substitui debeat verbum *ingreditur* lectioni olim receptae et fere universis MStis confirmatae. Ex Codicibus, quibus usus sum soli *ingreditur* praestant MS. Novi Coll. 2, et Drurianus recentior. Ait hoc loco Cyprianus, Cain non redire ad veterem parentum
20 suorum possessionem paradysum; quin et dici solet, *redire animum ad Deum*. Conferas et finem libelli de Opere et Eleemosynis, ubi *nos reduces ad paradysum* habes, notamque ad locum.

Ibid. l. 21. nativitate coelesti et lege divina] Vocem *coe-*
25 *lesti* haud agnoscunt, aut decem Codices scripti in edit. Oxon. memorati, aut sex de septem illis, quibus ego in edendis his libellis usus sum; deficit orationis membrum in Meermanni manuscripto. Supra vero habes easdem voces, *nativitate coelesti*, p. 324, l. 26.

QUATUOR CONCILIORUM
GENERALIUM,
NICAENI, CONSTANTINOPOLITANI, EPHESINI,
CHALCEDONENSIS,
CANONES SIVE DECRETA.

VETERUM TESTIMONIA.

IMP. JUSTINIANUS,

In Authenticis, Collatione ix, tit. xiii, de *Ecclesiasticis Regulis et Privilegiis*, in principio.

§ SANCIMUS igitur vicem legum obtinere sanctas ecclesiasticas regulas, quae a sanctis quatuor Conciliis expositae sunt aut firmatae. Hoc est in Nicaena cccxviii et in Constantinopolitana sanctorum cl Patrum, et in Ephesina prima, in qua Nestorius est damnatus, et in Chalcedonia, in qua et Eutyches cum Nestorio anathematizatus est. Praedictarum enim quatuor Synodorum dogmata, sicut sanctas Scripturas, accipimus, et regulas sicut leges observamus.

S. GREGORIUS M. ROMANUS EPISCOPUS.

In Registro Epist. lib. i, cap. xxiv, al. xxv, in fine.

15 QUATUOR Concilia—tota devotione complector, integerima approbatione custodio. Quia in his, velut in quadrato lapide, sanctae fidei structura consurgit, et cujuslibet vitae atque actionis norma existit: quisquis eorum soliditatem non tenet, etiam si lapis esse cernitur, tamen extra aedificium
20 jacet. Vid. p. 515, tom. ii Opp. S. Greg. edit. Benedictin.

CANONES AELFRICI AD WULFSINUM,

Anno Christi 970 conditi, e lingua Saxonica Latine conversi.

Sect. xxxiii.

—HÆ quatuor Synodi observandae sunt, prouti quatuor Christi libri in Ecclesia Christi. Multae Synodi deinde con- 5 gregabantur, sed quatuor illae sunt praecipuae, quoniam exstinxerunt haereticas illas doctrinas, quas haeretici invenerunt haeretice adversus Deum; et ii etiam constituerunt ecclesiasticum ministerium. Concilia Magnae Britanniae et Hiberniae a Davide Wilkins edit. tom. 1, p. 254. 10

EXSTAT aliud praeterea testimonium in Codice Canonum MSto a Britanno quodam vel Hiberno, ut videtur, collectorum, cujus mentionem facit Joannes Seldenus in Historia Decimarum, cap. viii, p. 210.

HIS ADDENDUS EST

15

JACOBUS REX BRITANNIARUM,

In Apologia pro Juramento Fidelitatis.

PRIMA quatuor generalia Concilia tanquam catholica et ortho doxa veneror atque recipio, quae et publica ordinum nostrorum sanctione recepta sunt, et ab Ecclesia nostra pro 20 orthodoxis habentur. p. 38, edit. Lond. an. 1609 typis impressae.

NICAENI CONCILII

ANNO CHRISTI CCCXXV HABITI

SYMBOLUM ET CANONES.

SYMBOLUM NICAENUM,

AD EXEMPLAR QUOD EXSTAT IN ACTIS

CHALCEDONENSIS CONCILII.

ΠΙΣΤΕΥΟΜΕΝ εἰς ἓνα Θεὸν Πατέρα, παντοκρά-
5 τορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀορατῶν ποιητὴν. Καὶ
εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ,
γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς, μονογενῆ, τουτέστιν ἐκ τῆς
οὐσίας τοῦ Πατρὸς· Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός,
Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποι-
10 ηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί. Δι' οὗ τὰ πάντα ἐγέν-
ετο, τάτε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ· τὸν δι'
ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτη-
ρίαν κατελθόντα, καὶ σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπή-
σαντα· παθόντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·
15 ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐράνους· καὶ πάλιν ἐρχόμενον
κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ
Ἅγιον. Τοὺς δὲ λέγοντας· Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ
πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένε-
το, ἢ ἐξ ἐτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶ-
20 ναι, ἢ τρεπτὸν ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τού-
τους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκ-
κλησία. Apud Concil. Chalcedon. Act. ii, edit. Harduin.
pag. 286 ; edit. Labbe et Cossart. p. 339.

FIDES NICAENI CONCILII,

Exstans ante Codicem Canonum Veterem Ecclesiae Romanae, a
Fr. Pithoeo adornatum, Paris. e typographia regia 1687, p. 22.

CREDIMUS in unum Deum Patrem, omnipotentem, omnium visibilium necnon et invisibilium factorem : Et in unum Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei, natum ex Patre, unigenitum, hoc est, ex substantia Patris, Deum ex Deo, lumen ex lumine, Deum verum ex Deo vero, natum non creatum, homousion, hoc est, ejusdem substantiae. Per quem omnia facta sunt, coelestia et terrena. Qui propter nos homines, et propter salutem nostram, descendit, et incarnatus est ; et homo factus passus est, et resurrexit tertio die. Ascendit in coelum, venturus inde judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum Sanctum. Eos autem qui dicunt, Erat tempus quando non erat, et priusquam nasceretur, non erat, et quia ex nullis subsistentibus factus est ; aut ex alia substantia, vel essentia, dicunt esse trepton, hoc est, convertibilem, aut mutabilem Filium Dei ; hos anathematizat Catholica et Apostolica Ecclesia.

CANONES

NICAENI CONCILII GENERALIS.

Incipiunt tituli Canonum Nicaeni Concilii, numero xx. Ex interpretatione
Dionysii Exigui.

- I. DE eunuchis, et qui seipsos absciderunt.
- II. De his qui ex gentilibus post Baptisma ad Clericatus ordinem promoventur.
- III. De subintroducendis mulieribus.
- IV. De his qui ad Episcopatum in provinciis provehantur.
- V. De excommunicatis.
- VI. De privilegiis quae quibusdam civitatibus competunt.
- VII. De Episcopo Aeliae, id est, Hierosolymorum.
- VIII. De his qui dicuntur Cathari, id est, mundi.
- IX. De his qui ad honorem Presbyterii sine examine profecti sunt.
- X. De his qui in persecutionibus negaverunt, et postmodum in Clero promoti sunt.
- XI. De Laicis qui negaverunt.
- XII. De his qui abrenunciaverunt, et iterum ad saeculum sunt regressi.
- XIII. De his qui Communionem tempore mortis exposcunt.
- XIV. De Catechumenis lapsis.
- XV. Quod non oporteat demigrari.
- XVI. De his qui in Ecclesiis, in quibus profecti sunt, minime perdurant.
- XVII. De Clericis usuras accipientibus.
- XVIII. De privilegiis Presbyterorum.
- XIX. De his qui a Paulo Samosateno ad Ecclesiam veniunt.
- XX. De flectendo genua.

CANONES

NICAENI CONCILII UNIVERSALIS.

Κανόνες τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ἁγίων Πατέρων
τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων.

KANON A.

ΕΙΤΙΣ ἐν νόσῳ ὑπὸ ἰατρῶν ἐχειρουργήθη, ἢ ὑπὸ
βαρβάρων ἐξετμήθη, οὗτος μενέτω ἐν τῷ κλήρῳ·
εἰ δέ τις ὑγιαίνων ἑαυτὸν ἐξέτεμεν, τοῦτον καὶ ἐν τῷ
κλήρῳ ἐξεταζόμενον πεπαῦσθαι προσήκει· καὶ ἐκ τοῦ
δεῦρο μηδένα τῶν τοιούτων χρῆναι προάγεσθαι. 10
Ὡσπερ δὲ τοῦτο πρόδηλον, ὅτι περὶ τῶν ἐπιτηδεύον-
των τὸ πρᾶγμα καὶ τολμώντων ἑαυτοὺς ἐκτέμνειν
εἴρηται, οὕτως εἴτινες ὑπὸ βαρβάρων ἢ δεσποτῶν
ἐννουχίσθησαν, εὐρίσκονται δὲ ἄλλως ἄξιοι, τοὺς
τοιούτους εἰς κλῆρον προσίεται ὁ κανὼν. 15

*Ex Vet. Interpretatione Dionysii Exigui, edita Moguntiae anno
1525 a Joan. Wendelstino, recusa Parisiis anno 1609 a
Francisco Pithoeo.*

[Canones trecentorum et octo et de-
cem sanctorum Patrum, qui Ni-
caeae convenerunt.]

CANON I.

Si quis a medicis per lan-
guorem desectus est, aut a bar-
baris excisus, hic in clero per-
maneant. Si quis autem seip-
sum sanus abscidit, hunc, et
in clero constitutum, abstinere

convenit, et deinceps nullum
debere talium promoveri. Sic-
ut autem hoc claret, quod de
his, qui hanc rem affectant,
vel ausi sunt seipsos abscin-
dere, haec, quae diximus, statuta
sunt; ita si qui vel a barbaris
vel a dominis suis eunuchi facti
sunt, et probabilis vitae sunt,
tales suscipit ecclesiastica re-
gula ad clerum.

ΚΑΝΩΝ Β.

Ἐπειδὴ πολλὰ ἦτοι ὑπὸ ἀνάγκης ἢ ἄλλως ἐπειγο-
 μένων τῶν ἀνθρώπων ἐγένετο παρὰ τὸν κανόνα τὸν
 ἐκκλησιαστικόν, ὥστε ἀνθρώπους ἀπὸ ἐθνικοῦ βίου
 5 ἀρτὶ προσελθόντας τῇ πίστει, καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ
 κατηχηθέντας, εὐθὺς ἐπὶ τὸ πνευματικὸν λουτρὸν
 ἄγειν, καὶ ἅμα τῷ βαπτισθῆναι προσάγειν εἰς Ἐπι-
 σκοπὴν, ἢ εἰς Πρεσβυτέριον, καλῶς ἔδοξεν ἔχειν τοῦ
 λοιποῦ μηδὲν τοιοῦτο γίνεσθαι. Καὶ γὰρ καὶ χρόνου
 10 δεῖ τῷ κατηχουμένῳ, καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα δοκιμα-
 σίας πλείονος· σαφὲς γὰρ τὸ ἀποστολικὸν γράμμα
 τὸ λέγον, ‘Μηδὲ νεόφυτον, ἵνα μὴ τυφωθεῖς εἰς κρίμα,’ Tim. iii. 16.
 ‘ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου.’ Εἰ δὲ προϊόντος
 τοῦ χρόνου ψυχικόν τι ἀμάρτημα εὑρεθείη περὶ τὸ πρόσ-
 15 ωπον, καὶ ἐλέγχοιτο ὑπὸ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων, πε-
 παύσθω ὁ τοιοῦτος τοῦ κλήρου. Ὁ δὲ παρὰ ταῦτα
 ποιῶν, ὡς ὑπεναντία τῇ μεγάλῃ Συνόδῳ θρασυνό-
 μενος, αὐτὸς κινδυνεύσει περὶ τὸν κλῆρον.

CANON II.

Quoniam plura aut per ne-
 cessitatem, aut alias cogentibus
 hominibus, adversus ecclesias-
 ticam facta sunt regulam, ut
 homines ex gentili vita nuper
 accedentes ad fidem, et instruc-
 tos brevi tempore, mox ad la-
 vacrum spiritale perducerent,
 simulque ut baptizati sunt, ad
 Episcopatum vel ad Presbyte-
 rium promoverent, optime pla-
 cuit, nihil tale de reliquo fieri.
 Nam et tempore opus est ei
 qui catechizatur, et post bap-

tisma probatione quamplurima.
 Manifesta est enim apostolica
 Scriptura, quae dicit, *Non neo-
 phytum, ne in superbiam elat-
 us in iudicium incidat et
 laqueum diaboli.* Si vero pro-
 cessu temporis aliquod de-
 lectum animae circa personam
 reperiatur huiusmodi, et a duo-
 bus vel tribus testibus argua-
 tur, a clero talis abstineat. Si
 quis autem praeter haec fecerit,
 quasi contra magnum Conci-
 lium se effrens, ipse de cleri-
 catus honore periclitabitur.

ΚΑΝΩΝ Γ.

Ἀπηγόρευσεν καθόλου ἡ μεγάλη Σύνοδος, μήτε Ἐπισκόπῳ, μήτε Πρεσβυτέρῳ, μήτε Διακόνῳ, μήτε ὅλως τινὶ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ, ἐξεῖναι συνείσακτον ἔχειν, πλὴν εἰ μὴ ἄρα μητέρα, ἢ ἀδελφὴν, ἢ θείαν, ἢ ἂ μόνᾳ πρόσωπα πᾶσαν ὑποψίαν διαπέφευγεν.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Ἐπίσκοπον προσήκει μάλιστα μὲν ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καθίστασθαι· εἰ δὲ δυσχερές εἴη τὸ τοιοῦτο, ἢ διὰ κατεπείγουσαν ἀνάγκην, ἢ διὰ μή-
κος ὁδοῦ, ἐξ ἅπαντος τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους, συμψήφων γινομένων καὶ τῶν ἀπόντων καὶ συντιθε-
μένων διὰ γραμμάτων, τότε τὴν χειροτονίαν ποιεί-
σθαι· τὸ δὲ κῦρος τῶν γινομένων δίδοσθαι καθ' ἐκά-
στην ἐπαρχίαν τῷ Μητροπολίτῃ. 15

ΚΑΝΩΝ Ε.

Περὶ τῶν ἀκοινωνήτων γενομένων, εἴτε τῶν ἐν τῷ

CANON III.

Interdixit per omnia magna Synodus, non Episcopo, non Presbytero, non Diacono, nec alicui omnino qui in clero est, licere subintroductam habere mulierem, nisi forte matrem, aut sororem, aut amitam, vel eas tantum personas, quae sus-
piciones effugiunt.

CANON IV.

Episcopum convenit maxime quidem ab omnibus qui sunt in provincia Episcopis ordinari.

Si autem hoc difficile fuerit, aut propter instantem necessi-
tatem, aut propter itineris lon-
gitudinem, tribus tamen om-
nimodis in idipsum convenien-
tibus, et absentibus quoque
pari modo decernentibus, et per
scripta consentientibus, tunc
ordinatio celebretur; firmitas
autem eorum quae geruntur,
per unamquamque provinciam,
Metropolitano tribuatur Epi-
scopo.

CANON V.

De his, qui communione

κλήρῳ εἴτε τῶν ἐν λαϊκῷ τάγματι, ὑπὸ τῶν καθ' ἐκά-
στην ἐπαρχίαν Ἐπισκόπων, κρατεῖτω ἡ γνώμη κατὰ
τὸν κανόνα τὸν διαγορεύοντα, τοὺς ὑφ' ἐτέρων ἀπο-
βληθέντας ὑφ' ἐτέρων μὴ προσίσθαι· ἐξετάζεσθω
5 δὲ, μὴ μικροψυχία ἢ φιλονεικία ἢ τινι τοιαύτῃ ἀηδία
τοῦ Ἐπισκόπου ἀποσυνάγωγοι γεγένηται. Ἵνα οὖν
τοῦτο τὴν πρέπουσαν ἐξέτασιν λαμβάνῃ, καλῶς
ἔχειν ἔδοξεν ἐκάστου ἐνιαυτοῦ καθ' ἐκάστην ἐπαρ-
χίαν δις τοῦ ἔτους Συνόδους γίνεσθαι, ἵνα κοινῇ πάν-
10 των τῶν Ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνα-
γομένων τὰ τοιαῦτα ζητήματα ἐξετάζοιτο· καὶ οὕτως
οἱ ὁμολογουμένως προσκεκρουκότες τῷ Ἐπισκόπῳ κατὰ
λόγον ἀκοινώνητοι παρὰ πᾶσιν εἶναι δόξωσι, μέχρις
ἂν τῷ κοινῷ τῶν Ἐπισκόπων δόξῃ τὴν φιλανθρωπο-
15 τέραν ὑπὲρ αὐτῶν ἐκθέσθαι ψῆφον. Αἱ δὲ Σύνοδοι
γινέσθωσαν, μία μὲν πρὸ τῆς τεσσαρακοστῆς, ἵνα
πάσης μικροψυχίας ἀναιρουμένης, τὸ δῶρον καθαρὸν
προσφέρηται τῷ Θεῷ· δευτέρα δὲ περὶ τὸν τοῦ μετο-
πώρου καιρόν.

privantur, seu ex clero seu ex laico ordine, ab Episcopis per unamquamque provinciam, sententia regularis obtineat, ut hi qui abjiciuntur ab aliis non recipiantur. Requiritur autem, ne pusillanimitate aut contentione vel alio quolibet Episcopi vitio videantur a congregatione seclusi. Ut hoc ergo decen-
tius inquiretur, bene placuit, annis singulis per unamquam-
que provinciam bis in anno Concilia celebrari, ut commu-
niter omnibus simul Episcopis

congregatis provinciae, discuti-
antur hujusmodi quaestiones.
Et sic qui suo peccaverunt evi-
denter Episcopo, excommuni-
cati rationabiliter ab omnibus
aestimentur, usque quo, vel in
communi vel Episcopo placeat
humaniorem pro talibus ferre
sententiam. Concilia vero ce-
lebrentur, unum quidem ante
quadagesimam Paschae, ut om-
ni dissensione sublata munus
offeratur Deo purissimum; se-
cundum vero, circa tempus
autumni.

ΚΑΝΩΝ 5'.

Τὰ ἀρχαῖα ἔθῃ κρατεῖτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε τὸν τῆς Ἀλεξανδρείας Ἐπίσκοπον πάντων τούτων ἔχειν τὴν ἐξουσίαν, ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ Ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστιν· 5 ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις, τὰ πρεσβεῖα σώζεσθαι ταῖς Ἐκκλησίαις. Καθόλου δὲ πρόδηλον ἐκείνο, ὅτι εἴ τις χωρὶς γνώμης τοῦ Μητροπολίτου γένοιτο Ἐπίσκοπος, τὸν τοιοῦτον ἢ μεγάλη Σύνοδος ὥρισε μὴ δεῖν εἶναι Ἐπί- 10 σκοπον. Ἐὰν μὲν τοι τῇ κοινῇ πάντων ψήφῳ εὐλόγῳ οὔσῃ, καὶ κατὰ κανόνα ἐκκλησιαστικόν, δύο ἢ τρεῖς δι' οἰκείαν φιλονεικίαν ἀντιλέγωσι, κρατεῖτω ἢ τῶν πλειόνων ψήφος.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

15

Ἐπειδὴ συνήθεια κεκράτηκε καὶ παράδοσις ἀρχαία, ὥστε τὸν ἐν Αἰλίᾳ Ἐπίσκοπον τιμᾶσθαι, ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς, τῇ μητροπόλει σωζομένου τοῦ οἰκείου ἀξιώματος.

CANON VI.

Antiqua consuetudo servetur per Aegyptum, Libyam, et Pentapolim, ita ut Alexandrinus Episcopus horum omnium habeat potestatem, quia et urbis Romae Episcopo parilis mos est. Similiter autem et apud Antiochiam ceterasque provincias, suis privilegia servantur Ecclesiis. Illud autem generaliter clarum est, quod si quis praeter sententiam Metropolitani fuerit factus Episcopus, hunc magna Synodus definivit

Episcopum esse non oportere. Sin autem communi cunctorum decreto rationabili, et secundum ecclesiasticam regulam comprobato, duo aut tres, propter contentiones proprias, contradicunt, obtineat sententia plurimorum.

CANON VII.

Quia consuetudo obtinuit et antiqua traditio, ut Aeliae Episcopus honoretur, habeat honoris consequentiam, salva metropoli propria dignitate.

ΚΑΝΩΝ Η.

Περὶ τῶν ὀνομαζόντων μὲν ἑαυτοὺς Καθαροὺς ποτε, προσερχομένων δὲ τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Συνόδῳ, ὥστε
 5 χειροθετουμένους αὐτοὺς μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ. Πρὸ πάντων δὲ τοῦτο ὁμολογῆσαι αὐτοὺς ἐγγραφως προσήκει, ὅτι συνθήσονται καὶ ἀκολουθήσουσι τοῖς τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας δόγμασι· τοῦτ' ἔστι, καὶ διγάμοις κοινωνεῖν, καὶ τοῖς ἐν τῷ
 10 διωγμῷ παραπεπτωκόσιν, ἐφ' ὧν καὶ χρόνος τέτακται, καὶ καιρὸς ὥρισται, ὥστε αὐτοὺς ἀκολουθεῖν, ἐν πᾶσι, τοῖς δόγμασι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐνθα μὲν οὖν πάντες, [fors. πάντη] εἴτε ἐν κόμαις, εἴτε ἐν πόλεσιν αὐτοὶ μόνοι εὐρίσκοντο χειροτονηθέντες, οἱ
 15 εὐρισκόμενοι, ἐν τῷ κλήρῳ ἔσονται ἐν τῷ αὐτῷ σχήματι· εἰ δὲ τοῦ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας Ἐπισκόπου ἢ Πρεσβυτέρου ὄντος προσέρχονται τινες, πρόδηλον, ὡς ὁ μὲν Ἐπίσκοπος τῆς Ἐκκλησίας ἔξει τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἐπισκόπου· ὁ δὲ ὀνομαζόμενος παρὰ τοῖς λεγο-

CANON VIII.

De his, qui se cognominant Catharos, id est mundos, si aliquando venerint ad Ecclesiam catholicam, placuit sancto et magno Concilio ut impositionem manus accipientes sic in clero permaneant. Haec autem prae omnibus eos scriptis convenit profiteri, quod catholicae et apostolicae Ecclesiae dogmata suscipiant et sequantur: id est, et bigamis se communicare, et his qui in persecutione

prolapsi sunt, erga quos et spatia constituta sunt, et tempora definita, ita ut Ecclesiae catholicae et apostolicae placita sequantur in omnibus. Ubique vero, sive in civitatibus sive castellis ipsi soli reperti fuerint ordinati, qui inveniuntur in clero, in eodem habitu perseverent; ubi autem, catholicae Ecclesiae Episcopo vel Presbytero constituto, quidam ex illis adveniunt, certum est, quod Episcopus Ecclesiae habebit Episcopi dignitatem; is autem,

μένοις Καθαροῖς Ἐπίσκοπος τὴν τοῦ Πρεσβυτερου τιμὴν ἔξει, πλὴν εἰ μὴ ἄρα δοκοίῃ τῷ Ἐπισκόπῳ τῆς τιμῆς τοῦ ὀνόματος αὐτὸν μετέχειν. Εἰ δὲ τοῦτο αὐτῷ μὴ ἀρέσκει, ἐπινοήσει τόπον ἢ Χωρεπισκόπου ἢ Πρεσβυτέρου ὑπὲρ τοῦ ἐν τῷ κλήρῳ ὅλως δοκεῖν εἶναι, ἵνα μὴ ἐν τῇ πόλει δύο Ἐπίσκοποι ὦσιν.

ΚΑΝΩΝ Θ.

Εἰ τινες ἀνεξετάστως προήχθησαν Πρεσβύτεροι, ἢ ἀνακρινόμενοι ὡμολόγησαν τὰ ἡμαρτήμενα αὐτοῖς, καὶ ὁμολογησάντων αὐτῶν παρὰ κανόνα κινούμενοι οἱ ἄνθρωποι, τοῖς τοιούτοις χεῖρα ἐπιτεθείκασι, τούτους ὁ κανὼν οὐ προσίεται· τὸ γὰρ ἀνεπίληπτον ἐκδικεῖ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία.

ΚΑΝΩΝ Ι.

Ὅσοι προεχειρίσθησαν τῶν παραπεπτωκότων κατὰ ἄγνοιαν, ἢ καὶ προειδόντων τῶν προχειρισμένων, τοῦτο οὐ προκρίνει τῷ κανόνι τῷ ἐκκλησιαστικῷ, γνωσθέντες γὰρ καθαροῦνται.

qui nominatur apud eos Episcopus, honorem Presbyterii possidebit, nisi forte placuerit Episcopo nominis eum honore censerī. Si vero hoc ei minime placuerit, providebit ei aut Chorepiscopus aut Presbyterii locum, ut in clero prorsus esse videatur, ne in una civitate duo Episcopi probentur existere.

CANON IX.

Si qui Presbyteri sine examine sunt provecti, vel, quum

discuterentur, peccata sua confessi sunt, et homines contra canones commoti manus confessis imponere tentaverunt, tales regula non admittit, quia quod irreprehensibile est catholica defendit Ecclesia.

CANON X.

Quicumque de lapsis ad ordinem cleri promoti sunt per ignorantiam, vel per ordinantium dissimulationem, hoc ecclesiasticae non praejudicat regulae, cogniti namque deponantur.

ΚΑΝΩΝ ΙΑ.

Περὶ τῶν παραβάτων χωρὶς ἀνάγκης, ἢ χωρὶς ἀφαιρέσεως ὑπαρχόντων, ἢ χωρὶς κινδύνου, ἢ τινος τοιούτου, ὃ γέγονεν ἐπὶ τῆς τυραννίδος Λικινίου, ἔδοξε τῇ Συνόδῳ, εἰ καὶ ἀνάξιοι ἦσαν φιλανθρωπίας, ὅμως χρηστεύσασθαι εἰς αὐτούς· ὅσοι οὖν γνησίως μεταμελῶνται, τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσουσιν οἱ πιστοὶ, καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται, δύο δὲ ἔτη χωρὶς προσφορᾶς κοινωνήσουσι τῷ λαῷ τῶν προσευχῶν.

ΚΑΝΩΝ ΙΒ.

Οἱ δὲ προσκληθέντες μὲν ὑπὸ τῆς χάριτος καὶ τὴν πρώτην ὁρμὴν ἐνδειξάμενοι, καὶ ἀποθέμενοι τὰς ζώνας, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ τὸν οἰκεῖον ἔμετον ἀναδραμόντες ὡς κύνες, ὡς τινες καὶ ἀργύρια πρόεσθαι, καὶ βενεφικίῳς κατορθῶσαι τὸ ἀναστρατεύεσθαι, οὗτοι δέκα ἔτη ὑποπιπτέτωσαν, μετὰ τὸν τῆς τριετοῦς ἀκροάσεως χρόνον. Ἐφ' ἅπασι δὲ τούτοις, προσήκει ἐξε-

CANON XI.

De his, qui praeter necessitatem praevaricati sunt, aut praeter ablationem facultatum, aut praeter periculum, vel aliquid huiusmodi, quod factum est sub tyrannide Licinii, placuit Synodo, quamvis humanitate probentur indigni, tamen eis benevolentiam commodari. Quicunque ergo veraciter poenitudinem gerunt, tribus annis fideles inter audientes habeantur, et sex annis [*Vid. not.*] omni se contritione deiciant, duobus autem annis sine obla-

tione populo in oratione communicent.

CANON XII.

Quicunque vocati per gratiam primum quidem impetum monstraverunt deponentes militiae cingulum, postmodum vero ad proprium vomitum sunt relapsi, ita ut quidam et pecunias tribuerent, et beneficiis militiam repeterent, hi decem annis post triennii tempus quo inter audientes erant in afflictione permaneant. Sed in his omnibus propositum et

τάζειν τὴν προαίρεσιν καὶ τὸ εἶδος τῆς μετανοίας· ὅσοι μὲν γὰρ καὶ φόβῳ καὶ δάκρυσι καὶ ὑπομονῇ καὶ ἀγαθοεργίαις, τὴν ἐπιστροφὴν ἔργῳ καὶ οὐ σχήματι ἐπιδείκνυνται, οὗτοι πληρώσαντες τὸν χρόνον τὸν ὠρισμένον τῆς ἀκροάσεως, εἰκότως τῶν εὐχῶν κοινωνήσουσι· μετὰ τοῦ ἐξεῖναι τῷ Ἐπισκόπῳ καὶ φιλανθρωπότερόν τι περὶ αὐτῶν βουλεύεσθαι. "Ὅσοι δὲ ἀδιαφόρως ἤνεγκαν, καὶ τὸ σχῆμα τοῦ εἰσιέναι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀρκεῖν ἑαυτοῖς ἡγήσαντο πρὸς τὴν ἐπιστρέφειαν, ἐξ ἅπαντος πληρούτωσαν τὸν χρόνον.

ΚΑΝΩΝ ΙΓ.

Περὶ δὲ τῶν ἐξοδεούντων, ὁ παλαιὸς καὶ κανονικὸς νόμος φυλαχθήσεται καὶ νῦν, ὥστε εἷτις ἐξοδεύει, τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου μὴ ἀποστερεῖσθαι· εἰ δὲ ἀπογνωσθεὶς καὶ κοινωνίας πάλιν τυχὼν, πάλιν ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξετασθῇ, μετὰ τῶν κοινωνούντων τῆς εὐχῆς μόνης ἔστω. Καθόλου δὲ καὶ περὶ παντὸς οὔτινος οὐν ἐξοδεύοντος αἰτοῦντος δὲ με-

speciem poenitentiae convenit explorare; quotquot enim metu et lachrymis atque patientia vel bonis operibus, rebus ipsis conversionem suam non simulatione demonstrant, hi definitum tempus auditionis implentes, tum demum fidelibus in oratione communicent; postmodum vero licebit Episcopo de his aliquid humanius cogitare. Quicumque vero indifferenter tulerunt, et aditum introeundi Ecclesiam sibi arbitrati sunt ad conversionem posse sufficere, hi definitum

modis omnibus tempus impleant.

CANON XIII.

De his, qui ad exitum veniunt, etiam nunc lex antiqua regularisque servabitur, ita, ut si quis egreditur e corpore, ultimo et necessario viatico minime privetur. Quod si desperatus, et consecutus communionem oblationisque particeps factus, iterum convalescit, sit inter eos, qui communionem orationis tantummodo consequuntur. Generaliter autem omni cuilibet in exitu posito, et

τασχεῖν εὐχαριστίας, ὁ Ἐπίσκοπος μετὰ δοκιμασίας μεταδιδότω τῆς προσφορᾶς.

ΚΑΝΩΝ ΙΔ.

Περὶ τῶν κατηχουμένων καὶ παραπεσόντων ἔδοξε
5 τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Συνόδῳ, ὥστε τριῶν ἐτῶν ἀν-
τοὺς ἀκροωμένους μόνον, μετὰ ταῦτα εὐχέσθαι μετὰ
τῶν κατηχουμένων.

ΚΑΝΩΝ ΙΕ.

Διὰ τὸν πολὺν τάραχον καὶ τὰς στάσεις τὰς γινο-
10 μένας, ἔδοξε παντάπασι περιαυρεθῆναι τὴν συνήθειαν
τὴν παρὰ τὸν κανόνα εὐρεθεῖσαν ἐν τισι μέρεσιν,
ὥστε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν μὴ μεταβαίνειν, μήτε
Ἐπίσκοπον, μήτε Πρεσβύτερον, μήτε Διάκονον. Εἰ
δέ τις μετὰ τὸν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Συνόδου ὅρον,
15 τοιοῦτῳ τινὶ ἐπιχειρήσειεν, ἢ ἐπιδοίῃ ἑαυτὸν πράγ-
ματι τοιοῦτῳ, ἀκυρωθήσεται ἐξάπαντος τὸ κατασκευ-
ασμα, καὶ ἀποκατασταθήσεται τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἧς ὁ
Ἐπίσκοπος ἢ ὁ Πρεσβύτερος χειροτονήθη.

poscenti sibi communionis gra-
tiam tribui, Episcopus proba-
biliter ex oblatione dare debe-
bit.

CANON XIV.

De catechumenis lapsis sancto
et magno Concilio placuit, ut
tribus annis sint inter audientes
tantummodo, post haec autem
cum catechumenis orent.

CANON XV.

Propter multam perturbati-
onem et seditiones quae fiunt,
placuit consuetudinem omni-

modis amputari, quae praeter
regulam in quibusdam partibus
videtur admissa, ita ut de ci-
vitate ad civitatem non Episco-
pus, non Presbyter, non Diaconus
transferatur. Siquis autem
post definitionem sancti et mag-
ni Concilii tale quid agere ten-
taverit, et se hujuscemodi ne-
gocio manciparit, hoc factum
prorsus in irritum ducatur, et
restituatur Ecclesiae cui fuit
Episcopus aut Presbyter vel
Diaconus ordinatus.

ΚΑΝΩΝ Ις.

Ὅσοι ριψοκινδύνως μήτε τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ
 πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, μήτε τὸν ἐκκλησιαστικὸν
 κανόνα εἰδότες ἀναχωρήσουσι τῆς Ἐκκλησίας, Πρεσ-
 βύτεροι ἢ Διάκονοι, ἢ ὅλως ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμε-
 νοι, οὔτοι οὐδαμῶς δεκτοὶ ὀφείλουσιν εἶναι ἐν ἐτέρᾳ
 Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ πᾶσαν αὐτοῖς ἀνάγκην ἐπάγεσθαι
 χρῆ, ἀναστρέφειν εἰς τὰς ἑαυτῶν παροικίας· ἢ ἐπι-
 μένοντας, ἀκοινωνήτους εἶναι προσήκει. Εἰ δὲ καὶ
 πολμήσειέν τις ὑφαρπάσαι τὸν τῷ ἐτέρῳ διαφέροντα,
 καὶ χειροτονῆσαι ἐν τῇ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ, μὴ συγκατα-
 τιθεμένου τοῦ ἰδίου Ἐπισκόπου οὐ ἀνεχώρησεν ὁ ἐν
 τῷ κανόνι ἐξεταζόμενος, ἄκυρος ἔστω ἡ χειροτονία.

ΚΑΝΩΝ ΙΖ.

Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενοι τὴν
 πλεονεξίαν καὶ τὴν αἰσχροκερδίαν διώκοντες, ἐπελά-
 θοντο τοῦ θείου γράμματος λέγοντος· τὸ ἀργύριον
 αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δανείζοντες, ἑκατο-

CANON XVI.

Quicumque temere ac peri-
 culose, neque timorem Dei prae-
 oculis habentes, nec ecclesiasti-
 cam regulam agnoscentes, dis-
 cedunt ab Ecclesia, Presbyteri
 aut Diaconi, vel quicumque sub
 regula prorsus existunt, hi ne-
 quaquam debent in aliam Ec-
 clesiam recipi, sed omnem ne-
 cessitatem convenit illis impo-
 ni, ut ad suas parochias rever-
 tantur, quod si non fecerint,
 oportet eos communione pri-
 vari. Siquis autem ad alium

pertinentem audacter invadere,
 et in sua Ecclesia ordinare ten-
 taverit, non consentiente Epi-
 scopo a quo discessit is qui re-
 gulae mancipatur, ordinatio hu-
 juscemodi irrita comprobetur.

CANON XVII.

Quoniam multi, sub regula
 constituti, avaritiam et turpia
 lucra sectantur, oblique divi-
 nae Scripturae, dicentis, *Qui pec-
 uniam suam non dedit ad usura-*
ram, mutuum dantes centesi-
 mas exigunt: juste censuit sanc-

στὰς ἀπαιτοῦσιν, ἐδικαίωσεν ἡ ἀγία καὶ μεγάλη Σύνοδος, ὥς εἴτις εὐρεθείη μετὰ τὸν ὄρον τοῦτον τόκους λαμβάνειν, ἐκ μεταχειρήσεως ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα, ἢ ἡμιολίας ἀπαιτῶν, ἢ ὅλως ἕτερόν τι ἐπινοῶν αἰσχροῦ κέρδους ἕνεκα, καθαιρεθήσεται τοῦ κλήρου, καὶ ἀλλότριος τοῦ κανόνος ἔσται.

ΚΑΝΩΝ ΙΗ.

Ἦλθεν εἰς τὴν ἀγίαν καὶ μεγάλην Σύνοδον, ὅτι ἔν τισι τόποις καὶ πόλεσι, τοῖς Πρεσβυτέροις τὴν Εὐχαριστίαν οἱ Διάκονοι διδόασιν, ὥσπερ οὔτε ὁ κανὼν οὔτε ἡ συνήθεια παρέδωκε, τοὺς ἐξουσίαν μὴ ἔχοντας προσφέρειν, τοῖς προσφέρουσι διδόναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ· κακεῖνο δὲ ἐγνωρίσθη, ὅτι ἤδη τινὲς τῶν Διακόνων καὶ πρὸ τῶν Ἐπισκόπων τῆς Εὐχαριστίας ἄπτονται. Ταῦτα οὖν πάντα περὶηρήσθω· καὶ ἐμμενέτωσαν οἱ Διάκονοι τοῖς ἰδίοις μέτροις, εἰδότες ὅτι τοῦ μὲν Ἐπισκόπου ὑπηρεταὶ εἰσὶ, τῶν δὲ Πρεσβυτέρων ἐλάττους τυγχάνουσι· λαμβανέτωσαν

ta et magna Synodus, ut si quis inventus fuerit post hanc definitionem usuras accipiens, aut ex adinventione aliqua vel quolibet modo negotium transigens, aut hemiolia, id est, sescupla, exigens, vel aliquid tale prorsus excogitans turpis lucri gratia, deiciatur a clero, et alienus existat a regula.

CANON XVIII.

Pervenit ad sanctum magnumque Concilium, quod in quibusdam locis et civitatibus

Presbyteris gratiam sacrae communionis Diaconi porrigant, quod nec regula nec consuetudo tradidit, ut ab his, qui potestatem non habent offerendi, illi, qui offerunt, Christi corpus accipiant. Neenon et illud innotuit, quod quidam Diaconi ante Episcopos sacra oblata contingant. Haec igitur omnia resecantur, et in sua Diaconi mensura permaneant, scientes, quod Episcoporum quidem ministri sint, inferiores autem Presbyteris habeantur. Per

δὲ κατὰ τὴν τάξιν τὴν Εὐχαριστίαν μετὰ τοὺς Πρεσ-
 βυτέρους, ἢ τοῦ Ἐπισκόπου διδόντος αὐτοῖς, ἢ τοῦ
 Πρεσβυτέρου· ἀλλὰ μηδὲ καθῆσθαι ἐν μέσῳ τῶν
 Πρεσβυτέρων ἐξέστω τοῖς Διακόνοις· παρὰ κανόνα
 γὰρ καὶ παρὰ τάξιν ἐστὶ τὸ γινόμενον. Εἰ δέ τις μὴ 5
 θέλοι πειθαρχεῖν καὶ μετὰ τούτους τοὺς ὅρους, πε-
 παύσθω τῆς διακονίας.

ΚΑΝΩΝ ΙΘ.

Περὶ τῶν Παυλιανισάντων, εἴτα προσφυγόντων
 τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅρος ἐκτέθειται ἀναβαπτίζε-¹⁰
 σθαι αὐτοὺς ἐξάπαντος. Εἰ δέ τινες ἐν τῷ παρεληλυ-
 θότι χρόνῳ ἐν τῷ κλήρῳ ἐξητάσθησαν, εἰ μὲν ἄμεμ-
 πτοι καὶ ἀνεπίληπτοι φανέιν, ἀναβαπτισθέντες χει-
 ροτονεῖσθωσαν ὑπὸ τοῦ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας
 Ἐπισκόπου· εἰ δὲ ἡ ἀνάκρισις ἀνεπιτηδεῖους αὐτοὺς¹⁵
 εὕρισκοι, καθαιρεῖσθαι αὐτοὺς προσήκει. Ὡσαύτως
 δὲ καὶ περὶ τῶν Διακονισσῶν, καὶ ὅλως περὶ τῶν ἐν
 τῷ κανόνι ἐξεταζομένων, ὁ αὐτὸς τύπος παραφυλα-
 χθήσεται· ἐμνήσθημεν δὲ τῶν Διακονισσῶν τῶν ἐν
 τῷ σχήματι ἐξετασθεισῶν, ἐπεὶ μηδὲ χειροθεσίαν τινὰ²⁰

ordinem ergo post Presbyteros
 gratiam sacrae communionis
 accipiant, eis aut Episcopo aut
 Presbytero porrigente. Sed nec
 sedere in medio Presbyterorum
 diaconis liceat; quia si hoc fiat,
 praeter regulam et ordinem
 probatur existere. Siquis au-
 tem etiam post has definitiones
 obedire noluerit, a ministerio
 cessare debet.

CANON XIX.

De Paulianistis ad Ecclesiam
 catholicam confugientibus, de-

finitio prolata est, ut baptizen-
 tur omnimodis. Si qui autem
 de his praeterito tempore fue-
 rint in clero, siquidem immaeu-
 lati et inreprehensibiles appa-
 ruerint, baptizati ordinentur ab
 Episcopo Ecclesiae catholicae:
 quod si discussio incongruos
 eos invenerit, abjici tales con-
 veniet. Similiter autem et de
 Diaconissis, et omnino de his
 qui sub regula versantur, haec
 forma servabitur. Meminimus
 autem de Diaconissis, quae in
 eodem habitu esse probantur,

ἔχουσιν, ὥστε ἐξάπαντος ἐν τοῖς λαϊκοῖς αὐτὰς ἐξετά-
ζεσθαι.

ΚΑΝΩΝ Κ.

Ἐπειδὴ τινές εἰσιν ἐν τῇ Κυριακῇ γόνυ κλίνοντες,
5 καὶ ἐν ταῖς τῆς Πεντηκοστῆς ἡμέραις, ὑπὲρ τοῦ πάντα
ἐν πάσῃ παροικίᾳ ὁμοίως παραφυλάττεσθαι, ἐστῶτας
ἔδοξε τῇ ἀγίᾳ Συνόδῳ τὰς εὐχὰς ἀποδιδόναι τῷ Θεῷ.

quod non habeant aliquam ma-
nus impositionem, et ideo modis
omnibus eas inter laicos depu-
tari.

CANON XX.

Quoniam sunt quidam in die

Dominico genua flectentes, et
in diebus Pentecostes, ut om-
nia in universis locis consonan-
ter observentur, placuit sancto
Concilio stantes Domino vota
persolvere.

Expliciunt Canones Nicaeni Concilii.

CONCILII
CONSTANTINOPOLITANI
ANNO CHRISTI CCCLXXXI HABITI
CANONES ET SYMBOLUM.

VOL. I.

CC

CANONES

CONCILII CONSTANTINOPOLITANI GENERALIS.

Κανόνες τῶν ἑκατον πενήκοντα ἁγίων Πατέρων τῶν ἐν
5 Κωνσταντινουπόλει συνεληθόντων.

Canones sanctorum centum quinquaginta Patrum, qui Constantinopoli
convenerunt.

Epistola Synodi ad Theodosium Magnum.

Προσφωνητικὸς τῆς αὐτῆς ἁγίας Συνόδου πρὸς
10 τὸν εὐλαβέστατον Βασιλέα Θεοδοσίον τὸν μέγαν, ᾧ
ὑπέταξαν τοὺς παρ' αὐτῶν ἐκτεθέντας κανόνας.

Ejusdem sancti Concilii ad piissimum Imperatorem Theodo-
sium Magnum nuncupatoria, cui adjunxerunt a se statutos ca-
nones.

15 Τῷ εὐσεβεστάτῳ Βασιλεῖ Θεοδοσίῳ ἡ ἁγία Σύνοδος τῶν
Ἐπισκόπων τῶν ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν συνεληθόντων ἐν
Κωνσταντινουπόλει.

ἈΡΧΗ μὲν ἡμῖν τοῦ πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν γράμ-
ματος, εὐχαριστία πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἀναδείξαντα
20 τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας τὴν βασιλείαν, ἐπὶ κοινῇ τῶν
Ἐκκλησιῶν εἰρήνῃ καὶ τῆς ὑγιοῦς πίστεως στηριγμῷ·
ἀποδιδόντες δὲ τῷ Θεῷ τὴν ὀφειλομένην εὐχαρισ-

Piissimo Imperatori Theodosio, sanc-
tum Concilium Episcoporum, qui
ex diversis provinciis Constantino-
poli convenerunt.

INITIO quidem nostri ad
tuam pietatem scripti, gratias

agimus Deo, qui vestrae pietatis
imperium constituit ad com-
munem pacem Ecclesiarum, et
sanae fidei confirmationem. A-
gentes autem Deo debitas gra-
tias, necessario quoque eo quae

τίαν ἀναγκαίως καὶ τὰ γεγενημένα κατὰ τὴν ἁγίαν
 Σύνοδον πρὸς τὴν σὴν εὐσεβείαν ἀναφέρομεν· καὶ ὅτι
 συνελθόντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ
 γράμμα τῆς σῆς εὐσεβείας, πρῶτον μὲν ἀνενεωσά-
 μεθα τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιαν· ἔπειτα δὲ καὶ 5
 συντόμους ὅρους ἐξεφωνήσαμεν, τὴν τε τῶν Πατέρων
 πίστιν τῶν ἐν Νικαίᾳ κυρώσαντες, καὶ τὰς κατ'
 αὐτῆς ἐκφυεύσας αἱρέσεις ἀναθεματίσαντες. Πρὸς δὲ
 τούτοις, καὶ ὑπὲρ τῆς εὐταξίας τῶν Ἐκκλησιῶν ρη-
 τοὺς κανόνας ὥρίσαμεν· ἅπερ ἅπαντα τῷδε ἡμῶν τῷ 10
 γράμματι ὑπετάξαμεν. Δεόμεθα τοίνυν τῆς σῆς εὐσε-
 βείας ἐπικυρωθῆναι τῆς Συνόδου τὴν ψῆφον, ἣν
 ὡσπερ τοῖς τῆς κλήσεως γράμμασι τὴν Ἐκκλησίαν
 τετίμηκας, οὕτω καὶ τῶν δοξάντων ἐπισφραγίσῃς τὸ
 τέλος. Ὁ δὲ Κύριος στηρίξῃ σου τὴν βασιλείαν ἐν 15
 εἰρήνῃ καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ παραπέμψῃ γενεαῖς γε-
 νεῶν, καὶ προσθεῖῃ τῷ ἐπιγείῳ κράτει καὶ τῆς βασι-
 λείας τῆς ἐπουρανίου τὴν ἀπόλαυσιν· ἐρρωμένον

acta sunt in sancto Concilio, ad
 tuam referimus pietatem, nem-
 pe quod ex quo tempore juxta
 litteras tuae pietatis Constan-
 tinopoli convenimus, primum
 quidem mutuam inter nos con-
 cordiam renovavimus; deinde
 vero breves etiam pronuncia-
 vimus definitiones, quibus et
 Patrum, qui Nicaeae congregati
 fuerunt, fidem confirmavimus;
 et, quae adversus eam obortae
 sunt, perversas haereses ac pra-
 vas opiniones extrema cum ex-
 secratione ac detestatione re-
 probavimus. Praeterea etiam
 ad disciplinam Ecclesiarum cer-

tos canones statuimus, quae
 omnia huic nostro scripto sub-
 jecimus. Rogamus igitur tuam
 clementiam, ut per litteras quo-
 que tuae pietatis ratum habeat-
 ur Concilii decretum: ut sic
 uti litteris, quibus nos convo-
 casti, Ecclesiam honore prose-
 cutus es, ita etiam finem eo-
 rum quae decreta sunt, obsig-
 nes. Dominus autem imperium
 tuum in pace et justitia stabi-
 liat, et producat in multas
 aetates et generationes, atque
 ad terrenum imperium coelestis
 quoque regni fructum adjiciat.
 Gratificetur Deus orbi terra-

σε, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς καλοῖς διαπρέποντα, ὁ Θεὸς χα-
ρίσαιο τῇ οἰκουμένῃ, εὐχαῖς τῶν ἁγίων, τὸν ὡς ἀλη-
θῶς εὐσεβέστατον καὶ θεοφιλέστατον Βασιλέα.

rum, ut te, qui re vera pietatis
5 studiosissimus, denique aman-
tissimus Imperator es, sancto-
rum precibus bene valentem,
omnibusque praeclaris rebus flo-

rentem, aspiciat.

Gentiani Herveti Interpretatio
ab Harduino recognita, apud
Concilia edit. Harduin. tom. I,
pag. 807.

Τάδε ὄρισαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει χάριτι Θεοῦ
10 συνελθόντες Ἐπίσκοποι ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν κατὰ
κλήσιν τοῦ εὐσεβεστάτου Βασιλέως Θεοδοσίου.

Haec decreverunt ac statu-
erunt Episcopi, qui gratia Dei
ex diversis provinciis Constan-
15 tinopoli convenerunt, vocati a

Theodosio piissimo Impera-
tore.

Concil. edit. Labbe et Cosart.
vol. II, pag. 945.

TITULI CAPITULORUM,

EX ISIDORI MERCATORIS COLLECTIONE.

- I. Custodiendam esse fidem Patrum trecentorum decem et octo.
- 20 II. Ut Episcopi suam dioecesim gubernent, nec ad alias accedant.
- III. Non invitatos Episcopos ultra dioecesim propriam accedere non debere.
- IV. De Ecclesiis barbaricis positis, sive in barbaricis com-
- 25 positis.
- V. [Apud Graecos III.] De honore Constantinopolitani Episcopi.
- VI. [IV.] De Maximo Cynico Philosopho.
- VII. De fide Symboli apud Constantinopolim constituti.
- 30 [Apud Isidorum ultimus Canon est Symbolum CP, Apud Graecos Canon V est, De tomo Occidentalium, VI De accusatoribus Episcoporum orthodoxorum, VII De admissione haeticorum.]

ΚΑΝΩΝ Α.

Μὴ ἀθετεῖσθαι τὴν πίστιν τῶν Πατέρων τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ τῶν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας συνεληθόντων, ἀλλὰ μένειν ἐκείνην κυρίαν, καὶ ἀναθεματισθῆναι πᾶσαν αἵρεσιν· καὶ ἰδικῶς τὴν τῶν Εὐνομια-
 νῶν, εἴτουν Ἀνομοίων, καὶ τὴν τῶν Ἀρειανῶν, εἴτουν Εὐδοξιανῶν, καὶ τὴν τῶν Ἡμαρειάνων, εἴτουν Πνευματομάχων, καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν, καὶ τὴν τῶν Μαρκελλιανῶν, καὶ τὴν τῶν Φωτεινιανῶν, καὶ τὴν τῶν Ἀπολλιναριστῶν.

10

ΚΑΝΩΝ Β.

Τοὺς ὑπὲρ διοίκησιν Ἐπισκόπους ταῖς ὑπερορίοις Ἐκκλησίαις μὴ ἐπιέναι, μηδὲ συγχέειν τὰς Ἐκκλησίας· ἀλλὰ κατὰ τοὺς κανόνας, τὸν μὲν Ἀλεξανδρείας Ἐπίσκοπον τὰ ἐν Αἰγύπτῳ μόνον οἰκονομεῖν· τοὺς¹⁵
 δὲ τῆς Ἀνατολῆς Ἐπισκόπους τὴν Ἀνατολὴν μόνην διοικεῖν, φυλαττομένων τῶν ἐν τοῖς κανόσι τοῖς κατὰ

Ex Vet. Interpretatione Dionysii Exigui, quae cum Canone de Maximo finitur. Reliqua interpretatus est Gentianus Hervetus.

CANON I.

Fidem non violandam Patrum cccxviii qui apud Nicaeam Bithyniae convenerunt, sed manere eam firmam, et stabilem; anathematizandam omnem haeresim, et specialiter Eunomianorum, vel Anomoeorum, et Arianorum, vel Eudoxianorum, et Macedoniorum, vel Spiritui Sancto resistentium, et Sabellianorum. et Mar-

cellianorum, et Photinianorum, et Apollinarianorum.

CANON II.

Qui sunt super dioecesein Episcopi nequaquam ad Ecclesias, quae sunt extra praefixos sibi terminos, accedant, nec eas hac praesumptione confundant; sed juxta canones, Alexandrinus Antistes quae sunt in Aegypto regat solummodo, et Orientis Episcopi Orientem tan-

Νικαίαν πρεσβείων τῇ Ἀντιοχείων Ἐκκλησίᾳ· καὶ τοὺς τῆς Ἀσιανῆς διοικήσεως Ἐπισκόπους τὰ κατὰ τὴν Ἀσιανὴν μόνον οἰκονομεῖν, καὶ τοὺς τῆς Ποντικῆς, τὰ τῆς Ποντικῆς μόνα, καὶ τοὺς τῆς Θρακικῆς, 5 τὰ τῆς Θρακικῆς μόνον οἰκονομεῖν· ἀκλήτους δὲ Ἐπισκόπους ὑπὲρ διοίκησιν μὴ ἐπιβαίνειν ἐπὶ χειροτονία ἢ τισιν ἄλλαις οἰκονομίαις ἐκκλησιαστικαῖς. Φυλαττομένου δὲ τοῦ προγεγραμμένου περὶ τῶν διοικήσεων κανόνας, εὐδηλον ὡς τὰ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἢ 10 τῆς ἐπαρχίας Σύνοδος διοικήσει, κατὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ ὠρισμένα· τὰς δὲ ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἔθνεσι τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας οἰκονομεῖσθαι χρὴ κατὰ τὴν κρατήσαν συνήθειαν τῶν Πατέρων.

ΚΑΝΩΝ Γ.

15 Τὸν μὲν τοι Κωνσταντινουπόλεως Ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης Ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην.

tum gubernent, servatis privilegiis quae Nicaenis canonibus Ecclesiae Antiochenae tributa sunt. Asianae quoque dioeceseos Episcopi ea solum, quae sunt in Asiana dioecesi dispensent. Necnon et Ponti Episcopi ea tantum quae sunt in Ponto, et Thraciarum quae in Thraciis sunt, gubernent.

Non vocati autem Episcopi ultra suam dioecesin non accedant propter ordinationes faciendas, vel propter alias dispensationes ecclesiasticas. Servata vero quae scripta est de gubernationibus regula, manifes-

tum est, quod illa, quae sunt per unamquamque provinciam, ipsius provinciae Synodus dispenset, sicut Nicaeno constat decretum esse Concilio. Ecclesias autem Dei in barbaricis gentibus constitutas gubernari convenit juxta consuetudinem quae est a Patribus observata.

CANON III.

Veruntamen Constantinopolitanus Episcopus habeat honoris primatum post Romanum Episcopum, propterea quod urbs ipsa sit junior Roma.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Περὶ Μαξίμου τοῦ κυνικοῦ καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀταξίας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένης, ὥστε μὴτε τὸν Μαξίμον Ἐπίσκοπον ἢ γενέσθαι ἢ εἶναι, μὴτε τοὺς παρ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας ἐν οὐδόῃ ποτε 5 βαθμῇ κλήρον, πάντων καὶ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων ἀκυρωθέντων.

ΚΑΝΩΝ Ε.

Περὶ τοῦ τόμου τῶν δυτικῶν, καὶ τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀπεδεξάμεθα τοὺς μίαν ὁμολογοῦντας Πατρός, 10 καὶ Υἱοῦ, καὶ Ἀγίου Πνεύματος θεότητα.

ΚΑΝΩΝ Σ.

Ἐπειδὴ πολλοί, τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν συγχέειν καὶ ἀνατρέπειν βουλόμενοι, φιλέχθρως καὶ σκυφαντικῶς αἰτίας τινὰς κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς 15 Ἐκκλησίας ὀρθοδόξων Ἐπισκόπων συμπλάσσουνσιν, οὐδὲν ἕτερον ἢ χραίνειν τὰς τῶν ἱερέων ὑπολήψεις,

CANON IV.

De Maximo cynico, et ejus inordinata constitutione, quae Constantinopoli facta est, placuit neque Maximum Episcopum esse, vel fuisse, nec eos, qui ab ipso in quolibet gradu clerici sunt ordinati, quum omnia, quae ab eodem perpetrata sunt, in irritum deducta esse videantur.

CANON V.

De volumine occidentalium,

etiam eos suscipimus, qui Antiochiae unam Patris et Filii et Spiritus Sancti Deitatem confitentur.

CANON VI.

Quoniam multi, ecclesiasticum ordinem confundere et subvertere volentes, inimice et sycophantice adversus orthodoxos Episcopos qui Ecclesias administrant, accusationes quasdam confingunt, nihil aliud quam sacerdotum bonam existimationem laedere, et in

καὶ ταραχὰς τῶν εἰρηνευόντων λαῶν κατασκευάζειν ἐπιχειροῦντες· τούτου ἕνεκεν ἤρεσε τῇ ἀγίᾳ Συνόδῳ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδραμόντων Ἐπισκόπων, μὴ ἀνεξετάστως προσίεσθαι τοὺς κατηγοροῦντας, 5 μὴδὲ πᾶσιν ἐπιτρέπειν τὰς κατηγορίας ποιεῖσθαι κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς Ἐκκλησίας, μὴδὲ μὴν πάντας ἀποκλείειν· ἀλλ' εἰ μὲν τις οἰκείαν τινα μέμψιν, τοῦτ' ἔστιν, ἰδιωτικὴν, ἐπαγάγοι τῷ Ἐπισκόπῳ, ὡς πλεονεκ- τηθεὶς, ἢ ἄλλό τι παρὰ τὸ δίκαιον παρ' αὐτοῦ πε- 10 πονθὼς, ἐπὶ τῶν τοιούτων κατηγοριῶν μὴ ἐξετά- ζεσθαι, μήτε πρόσωπον τοῦ κατηγοροῦντος, μήτε τὴν θρη- σκεῖαν· χρὴ γὰρ παντὶ τρόπῳ, τό τε συνειδὸς τοῦ Ἐπισκόπου ἐλεύθερον εἶναι, καὶ τὸν ἀδικεῖσθαι λέ- γοντα, οἷας ἂν ἡ θρησκείας τῶν δικαίων τυγχάνειν. 15 Εἰ δὲ ἐκκλησιαστικὸν εἴη τὸ ἐπιφερόμενον ἔγκλημα τῷ Ἐπισκόπῳ, τότε δοκιμάζεσθαι χρὴ τῶν κατηγο- ρούντων τὰ πρόσωπα· ἵνα πρῶτον μὲν αἰρετικοῖς μὴ ἐξῇ κατηγορίας κατὰ τῶν ὀρθοδόξων Ἐπισκόπων ὑπὲρ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ποιεῖσθαι. Αἰρετι- 20 κοὺς δὲ λέγομεν, τοὺς τε πάλαι τῆς Ἐκκλησίας ἀπο-

pace degentium populorum tu-
multus concitare conantes : ea
de causa placuit sanctae Synodo
Episcoporum, qui Constanti-
nopolì convenerunt, nec sine
examine admittere accusato-
res, nec omnibus, eorum qui
Ecclesias administrant, accusa-
tiones permittere, nec omnes
excludere. Sed si quis pro-
priam quidem querelam, id est,
privatam, intendat Episcopo,
ut oppressus, vel injuria aliqua
ab ipso affectus, in ejusmodi
accusationibus nec accusatoris

personam nec religionem exa-
minari. Oportet enim Episcopi
conscientiam esse omnibus mo-
dis liberam, et eum qui sibi in-
juriam factam esse dicit, ejus-
cumque sit religionis, jus suum
obtinere. Si autem sit crimen
ecclesiasticum quod Episcopo
intenditur, tunc examinari o-
portet personas accusatorum,
ut primum quidem haereticis
non liceat orthodoxos Episco-
pos de rebus ecclesiasticis ac-
cusare. Haereticos autem dici-
mus, et qui olim ab Ecclesia

κηρυχθέντας, καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα ὑφ' ἡμῶν ἀναθε-
ματισθέντας· πρὸς δὲ τούτοις, καὶ τοὺς τὴν πίστιν
μὲν τὴν ὑγιῇ προσποιουμένους ὁμολογεῖν, ἀποσχί-
σαντας δὲ καὶ ἀντισυνάγοντας τοῖς κανονικοῖς ἡμῶν
[*sors. κοινωνικοῖς ἡμῖν Harduinus*] Ἐπισκόποις. Ἐπειτα 5
δὲ καὶ εἴ τινας τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ αἰτίαις τισὶ
προκατεγνωσμένοι εἶεν καὶ ἀποβεβλημένοι, ἢ ἀκοινώ-
νητοι, εἴτε ἀπὸ κλήρου, εἴτε ἀπὸ λαϊκοῦ τάγματος, μηδὲ
τούτοις ἐξεῖναι κατηγορεῖν Ἐπισκόπου, πρὶν ἂν τὸ
οἰκεῖον ἔγκλημα πρότερον ἀποδύσωνται· ὁμοίως δὲ καὶ 10
τοὺς ὑπὸ κατηγορίαν προλαβοῦσαν ὄντας μὴ πρότερον
δεκτοὺς εἰς Ἐπισκόπου κατηγορίαν ἢ ἐτέρων κληρικῶν,
πρὶν ἂν ἀθώους ἑαυτοὺς τῶν ἐπαχθέντων αὐτοῖς ἀπο-
δείξωσιν ἐγκλημάτων. Εἰ μὲν τοι τινὲς μῆτε αἰρετικοὶ
μῆτε ἀκοινώνητοι εἶεν, μῆτε κατεγνωσμένοι ἢ προκατη- 15
γορημένοι ἐπὶ τισὶ πλημμελήμασι, λέγοιεν δὲ ἔχειν
τινὰ ἐκκλησιαστικὴν κατὰ τοῦ Ἐπισκόπου κατηγορίαν,
τούτους κελεύει ἡ ἁγία Σύνοδος πρῶτον μὲν ἐπὶ τῶν
τῆς ἐπαρχίας πάντων Ἐπισκόπων ἐνίστασθαι τὰς κατ-

ejecti sunt, et qui sunt postea a nobis anathematizati: ad haec autem et eos, qui se sanam quidem fidem confiteri prae se ferunt, avulsi autem sunt et abscissi, et adversus canonicos nostros Episcopos congregationem faciunt. Praeterea autem et si aliqui eorum ab Ecclesia ob aliquas causas prius condemnati, et ejecti, vel excommunicati fuerint, sive ex clero, sive ex laicorum ordine, nec eis licere Episcopum accusare, priusquam proprium crimen absterserint. Similiter autem

et eos qui sub priore adhuc accusatione laborant, non prius ad Episcopi vel aliorum clericorum accusationem admitti, quam se objectorum sibi criminum insontes ostenderint. Sed si nonnulli nec haeretici nec excommunicati fuerint, nec prius damnati, vel aliquorum criminum accusati, dicant autem se habere ecclesiasticas aliquas adversus Episcopum criminationes, eos jubet sancta Synodus, primum quidem apud provinciae Episcopos accusationem intendere, et apud eos probare

κατηγορίας, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐλέγχειν τὰ ἐγκλήματα τοῦ
 ἐν αἰτίαις τισὶν Ἐπισκόπου· εἰ δὲ συμβαίῃ ἀδυνατῇ-
 σται τοὺς ἐπαρχιώτας πρὸς διόρθωσιν τῶν ἐπιφερο-
 μένων ἐγκλημάτων τῷ Ἐπισκόπῳ, τότε αὐτοὺς προσ-
 αίνει μείζονι Συνόδῳ τῶν τῆς διοικήσεως Ἐπισκόπων
 ἐκείνης, ὑπὲρ τῆς αἰτίας ταύτης συγκαλουμένων, καὶ
 μὴ πρότερον ἐνίστασθαι τὴν κατηγορίαν, πρὶν ἢ ἐγ-
 γράφως αὐτοὺς τὸν ἴσον αὐτοῖς [*fora. αὐτοῖς*] ὑποτιμή-
 σασθαι κίνδυνον, εἴπερ ἐν τῇ τῶν πραγμάτων ἐξετάσει
 10 συκοφαντοῦντες τὸν κατηγορούμενον Ἐπίσκοπον ἐλεγ-
 χθεῖεν. Εἰ δέ τις καταφρονήσας τῶν κατὰ τὰ προδη-
 λωθέντα δεδογμένων, τολμήσειεν ἢ βασιλικὰς ἐνοχλεῖν
 ἀκοὰς, ἢ κοσμικῶν ἀρχόντων δικαστήρια, ἢ οἰκου-
 μενικὴν Σύνοδον ταρασσείν, πάντας ἀτιμάσας τοὺς τῆς
 15 διοικήσεως Ἐπισκόπους, τὸν τοιοῦτον τὸ παράπαν εἰς
 κατηγορίαν μὴ εἶναι δεκτὸν, ὥς καθυβρίσαντα τοὺς
 κανόνας, καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν λυμηνάμενον εὐ-
 ταξίαν.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

20 [Τοὺς προστιθεμένους τῇ ὀρθοδοξίᾳ καὶ τῇ μερίδι

crimina Episcopo objecta. Quod si evenierit, ut provinciales Episcopi crimina, quae Episcopo intentata sunt, corrigere non possint, tunc ipsos accedere ad majorem Synodum dioecesis illius Episcoporum, pro hac causa convocatorum, et accusationem non prius intendere, quam in scriptis aequale periculum sibi statuunt, si quidem in rebus examinandis accusatum Episcopum calumniari convicti fuerint. Si quis autem iis quae, ut prius declaratum

est, decreta fuerunt contemp-
 tis, ausus fuerit vel Imperatoris
 aures molestia efficere, vel sae-
 cularium principum judicia,
 vel universalem Synodum per-
 turbare, neglectis dioecesis Epi-
 scopis, eum nullo modo esse
 ad accusationem admittendum,
 ut qui canonibus injuriam fece-
 rit, et ecclesiasticum ordinem
 everterit.

CANON VII.

Eos qui rectae fidei se adjun-
 gunt, et parti eorum qui ex

τῶν σωζομένων ἀπὸ αἰρετικῶν δεχόμεθα κατὰ τὴν ὑποτεταγμένην ἀκολουθίαν καὶ συνήθειαν. Ἀρειανούς μὲν καὶ Μακεδονιανούς καὶ Σαββατιανούς καὶ Ναυατιανούς, τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς καθαρούς καὶ καθαρωτέρους, [Vid. notam] καὶ τοὺς Τεσσαρεσκαί-5 δεκατίτας εἶπουν Τετραδίτας, καὶ Ἀπολλιναριστὰς, δεχόμεθα διδόντας λιβέλλους, καὶ ἀναθεματίζοντας πᾶσαν αἵρεσιν μὴ φρονοῦσαν ὡς φρονεῖ ἡ ἀγία τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία· καὶ σφραγιζομένους ἦτοι χριομένους πρῶτον τῷ ἁγίῳ μύρῳ, 10 τό τε μέτωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ῥίνας καὶ τὸ στόμα καὶ τὰ ὦτα· καὶ σφραγίζοντες αὐτοὺς, λέγομεν, ‘Σφραγὶς δωρεᾶς Πνεύματος Ἁγίου.’ Εὐνομιανούς μὲν τοὺς εἰς μίαν κατάδυσιν βαπτιζομένους, καὶ Μοντανιστὰς τοὺς ἐνταῦθα λεγομένους 15 Φρύγας, καὶ Σαβελλιανούς τοὺς Υἱοπατορίαν διδάσκοντας, καὶ ἑτερά τινα χαλεπὰ ποιоῦντας, καὶ τὰς ἄλλας πάσας αἵρέσεις, ἐπεὶ πολλοὶ εἰσιν ἐνταῦθα, μάλιστα οἱ ἀπὸ τῆς Γαλατῶν χώρας ἐρχόμενοι, πάντας τοὺς ἀπ’ αὐτῶν θέλοντας προστίθεσθαι τῇ ὀρθο- 20

haereticis servantur, recipimus, secundum subjectam hic consequentiam et consuetudinem. Arianos quidem, et Macedonianos, et Sabbatianos, et Novatianos, qui dicunt seipsos Catharos et Aristeros, et Tessaradecatitas sive Tetraditas, et Apollinaristas, recipimus, dantes quidem libellos, et omnem haeresim anathematizantes, quae non sentit ut sancta Dei catholica et apostolica Ecclesia; et signatos, sive unctos primum sancto chrismate, et frontem,

et oculos, et nares, et os, et aures; et eos signantes dicimus. *Signaculum* doni *Spiritus Sancti*. Atqui Eunomianos, qui in unam immersionem baptizantur, et Montanistas, qui hic dicuntur Phryges, et Sabellianos qui eundem esse Patrem et Filium opinantur, utrumque simul confundentes, et alia gravia et indigna faciunt, et alias omnes haereses, quoniam hic multi sunt haeretici, et maxime qui ex Galatarum regione veniunt, quicumque ex his rectae

δοξία, ὡς Ἑλληνας δεχόμεθα· καὶ τὴν πρώτην ἡμέραν
 ποιούμεν αὐτοὺς Χριστιανοὺς, τὴν δὲ δευτέραν κατη-
 χουμένους, εἶτα τὴν τρίτην ἐξορκίζομεν αὐτοὺς μετὰ
 τοῦ ἐμφυσᾶν τρίτον εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰς τὰ ὦτα
 5 αὐτῶν· καὶ οὕτως κατηχοῦμεν αὐτοὺς, καὶ ποιούμεν
 αὐτοὺς χρονίζειν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀκροᾶσθαι
 τῶν γραφῶν, καὶ τότε αὐτοὺς βαπτίζομεν.]

fidei adscribi volunt, ut Genti- ciem eorum ut aures insufflan-
 les admittimus ; et primo qui- do ; et sic eos catechizamus,
 dem die ipsos Christianos faci- et curamus ut longo tempore
 mus, secundo catechumenos, de- versentur in Ecclesia et audi-
 inde tertio exorcizamus sive ad- ant Scripturas, et tunc eos bap-
 juramus ipsos, ter simul in fa- tizamus.

Expliciunt Canones Constantinopolitani Concilii.

SYMBOLUM CONSTANTINOPOL.

AD EXEMPLAR QUOD EXSTAT IN ACTIS

CHALCEDONENSIS CONCILII.

ΠΙΣΤΕΥΟΜΕΝ εἰς ἓνα Θεὸν Πατέρα παντο-
κράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάν- 5
των καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χρι-
στὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ
Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων· φῶς
ἐκ φῶτος, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννη- 10
θέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί· δι' οὗ
τὰ πάντα ἐγένετο, τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ
διὰ τὴν ἡμέτεραν σωτηρίαν, κατελθόντα ἐκ τῶν οὐ-
ρανῶν, καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου, καὶ
Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα· σταυ-
ρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ 15
παθόντα, καὶ ταφέντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ
κατὰ τὰς γραφάς· καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς,
καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς· καὶ πάλιν
ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ
τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα 20
τὸ Ἅγιον, τὸ Κύριον καὶ τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ
Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμ-
προσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν
διὰ τῶν Προφητῶν· Εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ
ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν· ὁμολογοῦμεν ἓν βαπτίσμα 25

εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, προσδοκῶμεν ἀνάστασιν νε-
κρῶν, καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

EXPOSITIO FIDEI

CL Sanctorum, qui Constantinopolim congregati sunt.

5 Apud Codicem Canonum Veterem Ecclesiae Romanae a Fr. Pithoeo ador-
natum.

CREDIMUS in unum Deum Patrem omnipotentem, facto-
rem coeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium: Et
in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei, natum ex
Patre ante omnia saecula, Deum verum de Deo vero, natum,
10 non factum, consubstantialem Patri: Per quem omnia facta
sunt, qui propter nos homines et salutem nostram descendit
de coelis, et incarnatus est de Spiritu Sancto, ex Maria Vir-
gine, et inhumanatus est, et crucifixus est pro nobis sub
Pontio Pilato, et sepultus est, et resurrexit tertia die, ascen-
15 dit in coelos, sedet ad dexteram Patris, iterum venturus est
cum gloria judicare vivos et mortuos, cujus regni non erit
finis: Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, ex
Patre procedentem, cum Patre et Filio adorandum et con-
glorificandum, qui loquutus est per sanctos Prophetas: Et
20 unam sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam: confite-
mur unum baptisma in remissionem peccatorum, expectamus
resurrectionem mortuorum, vitam futuri saeculi. Amen.

IN SYMBOLUM ET CANONES

NICAENI CONCILII

ANNOTATIONES.

P. 367. l. i. SYMBOLUM NICAENUM] Postquam Fidei Sym-
 bolum Nicaenum collatis inter se multis ac variis exem-
 plaribus quam emendatissimum, ut speravi, praestiteram,
 valde gavisus sum recensionem videre meam cum illo Sym-
 boli exemplo prorsus convenientem, quod olim apud Con-
 cilium Chalcedonense ab Eunomio, Episcopo Nicomediae, Ni-
 caeni Episcopi Metropolitano, recitatum est. Itaque hoc ex-
 emplum edo tibi, mi Lector, tanquam veterem ac veram
 symboli faciem repraesentans, prae reliquis nimirum formulis
 apud antiquos auctores conservatis. Ac demum, ut vetus
 exemplar Latinum, quod hic subjunxi, omittam, iudicium
 meum ulterius firmatum vidi duobus aliis exemplis, quae ex
 duobus Codicibus Latinis edidit Joannes Harduinus in tomo
 primo Conciliorum, p. 311. Horum Codicum prior, qui fuit
 olim penes societatem Jesu, anno Christi 800 scriptus, for-
 mulam praestabat cum Chalcedonio exemplo, duobus minimi
 momenti locis exceptis, omnino consentientem. Videlicet uno
 in loco additur *nostrum* post *Dominum*; in altero vero voces,
Et iterum ante illas, *venturus est*, Codex iste omittit. Alter
 vero liber MS. olim Colbertinus, geminam atque simillimam
 Symboli formulam exhibebat, nisi quod, praeter istam varie-
 tatem, unum aliud verbum, *credimus*, post articulum, *In Spi-*
ritum Sanctum, in eo suppletum erat.

P. 367. I. 15. ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐράνους] Additum est καὶ καθιζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς in Prologo Pedalii Ecclesiae Graecae, sive Canonum Collectionis ab ipsis Graecis recens editae, in qua Symboli Nicaeni exemplum positum 5 est. Exstant eadem verba apud Epiphanium in Ancorato, et in Gelasii Actis Nicaeni Concilii, ubi hoc Symbolum priori loco Gelasiani operis adducitur, et in Actis Concilii Carthag. vel Africani, loco eorundem priori, et in actionibus secunda et quinta Chalcedonensis Concilii, denique in Con-
 10 ciliorum Ephesini et Sexti Generalis Actis, ubi legitur, καὶ ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς καθήμενον. Sed nesciunt hoc additamentum non tantum aliquot MSti, testibus Graecis annotatoribus ad Pedalium, et ipsum hoc quod edimus Eunomianum in Chalcedonensi Concilio exemplar, verum etiam
 15 illud ab Eusebio allatum in epistola ad Palaestinos suos, quae quidem epistola apud Athanasium, et Socratem, et Theodoretum, Gelasiumque exstat. Neque verba agnoscunt S. Hilarius, S. Basilius M., Rufinus, Theodotus Ancyranus, Concilium Alexandrinum in causa Nestorii habitum, Nice-
 20 phorus, Codexve MS. Thomae Phillipps Baronetti opuscula varia Theologica continens, vel denique exemplar Codici Canonum Veteri Ecclesiae Romanae praefixum. Nec porro praestat ea locus, quo Symbolum in Actis Concilii Carthag. iterum affertur, recitatis tunc literis, quae ab Attico CPtano
 25 Episcopo, una cum Symbolo et Actis Synodi Nicaenae, receptae fuerant; neque habet eadem S. Cyrillus Alex. Tractatu suo in Symbolum. Ex Symbolo ergo CPtani Concilii traductus videtur iste articulus, qui tamen in ipsum ex aliqua formula vetustiore acceptus fuit. Etenim in vetustis-
 30 sima regula fidei, quam profert Tertullianus, cum in libro de Praescript. Haeret. cap. 13, tum in illo de Virginibus Veland. cap. 1, verba, *Sedere ad dexteram Patris*, comparant. Adde Presbyteros apud S. Hippolytum contra Noetum, c. 1. p. 46. Ceterum apud auctores quos supra memo-
 35 ravi, exstant plurimae Symboli Nicaeni lectiones variantes, sed eae maximam partem exigui momenti.

CANON I.

P. 370. I. 8. εἰ δέ τις ὑγιαίνων &c.] Punit ausos vel se- ipsos vel alios mutilare etiam Lex Civilis. Vide Photii
 40 Nomocanon. tit. 1, cap. xiv. Sed Canonis hujus causam et rationem exponit Concilii Agathensis praeceptum, ‘Si qui se ‘carnali vitio repugnare nescientes abscindunt, ad clerum ‘pervenire non possunt.’ c. 77, referente cl. Vigorio, Op. iii, 4, 4. Mox Latine veritas istud, περὶ τῶν ἐπιτηδενόντων τὸ
 VOL. I. D d

πράγμα, de iis qui *dedita opera rem patrant*. Ceterum usitatam verborum constructionem habes infra in Canone vi, καθόλου δὲ πρόδηλον ἐκείνω, ὅτι &c. similem isti quae exstat hoc loco, ὡς περ δὲ τοῦτο πρόδηλον, ὅτι &c.

P. 370. l. 10. χρῆναι] Reponendum esset χρῆ ex Codice 5 MSto Bodleiano vetustissimo, qui numero 26 signatus est, et ad saeculum pertinere undecimum videtur, quum favcat huic lectioni verborum constructio, nisi reclamarent Graecae Canonum Collectiones, omnesque Latinae eorundem interpretationes, una illa Isidoriana excepta. Desideratur in 10 Canonum Graecorum editione principe, quae, curante Joanne Tilio, prodiit anno 1540 Parisiis, hoc membrum orationis.

Ibid. l. 16. *Ex Vet. Interpretatione Dionysii Exigui &c.*] Quae substituta est in Codice Canonum Veteri Romanae Ecclesiae, Parisiis 1687 typis impresso, alia ac diversa hujus interpretationis Canonum Nicaenorum editio, ea quidem desumpta est ex Codice MSto versionum quatuor Latinarum, in quo binae binis e regione oppositae videbantur. Principem editionem praetuli ego a Fr. Pithoeo recusam. Verum 20 tamen in reliquis omnibus Dionysianae interpretationis editionibus nonnulli loci melius redditi existunt.

CANON II.

P. 371. l. 13. εἰ δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου ψυχικὸν τι ἁμάρτημα εὐρεθῇ] Delictum ψυχικὸν ἁμάρτημα hoc loco ita nominatum videtur, ideo quod in superiori Canone de noxa corporali mentio fuerat. Canon autem hic secundus cum nono hujus Concilii et nono Synodi Ante-Nicaenae Neocaesariensis conferendus est. Sic eum exprimit in Commentario suo Aristenus, εἰ δέ τις καὶ μετὰ τὴν χειροτονίαν ἁμαρτήσας ἀπο- 30 δειχθῇ πρότερον, ἕστερον οὐτοῖς πεπαύσθω τοῦ κλήρου.

Ibid. l. 16. ὁ δὲ παρὰ ταῦτα ποιῶν] Episcopus, vel alius quivis, delinquentibus favens. Confer Canonem Concilii Trullani seu Quinisexti xxii.

CANON III.

P. 372. l. 4. συνέλσакτον ἔχειν] Notas videsis ad Concilium Antioch. contra Paulum Samosatenum, et Ancyranum Concilii Canonem xix in Reliquiis Sacris, vol. iii, 342, et iv, 164, adpositas. Ut vero aliquid hic dicatur de cleri conjugio, de quo mota quaestio est in hoc Concilio, S. quidem Paph- 40 nutius coactae abstinentiae clericorum, conjuges qui fuerant ante ordinationem, ab uxoribus suis feliciter se opposuit; sed vero idem ille fatebatur, auctore Socrate in Hist. Eccl.

lib. 1, cap. 11, τὸν φθάσαντα κλήρου τυχεῖν, μηκέτι ἐπὶ γάμον ἔρχεσθαι, κατὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀρχαίαν παράδοσιν. Confer Sozomen. i, 23. Vide et S. Jacobi Nisibeni Sermonem xviii, §. 9, p. 383, qui huic Concilio adfuit; duarumque Synodorum
 5 Ante-Nicaenarum decreta, quae sunt Neocaesariensis Canon i, et Canon x Ancyranus. Interea in hoc Canone Nicaeno nomine *subintroducitur* uxores haud concludi, in promptu est ostendere, non tantum ipsarum historia, verum etiam disertis aliorum auctorum verbis.

10

CANON IV.

P. 372. l. 11. τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους] Correxuit Codex 26 jam ante dictus Bodleianus, τριῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένων: at vero verba τὴν χειροτονίαν ποιεῖσθαι hoc loco active ponuntur. Descriptus est hic Canon in Canone iii
 15 Concilii Nicaeni ii.

Ibid. l. 14. καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ] Imperii Romani provinciae plus quadraginta recensentur in Patrum hujus Concilii Catalogis; quibus fere singulis in statu ecclesiastico praefuerunt Metropolitani, dein Archiepiscopi dicti.
 20 Nonnullas tamen exstitisse urbes, quarum Praesules jamdiu plurium simul provinciarum curam gessissent, vel ex Canone hujus Concilii sexto patet. Initioque videntur soli hi Praesules Archiepiscopi titulum habuisse. Ceterum vide quae ad eundem Canonem de ordinatione, seu constitutione, singulorum Episcoporum adnotantur.
 25

CANON V.

P. 373. l. 5. μικροψυχία ἢ φιλονεικία] Latine vertit Rufinus, Hist. Eccl. x, 5, aut iracundia aliqua, aut contentione. Neque aliter idem Rufinus vocem reddidit, apud Eusebium
 30 H. E. vi, 12, ubi μικροψυχίαν interpretatus est inimicitiam simultatemque, sicut Henricus Valesius simultatem. Dubitanti autem mihi, ut dixeram, Reliq. Sac. i, p. 460, de hac vocis interpretatione, qua magis pusillanimitas plerumque significatur, postea occurrebat hic ipse locus, perinde atque
 35 Soeratis ille in Hist. Eccl. v, 23, aliusque Sozomeni xv, 24, in quibus notio ista simultatis seu contentionis eidem attributa videbatur. Mox vero ad vocem μικροψυχίας in hoc Canone, ubi vertunt Interpretes Latini dissentionem seu simultatem, notatum est in novissima Conciliorum editione Man-
 40 siana videri illos legisse φιλονεικίας: tamen non assentior.

Ibid. l. 11. τὰ τοιαῦτα ζητήματα ἐφετάζουτο] Postquam monuit Edmundus Richerius, Historia Conciliorum General. i. cap. v fine, Canone secundo Concilii Constantinopolitani

explicatos esse Canones hujus Synodi quintum et sextum, haec praeclare scribere pergit, 'Quum, jubente Canone hoc quinto, a Synodo provinciali unaquaeque provincia debeat gubernari, hoc de disciplina et politia praesertim oportet intelligi, nam res fidei communione inita omnium Ecclesiarum definiri debent.' Ita Richerius. Et ad res fidei pertinuisse videntur omnes fere appellationes ad exterarum Ecclesiarum, quae ante Synodum Nicaenam contigisse referuntur. Ceterum consimilia quaedam de Metropolitanis atque Episcopis subditis habet Canon Antiocheni Concilii XIX. 10

CANON VI.

P. 374. l. 2. Τὰ ἀρχαῖα ἔθνη κρατεῖτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε &c.] Pro his verbis Paschasinus, Episcopi Romani legatus, apud Concilium Chalcedonense exemplar Canonis hujus obtulit ista substituens, 'Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ῥώμης πάντοτε ἔσχε τὰ πρωτεῖα' ἔχει τοιγαροῦν καὶ ἡ Αἰγύπτος, ὥστε &c. Act. xvi. 1. Sed eodem tempore recitatum est a Constantino Synodi ab epistolis ex Codice ab Aetio Archidiacono CP. sibi dato aliud exemplar sic incipiens, Τὰ ἀρχαῖα ἔθνη κρατεῖτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ, ὥστε—sed sine vocibus καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει. Et 'quandoquidem,' ait Beveregius ad hunc Canonem annotans, 'nec ulli Codices Graeci, nec Gregorius XIII in recognitione Decreti, nec aliae quaecunque versiones haec verba agnoscunt, ac ipse Canonis sensus obscurior iis et perturbatior reddatur, communis haud dubie lectio praeferenda, eaque verba [Paschasin] tanquam spuria ac surreptitia ab omnibus rejicienda sunt, nec inter varias hujus Canonis versiones recensenda.' Haec Beveregius. Sed memorat ipse priscam illam Versionem apud Justellum, quam ortum dedisse verbis Paschasin censeat, quae interea libera tantum explicatio recepti Canonis mihi videtur. Verum enimvero in plurimis exemplaribus Collectionis Canonum Latinorum, a Quesnello in Appendice ad S. Leonis M. Opera primum editae, iisdem verbis hunc Canonem exprimi, quibus est usus Paschasinus, ostenderunt fratres Ballerini in notis ad eandem Collectionem, pag. 52, vol. III, edit. novae Opp. S. Leonis. Interea in hac Collectione Canones Sardicensis, quibus appellationes ad sedem Romanam sanciebantur, conjuncti Nicaenis leguntur, utpote pro illis falso habiti adductique. Sed et in alia antiquissima interpretatione Latina a fratribus Ballerinis ibidem edita, in qua itidem sine ulla distinctione Canones hi Nicaenis subjecti sunt, eadem verba exstant; quae tamen, mea quidem sententia, tantum significant, Ec-

clesiam Romanam semper habuisse primatum in ditione sua, cujus ad exemplum, seu, *similiter autem et* [verba sunt interpretis] *in ceteris provinciis primatus* [primatum] *habebant Ecclesiae civitatum ampliorum*, p. 568.

5 P. 374. l. 3. τὸν τῆς Ἀλεξανδρείας Ἐπίσκοπον] Habent Canonum Collectiones fere omnes extra Concilia, τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἐπίσκοπον, sicut infra τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ Ἐπισκόπῳ. Ita et in Canone proxime sequente exstat τὸν ἐν Αἰλίᾳ Ἐπίσκοπον. Idem enim valent hi tituli. Articulum τῆς ante Ἀλε-

10 ξανδρείας reposui ex editione principe Conciliorum.

Ibid. l. 4. ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ Ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνθηές ἐστιν] Interpretationis vicem gerit Versio Rufiniana, Canon vi. *Et ut apud Alexandriam, et in urbe Roma vetusta consuetudo servetur, ut vel ille Aegypti, vel hic suburbica-*

15 *riarum Ecclesiarum sollicitudinem gerat.* Rufini Hist. Eccl. l. 5, p. 14, ed. Cacciari.

Ibid. l. 6. καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις] Constat ex Canone secundo CPolitano infra posito, in Oriente proprie sic dicto obtinuisse privilegia Ecclesiae Antiochenae, in ceteris diocesisibus privilegia Ecclesiarum aliarum. Interea αὐτοκεφάλαι, vel sui juris, aliquae provinciae videntur semper mansisse, neque Romanae, neque Alexandrinae, neque Orientali, nec demum alii cuivis dioecesi, in rebus ecclesiasticis subjectae; ejusmodi Cyprus insula fuisse, certe ad ordinationes sacras

20 quod attinet, etiam in Excerptis Actorum Ephesini Concilii infra declaratur. Postero tempore Archiepiscopi, tum denique Patriarchae, appellati sunt harum trium Ecclesiarum, Romanae, Alexandrinae, Antiochenae, Episcopi; ac praeterea Aelianus Episcopus in Canone septimo proxime

30 post commemoratus. Denique ita extulit Canonem hunc sextum Harmenopulus in Epitome Canonum apud Leunclavii Jus Graeco-Rom. tom. 1, p. 1, Κρατεῖτω τὰ ἀρχαῖα ἔθνη τῶν Ἀρχιεπισκόπων καὶ τῶν οἰκείων ἐπαρχιῶν ἕκαστος ἐξουσιαζέτω. Εἰ δέ τις Ἐπίσκοπος τῆς τοῦ Μητροπολίτου δόξα γένη-

35 ται γνώμης, καθαιρεῖσθω.

Ibid. l. 7. σώζεσθαι] Habet quidem Joannes Antiochenus in Digesto suo Canonum σωζεσθαι, itidem *serventur* Dionysii Exigui versio, priscaque Canonum versio apud Justellum. Verum frequens est in his constitutionibus modus infinitivus

40 subaudito δεῖ, neque agnoscunt σωζεσθαι Codices Bodleiani quos contuli cum excusis.

Ibid. l. 8. χωρὶς γνώμης τοῦ Μητροπολίτου] Fere silent circa suffragia populi in his electionibus vetustissimi Canones, qui de Episcopis constituendis agunt. Immo τοῖς ὁχλοῖς

45 permitti sacerdotum electiones prohibet Canon decimus ter-

tius Laodiceus. Sed interea absque consensu populi Episcopos iis temporibus fuisse constitutos, haud opinari nos sinunt electiones Episcoporum plurimae ab auctoribus commemoratae. Porro in his rebus participationi populari favet cum ipsa haec Synodus Nicaena in Epistola ad Alexandinos apud Socratem i, 9, posita a nobis in Appendice, tum Concilii Sardicensis Canon vi. Cleri denique et plebis consensum in electionibus memorant Siricius Papa et Leo M. in Decretis suis, ille cap. x, hic vero capp. xv, et xxxv, et xxxvi. Et conferas quae ad Eusebium, Hist. Eccl. vi, 43, 10 Valesius annotavit, Conciliumque Carthag. iv apud Cyprianum, Epist. 67 vel 68 prope init. ubi et memoratur Episcoporum ejusdem provinciae conventus, qualis in hoc Canone agnoscitur.

P. 374. l. 13. κρατέτω ἡ τῶν πλειόνων ψήφος] At vero haud 15 interea dissentiente Metropolitano. Confer Franciscum Balduinum De Legibus Constantini M. lib. 1, p. 74, edit. Lips. Haec posuit Beveregius in Annotationibus, 'Nimirum Patres in quarto Canone constituerunt, ut Episcopi electio a Synodo fiat, et a Metropolitano confirmetur; nihil autem 20 ibi decreverant, quid faciendum est, si de electione juxta istum Canonem facta controversia aliqua inter Episcopos oriretur. Quocirca illud hic determinant, jubentes ut si controversia de electione moveatur, majoris Episcoporum 25 partis suffragia praevaleant.' p. 60.

CANON VII.

Ibid. l. 17. ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τέμης &c.] Notum omnibus est, Caesaream olim fuisse Palaestinae metropolin; et praeterea constat, quod quidem monet Beveregius in Annotationibus ad Synodicum suum, Hieronymi quoque temporibus, diu post hoc Concilium, Aeliae, seu Hierosolymae, Metropolitanum fuisse Caesareae Episcopum. Interea verisimile videtur mihi, hanc *honoris consequentiam*, seu vertente Rufino *honoris praerogativam*, ad praecminentiam quandam pertinere in majoribus Synodis sanctae urbis Episcopis ab anti-35 quo concessam, in Conciliorum licet sessionibus haud semper observatam. Porro autem notabile est illud, quod Eusebius in Historia sua, ubi commemoratur epistola Alexandri Episcopi Hierosolymitani atque Theophili Caesariensis ad Demetrium missa, Alexandrum Praesulem Hierosolymitanum 40 alteri Caesariensi praeposuit. Etiam significari hoc Canone ordinem ejus post Episcopos Romanum, Alexandrinum, Antiochenum, aiunt Zonaras, aliique in Commentariis suis interpretes. Addidit Zonaras, qui ipse totum Canonem de

Praesule Hierosolymitano exposuerat, Τινὲς δὲ μητροπόλιν τὴν Καισάρειαν λέγουσιν ὀνομάσαι τὸν Κανόνα. Immo duo alteri commentatores, Balsamo et Aristenus, statuunt, designari verbis ultimis hujus Canonis Caesaream; relegatque
 5 lectorem suum ad Chalcedonii Concilii Canonem duodecimum Aristenus, ubi jura veteris cujusque sedis metropolitanae adversus novam sic dictam metropoliticae sedem his verbis reservantur, σωζομένων τῇ κατ' ἀληθείαν μητροπόλει τῶν οἰκείων δικαίων. Ex quo quidem Canone, decimoque septimo
 10 ejusdem Concilii Chalcedonensis, id liquido patet, regimen ecclesiasticum ad formam civilis imperii primitus esse constitutum. Porro Canonem Nicaenum recte repraesentavit in hunc modum Rufinus, *Et ut Episcopo Hierosolymorum antiquitus tradita honoris praerogativa servetur, manente*
 15 *nihilominus et Metropolitani ipsius provinciae dignitate.* Rufini Hist. Eccl. 1, 5, seu x. 5.

CANON VIII.

P. 375. l. 3. τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ] Voces καὶ ἀποστολικῇ, quae exciderunt e Conciliis a Labbaeo et
 20 postea ab Harduino editis, quorum quidem contextum fere secutus sum, huc revocavi; exstant enim eae non tantum in editione principe Conciliorum, sed etiam in omnibus fere Canonum Collectionibus excusis scriptisque. Positum est τῇ
 25 ἀγνωστῇ ἀποστολικῇ καὶ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ in novissima editione Conciliorum.

Ibid. l. 5. χειροθετούμενους] Fateor equidem haereticos recipiscentes per manuum impositionem in Ecclesiam catholicam antiquitus receptos fuisse. Sed satis mirari nequeo, quare Christophorus Justellus aliique hunc Canonem de
 30 istiusmodi χειροθεσίᾳ interpretarentur. Patres enim non de quibusvis, sed de solis clericis Novatianis, qui canonicam nimirum ordinationem ante acceperant, per totum hunc Canonem agunt, statuuntque ad Ecclesiam conversos in eodem clericali gradu manere, quo inter Novatianos constituti
 35 fuerant, ut ex ipsis etiam Canonis verbis, rite perpensis, elucescit. Hic enim de Novatianis decernitur, ὥστε χειροθετούμενους αὐτοὺς, μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ. Quo autem referatur illud οὕτως, nisi ad χειροθετούμενους? et quomodo illuc referatur, nisi χειροθεσία ista praecessisset? neque enim
 40 ita in clero manere possunt, nisi prius in clero fuissent; neque prius in clero esse poterunt, nisi χειροθετούμενοι essent; ac proinde haec Novatianorum χειροθεσία ipsorum ad catholicam Ecclesiam conversionem praecedat necesse est, non sequatur; neque ea est, qua in Ecclesiam a catholicis, sed qua

in clerum a Novatianis admissi sunt. Et sic quidem Balsamon et Zonaras hunc Canonem interpretantur. Nam neuter eorum de reconciliativa ista manuum impositione vel semel meminit. BEVEREG. Porro, etsi disputant nonnulli, sancitum esse hoc Canone ut clerici Novatiani ad Ecclesiam 5 reversi sine nova ipsorum ordinatione res sacras administrarent, rem tamen negant ita se habuisse, non tantum veteres Interpretes, qui verba Canonis, ὥστε χειροθετούμενους αὐτοὺς μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ, Latine vertunt, ut *impositionem manus accipientes sic in clero permaneant*, verum etiam 10 Rufinus Canonum horum fere aequalis. In Hist. enim sua Eccl. II, 5, commemoratis omnibus Nicaenis Canonibus, de clericis aut Novatianis in octavo hoc Canone signatis, eos in ordine quodam suo suscipi debere, sed ordinatione data. Adde quod in Synodica sua Epistola ad Alexandrinos 15 scripta ipsi quoque patres Nicaeni clericis Meletianis resipiscentibus id permittunt, ut μυστικωτέρᾳ χειροθεσίᾳ confirmati locum suum in singulis Ecclesiis agnoscant. Vide Epistolam a me infra collocatam, tom. II, p. 192. Verumtamen aliter fortasse Zonaras Canonem exposuit, qui in 20 Commentario suo sic scribit, "Ὅτι γὰρ οὐ περὶ τὴν πλῆθυν ἐσφάλλοντο [Novatiani], ἀλλ' εἰς μισαδελφίαν καὶ ἄρνησιν μετανοίας τοῖς παραπεπτωκόσι καὶ ἐπιστρέφουσι, διὰ τοῦτο καὶ τὴν χειροτονίαν αὐτῶν ἡ Σύνοδος ἐδέξατο, καὶ μένειν αὐτοὺς ἐν τοῖς οἰκείοις βαθμοῖς διωρίσατο, εἰ μὴ Ἐπίσκοπος εἴη ἐν τῇ 25 καθολικῇ τῆς πόλεως ἐκείνης Ἐκκλησίᾳ.

P. 375. l. 12. εἶθα μὲν οὖν πάντες] Vox πάντες, quam omnes quidem Collectiones Graecae habent, agnoscunt vero neque veteres Latini Interpretes nec Canones Arabici, importune huic loco adjici erit censenda, nisi in πάντη, usquequaque, 30 vertatur, vocem in Canone XVIII Chalcedonensi adhibitam. Sola omnium, ut olim mihi persuasi, vetus interpretatio Latina Canonum Nicaen. Sardic. et Chalcedon. quae a fratribus Ballerinis in Appendice ad S. Leonis M. Opera primum edita est, vocem πάντες agnoscit; nam Canonem sic reddit, 35 *Unde omnes, sive in vicis, sive in civitatibus inveniantur, impositis manibus reconciliationis schemate maneat clericorum*, p. 584. Sed et in una de quatuor horum Canonum interpretationibus, quae, ut supra dixi, in Codicis Canonum Veteris Parisina editione collocatae sunt, vox ista omnes 40 bis occurrit, *ubicunque autem omnes sive in castellis, sive in civitatibus, ipsi soli inventi fuerint*.

P. 376. l. 4. ἐπινοήσει τόπον] Vertit Dionysius Exiguus *providebit ei locum*, videlicet vel Chorepiscopi in vicis, vel Presbyteri in urbe locum.

CANON IX.

P. 376. l. 8. *προήχθησαν*] Habent Concilia *προσήχθησαν*, sed adnotatum est ad marg. *προήχθησαν*, addiditque Harduinus, 'Melius apud Zonaram *προήχθησαν*.' Immo apud omnes
5 Canonum Collectiones excusas, et quatuor saltem ex octo Codicibus scriptis Bodleianis. Ceterum conferas cum hoc Canone finem superioris Canonis secundi, atque illum proxime sequentium.

Ibid. l. 11. *οἱ ἄνθρωποι*] Articulum, qui hic abest a Conciliis atque Gelasii Actis Concilii Nicaeni, ex ceteris libris,
10 Codicibusque scriptis Bodleianis, huc revocavi.

CANON X.

Ibid. l. 17. *τῷ κανόνι τῷ ἐκκλησιαστικῷ*] Quo nimirum cautum est, ut clerici immunes idololatriae essent post baptismum patratae; qui quidem omnes, si lapsi fuerint, et dein
15 resipiscerint, ad laicam communionem redigendi forent.

CANON XI.

P. 377. l. 7. *τρία ἔτη ἐν ἀκρωμένοις ποιήσουσιν οἱ πιστοὶ*] Pro vocibus *οἱ πιστοὶ* habent *ὡς πιστοὶ* Beveregii Synodicum,
20 Collectionesque Canonum a Graecis recens editae, suffragantibus huic lectioni Bodleianis MStis 158, 196, 202. Istud *οἱ πιστοὶ* omittit Gelasius Cyzicenus cum Tiliani Codicis interpretatione Latina, et prisca versione apud Justellum, et versione a Ballerinis edita; silentque de eo duo commentatores Graeci, Zonaras et Balsamo. Immo nunc video praetermissum idem in Canonum Epitome Leunclav. p. 60. Legere autem vult Johnsonus, Canonum Anglicus interpretes, *εἰ πιστοὶ*, hoc sensu, si olim Coenae Dominicae participes fuissent. Haud male. Nihilominus retinendum
30 videtur mihi *οἱ πιστοὶ* plurimis Canonum Collectionibus ac libris scriptis firmatum, ut jubeantur praevaricatores qui credunt, *fideles* scilicet, inter audientes collocari; juxta ac Canone decimo sexto coguntur lapsi, qui fuerint tantum catechumeni, inter audientes illos idem temporis spatium transigere. Ita, ut post vidi, in veteri illa interpretatione quam ad Canonem VIII memoravi, locus sic vertitur, *triennio inter audientes sint, qui lapsi fuerint baptizati*. Ad phrasin vero quod attinet insolentio-
35 *ρη, τρία ἔτη ποιήσουσιν*, similiter scribit S. Lucas Act. Apost. xx, 3, *ποιήσας τε μήνας τρεῖς*, Sanctusque Paulus, 2 Cor. xi, 25, *τυκθήμερον ἐν τῷ βύθῳ πεποίηκα*.

Ibid. l. 8. *καὶ ἐπὶ τὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται*] Dionysiana Interpretatio his subjecta Canonibus habet *sex annos*. Aliter

vero tam ceterae Versiones Latinae, quam Graeci libri et excusi et scripti. Sed ab omnibus totus discrepat Canonem hunc referens Rufinus, Hist. Eccl. x, 5.

CANON XII.

P. 377. l. 13. καὶ ἀποθέμενοι τὰς ζώνας] Ut res sub tyrannide Licinii gestas commemoraverat Canon novissimus, ita duodecimus hic Canon ab optimo Interprete Zonara ad idem tempus refertur. Περὶ στρατευομένων, ait ille, ὁ Κανὼν διαλέγεται, καὶ ἀπορρίψάντων μὲν τὰς ζώνας, ἤγουν τὰ τῆς στρατείας παράσημα, ὕμνημα δὲ πρὸς μαρτυρίαν ἐνδείξαντων, οὓς καὶ ὑπὸ τῆς Θεᾶς χάριτος κληθῆναι φησιν, ὥς δι' ἐκείνης ἐπὶ ῥωσθέντας πρὸς τὴν ἐνστασιν τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως, εἴτα ἐν μεταμελείᾳ γενομένων καὶ αὖθις εἰς τὴν προτέραν ἐπανελθόντων στρατείας, καὶ ταύτην ἀργυρίοις ἀνακτησαμένων ἢ βενεφικίοις. Διὰ μὲν γὰρ τῶν ἀργυρίων δηλοῦται τὰ χρήματα, διὰ δὲ τῶν βενεφικίων ἅπαν εἶδος χάριτός τε καὶ δεξιώσεως· τῆς γὰρ Λατίνων διαλέκτου οὕσα ἡ λέξις, εὐεργεσίαν δηλοῖ πρὸς Ἑλληνίδα μεθερμηνευομένη διάλεκτον· εὐεργετεῖ δὲ τις, ἢ χρήματα παρέχων, ἢ ἄλλως θέλημα οἰονδήποτε πληρῶν τινος, δῆλον δὲ πάντως, ὅτι οὐδεὶς τοιοῦτος ἀναστρατεύσασθαι ἐδυνήθη ἂν, εἰ μὴ τῇ πλάνῃ συνέθετο. Verba interim δωρεαῖς καὶ ὑποσχέσεσι ut lectio varians a Ch. Justello posita sunt pro βενεφικίοις ad marg. Codicis Univ. Eccl. atqui pro interpretamento sunt. Ad quaestionem quod attinet, utrum bellum unquam licitum apud Christianos olim haberetur, bella quidem justa, quantum ego legendo comperi, Eusebio, Athanasio, Augustino, Concilioque primo Arelatensi probantur, reclamantibus vero Tertulliano et Laetantio, dum parum sibi constat in hac re tractanda Origenes. Verum omnes Ecclesiae Patres, sicut Ecclesia ipsa in sacris suis Canonibus, militibus Christianis, quorum exstitit magnus semper numerus in exercitibus Romanis, saepenumero injungunt, sedulo ac serio sibi cavere, ne quidquam superstitiosum agant, aut munia gerant quae spurcitie idololatriae inquinentur.

P. 378. l. 8. τοῦ εἰσελθεῖν] Habent Concilia τοῦ μὴ εἰσελθεῖν, sed ad marg. posita est lectio τοῦ εἰσελθεῖν, additque Harduinus, 'Rectius τοῦ εἰσελθεῖν apud Zonaram.' Immo apud omnes Canonum Collectiones librosque scriptos Bodleianos.

Ibid. l. 9. ἀρκεῖν ἑαυτοῖς] Vulgo αὐτοῖς, sed jussu omnium Codicum Bodleianorum id mutavi, etsi αὐτοῖς cum spiritu leni pro ἑαυτοῖς in libris scriptis auctorum antiquorum poni solet.

CANON XIII.

Ibid. l. 14. τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου]

Viatici apud Latinos. Meminit autem hujus vetustissimi moris S. Dionysius Alex. apud Eusebium H. E. vi, 44. Ait S. Ignatius de vivifico hoc sacramento, *ἕνα ἄρτον κλώντες, ὃς ἐστὶν φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτος τοῦ μὴ ἀποθανεῖν* 5 *ἀλλὰ ζῆν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ διὰ παντός.* Epist. ad Ephesios, §. 20.

P. 378. l. 17. *ἔστω*] Post hoc verbum addita sunt in Codd. 715 et 3385, *ἄχρις πληρώθῃ ὁ ὀρισθεὶς ὑπὸ τῆς μεγάλης Συνόδου χρόνος.* Eadem comparent in veteri illa versione quam 10 ad Canon. viii commemoravi; porro hoc habet Quesnellana Canonum Collectio, *donec statutum tempus compleatur.*

Ibid. l. 18. *αἰτοῦντος δὲ μετασχεῖν*] Vulgo *αἰτοῦντος τοῦ μετασχεῖν*, sed abest τοῦ a Pedalio Graecorum, tribusque Codicibus Bodleianis, et Gelasii Cyziceni Actis Nicaenis; dum 15 δὲ, quod loco bene convenit, ex Joannis Antiocheni Canonum Digesto reposui.

P. 379. l. 2. *μεταδιδότω τῆς προσφορᾶς*] Ita omnes Canonum Collectiones, omnesque MSS. Bodleiani. Sed pro his vocibus praestant Concilia *ἐπιδότω* tantum, altera vero lectione ad marg. posita, dum Zonaram, hoc est, Canones cum Zonarae commentario Parisiis anno 1618 typis impressos, 20 testem pro eadem affert Harduinus.

CANON XV.

Ibid. l. 17. *ἡς ὁ Ἐπίσκοπος*] Vulgo legitur *ἡ*, cui quidem scripturae favent plurimi Codices Bodleiani, Codicisque 25 Tüliani Interpretatio et Dionysii Exigui versio Latina. Praestant *ἐν ἡ* Beveregii Synodicum, et Graeci recentes, et Collectio Canonum Quesnellana, et duae Veteres Interpretationes Latinae a fratribus Ballerinis in Appendice 30 ad S. Leonem Magnum editae. Sed *ἐς ἣν* exhibet Joannes Antiochenus. Praetuli ego lectionem *ἡς*, quae exstat in Gelasii Actis Nicaeni Concilii, Codd. duobus Bodleianis vetustissimis 26 et 3385, tribus Codd. Lloydii Episcopi, prisca Latina Versione apud Justellum, Versioneque Isidori. Ceterum 35 voces *aut Diaconus* post *Presbyter* exstant apud veteres Versiones Latinae habetque, sed Graecorum quidem solus, Joannes Antiochenus *ἡ Διάκονος*, sine articulo, atque itidem sine articulo *Ἐπίσκοπος* et *Πρεσβύτερος*.

CANON XVI.

40 P. 380. l. 10. *ὑφαρπάσαι τὸν τῷ ἐτέρῳ διαφέροντα*] Hesychius, *Διαφέρει, ἀνήκει.* Ubi Kusterus ait, '*ἀνήκει*, id est '*pertinet*, vel *attinet.*' Canon Ancyranus xv initio ipso, *Περὶ τῶν διαφερόντων τῷ Κυριακῷ.* Vet. Interpres, *De iis*

quae pertinent ad Ecclesiam. Habet Joannes Antiochenus τινὰ τὸν, quae fortasse lectio duplex est. Notissimae sunt Demetrii Alexandrini Episcopi querelae de ordinato ab Alexandro Aeliensi celebri Origine in Presbyterum injussu ejusdem Demetrii. Ceterum verba illa initio Canonis posita, μήτε τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, examussim convenientia cum accusatoria formula quae in jure Anglico obtinet, *Not having the fear of God before their eyes*, ortum debere suum Paulinis illis in Rom. iii, 18 me monuit amicus.

P. 380. l. 11. ἐν τῇ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ] Αὐτοῦ pro vulgato αὐτοῦ ex Pedalio Graecorum Versionibusque Latinis recepi, dum εἰναιτοῦ habet Gelasius Cyzicenus. Sed conferas not. ad Canonem xii.

CANON XVII.

Ibid. l. 18. ἑκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν—ἡ ἡμιολίας ἀπαιτεῖν] Concil. Laodicensi Can. iv, περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἱερατικοὺς δανείζειν, καὶ τόκους καὶ τὰς λεγομένας ἡμιολίας λαμβάνειν. Usurae ἡμιολίαι sunt, quum tertia pars sorti usurarum nomine accedit. Suidas, ἡμιολία, τὸ ἥμισυ τοῦ κεφαλαίου; et rursum, ἡμιολίος ἐστὶν ἀριθμὸς ὁ ἔχων ὅλον, καὶ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ. Ideoque ἡμιολισμὸς apud Harpocratonem et Suidam. Gellius, lib. xviii, cap. 14, 'Est autem hemiolius, qui numerum totum in se habet, dimidiumque ejus: ut tres ad duo, quindecim ad decem, triginta ad viginti.' Ἡμιόλιον dimidia pars uniuscujusque rei est. Et apud Suidam, διδοσθαι δὲ ὀψώνιον στρατεύειν αἰρουμένοις παρ' αὐτῶν, ἡμιόλιον τοῦ νῦν διδομένου. Vide infra ad Can. cviii, et adde locum Hieronymi: 'Solent foeneratores argumentari ac dicere, Dedi unum modium, qui satus fecit decem modios; nonne justum est ut medium modium de meo plus accipiam, quum ille de mea liberalitate novem et semis de meo habeat?' Constantinus lib. i Cod. Th. de Usuris ἡμιολίας frugum tulit. Verum hujusmodi frugum agricolis mutuo datarum usurae ad centesimum modum redactae sunt a Justiniano, l. Eos qui, 26 Cod. de Usuris, et Nov. 32, 33, 34, cap. 1, unde desumpta est Authentica subdita d. l. Quum non frumentum 16 Cod. de Usuris. Specierum usurae dicuntur Hieronymo, id est καρπῶν ut recte Gracci lib. xxiii Synopsis Basilic. tit. 3 de Usuris cap. 66. Vide Scholion et l. Frumenti 12. Cod. de Usuris.

H. JUSTELL. Notis in Biblioth. Juris. Canon. Veteris, i, 74. P. 381. l. 3. ἐκ μεταχειρήσεως ἢ ἄλλως μετερχόμενος] Zonaras in Commentario—ἐκ μεταχειρήσεως, ἡγουν ὡς οἶόν τινα πραγματεῖαν τὸ τοκίζειν μεταχειριζόμενος ἢ ἄλλως μετερχόμενος

τὸ πρᾶγμα. Τινὲς γὰρ ἐκφεύγοντες τὸ λέγεσθαι περὶ αὐτῶν ὅτι τόκους λαμβάνουσι, διδῶσι τοῖς χρηζόνουσιν ἀργύρια, καὶ συμφωνοῦσι συμμερίζειν αὐτοῖς τὸ κέρδος· καὶ οὐ δανειστὰς ἑαυτοὺς ἀλλὰ συγκοινωνοὺς ὀνομάζουσι, καὶ ζημίας μὴ ὄντες κοινωνοὶ.
 5 ἐπὶ τῷ κέρδει μόνῳ κοινοπραγοῦσι. Usuras exigere prohibentur clerici Canone xx Apostolico, et Laodicensae Synodi Canone iv, Trullanoque x. Idem laicis vetitum est aliis Canonibus.

CANON XVIII.

10 P. 381. l. 16. ταῦτα οὖν] Ταῦτα μὲν οὖν Concilia, sed refragantibus ceteris Canonum Collectionibus cum editis tum scriptis.

P. 382. l. 3. καθῆσθαι ἐν μέσῳ τῶν Πρεσβυτέρων] Hic quidem Diaconorum cum Presbyteris consessus prohibetur.
 15 Porro sedere Diaconum coram Presbytero injussu ejus vetat Laodicensi Concilii Canon vicesimus. Conveniens istud est, κείσθω δὲ μέσος ὁ τοῦ Ἐπισκόπου θρόνος· παρ' ἑκάτερα δὲ αὐτοῦ καθιζέσθω τὸ Πρεσβυτερίον, καὶ οἱ Διάκονοι περιστάσθωσαν εὐστατεῖς τῆς πλείονος ἐσθῆτος. Constitut. Apost. II, 57. Diu
 20 tamen postea haud emendatos Diaconorum mores fuisse probat Concilii Trullani Canon septimus, quo isti culpantur, quod per causam aliorum munerum ante Presbyteros, πρὸ τῶν Πρεσβυτέρων, sedere ausi sunt.

CANON XIX.

25 Ibid. l. 10. ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς] Augustinus, Haeresi 44, 'Paulianos baptisandos esse in Ecclesia catholica Nicaeno Concilio constitutum est. Unde credendum est eos regulam baptismatis non tenere, quam secum multi haeretici, quum 'de catholica discederent, abstulerunt, eamque custodiunt.'
 30 Sane Paulianistas sive Paulianos non baptisasse in nomine Trinitatis constat, quia Christum purum esse hominem credebant, et Trinitatem aperte negabant, unde et δεύτεροι Ἰουδαῖοι appellati sunt. Epiphanius, Haeresi 65, οὗτοι δὲ τὸν Ἰουδαϊσμὸν παραφθείροντες, οὐδὲν περισσότερον τῶν Ἰουδαίων
 35 κερτημένοι, δεύτεροι Ἰουδαῖοι κληθήσονται, καὶ Σαμοσατίται. Hi vero Judaismum corrumpentes, nihil amplius Judaeis habentes, secundi Judaei vocabuntur, et Samosatitae. Nice-
 40 tas in Thesauro Orthodoxae Fidei, lib. iv, haeresi 32, Zenobiae 'Syriam Phoeniciamque regenti, quum Paulus obsequi vellet, ut quae Judaismum profiteretur, ipse quoque unum esse Deum docuit, qui Pater, et Filius, et Spiritus Sanctus unus idemque diceretur. Unus enim, inquit, Deus est, et Filius ejus in eo, quemadmodum in homine sermo.' Idem tradit

Epiphanius loco citato de ejusdem haeresi loquens, φάσκει δὲ οὗτος, Θεὸν Πατέρα, καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἓνα Θεόν ἐν Θεῷ δὲ δεῖ ὄντα τὸν αὐτοῦ Λόγον, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, ὥσπερ ἐν ἀνθρώπου καρδίᾳ ὁ ἴδιος λόγος: *Asseruit autem hic, Deum Patrem et Filium et Spiritum Sanctum unum Deum esse: 5 in Deo autem semper esse ipsius Verbum et Spiritum ipsius, quemadmodum in hominis corde est proprium verbum.* Paulianistae autem sive Pauliciani, et Samosatitae appellati sunt a Paulo Samosateno Antiochiae Episcopo, ut tradit Suidas in verbo Μάνης. Παῦλος δὲ τις σύγχρονος αὐτοῦ, 10 Ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης, ἐκ τούτου καὶ οἱ Παυλιανοί. JUSTEL. Primo tenendum est, Dominum nostrum Jesum Christum a mortuis suscitatum, priusquam ad Patrem suum ascenderet, in mandatis dedisse, ut ad Christianam religionem conversi in nomine Patris et Filii et Spiritus 15 Sancti baptizarentur, Mat. xxviii, 19. Hinc catholica Ecclesia, idque summo quidem jure, perpetuo consentit, baptismum nemini rite collatum esse, nisi juxta Domini institutionem, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti celebratus fuerit. — Hinc igitur est, quod Patres hi Nicaeni 20 Catharos quidem ad Ecclesiam accedentes baptizari non praecipiant, Can. viii, quippe qui antea in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti baptizati fuerint. Paulianistas autem in praesenti Canone ἀναβαπτίζεσθαι decernunt. Quum hi enim, uti paulo ante ostensum est, divinam Filii naturam 25 denegarent, ac proinde in sanctam Trinitatem non crederent, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti baptizare non poterant; atque ideo baptismus ab iis collatus nomen illud immerito sortitus est. Quum enim juxta Domini praeceptum non celebratus fuerit, nec per eum quispiam vere 30 Christianus fieri potuit. BEVEREGIIUS.

P. 382. l. 18. ἐμνήσθημεν δὲ τῶν Διακονισσῶν τῶν ἐν τῷ σχήματι ἐξετασθεισῶν] Particulam τῶν in Conciliorum edit. Labbaei et Harduini ante Διακονισσῶν omissam, quam vero praestant Conciliorum edit. princeps ceteraeque Canonum 35 Collectiones, et tres saltem Codices Bodleiani, in textum revocaui. Quod attinet ad Diaconissas hic memoratas, aiunt Zonaras et Balsamo, Canones Carthaginenses testes citantes, virgines castimoniam professas anno aetatis suae vicesimo quinto habitum quendam ab Episcopo accepisse, et, quum 40 annum quadragesimum implevissent, Diaconissas ordinatas fuisse. Confer Binghami Eccles. Christianae Antiquitates, lib. ii, cap. 22, §. 6. Ita, si vera Zonarae expositio, tum forent verba in hunc sensum accipienda: commemoratis respicientibus Diaconissis conclusimus in illis Diaconissas ha- 45

bitu tantum, nondum manu iis imposita; quae, quum nullam prorsus ordinationem habeant, inter laicos omnino recenseri debent; nisi si, quod non verisimile videtur, prius quoddam decretum suum Patres respiciunt. Est autem hoc simpliciter
 5 Patres dicere, Meminimus de Diaconissis in habitu recensitis, istas omnino quia non habeant manus impositionem, inter laicos censi. Habes βασανούς τῷ δοκεῖν καὶ τῷ σχήματι in Ancyran Concilii Canone primo commemoratas. Confer et supra Canon. Nicaen. XII. De τῇ χειροθεσίᾳ Diaconissarum
 10 rum post annos aetatis suae quadraginta completos sancitum est decimo quinto Canone Chalcedonorum.

CANON XX.

P. 383. l. 4. ἐν τῇ Κυριακῇ γόνυ κλίνοντες] Videsis quae annotantur ad S. Petri Alexandrini Canonem ultimum
 15 apud Reliquias Sacr. vol. IV, pag. 73. Abest vero hic Canon Nicaenus a Rufiniana eorundem Canonum abbreviatione, Hist. Eccl. x, 5; neque, ut olim ad Reliquias Sacr. notavi, exstat idem in Quesnellana Canonum Collectione; quae quum statuatur a Quesnello, fuisse Ecclesiae Romanae
 20 Codex, nec porro in Arabica Paraphrasi Canonum Nicaenorum hic Canon compareat, inde colligit idem vir cl. in Dissert. XII post S. Leonis M. Opera, morem istum apud Romanam saltem Ecclesiam nunquam omnino receptum fuisse. At Rhabanus Maurus, Moguntinus nono quoque
 25 saeculo Archiepiscopus, in Institutione Clericorum nobis praecepit, cum die Dominico, tum Pentecostes diebus nec jejunia agenda, nec genua esse flectenda, majorum traditione et universae Ecclesiae more appellatis, capp. lxx et lxxi. Atque apud nos occidentales in desuetudinem abiisse ritum
 30 istum, omnino mirandum est, quum ab ipsis incunabulis Christianismi observatus esset, quod testatur Tertullianus supra in lib. de Oratione cap. 23, et de Corona cap. 3, tum etiam universalis Concilii decreto confirmatus fuerit. Verum apud plebem Christianam, cujus maxima pars, in ruralibus
 35 Ecclesiis, solo die Dominico precibus publicis adesse solet, id quidem poenitentibus et petentibus minus conveniens esset, ut nunquam orarent vel genua, vel corpora, flectentes, semper autem stantes. Sed haec haecenus. Insuper Canon omissus est in antiquissima illa interpretatione a Ballerinis
 40 edita, in qua similiter atque in Collectione Quesnellana sine distinctione Canones Sardicensis subjecti sunt Nicaenis.

P. 383. l. 5. ὑπὲρ τοῦ πάντα ἐν πάσῃ παροιμία ὁμοίως παραφρασεῖσθαι] Ita edidit Beveregius in Synodico, quam quidem scripturam firmant omnes Codices scripti Bodleiani, in

416 ANNOT. IN CANONES NICAENI CONCILII.

quibus existat ὁμοίως παραφυλάττεσθαι, dum vulgo φυλάττεσθαι, sine ὁμοίως, positum est. Sed ὁμοίως et φυλάττεσθαι nobis praestant Joannes Antiochenus in Collectione Canonum, et Codex, quem Justellus Universae Ecclesiae appellat; habentque vocem *communiter* veteres versiones Latinae, et 5 Tiliani Codicis interpretatio *similiter*. Exstant quoque apud Gelasium Cyzicenum verba haec, ἐπεὶ τοῦτον, πάντα ὁμοίως ἐν πάσῃ παροιμίᾳ ὁμοφρόνως φυλάττεσθαι. Silent de tota sententia in Commentariis suis Zonaras et Balsamo. Porro autem simili de causa, unanimatis gratia, conditum est ab hac 10 Synodo, quomodo etiam decem ante annos ab Arelatensi prima, celebre de Paschae tempore decretum, quod quidem non ex fuga solum imitationis Judaicae proficiscebatur, sed constituta illa regula est, ut concordēs omnes Christiani in celebrando tanto festo evaderent; quum alioquin iisdem die- 15 bus contingeret, ut alii quidem jejuniō antepaschali intenti essent, alii vero epulis post Pascha solitis operam darent. Cons. Eusebium de Vita Constantini lib. iii, capp. 5 et 8, atque hujus Synodi Epistolam, quae ad Ecclesiam Alexandrinam scripta apud Socratem et Theodoretum conserva- 20 tur; hanc autem in Appendice saltem, etsi in Canonum vix ullis Collectionibus haberi consuetam, collocaturus sum.

IN

CONCILII CONSTANTINOPOLITANI

CANONES ET SYMBOLUM

ANNOTATIONES.

EPISTOLA.

P. 387. l. 10. τὸν εὐλαβέστατον Βασιλέα Θεοδοσίον] Imperatorem Romanum Βασιλέα Graecos quidem appellavisse norunt omnes; sed in Epistola ad Frontonem ipse Marcus Caesar Regis se filium Latine dicit. Vide Frontonis Reliquias
 10 a Cardinali Maio primum editas Mediolani, p. 33.

P. 389. l. 2. εὐχαῖς τῶν ἁγίων] Pro eo quod est, *per preces*, δι' εὐχῶν.

CANON I.

P. 390. l. 6. εἰς τὸν Εὐδοξίανῶν] Eudoxius primo Germa-
 15 nicae, postea Antiochiae, et ultimo Constantinopoleos Episcopus ordinatus est. Soer. Hist. Eccl. ii, 37, 42; Theodoret. Haeret. Fab. iv, c. 2; Sozom. Hist. Eccl. l. iii, c. 5. Hic eadem omnino omnia quae Eunomius docuit, ut patet ex Theodoret. Haeret. Fab. lib. iv, cap. 3; ac proinde hoc in
 20 loco haec duo, tanquam synonyma, eorundem haereticorum nomina usurpantur: Εὐνομιανῶν εἰς τὸν Εὐδοξίανῶν. Theodoretus autem Arianos etiam Eudoxianos ipsius Eudoxii temporibus audiisse tradidit: Οἱ δὲ Ἀριανοὶ καὶ Εὐδοξianoὶ προσωνομάσθησαν κατὰ τὸν Εὐδοξίου καιρόν. Theodoret. ibid.

Statim autem post Eudoxii obitum hoc nomen usurpari desiit, et posteris paene inauditum est, unde Gregorius Magnus in Epistola ad Eulogium Alexandrinum, 'Praeterea,' inquit, 'idem frater noster omnia in suis synodicis Deo autore catholice locutus est. Quendam vero Eudoxium damnavit, 5
'quem neque in Synodis damnatum invenimus, neque a decessoribus suis in suis Synodis reprobatum.' Greg. Epist. lib. vi, Epist. 125. Sane non ipse Eudoxius, sed tamen Eudoxiani praesenti Canone diserte damnantur. Haec BEVEREGIIUS. Verba Gregorii sunt, qui in loco superiori de 10
Cyriaco Patriarcha CPol. loquitur, aitque Romanam Ecclesiam hactenus haud recepisse Canones hujus Synodi, sed tamen in hoc ipsam Synodum admisisse, quod ab ea damnetur Macedonius, 'Et Canones quidem Constantinopolitani Concilii Eudoxianos damnant. Sed quis fuerit eorum auctor 15
'Eudoxius, minime dicunt.' Sed misso Eudoxio, liquido nobis constat, centum annos post Gregorii tempus Canones quatuor priores hujus Synodi CPtanae ab Ecclesia Romana receptos esse, siquidem in Collectione Canonum, quam Romanus Episcopus Hadrianus I Carolo M. dedit, hi Canones 20
exstant. Porro vel ante Gregorii M. tempora eos in Canonibus suis Dionysius Exiguus reposuerat; quos quidem Dionysii Canones aequalis ejus Cassiodorus, in Divinis Lectt. cap. xxiii, ait, 'hodie usu celeberrimo Ecclesiam Romanam complecti.' Praestat denique hos quatuor Canones prisca 25
illa Canonum Versio apud Justellum, quae condita est ante Dionysianam.

P. 390. l. 7. τῶν Ἡμιαρειανῶν εἶπουν Πνευματομάχων] Homoeusiastae isti, qui, ut fertur, hoc primum loco Semiariani nominantur, in diversas partes distracti sunt; quarum nonnullae contra Divinitatem, atque etiam personalitatem, Spiritus Sancti disputabant. Substituerunt Macedonianos Latini interpretes pro *Semiarianis*, Macedonii τοῦ Πνευματομάχου discipulis.

Ibid. l. 8. καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν] Vulgo desunt voces 35
καὶ τὴν τῶν in Conciliorum textu, sed ad oram paginae posita sunt. Eadem exstant in ceteris Canonum Collectionibus, et in septem ex octo Bodleianis Codicibus; nam in margine Codicis numero 26 signati eadem manu verba addita sunt. Recepta ea ex principe in novissimam Conciliorum 40
editionem post vidi. Huc autem respicere videntur Episcopi CPtani, dum aiunt isti in Epistola ad Occidentales post hoc Concilium scripta, Superiore anno τῶν ἐναγχοῦς καινοτομηθείσων αἰρέσεων ἀναθεματισμὸν ἐγγράφου πεποιήκαμεν. Apud Concilia, vol. i edit. Harduin.

CANON II.

P. 390. l. 12. Τοὺς ὑπὲρ διοίκησιν Ἐπισκόπους] Sensus hic est, Caveant Episcopi, ultra vel extra dioecesein aliquam existentes, ne Ecclesias illius dioecesis invadant. In hoc qui-
 5 dem Canone recensentur quinque tantum dioeceses, sive plurium simul provinciarum praefecturae, Aegyptus, Oriens, Asiana, Pontica, Thracia. Reliquae vero imperii Romani dioeceses fuerunt Macedonia, Dacia, Italia, Illyricum, Africa, Hispaniae, Galliae, Britanniae. Cautum insuper est Ni-
 10 caenis Canonibus, prout de iisdem hic Canon refert, ut in unaquaque provincia Synodus metropolitana res provinciae ecclesiasticas administraret.

Ibid. l. 17. ἐν τοῖς Κανόσι τοῖς κατὰ Νικαίαν] Canone Nicaeni Concilii sexto.

15 P. 391. l. 4. τῆς Θρακικῆς, τὰ τῆς Θρακικῆς] Habent Concilia loco priori Θράκης; quum vero exstet Θρακικῆς utroque loco in omnibus fere Canonum Collectionibus praeter Beve-
 regii Synodicum, in quo contra Θράκης utroque loco posi-
 20 tum est, conveniatque lectio cum nominibus provinciarum antecedentium, Θρακικῆς substitui. Variant inter se Codices scripti Bodleiani.

Ibid. l. 10. κατὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ ὠρισμένα] Canone quinto, ad quem videsis annotata. Ita vero rem geri secundum Canones, ut aiunt ipsi, Nicaenos, referunt Episcopi CPtani in
 25 Epistola modo commemorata; Περὶ δὲ τῶν οἰκονομιῶν τῶν κατὰ μέρος ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις, παλαιός τε, ὡς ἴστε, θεσμός κεκράτηκε, καὶ τῶν ἁγίων ἐν Νικαίᾳ Πατέρων ὅρος, καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τοὺς τῆς ἐπαρχίας, καὶ εἴπερ ἐκεῖνοι βούλονται, σὺν
 30 αὐτοῖς τοὺς ὁμόρους πρὸς τὸ συμφέρον ποιείσθαι τὰς χειρο-

30 τονίας. p. 826.
 Ibid. l. 11. τὰς δὲ ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἔθνεσι τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας] Haud obstante, ait in Nomocanone suo Photius, regula, ne possit quis esse Episcopus in duabus civitatibus, Tomensis Episcopus reliquarum Ecclesiarum Scythiae curam
 35 gerit, et Leontopolis urbs Isauriae sub episcopatu Isauro-
 polis est. Photii Nomocanon, tit. i, cap. 20, pag. 15, edit. Paris. Porro diu ante Photii tempora, ex Actis Concilii Ephesini constat, quum vetus mos vigneret in provinciis
 Europaeis Ponto vicinis, ut singuli Episcopi duas vel tres
 40 sub se haberent civitates, ab eodem Ephesino Concilio ipsam hanc consuetudinem firmatam esse. Vide finem Actionis vii, p. 1678, vol. i, Concil. Harduin. Adisis quae de priori
 regula ad Epistolam Vienn. et Lugd. apud Reliquias Sacr. vol. i. p. 336, adnotantur.

P. 391. l. 22. κατὰ τὴν κρατήσαντα συνηθείαν τῶν Πατέρων] Praepositionem παρὰ ante τῶν Πατέρων Concilia addunt, posita vero in margine altera lectione; aitque Harduinus hanc habere Balsamonem et Zonaram, Canones designans in horum commentatorum editionibus collocatos. Addere iis licet omnes fere Canonum Collectiones, in quibus, sicut in tribus MStis Bodleianis, lectio haec, quam praetuli, exstat. Solus Joannes Antiochenus ἐπὶ τῶν Πατέρων habet.

CANON III.

Ibid. l. 15. Τὸν μὲν τοι Κωνσταντινουπόλεως Ἐπίσκοπον ἵσχυον τὰ πρεσβεία] De hoc Canone, qui a Socrate l. v, Hist. c. 28, et Sozomeno l. vii, Hist. c. 9, commemoratur, consulis quae ad Concilii Chalcedonensis Can. xxviii annotaturi sumus.

CANON IV.

15

P. 392. l. 2. Μαξίμου τοῦ κυνικοῦ] Maximus iste ad sedem Constantinopolitanam contra Canones evectus erat. Οἷτος κυνικὸς ὢν φιλόσοφος παρὰ Θεολόγου βαπτισθεὶς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου διὰ χρημάτων παρὰ τινῶν Κωνσταντινουπόλεως χειροτονήται. καὶ γνωσθεὶς ἀπεδοκίμασθη. Scholium ad Har-20 menopuli Epitomen Canonum apud Leunclavii Jus Graeco-Rom. p. 16.

P. 392. l. 7. ἀκυρωθέντων] Hactenus Dionysius Exiguus et Isidorus Mercator. Sequentia in solo Graeco Canonum Codice leguntur, et Graecis Canonum Collectoribus atque In-25 terpretibus. HARDUIN. Nec prisca Versio, quam edidit ex patris sui bibliotheca Henr. Justellus, alios quosvis praeter quatuor hos Canones agnoscit.

CANON V.

Ibid. l. 9. Περὶ τοῦ τόμου &c.] Definitionem intelligit fidei 30 Nicaenae ab Episcopis occidentalibus Sardicae firmatam, teste Balsamone et Zonara. Alii epistolam Damasi Papae ad Paulinum Episcopum Antiochenum superius editum, p. 760, malunt intelligi, cum anathematismis supra positis, p. 801, quibus orientales Episcopi in Synodo Antiochena anni 378 35 subscripserunt. HARDUIN. Opinionem hanc, quae Henr. Valesii est, praetulit alteri Beveregianae ab Harduino hic propositae Cavius, de hoc Concilio agens in Hist. Lit. vol. i, p. 365. Quin ita se habet unus ex anathematismis illis, Εἰ τις μὴ εἴπῃ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος 40 μίαν Θεότητα, ἐξουσίαν, δυναστείαν, &c. p. 804. Confer et Epistolam Episcoporum CPol. ad Occidentales. Certe perti-

nere verba videntur ad scriptum aliquod occidentalium Praesulum in causa Antiochenorum, qui diu quidem non tantum schismatibus, sed etiam haeresibus valde vexati fuerant. Ceterum videsis infra quae ad Canon. VII de his ultimis Canonibus allata sunt.

CANON VI.

P. 394. l. 4. τοῖς κανονικοῖς ἡμῶν Ἐπισκόποις] Forte κοινω-
νικοῖς ἡμῶν, qui nobiscum communicant, hoc loco legi satius
fuerit; quae vox in Synodica inferius recitanda legitur.
10 Haec HARDUINUS. Ibi exstat τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχαῖς κοι-
νωνικοὺς Ἐπισκόπους, et hoc loco habent scriptum κανωνικοῖς,
fors. κοινωνικοῖς, Codd. 26 et 625 olim Rawlinson. dum le-
gitur ἡμῶν in Codice Justelli. Equidem velim istud κοινω-
νικοῖς ἡμῶν substituere pro lectione recepta, quam praestant
15 non tantum Concilia, sed et ceterae fere omnes Canonum
collectiones et plurimi MSti. Ceterum, quoniam de Codice,
quem Universae Ecclesiae appellavit Justellus, sed tempora
antiquissima si spectentur, vix satis recte, saepenumero
inter haec facta est mentio, deque eodem Codice minus
20 accurate loqui vel viri doctissimi videntur, age describamus
quae de illo ipse quoque scripsit Justellus. 'Sane textum
'ipsum Graecum ex edito Codice Tili,' haec est Canonum
Graecorum editio princeps, 'bona fide excerptimus; et quia
'multis in locis mendosus erat, collatis et inter se com-
25 'paratis Graecorum Conciliorum [Canonum edit. 1661] Co-
'dicibus editis et manu exaratis, quos amicorum beneficio
'nacti sumus, accurate emendavimus, variasque lectiones
'ad oram adscripsimus.' Haec vir cl. fine Praefationis in
Codicem Canonum Ecclesiae Universae, edit. Paris. anno
30 1610. Et profecto, quoscunque Canones post Joannem Ti-
lium edidit Justellus, exceptis illis Synodorum Trullanae
et Nicaenae secundae, üdem medio saeculo nono a Leone IV
Papa in Epistola ad Episcopos Britannorum tanquam re-
cepti ac valentes proponuntur. Vide Epistolam quae in
35 Codicem Gratiani relata est, Dist. 20, cap. 1. Verumtamen
nomine Canonum seu Statutorum Ephesinorum aliquos mi-
nus recte ita appellatos significari a Leone, alios quam
illos a Graecis receptos, ostendunt veteres Latinae Cano-
num interpretationes. Vide not. infra ad Canones Ephe-

40 sinos.

Ibid. l. 5. τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας] Habent Concilia τοῦ-
των pro τῶν, conjiciente tamen ad marg. Labbaeo legendum
esse τῶν, quod quidem exstare in MS. et apud Zonaram et
Balsamonem addit Harduinus. Praebent istud τῶν Cano-

num Collectiones, et Codices scripti Bodleiani, praeterquam quod nec τῶν nec τούτων habet Codex 26.

P. 395. l. 9. ἐξετάσει] Vulgo τάξει, sed ἐξετάσει, quod melius est, ad oram Codicis Univ. Ecclesiae a Justello ut lectio varians affertur. Atque idem illud Labbaeus habet 5 ad marg. Conciliorum; exstante eo apud Joannem Antiochenum in Digesto Canonum, omnesque MStos Bodleianos, et MS. a Lloydio Episcopo collatum. Paulo ante αἰτοῖς pro αὐτοῖς scribendum videtur. Omnino silet, ut obiter hoc notem, CPTanus hic Canon de ullis cujuscunque generis ad 10 sedem Romanam appellationibus.

Ibid. l. 13. ἡ οἰκουμένην Σύνοδον ταρασσείν] Causae ple-
raeque ecclesiasticae exceptis de fide controversiis hic spec-
tantur.

CANON VII.

15

Ibid. l. 20. Τοὺς προστιθεμένους τῇ ὀρθοδοξίᾳ &c.] Hic, fateor, Canon in omnibus Balsamonis et Zonarae commenta-
riorum editionibus habetur. Citatur etiam a Photio in No-
mocanone, tit. xii, cap. 14, necnon in Alexii Aristeni Epi-
tome contractus exstat. Sed in omnibus Latinis Canonum 20
versionibus, in veteris Interpretis Dionysii Exigui, Isidori
Mercatoris, &c. item in Symeonis Logothetae Epitome et
Arabica Josephi Aegyptii paraphrasi, et, quod in primis ob-
servandum est, in ipsa Joannis Antiocheni Collectione, et
Nomocanone, desideratur; idque non ipsius incuria, ut ex 25
eo patet, quod in ordine Canonum a se descripto sex solum
Canones huic secundae generali Synodo attribuat, dicens, τῶν
ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθόντων Πατέρων, ὑφ' ὧν ἐξετέθησαν
Κανόνες 5, ut extra dubium sit praesentem inter hujus Con-
cilii Canones his diebus non recensitum fuisse. Quinetiam 30
tota Canonis hujus compositio eum, nec praesenti nec alii
cuius Synodo, nisi forsitan Trullanae, de qua mox agemus,
adscribendum esse non obscure indicat. Nihil enim in eo
constituitur, nihil confirmatur; sed tantum antiqua quaedam
haereticos conversos recipiendi consuetudo hic recitatur. Et 35
ubi de nonnullis signandis verba fiunt, nihil praecipitur de
modo quo celebrandum est, nec de verbis in ritu isto pro-
nunciandis, sed tantum quae verba pronunciari solent, Σφρα-
γὶς δωρεὰς Πνεύματος Ἁγίου, quae quidem loquendi formula
synodali cuilibet constitutioni non convenit. BEVEREG. 40
Pergit vir eruditissimus sententiam suam eo fortius munire,
quod existit epistola quaedam, ex verbis hujus Canonis omni-
no constans, Constantinopoli ad Martyrium Episcopum An-
tiochenum post annum 455 missa. Ex hac vero epistola

desumptum esse censet Beveregius Canonem xcv Concilii Trullani, ejus quidem Canonis pars prior et major plane eadem est atque hic Canon CPTanus, nulla tamen mentione facta ejus a Patribus Trullanis. Epistolam ad Martyrium primus edidit Joannes Lennclavius in Juris Graeco-Romani libro quarto, p. 290. Nec dubitant de septimi hujus Canonis suppositione fratres Ballerini, qui de eo, ac simul de quinto et sexto Canonibus, haec monent: 'Canonibus iv Synodi CPTanae an. 381 Justellus tres alios adjecit.

10 'Hi utique non erant in veteri Graeco Codice, quum nec in 'Dionysiana nec in aliis antiquis versionibus inveniantur. 'Certe Canon vii ad eandem CPTanam Synodum nequaquam pertinet: unde nec apud Joannem Scholasticum, 'qui Canones quintum et sextum licet additios recepit,

15 'hic septimus legitur. Serius multo hic conditus, nedum 'adjectus fuit. Quintus autem et sextus Canones forte constituti fuerunt in alia CPTana Synodo subsequentis an. 382. 'Hac vero ii Synodo ob idem nomen urbis et ob temporis 'propinquitatem cum priori confusa, facili hallucinatione alterius Canones cum Canonibus alterius confusi et copulati

20 'fuerunt.' De Antiquis Collectionibus et Collectoribus Canonum, p. 1, c. i, §. 10, p. 10. Appendicis ad Opera S. Leonis M. Venet. 1757. Hunc fuisse Canonum quinti et sexti ortum, aliis quoque viris eruditis statuere placuerat; quod

25 et firmari videtur verbis Canonis sexti, αἰρετικοὺς δὲ λέγομεν, τοὺς πάλαι τῆς Ἐκκλησίας ἀποκηρυχθέντας, καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα ὑφ' ἡμῶν ἀναθεματισθέντας, supra pag. 393. Haec Canonem primum respiciunt, anno priori conditum; nam Patres CPTani, auctore Theodoreto lib. v Hist. Eccles. c. 8,

30 qui in suam quisque patriam reversi erant, sequenti aestate οἱ πλείστοι quidem eorum eandem urbem iterum adierunt.

P. 396. l. 1. ἀπὸ αἰρετικῶν] Haec verba cum sequentibus mihi quidem jungenda videntur, non, ut vertit Hervetus, cum antecedentibus. Imitatus est epistolae auctor locum

35 Actorum Apost. ii. 47, 'Ο δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ibid. l. 3. καὶ Σαββατιανούς] Non videtur apud Socratem *Sabbatianorum* nomen usurpatum ante annum circiter 392. HARDUIN. Hoc est, post tempus hujus Concilii. Sed meminisse nos oportet, vocem hanc in Canone nunc existentem agnosci neque epistola ad Martyrium, neque Canone Trullano, de quibus jam ante dictum est. In Codice quoque vetustissimo Bodleiano, qui num. 26 designatur, hoc nomen ad marg. tantum positum videtur. De Sabbatianis vero haec

45 Sozomen. Hist. vii, 18, 'Ἐπὶ δὲ τῆς παρούσης ἡγεμονίας, [Va-

lectiniani et Theodotiani] καὶ Νατατιανοὶ πρὸς σφᾶς διενεχθέν-
τες περὶ τῆς πασχάλιας ἑορτῆς, ἑτέρας αἵρεσιν τῶν καλουμένων
Σαββατιανῶς συνεστήσαντο. Σαββάτιος γὰρ πρεσβύτερος ὑπὸ
Μαρκιανῷ χειροτονηθεὶς ἅμα Θεοκτιστῇ καὶ Μακαρίῳ τοῖς συμ-
πρεσβυτέροις ἐπόμενος τοῖς ἐν Παφουγκίῃ συνηλυθόσιν ἐπὶ τῆς 5
Οὐάλεντος βασιλείας, ἦλθον ἅμα τοῖς Ἰουδαίοις τὴν τοῦ πάσχα
ἑορτὴν ἐπιτελεῖν· ἀποστὰς δὲ τῆς Ἐκκλησίας [designatur Eccle-
sia Catholica] τὰ μὲν πρῶτα, πῇ μὲν ἀσκήσεως ἕνεκα, ἀρίστα
γὰρ ἐβίον, πῇ δὲ τισις ὑποποιεῖν ἀναξίους κοινωνίας μυστηρίων
ἐστίνατο· ὡς δὲ ἐγγόνει δηλὸς νεωτερίζων, &c. 10

P. 369. l. 4. Νατατιανὸς τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς Καθαροὺς] *Peri tōn ὀνομαζόντων ἑαυτοὺς Καθαροὺς ποτε, initium est Canonis τῆς Concilii Nicaeni. Augustinus de Haeresibus, cap. 38. 'Cathari, qui seipsos isto nomine, quasi propter 'mundiciam superbissime atque odiosissime nominant, se- 15*
'cundas nuptias non admittunt, poenitentiam denegant, No-
'vatum sectantes haereticum; unde etiam Novatiani appel-
'lantur.' p. 194 edit. Cant.

Ibid. l. 5. καὶ καθρωτέρους] Vulgo ἀριστεροὺς, eandemque
vocem ab omnibus quidem receptam, et in omnibus scriptis 20
Bodleianis exstantem, habet etiam Canon Trullanus xciv,
eam sic interpretante Balsamone, καλοῦνται δὲ οἱ αὐτοὶ καὶ
ἀριστεροί, ὡς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα βδελυττόμενοι, καὶ μὴ ἀνε-
χόμενοι δι' αὐτοῦ τὸ ὀτιοῦν ὑποδέχεσθαι. Similiter interpre-
tatur Harmenopolus de Sectis, sect. xv. Sed ait Beveregius 25
nuspiam legi, Novatianos se ἀριστεροὺς, *sinistros*, vocasse.
Porro Zouaras alter Graecus Interpres neglecta hac voce
hoc tantum posuit—καὶ Νατατιανοὶ οἱ ἑαυτοὺς καθαρὸς ὀνο-
μάζοντες, ὧν τὰς αἵρέσεις παραδεηλώκαμεν. Justellus autem
ad oram Codicis quem vocat Ecclesiae Universae, ut vari- 30
antem lectionem adlevit ἀρίστους. Annotant quoque Graeci
ad Pedalium suum, ἐν ἄλλοις κείμεναι ἀρίστους. Beveregiusque
ait, legendum haud dubie καὶ ἀρίστους, vel saltem καὶ καθ-
ρωτέρους, ut in Epistola ad Martyrium, e qua hic Canon de-
scriptus videtur. Olim quidem opinatus sum, substituendum 35
esse hoc loco καὶ ἀρίστους, nunc vero potius standum esse
fidei Codicum Epistolae ad Martyrium, in quibus exstat καὶ
καθρωτέρους, id quod demum recepi. Legere vult Johnso-
nus, Anglicus Canonum Interpres, καὶ κρατίστους, tanquam
a secundis nuptiis abstinentes. 40

Ibid. l. 6. εἶπουν Τετραδίται] Balsamonis interpretatio est,
Οἱ αὐτοὶ δὲ [Τεσσαρεσκαίδεκαῖται] καὶ Τετραδίται λέγονται,
ὅτι τὸ πάσχα ἑορτάζοντες, οὐ καταλύουσιν, ἀλλὰ νηστεύουσιν,
ὥσπερ ἡμεῖς, τὰς τετράδας· ποιοῦσι δὲ τοῦτο κατὰ τοὺς Ἰουδαίους,
οὔτοι γὰρ μετὰ τὸ πασχάσαι ἐπὶ ὅλαις ἐπτὰ ἡμέραις νηστεύουσι, 45

πικρίδας καὶ ἄζυμα ἐσθίοντες κατὰ τὴν τοῦ παλαιοῦ νόμον διά-
ταξιν. Quum obscuriora haec sint, nec quidquam de Τετρα-
δαίταις adnotaverit alter interpres Zonaras, hac voce potius
significari puteim illos, qui in hebdomada antepaschali haud
5 expectato resurrectionis festo, quod quidem aliter atque
Quartadecimani die Dominica semper celebrabant, jejunium
quadragesimale, seu antepaschale, tetrade solvere consue-
verint. Quem quidem morem, ut in vol. I et III Reliquiar.
Sacr. ostendi, improbant Canone suo quinquagesimo Laodi-
10 ceni Patres, et Canone vicesimo nono Trullani.

P. 396. l. 14. Εὐνομιανούς μὲν τοι] Ante haec verba posi-
tum est istud in Codice MSto Bodl. 158, Περὶ δὲ τῶν Παν-
λαυσίων τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ὅρος ἐκτίθεται, ἀναβαπτί-
ζεσθαι αὐτοὺς ἐξ ἁπαντός. Significatur Canon Nicaeni Con-
15 cilio XIX.

Ibid. l. 15. καὶ Μοντανιστὰς] Montanistarum, qui hoc loco
inter haereticos de S. Trinitate minus recte sentientes com-
memorantur, pars certe dicitur eadem atque Sabelliani sta-
tuisse. Ita auctor libelli Adversus Haereses ad calcem Ter-
20 tulliani de Praescript. Haer. 'Privatam,' inquit, 'blasphe-
'miam illi [pars haereticorum *Secundum Phrygas* appella-
'torum] qui sunt kata Aeschinē, hanc habent, qua adji-
'ciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et
'Patrem.' c. viii, p. 171. Et ante hanc Synodum baptizandos
25 esse Cataphrygas seu Montanistas jusserat Canon Laodiceni
Concilii octavus. Hoc interea pro recta alterius partis
Montanistarum fide afferendum est, Tertullianum, jam Mon-
tanistam factum, Praxeam Antimontanistam propter errores
dictos usitatus Sabellianos oppugnavisse.

30 P. 397. l. 2. ποιούμεν αὐτοὺς Χριστιανούς] Suicerus in
Thesaurο seu Lexico Ecclesiast. voce Χριστιανός, allato hoc
Canone ait, 'In quibusdam Ecclesiis Graecanicis, immo vel
'in plurimis prima die fiebant et dicebantur Christiani, qua
'crediderant, et se credere professi erant; sequenti die in
35 'catechumenos conscribebantur.—. In Occidente similiter
'prima credendi professione fiebant Christiani, quam Con-
'cilium Eliberinum, Canone XLII, *fidem primam creduli-*
'*tatis* appellat. Prima illa fidei credulitate, cum imposi-
'tione etiam manuum, quasi benedictione, recipiebantur inter
40 'catechumenos, et Christiani tum demum dici incipiebant,
'ut liquet ex ejusdem Concilii Canone XLIV,' tom. II, p. 1540.

Ibid. l. 7. βαπτίζομεν] Epistola Episcoporum, qui Constan-
tinopolin convenerunt, ad Occidentales, apud Theodoretum
exstans, quaeque in Codice Canonum a Ballerinis fratribus
45 ad calcem Operum S. Leonis M. primum edito Latine verti-

tur, inter haec proferenda esset, nisi constitisset scriptam esse epistolam anno proximo post finitum hoc Concilium.

P. 398. l. 1. SYMBOLUM CONSTANTINOPOLITANUM] Desumptum est ex Actione Secunda Chalcedonensis Concilii, pag. 288 edit. Harduin. p. 342 edit. Labbe. Ubi Symbolum hoc 5 dicitur ab Actio Ecclesiae CPTanae Diacono fuisse recitatum. Ἀέτιος ὁ εὐλαβέστατος Διάκονος Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ βιβλίου ἀνέγνω οὕτως Ἡ ἀγία πίστις, ἣν ἐξέθεντο οἱ ἅγιοι Πατέρες πρὸ συμφωνοῦσα τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Συνόδῳ τῇ ἐν Νικαίᾳ. Et convenit haec formula cum Symboli exemplo 10 in Jeremiae Patriarchae CPTani Responso Primo ad Augustanam Confessionem Tubingam misso anno 1576. Vide p. 10 ed. Lips. 1758. Tantum quod in Jeremiae exemplo particula καὶ, in articulo de Spiritu S. τὸν Κύριον καὶ τὸ ζωοποιόν, des- sideratur. Quae quidem particula neque agnoscitur in Marci 15 Ephesini Praesulis Confessione Fidei inedita, quam una cum aliis tractatibus habet Codex MS. Dni Thomae Phillipps, Baronetti, a me jam ante commemoratus, pag. 401, ubi et vox Πατέρα ante παντοκράτορα deest. Sed in vocibus Domi- num et vivificantem particulam et praestat antiquum illud 20 Symboli exemplar Latinum, quod hic sistimus.

Ibid. l. 8. φῶς ἐκ φῶτος] His verbis fere semper in excusis praemittitur illud, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, quod nescit non tantum Chalcedonium hoc exemplar, et praeterea aliud in Concilio Generali sexto adductum, verum etiam duo illa Jeremiae 25 Patriarchae et Marci Episcopi modo commemorata. Idem abest ab exemplari, quod hic sisto, Latino; sed in eo istud quoque desideratur *lucem ex luce*. Voces autem *Deum de Deo* abesse ab omnibus antiquis Codicibus Versionis Latinae Actorum Chalcedonensium, testatus est Steph. Baluzius in 30 Nova Collectione Conciliorum, p. 1256. Sed haec hactenus. Ut ad aliam et diversam rem hoc loco revertar, collegit sibi Rigaltius vel ex disparibus illis inter se narrationibus, quae de Marcione in libris supra collocatis de Praescriptione Haereticorum et contra Hereticos comparent, huncce libellum 35 contra Haereticos non esse Tertulliani.

LECTIONES TERTULLIANEAE

MSS. AGOBARDI ET LUGD. BAT.

Postremo loco jam sequitur Codicis Agobardi et Codicis Bibliothecae Lugduni Batavorum scriptura in iis maxime Tertulliani verbis, quae in nostra editione mutata a lectione recepta discrepant. In fine autem positae sunt hae lectiones, quum typis jam cussus esset hoc volumen, priusquam Varietas utriusque Codicis, in gratiam praestantissimi viri Edvardi Pusey transmissa, Angliam advenit.

In Tertulliani de Oratione Libro Codicis Agobardi Lectiones nonnullae.

Pag. 101, l. 18, quo venit.
P. 102, l. 23, vel venerationem.

P. — l. 26, alius.

P. 103, l. 31, meruerimus. Hoc verbum jam revocatum esse ante meam editionem nunc rescivi in contextu Latino Interpretationi Italicae Tertulliani adposito, Romae, 1756.

P. 106, l. 31, illis, sed illi ad oram Codicis.

P. 107, l. 27, sit.

P. 108, l. 2, quia pro qui.

P. — l. 6, Capiti nono prae-

fixa est in hoc Codice vox ἀνακεφαλαιώσε; et reliquis capitibus tituli, qui sequuntur, literis majusculis praepositi sunt.

P. — l. 32, recedere, sed eadem manu corr. accedere; quod in edit. Romanam jam commemoratam revocatum fuisse nunc video.

P. 113, l. 12, quo et S. Paulus.

P. — l. 16, Sed quod promiscue observatur per ecclesias quas—Continuatis vero his verbis, disposita utensilibus, ut et proprias &c. nempe parte re-

liqua libelli de Cultu Foeminarum, seu, de Habitu Mulierum, cap. 9 usque ad operis finem. Hinc jam tandem con-

stat, desumpta esse ex hoc Codice verba superiora a Rigaltio olim adducta.

Est vero notandum de MSto dicto Agobardi, nunc, ut olim, in Bibliotheca Regia Parisiis servato, Rigaltium tam saepe eo usum esse in adornanda editione sua Tertulliani, ut recensio Agobardiana dici illa fere mereatur, ad hos saltem libros quod attinet, de Oratione, et de Praescriptione inscriptos. In Codice altero Lugdunensi Batavorum, de quo agit in Praefatione ad Tertulliani Apologeticum Havercampus, liber de Oratione desideratur.

In Tertulliani de Praescriptione Haereticorum libro Lectiones nonnullae Codicis Bibliothecae Lugdunensis Batavorum, addita subinde Codicis Agobardi scriptura.

P. 122, l. 15, nec esse.

P. 126, l. 9, objurgans et docens.

P. 128, l. 19, Abest hoc membrum orationis, et haeretici—curiositatem. Sed invenisse videtur *scrupulositatem* in Codice Agobardi Rigaltius, quam vocem habes et initio cap. 27.

P. 129, l. 12, pulsabit.

P. 130, l. 2, expetit sensus—interpretationibus.

P. — l. 28, quamdiu pro quando Cod. Agobard.

P. 131, l. 15, et velim sic nusquam quasi. Ita et MS. Agobard. sed *si nunquam* praestans. Ab hoc Codice Ag. abest *ero*.

P. 134, l. 1, quodecunque.

P. — l. 32, admittendi MS. Agobard.

P. 136, l. 6, statutum certe.

P. 137, l. 2, regrediens.

P. — l. 21, prima, non primae, et una, non unam, Codex Agob. prout videtur, quum nulla varietas lectionis commemorata fuerit. Atque illud, *dum est illis*, agnoscere videtur MS. Agobardi. *Primae* praestat MS. alter.

P. 138, l. 7, id sine dubio tenentes, MS. Ag. et s. d. t. MS. alter.

P. — l. 10, reliquam.

P. — l. 16, nulla, Codex uterque.

P. — l. 23, qua sursum rursus.

P. 139, l. 23, Spiritum sanctum, Codex uterque.

P. 140, l. 13, atquin, *non* quin.

P. 141, l. 27, sed non omnia.

P. — l. 32, tam id actum et alterius.

P. 142, l. 15, monet.

P. — l. 26, taciti.

P. 143, l. 14, catholice.
 P. — l. 24, nam quod amplius Cod. Agobard.
 P. 144, l. 23, est abest post unus.
 P. 145, l. 14, Ecclesiam suam.
 P. — l. 18, ubi tunc Valentinus.
 P. — l. 20, catholicam.
 P. — l. 22, Eleuteri, Codex uterque.
 P. — l. 23, viciabant.
 P. — l. 26, relegatus——disseminavit, prout Edit. princeps.
 P. — l. 28, conditione.
 P. — l. 29, si ceteros quoque quos.
 P. 146, l. 22, hoc nomine, Cod. uterque.
 P. — l. 26, qui abest a Codice utroque.
 P. — l. 27, cupio.
 P. 147, l. 1, Apostolos Cod. Agobard. non Apostolus, ut refert Rigaltius.
 P. — l. 5, mortuos suscitabant.
 P. — l. 8, mendacitati deputandam.
 P. — l. 13, et abest.
 P. 148, l. 11, desciverunt et aliter.
 P. — l. —, praedicaverunt——formam, absunt.
 P. 149, l. 16, Hermogenem, *utrum* aliquem *an* aliquid, *dubito*.
 P. — l. 21, jubet.
 P. 150, l. 5, angelum.
 P. — l. 16, dum non intersit quae quando.
 P. — l. 25, ille fuerunt.
 P. — l. —, abortae quasdam ex illis opiniones usurpaverunt.
 P. 151, l. 14, Abesse videtur, quod, saltem utique.
 P. 152, l. 2, contestare.

P. 152, l. 6, potat MS. Ag.
 P. — l. 11, sed non sunt ex illa.
 P. — l. 17, non nostrae degeneris veritatis grano et m. s.
 P. — l. 28, nomine.
 P. 153, l. 3, Abest, Mea est possessio.
 P. — l. 7, exhereditaverunt.
 P. — l. 14, necessarias instituit.
 P. — l. 25, *in additum* ante Scripturae, sed *jam inde* non comparere videtur.
 P. — l. 26, antequam nihil aliter fuit, antequam sumus, quid denique fuit antequam nobis interpolaretur.
 P. 154, l. 1, et primi et ex ipsis.
 P. — l. 14, Haec sunt.
 P. — l. 21, suis pro jus. Sed vides praestare videtur MS. Agobard.
 P. — l. 24, et versibus. MS. Agobard.
 P. — l. 25, Ovidius citra mediam et tr. Sed, MS. Agobard. Vosidius Geta medae tr.
 P. — l. 32, cujuscunque, prout Edd. veteres, quod revocavi, pro cujusque. Id vero indicare neglexi.
 P. 155, l. 4, Sed quaeritur.
 P. — l. 7, in idolorum misticis.
 P. — l. 9, expiatione.
 P. — l. 10, meminit mitre.
 P. — l. 17, sacrificantia, sed MS. Agobard. sacrificalia habet; in quo Codice deesse post hanc vocem omnia verba nunc constat, usque dum veneris ad illa prope finem libelli; Sed nunc quidem generaliter.
 P. 156, l. 3, Ita omne men-

dacium de Deo vel natio quodammodo sexus est idol.

P. 156, l. 21, fortasse an.

P. 157, l. 6, et loqui.

P. — l. 13, non parent scismata, est enim unitas ipsa.

P. — l. 23, sine Deo, pro sine sede.

P. — l. 24, si sibilat evagatur.

P. — l. 27, dediti.

P. 158, l. 16, saevius.

P. 159, l. 2, sed vos non crederetis, omissis propter τὸ ὁμοιοτελευτὸν vocibus prioribus, semel — delegaveram.

P. — l. 11, veritatem.

P. — l. 16, Haec in fide veri-

tatis — in aeternum. Haud exstat haec clausula in Codice Leidensi; eamque nunc quidem novimus ex MSto Agobardi a Rigaltio desumptam esse. In colophone autem hujus libelli in Codice Leid. et in titulo ejus in Codice Agobardi, *de Praescriptione Haereticorum* hoc opus inscriptum est, quemadmodum in utraque editione Rigaltii. Verum in Codice Leidensi praestat libri titulus usitatus illud, *De Praescriptionibus Haereticorum*, dum alii habent, *De Praescriptionibus adversus Haereticos*.

In Libello Adversus Omnes Haereticos Codicis Lugdunensis Batavorum Scriptura.

P. 161, l. 21, daemone se errante, qui etiam s. d. quaerendam.

P. 162, l. 1, post hunc.

P. — l. 4, inferiores.

P. — l. 6, Post similitudinem abest Rigaltii illud, illam superiorem propter.

P. 163, l. 13-15, Desunt voces, fuisse — obscoena. Proxime sequitur, omnes enim.

P. 164, l. 13, at medietate.

P. — l. 15, Ialdabaothum tamen inferius.

P. 165, l. 32, morte nascitur.

P. 166, l. 8, Chain.

P. — l. 25, et quo colligere temptatam.

P. 167, l. 4, legem esse proponit.

P. — l. 9, circumcidens.

P. — l. 26, dicto hoc.

P. — l. 28, in dilectione.

P. — l. 31, contristatus est.

P. 169, l. 17, et ineptum sit.

P. 170, l. 8, diceret.

P. 172, l. 2, Christum pro nomine appraehensus negavit.

P. — l. 7, nullo alio.

Hic Codex, tum in initio libelli tum in colophone, istum titulum, *Tertulliani adversus omnes Haereses*, inscriptum habet; cujus operis nulla fit mentio in illo Agobardi.

OMNIBUS jam prelo mandatis quae ad volumina haec pertinent, sero huc demum advenere lectiones Codicis Ambrosiani variantes. Is vero Codex est, ex quo partem ultimam libri antea mutili de Oratione desumpsit Muratorius, qui eandem partem cum toto opusculo adnotationibus instructo Anecdotis suis adjecit. Una autem cum supplemento duodecim capita proxime antecedentia in hoc MSto a Muratorio reperta sunt. Etiam in illa parte, quam ex Codice scripto supplevit vir cl. bonae frugi est quae sequitur Varietas; immo vero ad capita antecedentia quod attinet, integrae et intactae sunt Codicis opes, quoniam in capitibus illis textum Tertulliani vulgo receptum posuit Muratorius, raro habita ratione Ambrosiani Manuscripti, ex quo insigne auctoris nobis dedit additamentum.

*Codicis Ambrosiani in parte posteriori Libri de Oratione
Lectiones nonnullae variantes.*

P. 108, l. 23, MS. Ambrosianus recte habet accedentium desideriorum, sine interjecto illo, jus est, quod in contextu meo omissum est.

P. — l. 32, MS. optime, Quale est enim ad Dei pacem accedere. Accedere, quod probabat pro recedere, poterat Muratorius recepisse. Confer notam ejus ad locum.

P. 109, l. 1, Additur nostro- rum post debitorum.

P. — l. 18, emittitur pro mittitur.

P. — l. 26, Additur a saevitia, ante voces, a beneficiis.

P. — l. 27, manuum opere pro m. opera.

P. — l. 30, Habent Codex iste et MS. Agobard. veniunt post corporis.

P. — l. 31, scrupulosius pro scrupulose.

P. — l. 33, Verborum quod aperit sensum; comperi commemorationem esse, Pilatum manus

abluisse in Domini deditionem.

P. 110, l. 9, incrustatae pro cruentatae.

P. — l. 16, attingimus pro attigimus, quod Muratorius alii- que habent.

P. — l. 20, definiunt pro fiunt.

P. — l. 33, Insigniter additur, nisi quam pueri volunt, Qui enim Hermas &c. (fors. Si enim.)

P. 111, l. 5, sedissem pro as- sedissem, prout Hermas aliquot MSS. Habet impressus Hermas, consedissem.

P. — l. 10, Addit et ante ad- oratis MS. Ambros. vel MS. Agobardi.

P. — l. 24, Nam et ille pub- licanus; Addidit particulam et MS. uterque.

P. — l. 25, vultu humilis pro v. humiliatus.

P. — l. 27, Hoc lemma ad- dunt MSS. Ambros. et Ago- bard. De Sono vocis.

P. 112, l. 14, disceditur pro receditur.

P. 112, l. 15, ratio pro operatio, sicut alii.

P. — l. 20, totum pro in totum.

P. — l. 23, juris pro foris.

P. — l. 27, similiter et de, sicut alii.

P. 113, l. 2, accepit.

P. — l. 15, morositatem pro operositatem.

P. — l. 16, Recte habet MS. observatur, pro Muratoriano observetur.

P. — l. 28, Qui ita concedunt &c. Ante nova haec a Muratorio primum edita lemma praefixum est in MSto, Responsio.

P. — l. 32, Eva—experta pro Evam—expertam.

P. 114, l. 21, MS. habet *quam*, quod pro *tam* typis impressum esse debuisset.

P. 115, l. 9, virginitatem defunctas.

P. — l. 13, ne virgines.

P. — l. 23, ut velandum feminis esse. Posuit Muratorius, feminas velandas esse. Verius fuisset, velandum feminis esse.

P. 116, l. 4, jam pueritia mutavit. Omisit Muratorius jam, quod reponi debet.

P. — l. 12, plene pro plane.

P. — l. 21, admittere. Bene

reposuit amittere Muratorius.

P. 116, —, ad eidem periculis.

P. 117, l. 14, sponso demonstratam.

P. — l. 23, Dominicae. Male posuit Dominico Muratorius.

P. 118, l. 6, Neque enim, reposuit Muratorius, non enim.

P. — l. 28, debitores trium, Patris et Filii et Spiritus Sancti. Vocem trium sine idonea causa Muratorius omisit.

P. 119, l. 19, Titulus capitis est in MSto, De Hostia Spirituali, quia oratio sit, quem omitti ab editore non oportebat.

P. 120, l. 10, oratio Christiana. Edidit Muratorius Christianorum, sine causa forsitan.

P. 121, l. 14, expandunt. Posuit Muratorius extendunt, sed alterum verbum habes simili in causa supra; Vid. cap. xiv.

Reliquae variationes in parte illa opusculi a Muratorio primum edita, hae sunt.

P. 114, l. 33, vertatur pro vetatur. P. 115, l. 5, Abest et ante investis. P. 118, l. 17, communicatis pro communitatis. Ibid. l. 21, si pro sine. Ibid. l. 22, si pro sit.

Stanford University Libraries

3 6105 002 372 709

DATE DUE

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004

